

BÉNS COMUNS I NECESSITATS COL·LECTIVES

La cruïlla de camins entre velles
crisis i noves emergències

BÉNS COMUNS I NECESSITATS COL·LECTIVES

La cruïlla de camins entre velles
crisis i noves emergències

Coordinació: Ernest Gutiérrez i Clàudia Custodio
Compilació: Marco Aparicio, Clàudia Custodio, Ernest Gutiérrez i Alfons Pérez
Edició: Clàudia Custodio i Ernest Gutiérrez
Traducció: Marco Aparicio i Clàudia Custodio

Disseny i maquetació: L'Apòstrof, SCCL

© Marco Aparicio Wilhelmi, Joan Benach, Josep Manel Busqueta, David Casassas, Clàudia Custodio Martínez, Irene Escorihuela, Gemma Flores-Pons, Luis González Reyes, Mònica Guiteras Blaya, Ernest Gutiérrez, Javier Guzman, Nuria Hernandez Mora, Yayo Herrero, Pati Homs, Francesc La Roca, Júlia Martí Comas, Adrià Martín, Júlia Martínez, Leandro del Moral, Albert Noguera Fernández, Josep Nualart Corpas, Alfons Pérez López, Juan M. Pericàs, Annaïs Sastre, Oscar Simón Bueno

© Associació de Drets Humans, Observatori DESC
c/ Casp 43, Baixos
08010 Barcelona

© Xarxa Observatori del Deute en la Globalització
C/ Girona 25, principal 1a
08010 Barcelona

1a edició

Impressió: Cevagraf, SCCL
Rubí, Barcelona

Amb el suport de:

Amb la col·laboració de:

Aquest llibre ha sigut editat per a ser distribuït. La intenció és que sigui utilitzat el més àmpliament possible, i en cas de ser reproduït total o parcialment cal que s'obtingui el consentiment previ de l'Observatori DESC i de l'Observatori del Deute en la Globalització i que se'n facin constar el títol i l'autoria.

ÍNDEX

Presentació	8
Pròleg. De la pols al fang, un pòsit de crisi sobre crisi: l'atzucac d'un món fet mercat Irene Escorihuela i Ernest Gutiérrez	14

PRIMER BLOC – D'ON VENIM?

I. Del mercat comú al pla de reconstrucció postpandèmia: un recorregut pel desballastament neoliberal a la Unió Europea. Albert Noguera Fernández	28
II. El poder corporatiu contra la vida: una disputa històrica. Júlia Martí Comas	50
III. La vida al servei del model energètic? Règim fòssil, extractivisme i relacions internacionals per la “seguretat energètica” d'uns pocs. Mònica Guiteras Blaya	70
IV. Balanç de tres dècades d'evolució de les polítiques de l'aigua a Espanya. Julia Martínez, Nuria Hernández Mora, Leandro del Moral i Francesc La Roca	92

SEGON BLOC – CAP ON ANEM?

V. Conjuguar futurs en temps d'emergència civilitzatòria. Yayo Herrero	118
VI. Pandèmia, crisis, capitalisme de plataforma i destrucció creativa. Oscar Simón Bueno	140
VII. Virar el rumb de la producció. La Sobirania Reproductiva com a estratègia per avançar cap a un model autocentrat amb democràcia econòmica. Josep Manel Busqueta Franco	162

VIII. Green New Deal: la nova estratègia per sortir de la crisi?. Josep Nualart Corpas i Alfons Pérez López	182
IX. Trauma cultural i inèrcia social: la Declaració d'emergència Climàtica de Barcelona. Clàudia Custodio Martínez	208
X. Crisi sistèmica i desigualtats. Entre societats ecocomunitàries i ecofeixismes. Luis González Reyes	234
XI. El Matrix carni capitalista. Javier Guzmán	254
XII. El cooperativisme agroecològic a Catalunya: canvi d'escala, sostenibilitat i reptes. Pati Homs, Adrià Martín, Gemma Flores-Pons, Annaïs Sastre	272
XIII. Salut pública, sanitat, desigualtats socials i drets humans. Causes, efectes i aprenentatges al fil de la pandèmia. Juan M. Pericàs i Joan Benach	294
XIV. Treball i llibertat en societats pluriactives: la renda bàsica davant de l'emergència estructural. David Casassas	310
XV. Respostes comunes front el col·lapse. Marco Aparicio Wilhelmi	326

PRESENTACIÓ

En les darreres dècades, la consolidació del paradigma neoliberal ha fet retrocedir els drets més fonamentals de la majoria. Mentre unes poques elits n'han sortit beneficiades, les necessitats de la vida quotidiana de la ciutadania s'han vist amenaçades. Així, les diferents crisis econòmiques encadenades s'han superposat a la crisi social, de cures i l'emergència climàtica. L'esclat de la pandèmia de la COVID19 no ha fet sinó visibilitzar i accentuar la devaluació dels drets socials i l'augment de les desigualtats vinculades la superposició de crisis múltiples.

El paradigma neoliberal ha normalitzat la privatització dels serveis públics, la mercantilització dels béns comuns i la individualització de les responsabilitats col·lectives. Crisi rere crisi, s'ha produït un desballestament dels poders públics com a agents econòmics de control, provisió i distribució de béns i recursos. Tot plegat en benefici d'oligopolis, vells i nous. Les onades de privatització de les estructures públiques dels 90 en sector productius estratègics com l'energètic i la construcció van evolucionar cap al finançament i explotació privada de grans infraestructures, recursos i serveis durant i després de la crisi del 2008. Així, s'aniria consolidant la visió del mercat com a únic principi rector, i la normalització de pràctiques com l'outsourcing i la fragmentació productiva. Aquest paradigma ha donat lloc, més recentment, a l'emergència de les economies de plataforma i el capitalisme digital. El règim del mercat justifica injustícies que moments de lucidesa com l'esclat de la pandèmia de la COVID posen en qüestió, si bé momentàniament. Així, el capitalisme ha permeat en tots els aspectes de les nostres vides; també, i sobretot, en els imaginaris culturals. Per fer-hi front, cal esquarterar discursos hegemònics i visibilitzar-ne les conseqüències, però també les alternatives.

El llibre¹ és un recull de quinze capítols d'autores de perfils diversos, tant de renom acadèmic com d'àmbits més activistes, dividits en dos blocs. En primer lloc, hi ha quatre capítols que miren al passat, i intenten respondre la pregunta d'on venim. Així, s'analitzen els fonaments i impactes de la concentració i acumulació de capital que ha fet possible la infraestructura neoliberal i la mercantilització dels béns comuns dels últims 30 anys.

El primer bloc comença, doncs, amb un capítol del jurista i polític Albert Noguera Fernández, el títol del qual és "Del mercat comú al pla de reconstrucció post-pandèmia: un recorregut pel desballestament neoliberal de la Unió Europea". L'autor ofereix una visió històrica de com la Unió Europea ha dut a terme reformes jurídiques de desregulació en benefici del capital en els darrers 30 anys, així com de les seves conseqüències. Així, partint dels anys 70, analitza com les diferents crisis econòmiques globals han servit a les institucions

1. El llibre és fruit de la col·laboració entre l'Observatori DESC i l'Observatori del Deute en la Globalització en el marc d'un projecte comú sobre els impactes en DH i gènere de les pràctiques i polítiques de desenvolupament econòmic. Un projecte finançat per l'ACCD a través de la convocatòria en concurrència competitiva per a la realització de programes concertats pluriennals (ref. BDNS 348379)

europnees per desregular el mercat en benefici de les elits econòmiques i en detriment dels drets socials de la ciutadania. L'última d'aquestes reformes, i l'acceleració de la transformació cultural que en deriva, ha estat justificada per l'esclat de la COVID-19.

A continuació, la Júlia Martí Comas, investigadora de l'OMAL, en el capítol "El poder corporatiu contra la vida: una disputa històrica" analitza el rol del poder corporatiu i la seva impunitat en el retrocés en matèria de drets i els conflictes i les resistències sorgides per fer-hi front. Els tres capítols següents es focalitzen en tres àmbits concrets: l'energia, l'alimentació, i l'aigua.

A "La vida al servei del model energètic? Règim fòssil, extractivisme i relacions internacionals per la 'seguretat energètica' d'uns pocs", la Mònica Guiteras Blaya, sociòloga membre d'Enginyeria Sense Fronteres, repassa l'evolució del model energètic i com, per garantir al dret a l'energia, cal enfrontar-nos al capital extractiu i financer i exigir el retorn del control públic de les infraestructures.

Per acabar aquest primer bloc, la Julia Martínez, Nuria Hernández Mora, Leandro del Moral i en Francesc La Roca fan un "Balanç de tres dècades d'evolució de les polítiques de l'aigua a Espanya". Així, presenten la situació de la gestió hidràulica a l'Estat, així com l'impacte que ha tingut la influència del paradigma neoliberal en ecosistemes aquàtics i del dret a l'aigua de la ciutadania.

D'altra banda, el segon bloc, més extens, mira al present i busca respondre la pregunta cap on anem. Així, conté diferents reflexions sobre la cruïlla de camins en què ens trobem i els possibles canvis i resistències que venen. A més, alguns dels capítols incorporen el factor pandèmia en l'anàlisi del present i el que vindrà. Es tracta d'una diagnosi però també hi ha propostes d'imaginari de futur sobre allò públic i comunitari, per avançar cap a la justícia econòmica, social i ambiental.

El primer capítol d'aquest segon bloc, "Conjugar futurs en temps d'emergència civilitzadora", escrit per l'activista ecofeminista Yayo Herrero, analitza les arrels estructurals de les múltiples crisis actuals lligades a la COVID19 i el col·lapse de la sanitat pública i l'emergència social que n'han derivat. Així, descriu una crisi de civilització intrínsecament vinculada al paradigma del creixement econòmic il·limitat en un planeta on els límits biofísics són clars.

A continuació, en el capítol "Pandèmia, crisis, capitalisme de plataforma i destrucció creativa", l'Oscar Simón Bueno analitza la ràpida digitalització del consum accelerada per la pandèmia i la opacitat de les seves pràctiques, sobretot en matèria de drets laborals. Així, assenyala algunes de les empreses que amaguen xarxes d'explotació laboral a la vegada que es beneficien del context de restriccions derivat de la pandèmia

En el següent capítol, "Virar el rumb de la producció. La Sobirania Reproductiva com a estratègia per avançar cap a un model autocentrat amb democràcia econòmica", en Josep Manel Busqueta planteja els fonaments d'un nou model productiu que persegueixi la Sobirania Reproductiva i basat en la democràcia econòmica, per transformar el sistema socio-econòmic desigual en què vivim.

El segueix "Green New Deal: la nova estratègia per sortir de la crisi?", escrit pel Josep Nualart i l'Alfons Pérez de l'Observatori del Deute en la Globalització.

S'analitzen les propostes incipients de les institucions per la recuperació econòmica post-pandèmia, conegudes com el NextGeneration EU i la seva vinculació amb el Pacte Verd Europeu, així com l'impuls de la digitalització de la societat. Els autors proposen alternatives per abordar el que, diuen, és l'última oportunitat per fer front als reptes socio-ambientals del segle XXI.

Per la seva banda, la Clàudia Custodio Martínez, escriu "Trauma cultural i inèrcia social: la Declaració d'Emergència Climàtica de Barcelona". Partint del cas de la ciutat de Barcelona analitza els discursos d'emergència climàtica institucionalitzats com a resposta al trauma cultural que suposa el canvi climàtic per a la humanitat i els perills de caure en la inèrcia social a la que empeny el paradigma hegemònic neoliberal. En un context de capitalisme ferotge, governs d'arreu del món s'han vist obligats a admetre públicament la gravetat de la situació climàtica davant la pressió en augment de la societat civil organitzada i, sobretot, del creixent moviment de joves que demanen una cosa gens descabellada com és un futur. La Declaració d'Emergència Climàtica de Barcelona, reflecteix un anar i venir constant entre la condició post-política i l'empenta cap a repolitització del canvi climàtic a través de la lluita local, però sembla que hi ha cert marge per abordar el trauma cultural que el canvi climàtic suposa, tot i que els riscos de caure en inèrcia social prevalen.

Tot seguit, el Luis González, a "Crisi sistèmica i desigualtats. Entre societats ecocomunitàries i ecofeixismes", analitza els reptes de la (necessària) transició ecosocial per sortir de la crisi sistèmica i superar les desigualtats actuals, i proposa l'escenari del Decreixement com a única resposta viable als reptes mediambientals als quals ens enfrontem. Ara bé, l'autor alerta de la pèrdua de d'ocupació que aquest darrer escenari suposa i sobre els riscos de l'auge de l'eco-feixisme i la manera d'abordar-los.

El següent capítol "El matrix carni capitalista", l'ha escrit en Javier Guzmán de Justícia Alimentària. Investiga el sector de la carn i exposa les seves arrels capitalistes, que fan créixer la desigualtat a la vegada que acceleren l'escalfament global. El sector carni concentra gran capital i capacitat d'influència en la presa de decisions, i és una peça fonamental de l'agroindústria catalana. Tant el consum com la producció de carn, segons l'autor, són massa elevats a Catalunya, tant per la salut humana com la del planeta i cal, així, revertir la tendència a la seva consolidació i expansió.

Tot seguit, la Patrícia Homs, Adrià Martín, Gemma Flores-Pons i l'Annaïs Sastre, escriuen "El cooperativisme agroecològic a Catalunya: canvi d'escala, sostenibilitat i reptes". En aquest capítol, de caire més propositiu, s'aborden les alternatives al model alimentari existents en territori català, així com la seva evolució història. D'origen en el cooperativisme agroecològic, les iniciatives col·lectives s'han multiplicat i s'enfronten a nous reptes i oportunitats derivats de la pandèmia.

A continuació, els metges Joan Benach i Juan Manuel Pericàs, a "Salut pública, sanitat, desigualtats socials i drets humans. Causes, efectes i aprenentatges al fil de la pandèmia", parteixen de la COVID19 per analitzar les conseqüències d'un sistema que ignora les arrels socials de problemes sanitaris

i que relega la salut pública als principis del mercat, així com per proposar un model alternatiu que garanteixi els drets humans per a tothom.

Els segueix el capítol “Treball i llibertat en societats pluriactives: la renda bàsica davant de l'emergència estructural”, que conté la proposta de la renda bàsica universal de David Casassas. La renda bàsica es presenta com a antídote a la inestabilitat laboral característica del capitalisme del segle XXI, per garantir els drets econòmics i socials de totes les persones, garantir la llibertat dels individus i grups i permetre l'emergència de formes de treball no dominadores.

Per acabar i tancar el llibre, a “Respostes comunes front del col·lapse”, en Marco Aparicio, president de l'Observatori DESC, esbossa una proposta d'enfocament dels drets socials des de la lògica dels comuns com a antídote a la seva depreciació provocada pel triomf del capitalisme i l'individualisme neoliberal. Blindar els drets socials, reforçant i garantint la subjectivitat col·lectiva en els processos de presa de decisions, és necessari en un context de crisis superposades i desvalorització de l'Estat social.

PRÒLEG

De la pols al fang,
un pòsit de crisi sobre crisi:
l'atzucac d'un món fet mercat

Irene Escorihuela i Ernest Gutiérrez
Observatori DESC

A dia d'avui, les persones nascudes als anys setanta han acumulat fins a cinc crisis socials i econòmiques consecutives al llarg de la seva vida amb només quaranta anys i escaig. Anem a ritme d'una crisi per dècada i cinc crisis cada dues generacions, però amb l'afegit que la seva durada i els impactes a llarg termini són cada cop majors i més prolongats en el temps. Pràcticament no s'ha sortit d'una crisi sense entrar en una altra.

Hi haurà qui afirmi que, juntament amb la globalització capitalista, les desregulacions, la lliure mobilitat de capitals i excedents, l'expansió mercantilista (tant a escala planetària com pel que fa a la distribució de més béns i necessitats a mans del mercat), l'externalització i la fragmentació productiva, l'entrada a l'Euro, els tractats de lliure comerç o la financiarització de l'economia, s'han produït creixements sense precedents del PIB. D'això hi ha qui en dirà riquesa o progrés, però a costa de què i a costa de qui?

En només dues generacions, cinc crisis i un continuïum de béns i recursos mercantilitzats i estructures públiques desballestades: quants llençols es seguiran perdent amb cada bugada neoliberal?

A la dècada dels setanta, la crisi del petroli provoca una onada migratòria del camp cap a les ciutats de més de dos milions de persones a l'Estat espanyol i els *Pactes de la Moncloa*. Això, en un context de règim en transició que gestiona la crisi industrial dels '80 en plena disputa per la reconfiguració de la correlació de forces entre el món del capital i del treball a les societats occidentals. Amb la vista posada en la CEE i gairebé tres milions de persones aturades el 1984, la recepta seran plans d'ajust estructural en nom de la *modernització*, destrucció ferotge de teixit industrial, la venda (parcial o total) de participacions de l'Estat en el sector productiu (automoció, metall, mineria, construcció naval, electrònica i alimentació), així com la introducció del contracte temporal com a mecanismes de sortida de la crisi. A més, cal afegir-hi la injecció de capital de cara a les Olimpíades i l'Expo del 1992 que serveixen per projectar-se al nou món mentre la base es desfà amb el preu del nou progrés.

Ni un any més tard, el 1993, cau de nou el creixement, el dèficit es dispara i l'atur s'enfila fins als tres milions i mig de persones. L'ocupació generada per la recepta anterior es desfà com un terròs de sucre: la moneda es devalua tres cops, s'incrementa l'IVA, es legalitzen les ETT i s'acceleren les privatitzacions i la venda d'actius públics per reduir el dèficit a les portes de Maastricht.

Si no ho haguéssim normalitzat al cap del temps, generaria calfreds: en només dotze anys (1984-1996) es produeixen més de setanta privatitzacions en sectors productius i estratègics per valor de 13.000 milions d'euros. A final dels anys noranta, les privatitzacions ja arriben a més de cent vint i s'hi sumen el sector energètic, el bancari i les telecomunicacions a canvi de 30.000 milions d'euros més. En quinze anys de pas per dues crisis en el camí del mercat comú, l'Estat havia desballestat la seva estructura productiva i desmantellat la

participació del sector públic fiant gairebé tota la distribució de béns i necessitats al mercat.

La sortida a la successió de crisis al tombant de segle és coneguda: ara vindrà de la mà de l'especulació immobiliària i la construcció amb el sector financer com a palanca. Però també del culte als grans clàssics de la filosofia liberal com *l'emprenedoria* o *l'ascensor social*, la precarització del treball, la proliferació de dobles escales salarials a les empreses, l'expansió del mètode *outsourcing* (externalització, fragmentació i subcontractació), l'amenaça (real) de les deslocalitzacions, o la contínua erosió del teixit industrial.

Al llarg d'una dècada, des de finals dels noranta fins a finals dels anys dos mil, el sector financer i la construcció viuen en expansió al seu particular *El Dorado*: hipermercantilització d'una necessitat indefugible com l'habitatge, desaparició dels poders públics davant de les forces d'un mercat omnipotent, i famílies amb treballs inestables sense capacitat d'estalvi abocades al sobre-endeutament (sota la promesa neoliberal que la *inversió* mai perdrà valor si la roda de creixement continua girant en un mercat presumptament eficient sense intervenció de l'Estat). Són anys d'entitats financeres estimulant promotores (quan no esdevenint promotores en sí mateixes) i de promotores estimulant una construcció *a-destajo* que oculta l'atur arrossegat de crisis anteriors, la desinversió pública i les dificultats de finançament d'ens locals que acaben convertint el sòl en un nínxol d'oportunitat, requalificacions i corrupteles com a terreny de joc. Són els mateixos anys en què es parla primer de *bonança* per després referir-s'hi com a *vaques grasses*. Ara bé, també són els anys en què emergeix el fenomen del risc d'exclusió com a nuclear i estructural².

Quan el 2007-2008 esclata la bombolla immobiliària i arrenca una crisi que s'estendrà molt més enllà del 2014, l'Estat ja s'ha venut la gran majoria dels llençols del sector públic en anteriors bugades, ha cedit la política monetària i gran part de la política econòmica, mentre alhora les famílies estan sobre-endeutades i es superen els milions de persones aturades. A l'Estat gairebé només li queden per privatitzar AENA, el sector ferroviari i les infraestructures aeroportuàries, però la mateixa carta de la venda massiva d'actius a gran escala

2. A principis dels anys 2000, el fenomen del risc d'exclusió social no és pas marginal als països del nord. Les desigualtats no són el focus d'intervenció del llavors anomenat *model social (de capitalisme) europeu*, sinó la igualtat d'oportunitats (entre desiguals) i la lluita contra l'exclusió del nou tren de progrés. És temps per al *boom* de les polítiques actives d'ocupació i l'hora de passar de les prestacions que assisteixen a reorientar la despesa pública en facultar als individus per a que competeixin, meritin, s'apoderin i pugin a l'ascensor d'aquest món fet mercat (global i local) sense dependre d'un *Estat paternalista*. Avui potser (o no, qui sap), algunes ja parlariem de cures, però també amb una certa cura, autocrítica o almenys prudència abans de desplegar tota una arquitectura ideològica, narrativa, gremial, acadèmica i institucional tal i com va succeir al tombant de segle contra tot allò que evoqués a *assistencial i incondicional* com a dret inalienable. Molt especialment, quan el que estava en joc era un ordre cultural que tenia per primer propòsit desballestar les estructures públiques de protecció i *seleccionar* només als individus *mereixedors*, socialitzar i transferir riscos a l'individu, així com mercantilitzar tota provisió de seguretats i necessitats socials bàsiques.

per sortir del pas amb *menjar per avui i fam per demà* ja no la podrà jugar. Altres sí es repetiran: pujar de nou l'IVA i l'enèsima reforma laboral, a més a més d'un rescat bancari astronòmic i la intervenció de la *Troika*.

Malgrat la seva responsabilitat directa tant amb les causes com les conseqüències de la crisi financera, la seva expansió a través de la bombolla immobiliària i la promoció del sobre-endeutament familiar, no es deixa caure la banca. Ans el contrari: més de 60.000 milions d'euros es van injectar al sector bancari, el doble del que es va obtenir amb les privatitzacions de sectors estratègics incloent Endesa, Repsol, Argentaria i Telefónica juntes. En paral·lel, es mantenen els mateixos objectius d'aprimar tota estructura pública i el relat de *fer més amb menys*: reducció del dèficit, reducció de la despesa i la inversió públiques en plena crisi, venda dels pocs actius que encara quedin, i transferència de recursos per a la prestació de serveis cap a grans empreses externes a través de la despesa pública corrent.

Cinc anys més tard de l'inici de la crisi financera, el 2012, es produeix la sagnia d'una nova reforma laboral que tornar a reduir les indemnitzacions per acomiadament, elimina tràmits i autoritzacions dels poders públics, executa acomiadaments col·lectius i n'augmenta els supòsits molt més enllà de les pèrdues, faculta que els convenis d'empresa puguin estar per sota dels convenis de sector i elimina l'ultra-activitat (pròrroga) dels convenis, entre d'altres. El resultat: es furga en la mateixa ferida, tot fomentant la inestabilitat, la temporalitat, el treball a temps parcial i la precarietat. Segons estadístiques de l'IRPF, des de principis dels anys 2000 fins el 2020, el 40% de les rendes del treball estan per sota dels 12.000 euros bruts a l'any (860€/mes). Si comptem els salaris inferiors a 21.000 euros bruts anuals (1500€/mes), representa el 60% del conjunt de la població assalariada.

La reforma de 2012 esdevindrà un punt d'inflexió i una fita patronal, però també un *continuum* de quatre dècades de retrocés. Al seu torn, entre 2009 i 2013, l'aprovació de lleis precaritzadores del lloguer dibuixen el que serà la nova bombolla dels propers anys i la salvació del mercat immobiliari. Durant el 2015 i el 2016 es va començar a parlar de recuperació, però la normalització i banalització sobre les responsabilitats i conseqüències del que ha passat en les darreres dècades es mostra clarament en alguns informes del Banc d'Espanya o entitats com l'AIReF: l'economia tenia i té un greu problema amb el treball a temps parcial i la temporalitat, quelcom que fins i tot a vegades no mostren les estadístiques i enquestes de població activa en la seva plena magnitud. Pel camí de la darrera crisi: captar l'atracció de capitals immobiliaris i nòduls logístics, importar turistes, projectar fires i esdeveniments per promoure el comerç internacional, exportar porcs, fruites i hortalisses, derivats petroquímics i una automoció en retrocés.

Per molt que els Estats tinguin obligacions internacionals que els obliguen a garantir necessitats bàsiques i drets socials, hem assistit a quaranta anys d'hipermercantilització ferotge que condueix a la desigualtat i la pobresa, l'enriquiment d'una minoria i la desposseïció de la majoria. El rastre i acumulació de les darreres crisis no ha fet més que aprofundir en aquest procés. Quan

esclata la pandèmia a principis del 2020, el sistema públic de salut no deixa de ser un exemple més tot i la gravetat. La crisi iniciada al 2008 s'ha saldat amb una retallada del 12% (9.000 milions d'euros), perdent 7.330 llits d'hospital i 12.180 treballadores del sector sanitari. Mentrestant, les assegurances privades creixen en conseqüència, d'una banda, de la despesa individual (en un 17,3% per evitar llistes d'espera a la sanitat pública) i de l'altra, pels concerts i injeccions de capital públic al sector privat (aproximadament, el 25% de les clíniques privades)³. Això sí, quan esclata la pandèmia, la gran majoria de mútues privades refusen atendre malalts de COVID-19 al considerar que estaven fora de la seva cartera i de les pòlisses d'assegurança, fins que s'acaba injectant capital públic per tal de que “*col-laborin*”.

La reticència per part dels poders públics de repartir en certa mesura els costos de la pandèmia és palmària i mostra fins a quin punt han naturalitzat que el mercat privat hagi de ser la via per cobrir totes les necessitats essencials per a la vida humana. Un dels casos més flagrants és l'habitatge: en mans de particulars, bancs, empreses i fons voltors, mentre el parc públic no arriba ni a representar un ínfim 2%, i, al seu torn, qualsevol intent de regular un mercat altament especulatiu provoca una oposició colossal. En plena pandèmia i una crisi social, econòmica, laboral, sanitària i de cures galopant, l'Estat ha premiat i recompensat econòmicament qualsevol gest dels propietaris privats en un dels negocis més lucratiu del món (amb una rendibilitat entorn al 10% els darrers anys) per absència i connivència dels poders públics. Això no obstant, ha estat incapaç d'aprovar una suspensió de lloguers ni per raó de força major malgrat que estiguem davant d'un dret social bàsic, mentre, una empresa sí que pot suspendre les seves obligacions contractuals acreditant raons de força major o econòmiques i l'Estat n'assumeix bona part dels costos.

Fins ara, els fons públics s'han destinat a “*salvar*” determinats sectors econòmics, no pas els drets socials ni tampoc a recuperar estructures de provisió i distribució, sectors essencials i estratègics o el patrimoni públic col·lectiu que s'ha anat venent en poques dècades. Amb la crisi actual que tot just acaba de començar el 2020, és possible que alguna de les receptes anteriors canviï temporalment, com ara que es flexibilitzin els objectius de dèficit durant una època, i que de l'austericidi es passi a la injecció de capital en l'economia a través dels fons europeus. Així, els grans focus d'allò que s'anuncia al nou *Benvingut Mr.Marshall* per pilotar la crisi (o les crisis) són la transició energètica i la digitalització de l'economia.

L'Estat espanyol i els poders públics ja no compten amb les estructures pròpies de provisió, producció i distribució que s'han venut *crisi rere crisi*. I poc o res apunta, de moment, que la voluntat política siguin les naciona-

3. Dades extretes de Rejón, R. (2021) “Sanidad: años de recortes en lo público han favorecido el mercado privado”, a “Lo publico, al rescate de los ciudadanos”, revista núm. 28 d'Eldiario.es.

litzacions en sectors essencials. A més que es vulguin fomentar i retornin (i retronin) els relats de la *Unió entre Empreses i Estats* per sortir junts de la crisi, no és menys cert que la dependència de les aliances público-privades és sublim, fins i tot per captar els fons europeus de transició. No només perquè ja estiguin destinats a estimular la transició verda i digital del sector privat, sinó perquè s'ha desmantellat el sector públic en l'àmbit econòmic, industrial, energètic i estratègic.

Un dels fets més sorprenents (o no) és que ni tant sols es plantegi políticament que, tant els rescats com les injeccions de capital i estímul, tinguin com a contrapartida participacions i accions de l'Estat i les Administracions públiques en aquelles empreses que en seran destinatàries i beneficiàries. Molt especialment, en sectors essencials i estratègics com en aquells que fan efectius els drets socials bàsics. Haver venut els mitjans, béns i estructures per fer efectiva la cobertura de necessitats essencials, i no recuperar-los, ni tant sols parcialment, després d'una pandèmia i múltiples crisis, exemplifica de nou la sortida ideològica a la crisi i la reproducció d'un patró en què ni tant sols es replantegen els fracassos anteriors de la mercantilització de tot espai i temps vital.

Entre crisis de cures, transferències de responsabilitats, i la mercantilització del temps i les necessitats en la desigualtat

Malgrat que les darreres dècades venen mostrant-nos totes les carències per a la reproducció de la vida humana de cada recepta emprada per sortir de la crisi anterior, l'esclat de la pandèmia i els primers confinaments han fet encara més visible la crisi de cures i la importància de tot allò essencial. Durant la primavera del 2020, s'estén en alguns àmbits una certa esperança que amb la pandèmia i els efectes de la mateixa (potser ara sí) es despertaran més consciències per l'evidència dels fets i la visibilitat de les activitats, feines i treballs de cures de les que depenem en la vida quotidiana. Un tímid optimisme amb la hipòtesi que, després d'una sacsejada històrica on molt trontolla, n'aprendríem i hi hauria canvis socioeconòmics i polítics profunds que posarien les cures al centre. Ja no des d'un punt de vista simbòlic o de relats, sinó canvis materials, sistèmics i organitzatius.

D'una banda, hi ha sectors considerats essencials (alguns molt més visibles que altres) que no s'han aturat mai durant els successius estats d'alarma i els confinaments domiciliaris, han viscut sota pressió durant la pandèmia i que durant les darreres dècades han estat objecte de retallades, externalitzacions, subcontractacions i precarietat acumulada. En alguns casos, estem davant de sectors amb una ocupació protagonitzada majoritàriament per dones i històricament seccionats per la divisió sexual del treball. En d'altres casos (a vegades sobreposats al fenomen anterior), treballs que el neoliberalisme i l'expansió del

mètode *outsourcing* han segregat com a activitats accessòries, no-nuclears, de manteniment o infraestructurals, malgrat ser imprescindibles.

A més de l'àmbit sanitari, la pandèmia ha fet encara més evident les conseqüències de la precarització de molts treballs imprescindibles com ara l'atenció residencial i domiciliària, serveis d'emergències, el sector alimentari en tota la seva cadena i el de venda al públic de béns de primera necessitat, els treballs de neteja d'equipaments, centres de treball i hospitals, els serveis de transport, repartiment i distribució, els treballs de manteniment i reparació de xarxes de subministrament d'aigua, gas, electricitat i telecomunicacions, els *front-office* i els treballs d'atenció i informació a usuaris o ciutadania (presencials o telefònics en call centers), entre molts d'altres.

Durant els primers mesos de confinament domiciliari, assistim a una gran onada de reconeixement social del malmès sector sanitari amb aplaudiments als balcons, vídeos i missatges a xarxes. Així mateix, sorgeixen iniciatives de treball voluntari per fer la compra a la gent gran, fer mascaretes o allò que faci falta. Rebrota un bri d'empatia cap a les relacions veïnals, tot i que encara fràgil i lluny de la solidaritat horitzontal i la capacitat organitzativa d'ajuda mútua de moviments veïnals i obrers en èpoques anteriors de gran adversitat no gaire remotes. La pandèmia força a revisar l'organització de la vida dins i fora de casa, així com tot el treball reproductiu i la conciliació de què tant s'havia parlat.

Mentre està succeint això, el fet de no disposar d'una estructura pública pròpia de residències és devastador. Les condicions de precarietat als equipaments és molt anterior a la pandèmia i les conseqüències ara són terrorífiques. Les xifres parlen per sí soles: a Catalunya hi ha aproximadament unes 60.000 places residencials (el 17% són públiques, el 25% concertades amb el tercer sector i el 58% privades-mercantils). Però les persones que viuen en residències i han emmalaltit per COVID en els primers dotze mesos des de l'inici de la pandèmia superen les 32.000, és a dir, una xifra superior al 50% respecte del total de places. D'aquestes 32.000 persones malaltes, més de 8.500 acaben morint, i el 45% del total de morts registrades per COVID en un any són persones usuàries de residències. Les conseqüències de la des-responsabilització pública en la provisió i cobertura efectiva de drets socials o el sistema de cures són devastadores⁴.

D'altra banda, la pandèmia també ha evidenciat la centralitat d'allò que la normalitat capitalista relega a un segon pla: ens referim a les desigualtats en les condicions materials per a l'organització de l'espai-temps de les persones i la dependència de xarxes de suport socio-familiar que s'han anat erosionant en

4. Com s'ha demostrat en el cas sanitari en repetides ocasions, no és més costós col·lectivament un sistema públic de salut que un sistema privat, però també estem davant d'una qüestió de l'organització i distribució de cures en un sistema d'entorns precaris tant econòmics com del *espai-temps*: en qui ha de recaure i com?. És una qüestió privada, individual o intra-familiar, o bé pública, estructurant i col·lectiva?

les darreres dècades i crisis anteriors. A l'esfera pública i política potser no se n'ha parlat gaire, però és *vox populi* a la sortida de cada escola, a les cues d'un supermercat, als centres de treball i en l'univers diari de milions de famílies no només per la conjuntura, sinó per les conseqüències a curt i llarg termini en moltes trajectòries de vida.

En les dues darreres dècades, bona part de les persones de classe treballadora amb infants o persones dependents a càrrec han suportat les etzibades de la desprotecció social en el mercat laboral i l'extensió dels horaris a disposició de les necessitats empresarials mitjançant el suport d'avis i àvies jubilades (qui en té), o bé a través de la compra de serveis al mercat (qui pot) davant de l'absència històrica de xarxes públiques de suport. Un dels impactes de les crisis anteriors ha estat el fet que, d'una banda, molts avis i àvies hagin hagut de sostenir la conciliació laboral i les possibilitats de treballar de famílies de classe obrera; de l'altra, que moltes pensionistes amb prestacions baixes haguessin de fer front tant a la seva pròpia privació econòmica com a l'atur o la impossibilitat de disposar d'un habitatge assequible dels seus fills i néts.

Quan esclata la pandèmia i es decreta el confinament domiciliari, les treballadores de serveis essencials amb infants a càrrec segueixen a peu de carrer, les escoles estan tancades i les persones grans són ara un col·lectiu d'alt risc amb la COVID19. Al seu torn, les persones amb fills que segueixen fent tele-treball i no tenen suport familiar, es veuen abocades a estendre els horaris laborals o bé forçades a no atendre adequadament responsabilitats i treballs de cura. Això no succeeix un o dos mesos, sinó que es dilata en el temps i s'allarga després del confinament domiciliari amb unes conseqüències educatives i afectives de menors que encara estan per veure en funció de la classe social.

Si alguns models de l'anomenat estat del benestar nascuts durant la postguerra es van construir sobre la base d'un biaix patriarcal que les autores feministes van definir com a model *bread-winner*, el neoliberalisme ha fet encara molt més profunda la crisi de cures les darreres dècades. S'ha transferit tota responsabilitat a l'individu i les famílies sobre totes les seves necessitats, que cadascú "s'espavili", i que qui necessiti res, ofereixi o demandi en el mercat. Un mercat no només de béns i serveis, sinó també un doble mercat del temps: d'una banda, un mercat laboral basat en la disponibilitat de la força de treball flexible en tot el temps quotidià (encara que el precaritzat individualment i col·lectivament generant crisis de cures segons classe, sexe i ètnia), i de l'altra, un mercat de compra de treballs i serveis necessaris relacionats amb la pròpia indisponibilitat de temps i cures que el mateix capitalisme actual genera.

Fa molts que es parla de la socialització de les cures. Mentrestant, fa gairebé quinze anys de l'anomenada llei de dependència o la llei de serveis socials, i el mercantilisme dins del propi sector social d'atenció a les persones no ha parat de créixer a costa de precarietat, xecs-servei i grans transnacionals, *facilities* i multiserveis a càrrec de la despesa pública. Allò que es plantejava com l'inici de la quarta pota de l'estat de benestar a l'alçada de les pensions, la sanitat o l'educació públiques, ha estat atropellat des del seu inici per la voluntat política

d'incloure la iniciativa privada dins del sistema públic. La xarxa pública d'escoles bressol i l'atenció educativa de 0 a 3 anys està a anys llum de ser suficient i comporta un co/re-pagament exorbitant per a moltes famílies. L'educació en el lleure i les activitats extraescolars recauen en la capacitat econòmica de les famílies, mentre al seu torn existeix una dislocació entre horaris escolars i uns horaris laborals descompassats.

Camp i ciutat com a objecte de nínxol i oportunitat de mercat en context de necessitat. Del Nimby al Yimby, entre Mr.Marshall i el no-(prog)-rés?

La pandèmia de la COVID19 ens ha despulcat de la nostra quotidianitat i assenyalat allò essencial per a la reproducció i sostenibilitat de la vida: els serveis públics, les cures i la llar. El tan repetit "queda't a casa" s'estén sota una premissa en ocasions falsa, i és que no tothom pot gaudir d'un espai propi on desenvolupar-se com a persona. Per tant, a la problemàtica afegida de les dificultats de comptar amb uns serveis públics a l'alçada de la situació i a les capacitats per a tenir cura de les persones dependents de la casa, s'hi afegeix la variable de la llar. El dret a l'habitatge és un dret paraigües d'altres drets, que possibilita intimitat, vida familiar, un entorn per alimentar-se, estudiar, cuidar, descansar, i ara, en alguns casos, també fer treball assalariat. De fet, el dret a la vida i el dret a l'habitatge es troben estretament lligats, ja que tenir una vida digna sense una llar resulta pràcticament impossible. Per descomptat, la classe social travessa l'espina dorsal d'aquest dret, i els habitatges més petits, amb més amuntegament, en pitjor estat i menys preparats tèrmicament es troben als barris i zones més populars, condicionant d'inici a fi el confinament dels seus habitants.

La tensió entre la funció social de l'habitatge -habitar-lo- i el seu ús especulatiu (valor de canvi) ha derivat en les tendències privatitzadores que es comentaven més amunt. Després de l'esclat de la bombolla immobiliària, els habitatges als centres urbans han esdevingut un valor a l'alça en els mercats financers. La financiarització de l'habitatge ha transformat en un fenomen global el control de propietats immobiliàries com a forma d'assegurar els productes financers, no importa si estan buides o l'ús que tinguin. Com assenyala Saskia Sassen, els habitatges constitueixen un valor-refugi amb un elevat rendiment econòmic, com una garantia a les operacions en borsa. Els habitatges, ja no només com a mercaderia amb què especular en el mercat immobiliari, sinó elevada a actiu financer altament cotitzat en els mercats globals, s'allunyen cada vegada més de la seva funció social. Mentrestant, els poders públics no gosen (de)limitar la propietat privada.

L'aterratge dels actors protagonistes (fons voltor, inversionistes, grans empreses internacionals...) als centres urbans ha expulsat els habitants dels seus barris i carrers. L'impacte més visible de les dinàmiques globals són l'encari-

ment de l'habitatge, la precarització dels contractes de lloguer i la destrucció del teixit veïnal i associatiu. Eventualment, els desnonaments invisibles i canvis forçats de barri i de ciutat provoquen desarrelament i destrucció de vincles comunitaris, major temps de desplaçament a la feina, canvis d'escola i d'espais d'oci i lleure per a adults i infants. No es priva només de la llar sinó del seu entorn, l'hàbitat quotidià, i en definitiva de la ciutat com a dret, com a bé comú.

Paradoxalment, ens trobem en un context de migració forçada ciutat-camp, amb una transformació poblacional dins les ciutats en detriment de les classes treballadores, que no poden continuar habitant les seves cases convertides en assets. Ara bé, les conseqüències d'aquestes tendències globals s'estenen com una taca d'oli a escala local, i l'encariment de la vida impregna les metròpolis i qualsevol zona susceptible d'extracció de rendes. L'altra cara de la moneda del buidatge de les ciutats cap a altres zones metropolitanes per a maximitzar els beneficis especulatiu és el despoblament de les zones rurals.

Als territoris amb menys població és on la manca de serveis públics i les retallades dels mateixos, així com la regressiva desaparició de comerços i oficis locals s'ha fet encara més patent. L'abandonament de l'Estat obre un nínxol, com en el cas de la manca de protecció dels habitatges i altres necessitats socials hipermercantilitzades, per a l'acaparament privat. I és així com els projectes depredadors del territori, d'apropiació de recursos naturals i béns comuns per a la seva explotació empresarial, s'assenten silenciosament en les àrees més despoblades sota el dilema d'"*aquest progrés o el no-res*" i "*si no és en aquest municipi, serà al poble del costat*".

Darrere d'una aparent promesa de creació de llocs de treball i generació de riquesa per als municipis afectats, macro-granges de porcs, parcs eòlics, camps de plaques fotovoltaïques, autopistes i benzineres amb l'anhel per allotjar plataformes logístiques s'obren pas en la transformació de zones rurals. Es genera així una espiral de degradació d'aquestes localitats, on la suposada oportunitat de la iniciativa privada no acaba, en la majoria d'ocasions, reportant ni un repoblament, una major qualitat de vida per als habitants del territori a llarg termini, com tampoc frenant l'onada de despoblament provocada per la manca d'oportunitats de treball, absència de desenvolupament endogen i de serveis públics bàsics.

No obstant això, l'anomenat efecte YIMBY (*yes in my back yard*) genera una paradoxal confiança en aquest tipus de (mega)projectes per part d'alcaldes, elits locals i administracions supramunicipals, en ocasions amb el suport de la població però sovint amb l'oposició de la mateixa. Al dèficit democràtic que acompanya les iniciatives privades, que poden arribar a aprovar-se sense el consentiment mateix dels municipis on s'instal·len, se li suma la poca transparència i informació opaca respecte el seu impacte.

De nou, poc importa la llar i el medi, l'hàbitat i l'entorn de les persones que construeixen el dia a dia del territori. Tampoc la seva relació amb els recursos comuns, sabers i cultures vinculades al patrimoni natural i comunitari on es viu (i aquelles que hi van viure) si és una oportunitat per l'acumulació de capital i progrés per després desplaçar-ne els excedents. Una promesa d'inversió que

amaga lògiques i patrons d'extractivisme sota el criteri d'oportunitat en context de necessitat, promet el progrés i després abandona (o amenaça amb marxar) fluïnt en la seva carrera particular per l'avantatge comparatiu. Avui en dia, superposant crisis, assistim a una carrera sense fons per l'atracció d'inversió com a esquer per a rebaixar les condicions mediambientals, socials i de participació, tant al món rural, com també a les ciutats⁵. Medi i hàbitat, tot i situacions molt disperses, han esdevingut un objecte i oportunitat de mercat en sí mateix a la cerca de nínxols de negoci sense considerar límits, impactes i esgotament del model.

La feblesa dels Estats davant el poder corporatiu es reproduïx arreu del món. Tanmateix, malgrat els esforços d'activistes i defensores, els intents de posar-hi límits a nivell global s'han demostrat ineficaços fins el moment. N'és exemple, el camí que segueix la negociació del tractat vinculant sobre empreses i drets humans a Nacions Unides. Mentrestant el sector privat avança, cooptant cada vegada més esferes de les nostres vides, els drets humans retrocedeixen, i la majoria dels Estats s'ho miren des del temor de posar fre a la inversió privada i les portes giratòries. Després del 75è aniversari de Nacions Unides, pocs són els governs que tenen, en la pràctica i més enllà de relats, una agenda de defensa dels drets davant dels privilegis.

Pel que fa als drets socials, els mandats internacionals estableixen límits clars davant dels abusos del sector privat, però la cobertura dels DESCAs a través del mercat privat ha estat font de reiterades vulneracions de drets. Ara bé, quan donar compliment ni tant sols a les recomanacions de l'ONU implica enfrontar-se al capital, la iniciativa empresarial i les dinàmiques extractivistes (arrelades històricament i que ara retornen fins i tot amb màrqueting verd o projectades com a palanca de canvi neoliberal per sortir de l'enèsima crisi en poques dècades), els dubtes sobre l'obligatorietat d'aquestes recomanacions comencen a sorgir. Es reforça així el missatge cap a qui mercantilitza drets, afeblint i molt, un sistema que permeti, amb les seves deficiències, garantir la defensa dels drets humans, els drets socials i allò públic. Simultàniament, a qualsevol escala, global i local.

Els reptes globals i locals es multipliquen mentre els poders públics (per acció i per omissió) s'impregnen d'iniciatives privades a propulsar com a motor de progrés on aixoplugar-se, quan al seu torn, disminueixen les esferes de

5. És amb el pretext de fomentar la inversió internacional que es van crear les SOCIMs, vehicles d'inversió immobiliària exempts d'impostos, o les Golden Visa, que permeten accedir a la residència europea si s'inverteixen més de 500.000 euros en el mercat d'habitatge, posant la catifa vermella als actors globals que han contribuït a l'elitització de les ciutats. El retorn positiu per a la població, tant en el cas del camp com de la ciutat, resulta difícil d'identificar. Així doncs, per què les administracions insisteixen en la importància de la inversió privada? Per què els partenariats públic-privats es presenten com la salvació per a garantir els nostres drets socials? Per què la injecció de capital públic al sector privat no s'està aprofitant per refer estructures de propietat pública tant en l'àmbit distributiu com el redistributiu? Per què si es rescaten empreses, l'Estat i/o les Administracions públiques no condicionen aquest "rescat" a recuperar o ampliar recursos i béns de propietat col·lectiva? Per a què s'aprofiten les crisis i per a qui?

participació i presa de decisions democràtiques. Per sort, els moviments i col·lectius que lluiten a diari per defensar una vida en dignitat continuen dempeus denunciant el desballestament d'estructures públiques, territoris i medis, defensant la cobertura col·lectiva de necessitats que ens afecten col·lectivament o els béns comuns. On cada petit gra de sorra per a treure els drets fora del mercat, venint d'on venim, pot ser un altre gra de sorra per reflexionar cap a on estem anant, on creiem que necessitem anar, com i amb quins mitjans.

D'ON VENIM?

PRIMER BLOC

I. Del mercat comú al pla de reconstrucció postpandèmia: un recorregut pel desballastament neoliberal a la Unió Europea

Albert Noguera Fernández
Universitat de València

Durant les últimes dècades, la Unió Europea (UE) s'ha conformat en el principal instrument del capital financer per procedir al desmuntatge dels projectes constitucionals estatals garantistes de drets socials i democràtics construïts en el segle XX. En concret, des dels anys 70, en endavant, cadascuna de les crisis econòmiques mundials han estat aprofitades per les institucions europees per portar a terme una recomposició estructural de les relacions de classe en favor del Capital, la qual cosa ha permès, a aquest últim, compensar la reducció dels beneficis econòmics ocasionats per la crisi per via de la desposseïció de drets al ciutadans i l'apropiació de la riquesa social. Ubicats en aquest escenari de desballestament neoliberal de l'Estat social, el present text analitzarà, per una banda, el que anomena els tres grans moments de reforma del Dret de la UE. Reformes fetes amb l'objectiu d'acoblar l'estructura estatal i jurídica de les nostres societats a les necessitats històriques concretes del Capital per sortir de la corresponent crisi econòmica del moment i poder tornar a generar una nova fase d'acumulació privada de riquesa. I per altra banda, es detindrà en veure les conseqüències que des del punt de vista de l'explotació i precarització de les nostres vides, tindrà la transformació cultural impulsada per l'última o tercera gran reforma del Dret de la UE, gestada arran de la crisi ocasionada pel COVID-19.

L'economia capitalista no podria existir ni sobreviure a les seves crisis periòdiques sense institucions polítiques que actuen com a estructures d'intervenció i organització juridicopolítica del procés d'acumulació. En aquest sentit, la Unió Europea (UE) s'ha conformat, des de fa dècades, en el principal instrument dels grans capitals europeus per portar a terme, a l'interior dels Estats membres, les reformes de Dret funcionals a les seves necessitats de supervivència i acumulació de beneficis.

El present treball analitza, en primer lloc, l'estreta relació entre capitalisme i institucions polítiques en les diferents fases de la seva evolució. Per procedir, en segon lloc, a veure el paper que ha jugat la UE com a mode de regulació generació de desigualtat al servei dels interessos dels grans capitals.

Aquest paper, la UE l'ha portat a terme a través del que anomenarem les tres grans adaptacions del Dret de la UE, cada una d'elles destinada a acoblar l'estructura estatal i jurídica de les nostres societats a l'estratègia del Capital per sortir de les grans crisis econòmiques mundials de les últimes dècades i poder tornar a crear noves etapes d'acumulació.

Per acabar, el text es deté en veure les conseqüències que des del punt de vista de l'explotació i precarització de les nostres vides, tindrà la transformació cultural impulsada per l'última o tercera gran adaptació del Dret de la UE, arran de la crisi ocasionada per la COVID-19.

La relació entre capitalisme i institucions polítiques

Durant les últimes dècades del segle XX, els teòrics de l'anomenada escola de la regulació (Aglietta, 1979; Lipietz, 1986; Boyer, 1992) reflexionaren al voltant de la relació entre capitalisme i institucions polítiques.

Els teòrics d'aquesta escola s'oposen a l'ideal liberal clàssic segons el qual el mercat es regula per ell sol, essent capaç de resoldre, mitjançant la llei de l'oferta i la demanda i sense necessitat d'intervenció estatal, totes les qüestions bàsiques de l'economia. En contraposició, sostenen que el capitalisme és un sistema socioeconòmic el funcionament del qual genera, inevitablement, un conjunt de conflictes i contradiccions que n'obstaculitzen el seu desenvolupament. El capitalisme té sempre tendència cap a la inestabilitat, el conflicte i la crisi. Precisament per això, aquest necessita, mitjançant la intervenció política, crear un dúctil entramat institucional-normatiu-ideològic-subjectiu capaç de contrarestar aquesta tendència i poder generar períodes de creixement amb estabilitat.

Perquè la reproducció ampliada de capital es pugui donar i funcionar regularment s'ha requerit, històricament, tot un conjunt de condicions politicojurídiques. Per exemple: perquè un empresari pugui obtenir excedent per reinvertir són necessàries polítiques macroeconòmiques que assegurin una demanda suficient perquè la quantitat cada vegada major de mercaderies produïdes es pugui vendre; Perquè un capitalista pugui reinvertir part de l'excedent a millorar els mitjans de producció és necessari que existeixi una estructuració del

sistema productiu que assegurí que un altre capitalista fabriqui la maquinària necessària per al primer; O, per a aconseguir més i millor capacitada força de treball que permetin augmentar la producció és necessari que s'hagin creat escoles i universitats per a la formació dels futurs treballadors. En conseqüència, la reproducció ampliada no es pot donar de manera espontània, sinó que necessita, per a poder funcionar, de circumstàncies econòmiques però també circumstàncies polítiques que garanteixin les condicions necessàries per a la seva reproducció. És a dir, d'intervenció de les institucions polítiques o dit d'una altra manera, d'un acoblament entre capitalisme i Estat.

Els conceptes bàsics que l'escola de la regulació utilitza per a descriure aquesta indissoluble relació entre capitalisme i institucions polítiques són: règim d'acumulació i mode de regulació. El règim d'acumulació es refereix a les dinàmiques econòmiques constitutives de cadascuna de les fases internes del capitalisme. El mode de regulació és la forma estatal, jurídica, social i ideològica que, en una època històrica concreta, organitza i assegura la reproducció del procés d'acumulació del capital. En resum, el que ve a dir és que a cada règim d'acumulació, és a dir, fase del capitalisme, li correspon un mode de regulació particular, és a dir, una forma estatal-jurídica-ideològica concreta, que acoblada funcionalment amb el primer sosté i garanteix la seva reproducció donant lloc a un model de creixement històric.

Tenint en compte que el capitalisme és un sistema canviant amb transformacions històriques contínues en les seves dinàmiques d'acumulació, quan fruit d'aquestes transformacions es produeix la distorsió entre els canvis desencadenats pel capitalisme i la impotència de les institucions político-jurídiques existents per constituir un marc de regulació macroeconòmic adequat per aquests, s'entra en una crisi. En aquest moment, calen reformes en la naturalesa de l'Estat, l'ordenament jurídic, el règim internacional, l'estructura social, el sistema de competència, etc. destinades a constituir un nou mode de regulació funcional al nou règim d'acumulació històric. Aquest nou acoblament permet iniciar una nova fase de creixement, que estarà vigent fins que desenvolupi la seva pròpia crisi, i així successivament.

Les transformacions del capitalisme i el mode de regulació neoliberal a Europa

La crisi del petroli del 1973 inicià un període de recessió econòmica mundial que va transformar radicalment els processos d'acumulació del Capital. El nou model neoliberal que sorgeix a finals dels 70- inicis dels 80 del segle XX i del qual la victòria electoral de Margaret Thatcher a Anglaterra el 1979 i Ronald Reagan als Estats Units el 1981 en són els moments simbòlics d'inici, va acompanyat, en paral·lel, d'un canvi del mode de regulació que desmunta l'equilibri entre acumulació de capital i drets socials i democràtics de l'època fordista, imposant noves estructures jurídico-estatals de despulpa o desposseïció. El principal instrument polític a través del qual s'ha portat a terme aquest canvi

del mode de regulació dels nostres Estats funcional a les noves necessitats del Capital en el marc del nou règim d'acumulació, ha estat la UE. A això és el que anomenem el desballestament neoliberal.

Des dels seus inicis fins avui, aquest desballestament neoliberal ha passat per diferents fases, crisis i reformes en els modes de regulació. En concret, podem identificar tres grans adaptacions del Dret de la UE, cada una d'elles destinada a acoblar l'estructura estatal i jurídica de les nostres societats a l'estratègia del Capital per sortir de les grans crisis econòmiques mundials de les últimes dècades i poder tornar a crear noves etapes d'acumulació.

CRISI ECONÒMICA MUNDIAL	GRANS TRANSFORMACIONS DEL DRET DE LA UE
Crisi del petroli de 1973	1a Gran adaptació del Dret de la UE (dècades 1980-1990).
Crisi financera de 2007-2008	2a Gran adaptació del Dret de la UE (2010-2015)
Crisi econòmica del COVID-19 de 2020	3a Gran adaptació del Dret de la UE (2020)

Taula. Crisi del petroli de 1973 i primera gran adaptació del Dret de la UE: el Mercat comú, el Tractat de Maastricht i la creació de l'euro

La globalització o mundialització és un terme introduït els anys 80 a les escoles d'administració d'empreses dels Estats Units. Després el concepte serà promocionat per consultors de negocis i empreses connectades a aquestes escoles, així com organismes internacionals com el Banc Mundial (BM), el Fons Monetari Internacional (FMI) o l'OCDE, fins que s'estén per diverses publicacions econòmiques i financeres i acaba popularitzant-se. De manera general, definim la globalització com aquella nova fase en la qual les dinàmiques d'inversió i acumulació es donen més enllà de l'Estat-nació, produint-se una integració internacional dels processos productius i de treball.

L'origen d'aquest procés el trobem als anys 80. Una de les principals maneres que els grans capitals van trobar per deixar enrere la crisi econòmica mundial dels anys 70, iniciada amb la crisi del petroli de 1973, i tornar a iniciar una etapa d'acumulació, va ser a través del que s'ha anomenat un doble desplaçament del capital (Piqueras, 2009: 223-270):

Per una banda, un desplaçament territorial del Capital cap a països del sud, passant a comprar empreses, invertir i desplaçar la producció cap a perifèries amb possibilitats de rendibilitzar inversions en major grau gràcies a la possibilitat de produir en règim de semi-esclavitud, sense condicions mediambientals, etc. Aquest fenomen conegut com a deslocalització del capital, donà lloc a l'auge de les empreses transnacionals.

I, per altra banda, un desplaçament del capital, als països del nord, cap a noves línies de producció. El desplaçament de la producció cap als països de la perifèria obligà a una reconversió, al centre, cap a nous sectors, amb alta tecnologia al centre-nord d'Europa (software, auge de les empreses puntcom,

etc.) i sector terciari al sud d'Europa. La qual cosa suposà un augment desmesurat de l'atur.

Això va donar origen, des de la meitat de la dècada dels 80 i dècada dels 90, a una expansió del capitalisme en la totalitat de l'espai terrestre creant un únic sistema-món globalitzat en què predomina la lògica capitalista i les seves relacions socials.

Aquestes transformacions en les dinàmiques d'acumulació del capital necessitaven, per poder operar, anar acompanyades de reformes en els modes de regulació dels Estats. La UE va ser l'encarregada d'iniciar la reestructuració del marc jurídic-estatal funcional a les noves necessitats del capital.

El primer gran pas per l'adaptació de l'estructura jurídic-estatal al nou model globalitzat podem ubicar-lo en l'entrada en vigor, el 1987, de l'Acta Única Europea (AUE), tractat que basant-se en el document "*Europa 1990. Un programa d'acció*", va revisar el tractat constitutiu de la llavors denominada Comunitat Econòmica Europea (CEE) amb l'objectiu d'establir el suport jurídic per la implantació del mercat únic o mercat interior per 1993. El mercat únic proposava l'eliminació, per aquest horitzó temporal, de totes les traves internes a la lliure circulació de mercaderies, serveis, capitals i persones. Aquest esquema va aprofundir-se encara més tres anys després de l'AUE amb la presentació de l'Informe Delors el 1989. Aquest informe es va caracteritzar perquè, des d'aquest moment, la política econòmica de la Comunitat Europea ja no només es centra en el pla supranacional sinó que comença a intervenir, amb força, en la política econòmica interna dels Estats, sobretot en matèria monetària i fiscal. L'objectiu era que cap govern pogués aplicar polítiques no neoliberalistes. Els tres principals objectius que, d'acord amb l'informe, havien de complir els Estats membres abans de 1993, eren (Durán, 1996; Etxezarreta, 2002):

- Liberalitzar els moviments de capitals, el 1990. És a dir, deixar de regular les transaccions en diners entre països.
- Prohibició dels governs de recórrer als seus Bancs Centrals per obtenir diners amb el que finançar la despesa pública prestada, fins aquell moment, en condicions favorables. A partir de l'informe Delors, si els governs necessitaven diners, havien de recórrer al mercat com qualsevol altre sol·licitant de crèdit. Això té un doble efecte beneficiós pel capital: si l'Estat vol fer despesa pública, ha de pagar un interès al capital per finançar-l'hi i, al costar-li més els diners, el nivell d'inversió pública disminueix obrint-se espai per a la inversió privada en molts serveis fins ara únicament públics.
- Compromís estatal de donar la independència als seus Bancs Centrals. Aquests eren institucions públiques que, segons la política del govern de torn, controlaven la quantitat de moneda procurant complir els objectius de política econòmica, principalment, en dos aspectes: el control de preus i la consecució de la plena ocupació. Ara, l'informe Delors proposava que els bancs centrals es convertissin en institucions independents dels governs o qualsevol altra autoritat, l'únic objectiu dels quals fos controlar que els preus no pugessin, abandonant, per tant, l'objectiu de la plena ocupació. Per què el manteniment dels preus? Els grans propietaris de capitals que inverteixen

grans sumes de diners en el món sencer han de convertir els seus dòlars en la moneda dels països on acudeixen per poder operar en aquests. Si, en aquests països, els preus pugen, les monedes perden valor, amb la qual cosa si els capitals volen marxar del país i tornar a recuperar la moneda d'origen perden diners per la diferència de canvi. I, tenint en compte que els grans capitals inverteixen a curt termini i entren i surten ràpid dels països, volen que els preus no pugin.

Una vegada fet realitat el mercat comú a Europa, els dirigents europeus començaren a preocupar-se pels aspectes monetaris. Resulta evident que cap comunitat econòmica pot constituir-se sense una certa estabilitat entre les monedes dels seus Estats membres. El pas decisiu en aquest aspecte tingué lloc el 7 de febrer de 1992 amb la firma dels caps d'Estat i de govern del Tractat de la UE (TUE), més conegut com a tractat de Maastricht, i que constitueix una extensa reforma del dret europeu després de l'AUE. Aquest suposa el canvi de nom de la CEE per UE i és el tractat a partir del qual s'avança cap a l'establiment de la moneda única. De les reformes introduïdes per aquest tractat podem destacar-ne dues (Etxezarreta, 2002):

- Conformar la decisió de fer desaparèixer totes les monedes dels països membres i la implementació de l'euro per 1999, el qual tindria la seva expansió general a la ciutadania l'1 de gener de 2002. Justificant-se en la preocupació que la moneda única havia de ser forta i, per tant, que totes les economies dels països participants de la unió econòmica i monetària havien d'estar sanejades, la UE va establir dures condicions a aquells països que volguessin incorporar-s'hi. Es tractà de les denominades condicions de convergència segons les quals el dèficit dels Estats no podia ser superior al 3% PIB i havia de tendir al dèficit 0. Això limitava, enormement, les possibilitats dels governs d'aplicar polítiques públiques actives i obligava a iniciar processos de privatització per recuperar diners⁶.
- La constitució del banc Central Europeu (BCE) com a nova institució amb plena independència de qualsevol autoritat o mecanisme polític de control i amb l'únic objectiu de controlar el nivell de preus o inflació, objectiu prioritari de la política neoliberal. Com que, a la pràctica, la moneda única suposà la desaparició dels bancs centrals dels països membres de la unió econòmica i monetària, tota la política monetària queda ara en mans, exclusivament, del BCE.

6. Entre 1991 i 1996 es produeix a Espanya la segona onada de privatitzacions. La naturalesa de les privatitzacions d'aquesta segona etapa és diferent que de la de les primeres portades a terme entre 1985 i 1990. Si en el primer moment es privatitzà per millorar la competitivitat de l'empresa pública i, subsidiàriament, per no tenir-hi que aportar recursos públics en el futur, a partir de 1992 es privatitza per obtenir recursos amb els que reduir el dèficit de l'Estat i complir els criteris de convergència imposats per la UE. El 1995 es va aprovar la Llei d'Alienació de Participacions d'Empreses. Durant aquest període es privatitzen, parcialment o totalment, empreses com Telefónica, Repsol, Argentaria, Enagas, Endesa, Indra, Ence, Auxini o les empreses d'alimentació pertanyents a Tabacalera (Carcasa, Artiach, Marbú y R.B. Portugal) (Valdivieso, 2001: 70-71).

L'inici de la disciplina econòmica sobre els Estats membres de l'euro imposada pels criteris de convergència, va consolidar-se amb l'aprovació del Pacte d'Estabilitat i Creixement de Dublín el 1996, encarregat d'endurir la disciplina i el control de dèficit públic sobre els Estats. Així mateix, un dels objectius de la UE en aquests moments va passar a ser, també, la seva ampliació als països de l'est per tal de conformar una àrea de mercat que inclogués tot el continent europeu, excepte Rússia. El fet de que la majoria d'aquests països fossin més pobres va plantejar el debat sobre com portar a terme la seva integració. En aquest sentit, el Tractat de Niça (2001) va ser l'encarregat de reformar l'estructura institucional de la UE per adaptar-la als canvis que plantejava l'ampliació, el 2004, cap a 10 nous països (República Txeca, Xipre, Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Hongria, Letònia, Lituània, Malta i Polònia) i 75 milions d'habitants més, passant a conformar-se una UE de 25 Estats⁷.

Aquesta primera gran adaptació del Dret de la UE va permetre establir un mode de regulació adequat i funcional al nou règim d'acumulació del capital estructurat al voltant de la globalització.

Crisi financera de 2007-2008 i segona gran adaptació del Dret de la UE: l'austeritat i els mecanismes de governança econòmica europea

Si bé el doble desplaçament del capital i el mode de regulació que l'acompanyà descrit anteriorment va tenir dures conseqüències socials, va generar cert creixement econòmic durant la dècada dels 90 del segle XX. No obstant això, els anys 1999-2000 tingué lloc una nova crisi econòmica mundial. Els motius d'aquesta foren diversos.

Per una banda, el crack borsari de les empreses puntcom. Davant la impossibilitat, fruit de les reformes neoliberals de la dècada dels 80, d'accedir a posicions a l'administració de l'Estat (universitats, càrrecs tècnics, etc.), molts joves amb formació universitària van trobar, durant la dècada dels 90, en la puntcommania la forma de poder invertir les seves competències, coneixements i creativitat trobant en el mercat borsari els recursos per crear una empresa. Això no obstant, la puntcommania estava dominada per una ideologia fanàtica d'optimisme liberal que va fer als treballadors cognitius subordinats i dependents del capital financer. Això va fer que amb el crack borsari de les empreses puntcom l'any 2000, el mercat va ser conquistat pels monopolis del software, de la telefonia, del *entertainment* i de la publicitat, i l'exèrcit d'autoempresaris i microcapitalistes de risc va ser saquejat i dissolt (Berardi, 2005: 62), conformant-se com una nova classe social al que alguns van anomenar com a *cognitariat* (Hardt i Negri, 2004; Moulier-Boutang, 2007).

7. El 2007 s'incorporà també Romania i Bulgària. L'1 de juliol de 2013 ho va fer Croàcia, conformant la UE dels 28.

I, d'altra banda, l'expansió global de les empreses transnacionals durant la dècada dels 80 i 90 va portar, a inicis del 2000, a un problema per al Capital: l'esgotament a l'economia global dels espais de reinversió rendible de l'excedent produït. Perquè el procés d'acumulació ampliada capitalista funcioni cal aconseguir oportunitats de reinversió rendible per a part de l'excedent produït, almenys, diuen els experts i atenint-se a la taxa de creixement mitjana de les últimes dècades, d'un 3% del mateix (Piqueras, 2014: 142). Això es va fent, tanmateix, cada vegada més difícil segons augmenta exponencialment l'excedent i alhora, s'esgota l'espai d'expansió i els recursos naturals. Així, si el 1950 aquesta expansió suposava reinvertir amb esperança de rendibilitat uns 150 mil milions de dòlars i el 1973 uns 420 mil milions de dòlars, el 2009 era necessari trobar oportunitats rendibles d'inversió global per a 1,6 milions de milions de dòlars (Piqueras, 2014: 142). El problema amb el qual es troba el Capital és que ja no hi ha espais a l'economia global per a noves reubicacions espacials que permetin absorbir aquesta quantitat de capital excedent cada vegada major, ni línies de producció ni recursos per a protagonitzar una expansió d'aquesta grandària.

La solució a això va ser la reinversió de tot l'excedent sobre-acumulat fora de la producció en el sector financer-especulatiu, la qual cosa es coneix com la financerització de l'economia. El sector financer deixa de tenir com a funció principal donar vida a l'economia productiva, com havia fet fins aquell moment, per a fer-se objecte d'inversió, guany i acumulació per si mateix a través de l'especulació.

Aquest procés de financerització fou possible fruit de totes les transformacions que, des de la dècada dels 70, s'havien produït en l'economia mundial. D'una banda, la caiguda, el 1971, del sistema de Bretton Woods i el pas a un règim de canvis flexibles, va incrementar les oscil·lacions de les taxes de canvi i va afavorir l'activitat especulativa a través de compra-venda de divises internacionals. D'altra banda, la desvaloració del dòlar a inicis dels 70 va fer que, aquells països, especialment de l'àrea OPEP, que gestionaven grans quantitats de dòlars (petrodòlars), dipositats en major part en bancs europeus (eurodòlars), els convertissin en instrument d'intermediació creditícia concedint crèdits als països en vies de desenvolupament, acabats de sortir del jou colonial o en fase de transformacions socials, produint-se un increment del deute dels països del sud. Així mateix, en la mateixa època, fins a 1979, la Reserva Federal nord-americana aposta per compensar les pèrdues d'ingressos fruit de l'inici de la crisi del model industrial fordista, mitjançant un gir monetarista de la seva política econòmica plasmat en un puixant paper especulatiu en el mercat de divises. A això cal sumar-hi, la informatització dels intercanvis borsaris i l'aparició, fruit d'aquesta, del mercat de productes derivats, productes que no tenen valor en si sinó valor que deriva d'un altre producte financer preexistent. Així com el desviament de l'estalvi de les economies domèstiques cap a fons de pensions i fons d'inversió, utilitzats pels bancs per a operar en els mercats financers i distribuint el risc financer privat sobre tota la col·lectivitat (Fumagalli, 2010: 49-57).

Conjuntament amb el crèdit privat, a països com Alemanya o França, l'especulació financera es va concentrar, principalment, en la concessió de crèdits a la banca dels països de la perifèria europea. Els bancs alemanys i francesos són, per exemple, els màxims creditors del sistema financer espanyol. Segons dades del Banc Internacional de Pagaments, el sistema Financer espanyol tenia a començaments de 2012 un total de 517.519 milions de dòlars en deutes pendents de pagar a altres bancs internacionals. La major part d'aquest deute estava contrreta amb els bancs alemanys (139.919 milions) i amb els francesos (115.261 milions), els qui posseïen conjuntament gairebé el 45% del deute total (Lucía et.al., 2013: 28).

La financerització de l'economia fou l'instrument que permeté generar una nova etapa de creixement econòmic durant la dècada dels 2000. Ara bé, l'esclat de la crisi financera de 2007-2008 i la impossibilitat, des de 2009, de països com Grècia, Portugal o Irlanda de sostenir el deute públic va disparar totes les alarmes dels grans capitals financers que van veure perillar els seus beneficis i va portar, davant el perill d'expansió de la crisi cap a nous països com Espanya o Itàlia, a la necessitat d'adoptar mesures urgents per a fer front a aquesta situació i garantir que els Estats poguessin i estiguessin obligats a pagar el deute que assegurés mantenir els ingressos de les grans entitats financeres.

Es produeix, doncs, en aquest moment, el que anomenem la segona gran adaptació del Dret de la UE, un conjunt de mesures jurídiques destinades a adaptar el mode de regulació al règim d'acumulació construït sobre el deute i l'especulació financera. Amb l'objectiu de garantir l'existència d'Estats o administracions públiques amb economies sanejades, element com hem dit fonamental i indispensable per a garantir la reproducció del règim d'acumulació basat en el pagament de deute al capital financer (bancs i entitats d'inversió) tant en el mercat primari com en el secundari, des del 2009 en endavant va aprovar-se un conjunt de reformes orientades a l'adopció de noves normes en el marc de l'eurozona que perseguissin tal objectiu, eliminant del tot qualsevol tret de sobirania econòmica estatal que pogués quedar. En aquest sentit, hem de referir-nos a dos tipus diferents de mesures, coincidents en el temps (Noguera, 2015):

- D'una banda, s'adoptaren reformes del govern econòmic de la UE utilitzant els mecanismes interns propis del Dret de la UE. Ens referim, bàsicament, a la modificació de l'art. 126⁸ del Tractat de Funcionament de la UE (TFUE)⁹ i

8. El nou article reproduceix literalment, en els seus apartats 1 a 14, l'art. III.184 del fracassat Tractat constitucional europeu de 2004, referent al dèficit públic i al procediment de supervisió, recomanacions i sancions per part de les institucions europees sobre els Estats que no compleixin amb els límits de dèficit establerts.

9. El TFUE és un dels quatre documents que configuren la constitució material de la UE, juntament amb el Tractat de la Unió Europea (TUE), el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica (Tractat Euratom) i la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea (CDF) aprovada a Niça el 2000. El TFUE és, al costat del Tractat Euratom, el més antic dels tractats que fonamenten jurídicament l'actual UEó. Va ser signat a Roma en 1957 com a Tractat constitutiu de la Comunitat Econòmica Europea, i des de llavors ha sobreviscut amb diverses reformes i diferents denominacions: fins a 1992 Tractat CEE. De 1992 fins a 2009 Tractat constitutiu de la Comunitat Europea. I, des de l'entrada en vigor del Tractat de Lisboa, el 2009, fins avui, TFUE.

a l'adopció del Protocol núm. 12 de sobre el procediment aplicable en cas de dèficit excessiu¹⁰ i del "Six-pack"¹¹ que codifica el semestre europeu¹². Aquestes últimes 6 mesures (Six-pack) van ser complementades, el febrer de 2013, amb l'anomenat "Two-Pack"¹³. Es tracta de mesures que estableixen, explícitament, que els Estats membres no han de tenir dèficits públics excessius, atorgant per a això facultats a la Comissió i institucions europees per a procedir a la supervisió de l'evolució de la situació pressupostària i del nivell d'endeutament públic dels Estats membres, podent dictar recomanacions i establir sancions a aquells Estats que no compleixin amb els límits de dèficits fixats.

- I, per altra banda, s'han anat aprovant nous mecanismes de gestió de la crisi en el si dels països de la zona euro, mitjançant normes alienes al Dret de la UE, encara que estretament vinculades amb la UE. Aquests són, principalment, el Tractat d'Estabilitat, Coordinació i Governança en la Unió Econòmica i Monetària (TECG)¹⁴ i el Tractat constitutiu del Mecanisme Euro-

10. En ell s'especifica que els valors de referència esmentats en l'art. 126 TFUE seran el 3% referent a la proporció entre el dèficit públic previst o real i el producte interior brut a preus de mercat i el 60% referent a la proporció entre el deute públic i el producte interior brut a preus de mercat.

11. Al setembre de 2010 la Comissió va presentar sis propostes legislatives sobre governança econòmica, anomenades com a "Six-pack". Després del vot favorable del Parlament Europeu, el Consell va aprovar les sis normes que van entrar en vigor a la fi del 2011 inici del 2012. Es tracta, en resum, d'un paquet de mesures que persegueixen introduir mesures preventives d'alerta primerenca, de monitoratge permanent de la UE sobre totes les decisions econòmiques dels Estats membres i de correcció i sanció més fermes per a garantir la reducció dels desequilibris macroeconòmics i la sostenibilitat fiscal. Per a un estudi detallat de les sis normes, veure: Crespo, et. al., 2012.

12. El semestre europeu és un període de coordinació de les polítiques econòmiques i pressupostàries que se centra en els primers sis mesos de cada any i durant el qual els Estats membres ajusten les seves polítiques econòmiques i pressupostàries als objectius i normes fixats per la UE. Concretament, durant el semestre, s'estableix un calendari en el qual els Estats membres reben assessorament de la UE ("orientació") i posteriorment presenten els seus plans d'actuació ("Programes Nacionals de Reformes" i "Programes d'estabilitat o convergència") que s'avaluen per les institucions de la UE. Després de l'avaluació, els Estats membres reben recomanacions per separat ("recomanacions específiques per país") per a les seves polítiques pressupostàries i de reformes nacionals. En cas necessari, reben a més recomanacions encaminades a corregir els desequilibris macroeconòmics. L'objectiu és que els Estats membres tinguin en compte les recomanacions a l'hora de definir i presentar davant els parlaments nacionals el seu pressupost per a l'any següent. El primer semestre o cicle va tenir lloc el 2011 i des de llavors es realitza cada any. Sobre això, veure: Baeza, 2014: 8).

13. Aquest consta de dos reglaments [el Reglament (UE) núm. 472/2013, del Parlament Europeu i del Consell, de 21 de maig de 2013, sobre el reforçament de la supervisió econòmica i pressupostària dels Estats membres de la zona de l'euro l'estabilitat financera del qual experimenta o corre el risc d'experimentar greus dificultats (publicat en DOUE núm. 140 de 27 de maig de 2013); i el Reglament (UE) núm. 473/2013 del Parlament Europeu i del Consell, de 21 de maig de 2013, sobre disposicions comunes per al seguiment i l'avaluació dels projectes de plans pressupostaris i per a la correcció del dèficit excessiu dels Estats membres de la zona de l'euro (publicat en DOUE núm. 140 de 27 de Maig de 2013) destinats a augmentar o reforçar el seguiment i la vigilància pressupostària sobre els Estats membres de la zona de l'euro, establint, a partir de 2014, mecanismes de control pressupostari addicionals durant el període de temps intermedi entre els semestres europeus.

14. El TECG va ser adoptat el 9 de desembre de 2011 per a entrar en vigor l'1 de gener de 2013. Encara que la intenció inicial era que el TECG fos subscrit per tots els Estats membres instrumentant-se com un tractat de la UE que reformés els vigents (TEU, TFUE i TCEEA), la decisió de no ratificar-lo adoptada per do dels vint-i-set Estats membres (Regne Unit i República Txeca) va obligar a optar per una via alternativa, convertint-lo en un tractat subscrit per un grup d'Estats membres al marge del dret de la UE, encara que en

peu d'Estabilitat (MEDE), mecanisme que substitueix a la Facilitat Europea d'Estabilització Financera (FEEF) i el Mecanisme Europeu d'Estabilització Financera (MEEF).

El FEEF i MEEF creats el 2010, així com el MEDE que substitueix els anteriors el 2012, són organismes intergovernamentals integrats pels Estats la moneda dels quals és l'euro, que tenen per objectiu executar els anomenats "rescats" o, dit d'una altra manera, concedir préstecs de diners als Estats en dificultats econòmiques per poder fer front al pagament de deute durant el període necessari per aplicar un profund programa d'ajust destinat a corregir els seus "desequilibris". Els préstecs requereixen diverses condicions: una sol·licitud d'assistència d'un estat membre de l'eurozona, l'elaboració per part de l'anomenada "Troika" (Banc Central Europeu, Comissió Europea i Fons Monetari Internacional) d'un programa d'ajust econòmic per a implementar al país en qüestió com a condició per a rebre l'ajuda en forma de préstec, l'acceptació d'aquest programa per unanimitat en l'Eurogrup (ministres de finances de l'eurozona) i la signatura d'un memoràndum d'entesa entre el país i la UE, comproment-se al compliment del programa.

Entre 2010 i 2015 diversos països foren "rescatats" a través d'aquests instruments. Irlanda i Portugal van rebre, respectivament, 17,7 i 26 milions d'euros provinents del FEEF, ajudes que van ser complementades amb recursos procedents del MEEF i del FMI i, a més, en el cas d'Irlanda, amb préstecs bilaterals de Regne Unit, Dinamarca i Suècia. L'ajuda total atorgada a Irlanda i Portugal va ser, respectivament, de 85 i 78 milions d'euros. Per part seva, l'ajuda financera durant el primer rescat a Grècia va provenir de préstecs bilaterals per part dels països de la UEM i del FMI. En el seu segon rescat Grècia va rebre una ajuda de fins a 144,7 milions d'euros a través del FEEF. I en un tercer rescat, Grècia va rebre 86.000 milions d'euros a través del MEDE (Noguera, 2015).

el preàmbul del TEGC es manifesta explícitament que "l'objectiu dels caps d'Estat o de govern dels Estats membres de la zona de l'euro i d'altres Estats membres de la UE és incorporar al més aviat possible les disposicions del present tractat als tractats en els quals es fonamenta la UE", en un termini màxim de 5 anys. L'objectiu del TEGC és establir un pacte entre els Estats signants mitjançant el qual aquests adquireixen el compromís que la situació pressupostària de les seves administracions públiques serà d'equilibri o de superàvit [art. 3.1.a)]. Es considera que un Estat estarà en situació d'equilibri quan el seu dèficit estructural sigui inferior al 0,5% del PIB [art. 3.1.b)]. El calendari per a aconseguir aquest objectiu el proposarà la Comissió Europea prenent en consideració els riscos específics per a la sostenibilitat de cada país. Pel que fa al deute públic el TEGC manté el límit màxim del 60% del PIB de cada Estat membre, previst des de 1992 en el TUE. L'art. 4 del TEGC reitera les obligacions dels Estats membres de compliment del Protocol relatiu al procediment aplicable en cas de dèficit excessiu, així com del que es disposa en l'art. 2 del Reglament (CE) 1467/97, del Consell de 7 de juliol, modificat posteriorment. La novetat en matèria de deute públic consisteix en la introducció de l'obligació d'informació dels Estats membres dels seus plans d'emissió de Deute públic al Consell i a la Comissió, a fi de coordinar la planificació de les emissions. A pesar que hi ha parts del tractat que no s'apliquen a aquells països membres de la UE que no formen part de l'eurozona, aquestes disposicions que acabem d'assenyalar són aplicable per a tots els Estats signants.

Les conseqüències socials d'aquests mecanismes de governança econòmica europea destinats a imposar l'austeritat, és a dir, a assegurar que els Estats continuïn pagant el deute destinat a garantir la reproducció del règim d'acumulació del capital financer, són desastroses. En el cas espanyol, és especialment clar com la limitació del dèficit públic, constitucionalitzat per via de la reforma de 2011 de l'art. 135 de la Constitució, implica una reculada en la protecció dels drets socials i els serveis públics. El tractament jurídic que la Constitució espanyola (CE) atorga als drets socials fa que la seva garantia estigui estretament vinculada als pressupostos. A diferència d'altres constitucions que reconeixen els drets socials com a drets fonamentals, establint fortes garanties i mecanismes de protecció jurisdiccional dels mateixos independentment del pressupost, la CE parteix de la idea segons la qual els drets socials no són drets sinó que són un altre tipus de normes legals, concretament, garanties institucionals, principis o directrius per a guiar les polítiques socials, però no drets. La CE defineix els drets civils i polítics com a "drets fonamentals" (art. 15 a 29) i els drets socials com a "principis", situant-los dins del capítol tercer del Títol primer, "Principis rectors de la política social i econòmica" (art. 39 al 52). Aquesta idea de concebre als drets socials no com a drets sinó com a mers principis de les polítiques públiques, els configura com a principis de lliure disposició, depenent la seva garantia exclusivament de la voluntat i capacitat econòmica del govern o majoria parlamentària de torn, d'aquí l'estreta vinculació entre drets socials i pressupost que existeix a Espanya. Es veu de manera clara, llavors, com la limitació de dèficit públic accentua la regressió de drets socials i el desplaçament de la protecció de riscos des de l'Estat als particulars, fent créixer els fenòmens de pobresa i exclusió.

En el cas grec, durant el període 2010-2014 existeixen diversos pronunciaments de l'Organització Internacional del Treball (OIT)¹⁵ i del Comitè Europeu de Drets Socials (CEDS) posant de manifest com les reformes legislatives adoptades al país fruit de les obligacions imposades per les recomanacions de la UE en el marc de l'art. 126 TFUE i els semestres europeus, així com dels plans d'ajust estructural establerts en els memoràndums signats amb els prestadors internacionals, suposaren una vulneració flagrant dels tractats internacionals de drets socials ratificats per l'Estat hel·lènic.

15. En el cas de la OIT ens referim aquí als informes dels anys 2013 i 2014 que, després de l'examen de les memòries aportades pels països, la Comissió d'Experts en Aplicació de Convenis i Recomanacions (CEACR) va presentar a les 102è i 103è reunió de la Conferència Internacional del Treball sobre l'aplicació de les normes internacionals del treball per part dels Estats i a l'informe núm. 365 del Comitè de Llibertat Sindical (CLS) responen a les queixes contra Grècia presentades per organitzacions sindicals (Cas núm. 2820. Grècia). I en el cas del Comitè Europeu de Drets Socials ens referim a les conclusions XX-2 (2013) al 23º Informe grec d'aplicació de la CSE davant el Consell d'Europa, publicades al gener de 2014 i a les resolucions de les reclamacions col·lectives per vulneració de la Carta Social Europea contra Grècia, en concret, la denúncia Núm. 65/2011 contra la Llei 3899/2010, de 17 de desembre, sobre "Mesures financeres i fiscals per a l'execució del Programa", la denúncia Núm. 66/2011 contra la Llei 3863/2010, de 8 de juliol, sobre el "Nou Sistema de Seguretat Social i disposicions rellevants" i les denúncies Núm. 76/2012, 77/2012, 78/2012, 79/2012 i 80/2012 contra diverses lleis que modifiquen el règim de pensions públiques i privades. Per un estudi més detallat d'aquestes resolucions, veure: Noguera, 2016.

Queda clar, doncs, com la imposició de l'austeritat i dels mecanismes de governança econòmica europea suposaren una segona gran adaptació del Dret de la UE destinada a acoblar el mode de regulació a l'estratègia del Capital per sortir de la crisi financera de 2007-2008.

La COVID-19 i la tercera gran adaptació del Dret de la UE: les conclusions del Consell Europeu de 17-21 de juliol de 2020 i el Pla de reconstrucció postpandèmia

Després que mitjançant l'estratègia de l'austeritat, el Capital pogués mantenir els índexs de beneficis i, fins i tot, recuperar el creixement a partir de 2017-2018, l'adveniment de la pandèmia mundial del COVID-19, el 2019-2020, ha obert una nova crisi econòmica global.

La resposta de la UE a aquesta crisi suposa un canvi de direcció respecte al camí de l'austeritat seguit fins ara. Aquesta es manifesta en la suspensió temporal de l'austeritat a través del'activació de la clàusula d'escapament dels arts. 3.1.c) i 3.3.b) del TCEG que permet suspendre temporalment l'aplicació de les regles pressupostàries comunitàries que exigeixen el control del dèficit i el deute. I amb l'aprovació, mitjançant el document de conclusions del Consell Europeu del 17 a 21 de juliol de 2020, d'un paquet d'inversions addicionals per valor de 750.000 milions d'euros destinat a reforçar el pressupost de la UE [l'anomenat Marc Financer Plurianual (MFP)] 2021-2027.

Ara bé, intervenció estatal no significa, necessàriament, despesa pública social en garantia de drets socials i serveis públics. Tot i el seu afebliment en l'època neoliberal, els Estats no perden el seu paper com a complex condensador de la reproducció del Capital. Encara que els criteris d'inversió siguin desplaçats a òrgans internacionals, els Estats continuen conformant i garantint la dinàmica del Capital. La pèrdua de poder sobirà dels Estats no implica la pèrdua del seu paper com a estructura d'intervenció i organització jurídic-política del procés d'acumulació. Però això, la intervenció estatal no necessàriament ha de significar retorn a la garantia dels drets socials ni que aquesta es constitueixi com una estructura generadora d'igualtat, sinó tot el contrari, pot significar subordinació de l'Estat a la centralitat del Capital i la seva conformació com a estructura generadora de desigualtat.

En aquest últim sentit, una anàlisi al paquet d'ajudes econòmiques concedides per la UE als Estats per a la seva reconstrucció postpandèmia ens permet veure que, més que perseguir l'objectiu de garantia de drets als ciutadans, està destinat a portar a terme un conjunt de reformes estructurals i una transformació cultural que permetin adequar l'estructura estatal i social a les noves necessitats de reproducció del Capital en la nova era postCOVID-19.

En l'actualitat, els principals problemes amb els quals es troben els grans capitals són: a) Una situació de forta crisi econòmica, en el marc de la crisi econòmica mundial provocada pel coronavirus; i, b) L'existència d'una estructura estatal i social disfuncional a les noves necessitats de desenvolupament del capitalisme que el nou escenari ha creat.

Davant d'aquest escenari cal una nova gran transformació del mode de regulació, és a dir, de l'entramat institucional-normatiu-ideològic-subjectiu, per tal de fer-lo funcional al nou règim d'acumulació del Capital que es construeix ara al voltant d'una nova era digitalitzada que obre noves oportunitats de negoci. Una revisió dels dos instruments jurídics sobre els quals la UE estructura l'anomenat pla de reconstrucció postpandèmica: el pressupost de la UE anomenat Marc Financer Pluriennal 2021-2027 (MFP) i el pla de fons addicionals "Nova Generació UE" (NGUE), permet veure, clarament, que l'objectiu és aquest. Fixem-nos d'on surten els diners i quines són les principals partides del Pla NGUE destinades a programes individuals per als Estats, important per a entendre l'objectiu que s'amaga darrere del Pla.

El pla NGUE és un fons addicional de diners destinats a reforçar el pressupost de la UE (MFP) 2021-2027 davant l'adveniment de la pandèmia. En concret, es tracta d'un fons de 750.000 milions € que la UE sol·licita en forma de crèdit als mercats de capitals. A què destinarà la UE aquesta quantitat de diners?

L'esborrany presentat per la Comissió Europea, el febrer de 2020, per a iniciar la negociació entre els Estats membres establia que la suma del Pla (750 mil milions €) es distribuïa de la següent manera: Instrument per a la Recuperació i la Resiliència (560 mil milions €); ReactEU (50 mil milions €); Horitzó Europa (13,5 mil milions €); Inversions InvestEU (30,3 mil milions €); Instrument de suport a la Solvència (26 mil milions €); Desenvolupament rural (15 mil milions €); Fons de Transició Justa per al clima (30 mil milions €); RescEU (2 mil milions €); Programa de salut (7,7 mil milions €); i, NDICI (15,5 mil milions €).

No obstant això, el document final aprovat després de la negociació dels Estats estableix la seva distribució de la següent manera: Instrument per a la Recuperació i la Resiliència (672,5 mil milions €); ReactEU (47,5 mil milions €); Horitzó Europa (5 mil milions €); Inversions InvestEU (5,6 mil milions €); Desenvolupament rural (7,5 mil milions €); Fons de Transició Justa per al clima (10 mil milions €); i, RescEU (1,9 mil milions €).

Així doncs, la partida "Programa de salut" desapareix o l'Instrument de Solvència proposat per Brussel·les per a ajudar a empreses en problemes també s'elimina. Altres partides com la de InvesEU es mantenen. InvesUE és el nou nom de l'antic Pla d'Inversions per a Europa, conegut com a Pla Juncker, entre els objectius del qual hi ha eliminar els obstacles a la inversió mitjançant tres pilars, el tercer dels quals és: "millorar l'entorn de les empreses eliminant els obstacles (nacionals i europeus) a la inversió", llegeixi's més neoliberalisme i lliure mercat. Però, la partida del fons de reconstrucció que passa a incrementar la seva dotació de manera més clara és l'Instrument per a la Recuperació i la Resiliència. En què consisteix aquesta partida?

Es tracta de la partida dedicada a la transferència de diners cap als Estats, una part en forma de crèdits i una altra de subvencions, perquè duguin a terme inversions en els seus territoris que tinguin com a prioritat, assenyala el NGUE: la transició ecològica d'acord amb els criteris del Pacte Verd Europeu i la transició digital d'acord amb l'anomenada Estratègia Digital Europea.

El Pacte Verd Europeu, segons ho defineix la mateixa Comissió Europea, és “una nova estratègia de creixement per a la UE tendent a transformar-la en una societat climàticament neutra, equitativa i pròspera, amb una economia moderna, eficient en l’ús dels recursos i competitiva”. Alhora, l’Estratègia Digital Europea fixa com a objectius: “Invertir en competències digitals per a tots els europeus; accelerar el desplegament de banda ampla ultra ràpida per a les llars, escoles i hospitals de la UE; possibilitar que accedeixi al finançament i s’expandeixi una comunitat dinàmica d’empreses emergents i pimes innovadores i de ràpid creixement; proposar una Llei de serveis digitals que reforci la responsabilitat de les plataformes i aclareixi les normes aplicables als serveis online; garantir que en l’economia digital les normes de la UE s’adeqüin al seu propòsit; garantir que a Europa totes les empreses competeixin en condicions justes; millorar l’accés a dades d’alta qualitat al mateix temps que es garanteix la protecció de les dades personals i sensibles; etc.”. És simptomàtic veure que el 2016, a Espanya, la patronal CEOE va aprovar el document *Pla Digital 2020. La digitalització de la societat espanyola*¹⁶, fixant la digitalització com a necessitat estratègica fonamental per a dur a terme “una transformació cultural” que “generi nous models de negoci”.

Veient això no sembla haver-hi molt de dubte que l’objectiu del Pla de reconstrucció NGUE no és, com deia, reapoderar als Estats com a marc garantista de drets als ciutadans, sinó utilitzar-los per a dur a terme una transformació cultural i reformes estructurals que permetin adequar l’estructura social i estatal a les necessitats de reproducció del Capital en el nou capitalisme virtual de les dècades vinents del segle XXI.

Però, a més a més, el Pla NGUE implica una volta de rosca més en el desmuntatge de la sobirania parlamentària estatal. L’acord elimina qualsevol ressort de pluralisme polític i sobirania parlamentària que pogués quedar a l’interior dels Estats. Per a poder rebre les transferències de l’Instrument per a la Recuperació i la Resiliència, els Estats han d’elaborar plans nacionals en els quals s’exposin els programes i inversions que realitzaran per al període 2021-2023. En el termini de dos mesos de la presentació, la Comissió Europea avaluarà i aprovarà els plans, previ dictamen del Consell Econòmic i Financer. “El desemborsament de les subvencions es realitzarà només si es compleixen les metes i objectius acordats establerts en els plans de recuperació i resiliència”. A més “en el cas excepcional que un o més Estats membres consideren que existeixen serioses desviacions del compliment satisfactori de les metes i objectius pertinents, poden sol·licitar que el President del Consell Europeu remeti l’assumpte al pròxim Consell Europeu”, suspent-se la transferència econòmica (punts A.18 i A.19 NGUE).

Amb això s’acaba d’eliminar el sistema de representació propi de l’Estat democràtic parlamentari, la representació-delegació, on, a través d’unes elec-

16. Disponible a https://contenidos.ceoe.es/CEOE/var/pool/pdf/publicacions_docs-file-496-plan-digital-2025-la-digitalizacion-de-la-sociedad-espanolav2.pdf (consultat el 10/09/2020).

cions, la majoria parlamentària corresponent determinava les polítiques públiques d'acord amb l'orientació ideològica majoritària en la població. Això es substitueix per un model de representació-figuració que es personifica en òrgans tecnocràtics neoliberalers internacionals no electes, essent ells els que decideixen com han de ser les polítiques públiques d'inversió dels Estats.

I, finalment, es tracta d'un pla que incrementa, encara més, el deute dels Estats. Després de la negociació entre Estats, la partida de l'Instrument per a la Recuperació i la Resiliència dedicada a subvencions als Estats es va reduir fins a 312.500 milions € i la de crèdits va augmentar fins a 360.000 milions €. L'elevada partida reservada a crèdits, superior a la d'inversions, incrementa l'actual bola de deute dels Estats. Més crèdits significa més deute i més deute significa menys autonomia.

Però és que, a més, cal tenir en compte que els instruments del MFP i el NGUE no són l'única resposta econòmica de la UE per a fer front a la situació postpandèmia, ni tan sols la més important. En paral·lel a aquests dos instruments assenyalats, la mesura més important, en termes macroeconòmics, que s'ha anunciat des d'Europa és el programa de compra de títols de deute públic del BCE, això és concessió de crèdits als Estats, per valor de 955.000 milions €. Mesura a la qual el Tribunal Constitucional alemany ha mostrat el seu rebuig per ser contrària a Dret i que aprofundeix en un model que consistiria a apuntalar la recuperació inundant el mercat de deute amb milers de milions d'euros.

En resum, l'anàlisi del pla de reconstrucció postpandèmia aprovat per la UE ens posa al davant d'una tercera gran adaptació del Dret de la UE funcional a la nova fase de capitalisme en que el règim d'acumulació es construirà sobre la tríada financerització-digitalització-desposseïció.

La tríada financerització-digitalització-desposseïció i les noves formes d'explotació

El nou acoblament entre el règim d'acumulació basat en la financerització-digitalització-desposseïció i el nou mode de regulació sorgit de la tercera gran transformació del dret de la UE, obre una nova era de capitalisme de la societat digital amb formes d'explotació més avançades que les viscudes durant el segle XX i primeres dècades del XXI.

En les societats de l'últim segle amb centralitat principal del salari com a condició i fi dels processos de valorització, l'explotació i generació de plusvàlua es duia a terme a través del procés de subsumpció real del treball al capital. La forma d'explotació era la subsumpció. En la nova fase del capitalisme en la que estem entrant basada en la financerització-digitalització-desposseïció s'obren noves modalitats d'explotació que no poden entendre's dintre de la modalitat de la subsumpció i que anomenem com a "expropiació de vida". En circumscriure el principi d'explotació dins dels confins del treball subordinat i del nexse treball-salari, el paradigma de la subsumpció és avui insuficient per a explicar l'espectre complex de pràctiques d'explotació i d'apropiació capi-

talista de valor que es donen en les nostres societats (Cooper i Waldby, 2015; Sunder, 2006). Quines són les diferències entre aquestes dues formes d'explo-tació: subsumpció real i expropiació de temps de vida? Les diferències estan en: el temps, la forma del treballador, el mitjà de subsistència del treballador i l'organització del procés productiu.

FORMES D'EXPLOTACIÓ	SUBSUMPCIÓ REAL	EXPROPIACIÓ TEMPS DE VIDA
Temps	Temps de treball	Temps de vida
Forma del treballador	Capital fix	Capital humà
Mitjà de subsistència	Salari	Ingrés
Organització del procés productiu	Homogeneització planificada	Heterogeneitat no planificable

La primera diferència la trobem en el temps d'explo-tació. Mentre en la sub-sumpció real hi ha una clara diferència entre temps de treball i temps de vida, aquesta no existeix en l'expropiació de temps de vida. Si preguntem a un treballador assalariat de l'àmbit públic o privat, com és el vostre salari? Uns contestaran sis euros i altres quinze euros l'hora. Malgrat les seves diferents respostes, tots ells estan d'acord en un aspecte, el salari és el pagament en diners del preu del treball reportat durant un cert temps concret del dia. El treballador ven la seva corporalitat durant un horari determinat fixat per endavant. A l'interior d'aquest model es fa del temps del rellotge o del cronòmetre, el mitjà per excel·lència per a quantificar el valor econòmic emanat del treball (Vercellone, 2009: 38). Es dona, en conseqüència, una clara diferenciació entre temps de treball i temps de vida.

Molt diferent és la realitat laboral d'un conductor d'Uber o dels *riders* de Glovo, Deliveroo, Just Eat, etc. que recorren els carrers de les ciutats en la seva bici, moto, cotxe i, fins i tot, a peu, repartint en la brevetat més gran possible, qualsevol mena de comanda que se'ls faci. Encara que, formalment, no tenen horaris i poden activar-se i acceptar serveis durant l'estona que vulguin, en la pràctica, aquestes empreses funcionen per un sistema de rànquing, segons el qual, com més temps portin en la companyia, més dies treballin i menys comandes rebutgin, especialment en les hores d'alta demanda de divendres a diumenge nit, major puntuació obtenen. Depenent de la posició que ocupin en el rànquing poden treballar més o menys hores, amb majors o menors incentius. En conseqüència, per a poder obtenir un salari digne s'està obligat a estar disponible a qualsevol hora i dia de la setmana. L'empresari passa a tenir una disponibilitat absoluta sobre el temps de vida del treballador, beneficiant-se d'aquesta subordinació total sense reconèixer i sense pagar el temps d'espera en què el treballador està disponible però és temps no integrat i no mesurable en el contracte amb l'empresa perquè no està realitzant un servei. Un temps en el qual no es fa res però s'ha d'estar disponible i llest per a recollir la comanda

com més aviat millor, ja que el temps compta i repercuteix després en la seva valoració, amb el que l'empresa calcula una nota que permet al repartidor accedir a més o menys franges horàries. Desapareix, d'aquesta manera, la diferència entre temps de treball i temps de vida.

La segona diferència està en la forma del treballador. En la subsumpció real el treballador assalariat adopta la forma de capital fix. És un bé que l'empresa té com a part del seu procés de producció. Per contra, en l'expropiació de temps de vida el treballador adopta la forma de capital humà. Això té conseqüències importants en canviar la lògica de l'explotació.

El concepte de capital humà va ser adoptat i desenvolupat per teòrics neoliberals (Theodore Schultz, Gary Becker i Jacob Mincer) durant la dècada dels seixanta i setanta del segle XX. A diferència del treballador capital fix, el qual es percep a si mateix com una peça a l'interior del procés de producció de l'empresa, el treballador capital humà esdevé subjectivament en empresari de si mateix que ha de competir de manera empresarial per aconseguir la seva renda de supervivència monetària (Terranova, 2009: 249). Es tracta, com diria Foucault (2009), de la violenta imposició de la forma-empresa com a matriu de subjectivitat contemporània i de la desaparició de l'Estat com a suposat tercer actor en el conflicte entre capital i treball. La nova subjectivitat opera, ara, com un dispositiu biopolític dedicat a canalitzar trajectes de vida funcionals a la valorització capitalista sota noves formes d'explotació com, per exemple, la que Andrew Ross (2018: 199-216) anomena com el "treballar gratis". La subjectivitat d'empresari de si mateix, permet que una persona accepti "treballar per res" amb la convicció d'estar operant una inversió estratègica sobre si mateix com a empresa, d'estar obtenint competències i formació capaces de garantir, en un futur no especificat, una promesa d'ocupació i un retorn econòmic a les mateixes prestacions de treball. Així com d'estar aconseguint un espai de visibilitat per a no quedar exclòs dels *networks* que compten (Leonardi, 2018: 128) i de la *employability* o possibilitat de ser ocupat (Chertkovskaya, Watt, Tramer i Spoelstra, 2013).

La tercera diferència entre subsumpció real i expropiació de temps de vida està en el diferent mitjà de subsistència que opera en cadascuna d'aquestes dues formes d'explotació: el salari i l'ingrés.

En la subsumpció real, el mitjà de subsistència del treballador és el salari. Podem definir salari com els diners que l'empresari paga al treballador per a cobrir el valor del seu treball, que és inferior al valor real produït pel treballador. Aquest més-valor produït pel treballador però no pagat és el plus-valor, el nucli de l'explotació en aquest model. La institució del salari porta, necessàriament, implícita una mediació entre comprador (individual) i venedor (col·lectiu) de força de treball per a augmentar el salari i disminuir el plus-valor o al revés i, per tant, és una institució del conflicte entre contraparts que pot ser renegociada contínuament, a favor d'una part o l'altra, a través d'introduir conflictivitat, noves mesures i/o acord en la mediació.

En l'expropiació de temps de vida, el mitjà de subsistència del treballador és l'ingrés. Definim aquí l'ingrés com el producte o rendiment d'un capital. La

transformació, en aquest model, del treballador com a capital fix a treballador com a capital humà o individu-empresa en si mateix, implica una individualització o autonomització formal del treball. Desapareix el moment de la mediació, l'ingrés és fruit de la capacitat individual de generar diners, amb el que l'increment de l'ingrés, a diferència de l'increment del salari, no depèn d'una renegociació en el si de la mediació capital-treball, sinó, simplement, de treballar més per a generar més beneficis.

I, finalment, la quarta diferència radica en la diferent organització del procés productiu en el qual es duu a terme l'explotació. La subsumpció real del treball al capital organitza l'explotació mitjançant la producció d'un subjecte dòcil, obedient, disciplinat, homogeneïtzat i emmotllable a la normativitat organitzativa del procés productiu. Per contra, l'expropiació de temps de vida organitza l'explotació mitjançant l'absorció en la cadena de valor de subjectes amb comportaments heterogenis i no normativitzats, orientats a la lliure competència entre ells i a la inversió en qualitats d'autonomia professional diferenciades (competències lingüístiques, capacitats relacionals, etc.). L'explotació funciona aquí mitjançant una doble imposició: sigues el que vulguis, porta a la pràctica la teva "suposada" autonomia, sota la condició que el resultat de la teva acció sigui funcional a la valorització capitalista (Chicchi, Leonardi i Lucarelli, 2018: 62).

En resum, no hi ha dubte que la gran transformació cultural que la tercera gran adaptació del Dret de la UE suposarà, implica un pas més en el desballestament neoliberal a la UE i un augment important en la precarització de les nostres vides.

Bibliografia

- Aglietta, M. (1976), *Regulación y crisis del capitalismo, Siglo XXI*, Madrid.
- Baeza, R. (2014), *La nueva gobernanza económica de la UE: una perspectiva crítica*, Fundación 1º de Mayo, Informe Núm. 83.
- Berardi, F. (2005), "Del intelectual orgánico a la formación del cognitariado", *Archipiélago. Cuadernos de crítica de la cultura*, Núm. 66.
- Boyer, R. (1992), *La teoría de la regulación. Un análisis crítico*, Edicions Alfons el Magnànim, València.
- Crespo, C. et al. (2012), "El sixpack de la reforma del gobierno económico en la UE", *Boletín Económico de ICE*, Núm. 3022.
- Chertkovskaya, E., Watt, P., Tramer, S. y Spoelstra, S. (2013), "Giving notice to Employability", *Ephemerá*, núm. 13.

Chicchi F., Leonardi, E. y Lucarelli, S. (2018), Más allá del salario. Lógicas de la explotación, Enclave, Madrid.

Cooper, M. y C. Waldby (2015), Corpi e nueva mano do pera, Deriveapprodi, Roma.

Durán, R. (1996), Contra la Europa del capital y la globalización económica, Ediciones Talassa, Madrid.

Etxezarreta, M. (2002), “Una panorámica crítica de la Unión Europea. Un texto de divulgación”, Nómadas, Revista crítica de ciencias sociales y jurídicas, Núm. 6.

Fumagalli, A. (2010), Bioeconomía y capitalismo cognitivo. Hacia un nuevo paradigma de acumulación, Traficante de sueños, Madrid.

Hardt, M. i Negri, T. (2004), Multitud. Guerra y democracia en la era del imperio, Debate, Barcelona.

Lipietz, A. (1986), “Behind the crisis: the exhaustion of a regime of accumulation. A regulation school perspective on some French empirical works”, Review of Radical Political Economics, vol. 18 núm. 1 i 2.

Leonardi, E. (2018), “Individuación, capital humano y trabajo gratuito. Gibert Simondon en la Expo de Milán”, en F. Chicchi, G. Roggero, Lavoro e produzione del valore nell’economia della conoscenza, Franco Angelo, Milán.

Lucía, L. et.al. (2013), ¿Qué hacemos con los bancos?, Akal, Madrid.

Moulier-Boutang, Y. (2007), Le Capitalism cognitif. La nouvelle grande transformation, Editions Amsterdam, Paris.

Noguera, A. (2015), “El Derecho económico contra el Derecho Constitucional: los mecanismos de gobernanza económica europea”, Revista Brasileira de Direito Constitucional, Núm. 23.

_____ (2016), “El control de los organismos internacionales de derechos humanos sobre las medidas de austeridad anticrisis en Grecia: los pronunciamientos de la OIT y del CEDS durante el periodo 2010-2014”, Información Laboral, No. 4.

Piqueras, A. (2009), “Acumulación, regulación, ondas y estrategias en las luchas del trabajo”, Polis. Revista de la Universidad Bolivariana, Núm. 24.

_____ (2014), La opción reformista. Entre el despotismo y la revolución. Una explicación del capitalismo histórico a través de la lucha de clases, Anthropos, Barcelona.

Ross, A. (2018), “Trabajar gratis: el último de los sectores productivos de alto crecimiento”, en F. Chicchi, G. Roggero, Lavoro e produzione del valore nell’economia della conoscenza, Franco Angelo, Milán.

Sunder, K. (2006), Biocapital: the Constitution of Postgenomic Life, Duke University Press, Durham NC.

Terranova, T. (2009), “Anotherlife. Thenature of politicaeconomy in Foucault’sgenealogy of biopolitics”, Theory, Culture&Society, núm. 26(6).

Valdivieso, R. (2001), “La reforma del sector público. Las privatizaciones: el estado de la cuestión y su aplicación al caso español”, en B. Olías (coord.), La nueva gestión pública, Prentice Hall, Madrid.

Vercellone, C. (2009), "Lavoro, distribuzione del reddito e valore nel capitalismo cognitivo. Una prospettiva storica e teorica", en F. Chicchi, G. Roggero, Lavoro e produzione del valore nell'economia della conoscenza, Franco Angelo, Milán.

Zavaleta, R. (2013), "Cuatro conceptos de democracia (1981)", en Obra Completa, T. II: Ensayos 1975-1984, Plural editores, La Paz.

II. El poder corporatiu contra la vida: una disputa històrica

Júlia Martí Comas

En aquest capítol s'analitza el paper que han jugat les empreses transnacionals en la progressiva pèrdua de drets durant les últimes dècades, des de la lògica del poder corporatiu. Concretament s'analitzen les transformacions de poder que s'han produït en els àmbits econòmic, polític, jurídic i social i es fa una breu aproximació a les resistències i disputes sorgides en defensa de la vida contra la impunitat corporativa.

Les últimes dècades hem vist com la maquinària violenta del capital s'ha tornat a posar en marxa amb tota la seva cruesa. Si els 70 i 80 van ser els anys de l'ajust estructural i els cops d'estat, i el post 2001 va ser l'època de la securització dels conflictes i les guerres d'"espectre complet"; després de la crisi de 2008 s'ha expandit –o reinventat– un neoliberalisme autoritari, que aprofundeix la inseguretat i la militarització, del que cap territori està fora de perill. Hem arribat a l'any 2020 amb un escenari en el qual la supervivència del capitalisme està marcada per la necropolítica, és a dir la gestió de la mort i la por dins del sistema capitalista global, i en el qual ens enfrontem inevitablement als límits del planeta i a les conseqüències de la devastació ambiental.

En aquest context, el poder corporatiu desplega una nova ofensiva mercantilitzadora amb l'objectiu de garantir la seva supervivència a qualsevol preu. Busca sortir de l'estancament econòmic i superar les crisis multidimensionals en què es troba immers ampliant l'explotació de persones i territoris i derruint les poques barreres politicojurídiques que encara limitaven en certa forma la seva activitat. A les habituals pràctiques extractivistes, se li sumen nous nínxols de negoci, com l'anomenada "quarta revolució industrial", les "tecnologies verdes" o sectors cada vegada més mercantilitzats com el de les cures. Al mateix temps, les noves "guerres comercials" són l'escenari perfecte per ampliar el suport estatal a les empreses transnacionals i generar nous marcs reguladors encara més favorables per a aquestes.

A continuació, desgranem el paper que han jugat les empreses transnacionals en la progressiva pèrdua de drets de les darreres dècades, des de la lògica del poder corporatiu, és a dir, l'anàlisi del poder de les transnacionals vinculat a l'entramat de poder format per les mateixes empreses, estats d'origen, estats de destí, organitzacions econòmiques internacionals, etc. I analitzem les disputes sorgides en defensa de la vida contra la impunitat corporativa.

Empreses transnacionals, actors centrals del capitalisme globalitzat

Les empreses transnacionals s'han convertit, al llarg de les últimes dècades, en les estructures bàsiques del sistema econòmic-financer mundial (Teitelbaum, 2012). Una posició central que s'inicia amb l'anomenada revolució científica i tècnica de la segona meitat de segle XX, que enforteix el capitalisme monopolista permetent que el capital financer assumeixi un paper hegemònic. Aquesta transformació es consolida a partir de la crisi dels 70, amb la instauració de la globalització neoliberal, com a sortida de la crisi de les economies fordistes. Una crisi que responia a l'estancament dels augments de productivitat, degut, entre altres elements, a la dependència dels salaris com a demanda. La crisi dels 70s, per tant, va fer reparèixer les contradiccions del capital que la intervenció pública havia aconseguit desplaçar temporalment (Jessop, 2008: 90), impulsant la internacionalització de les empreses i la pèrdua de capacitat reguladora.

Concretament, podem dir que la globalització neoliberal es va obrir pas a través de dos processos paral·lels, per una banda un canvi estructural basat en les noves tecnologies de la informació i la comunicació, que va permetre l'expansió dels fluxos econòmics i la transnacionalització de l'economia; i, per l'altra, un procés d'expansió de la ideologia neoliberal, basada en la competitivitat, la liberalització i la integració econòmica. És a dir que mentre les empreses transnacionals aprofitaven les innovacions tecnològiques per superar els límits marcats per les economies nacionals, els mateixos Estats i institucions internacionals adaptaven les seves funcions per facilitar i adaptar-se a la nova competència econòmica mundial.

Segons Saskia Sassen (2010: 219), el punt d'inflexió clau en aquest procés d'internacionalització de l'economia es produeix a partir de la crisi dels anys 70 i 80, quan apareixen els mercats financers internacionals i les noves formes de mobilitat de capital propiciades pels bancs d'inversió i la finançarització. Planteja, per tant, que, encara que els Estats estiguessin integrats en organitzacions internacionals des de feia dècades, a partir dels 80 és quan els canvis globals comencen a generar transformacions internes dins dels Estats; en un procés que anomena «desnacionalització», és a dir, la reorientació de l'activitat estatal cap a l'esfera global i la promoció de la competència. Per tant, no només els capitals globals van acumulant cada vegada més poder, sinó que els mateixos Estats acompanyen aquest procés de desplaçament de poder cap a actors privats i supraestatals. Una adaptació que es produeix de forma més o menys autònoma segons la posició de cada Estat en la jerarquia internacional.

Avui en dia, és evident que la globalització neoliberal s'ha convertit en una fugida cap endavant, que ha agreujat les contradiccions del sistema capitalista, generant noves crisis econòmiques, socioambientals, polítiques i jurídiques, per l'auge exponencial del poder corporatiu i la consolidació d'un model econòmic profundament dependent dels mercats internacionals. Unes conseqüències que són especialment greus pels països que han ocupat històricament un paper perifèric en l'economia internacional, ja que a la mateixa crisi endògena que van patir als anys 70 i 80, se'ls hi va sumar la imposició d'un projecte neoliberal que buscava recuperar les taxes de benefici dels capitals de les economies centrals, a través de l'obertura de nous mercats i nínxols de negoci.

En la mateixa línia, és important recordar que tot i que sovint la finançarització s'ha llegit com una "malaltia" del capitalisme, en realitat, com afirma Husson (2013: 21), les finances són el mecanisme que permet tancar el cercle de la reproducció del capitalisme, és a dir que són una peça clau pel seu funcionament, tot i que, com sabem, no han aconseguit estabilitzar-lo.

De forma resumida, podem dir que gràcies a la desregulació social i econòmica impulsada per les polítiques neoliberals, les empreses transnacionals han aconseguit superar les barreres que impediien la seva expansió, ja fossin regulacions laborals, ambientals i comercials, la titularitat pública de béns i serveis o les fronteres estatals. A més a més, l'expansió de la globalització neoliberal, a partir de la liberalització del comerç i la imposició dels plans d'ajust estruc-

tural al sud global, obre la porta a un procés d'internacionalització econòmica accelerat que permet a les empreses transnacionals accedir a nous nínxols de negoci amb una alta rendibilitat, no només a partir de la transnacionalització de la producció, sinó també, a partir de l'escalada extractiva i la privatització de sectors estratègics com l'energia o el transport.

A conseqüència de l'esforç per recuperar la taxa de guany, l'organització de les empreses es fa més complexa, les filials deixen de ser còpies del model de la casa matriu i es comença a transnacionalitzar la producció a través de les cadenes globals de valor. A més, a partir dels 70s-80s, el motor de la transnacionalització passa de les empreses productores, a les compradores, és a dir que ja no es deslocalitzen fàbriques sinó que es busquen nous proveïdors a les zones de menor cost. Una lògica que es consolida a partir dels 90s, expandint les cadenes de distribució globals (*global supply chains*) cap a nous sectors com l'energia, els aliments o els serveis, a més de fragmentar els processos i augmentar el comerç de components (Gereffi, 2014: 10).

Aquest procés d'internacionalització i finançarització de l'economia ha profunditzat la concentració econòmica, permetent que siguin cada cop menys empreses i fons d'inversió els que controlen la producció global. Com demostra l'informe *The network of global corporate control* (Vitali, et al., 2011), que després d'analitzar les relacions de propietat entre 43.000 empreses, va concloure que 147 empreses controlaven el 38,4% de les vendes totals, a causa de la complexa xarxa d'accionistes, fusions i adquisicions. Al mateix temps, veiem com, en un context de crisi econòmica i creixent dificultat per accedir al subministrament de matèries primeres, les transnacionals vinculades a l'extractivisme tornen a guanyar importància, ja sigui per la inversió en matèries primeres com a actius segurs, com per la importància de tenir un control directe de la seva producció i extracció (Gereffi, 2014: 16).

Per la seva banda, les grans empreses vinculades a la digitalització econòmica es converteixen en un nou pilar de l'economia global, gràcies al creixement exponencial del sector del *Big data*, que els darrers anys ha augmentat un 40% anual. Segons Degryse (2016: 12), la consolidació d'aquest sector demostra que ens estem movent d'una economia en la qual era l'amo de les infraestructures qui creava (i capturava) valor, a una economia en què és l'amo de la informació (data) qui crea (i captura) valor. A més, la posició monopolística mantinguda per les grans empreses digitals gràcies als recursos financers i la capacitat d'innovació els hi permet absorbir els guanys de productivitat i capturar rendes econòmiques a escala planetària (Degryse, 2016: 14).

Vista l'evolució constant de les empreses transnacionals, paral·lela a l'evolució del propi capitalisme, podem constatar que no es tracta d'actors econòmics estancs ni homogenis i que les seves característiques dependran de l'àmbit i context en què operen. Tot i això, podem esmentar alguns trets característics que les defineixen. En primer lloc, la maximització del benefici com a objectiu principal, vinculat, al seu torn, amb la necessitat de sobreviure en un sistema altament competitiu, ja que, com diu Dicken (2011: 110), les societats transnacionals hauran de, en el millor dels casos, intentar augmentar els seus beneficis, o

en el pitjor dels casos, defensar-los per sobreviure. En segon lloc, les empreses transnacionals “són polifacètiques i versàtils: poden actuar simultàniament o successivament en l'economia real i en l'especulació financera, en la producció, en el comerç i en els serveis. També, per diferents raons, solen canviar de localització territorial i de nom” (Teitelbaum, 2010: 33).

Finalment, en l'àmbit organitzatiu, podem dir que es tracta de “xarxes dins de xarxes” (*networks within networks*), és a dir que s'estructuren al voltant d'una varietat de complexes relacions, transaccions, intercanvis i interaccions, tant dins de la mateixa xarxa de l'empresa com amb altres actors claus per la seva activitat (Dicken, 2011: 121). Poden funcionar amb una societat matriu i filials, constituir grups d'un mateix sector d'activitat, conglomerats o coalicions que abastin activitats diverses, unificar empreses per via de fusions o absorcions i constituir conjunts financers (*holdings*) (Teitelbaum, 2012: 113).

Poder corporatiu: entramat polític, econòmic i jurídic al servei del gran capital

La creixent centralització econòmica i el paper fonamental que juguen les empreses transnacionals en el capitalisme globalitzat les converteixen en un actor polític central, que desplega un poder que va molt més enllà de l'àmbit econòmic: el poder corporatiu. Ens referim a tots aquells aspectes que permeten a les empreses transnacionals posar en dubte els mecanismes formals de representació i control democràtic de la presa de decisions (Hernández Zubizarreta, 2009: 118) i remodelar la relació entre governs i ciutadans (Sassen, 1996: 94-96).

Beck (2004: 119) defineix el poder corporatiu com un metapoder, ja que no està autoritzat ni legitimat democràticament i es basa en la capacitat de l'economia global d'actuar translegalment. El metapoder transnacional permet als capitals globals influenciar de forma contínua les decisions estatals, sense tenir cap mena d'autoritat legal, al mateix temps que els hi confereix la possibilitat de fundar dret i disposar d'atribucions quasi-estatals, gràcies a un procés d'“autolegitimació del capital” (Beck, 2004). Aquest poder es deu, com veurem a continuació, a la combinació de quatre esferes: poder econòmic, polític, jurídic i social.

Poder econòmic: rendisme global i acumulació per desposseïció

Com dèiem anteriorment, la finançarització de l'economia i el creixent poder del capital comercial, financer i mediàtic ha impulsat una enorme concentració del capital en cada vegada menys grups empresarials, donant-los un enorme poder tant en termes de mercat com en termes d'influència política i produint nombroses conseqüències.

La centralitat de les finances ha generat una enorme inestabilitat, ja que els centres econòmics acumulen riquesa financera per sobre del creixement,

generant bombolles i deutes enormes a la perifèria. A més a més, també profunditzen el procés de mercantilització, ja que l'eix central de l'economia ja no és la producció, sinó el control financer i l'acumulació d'actius financers, convertint béns naturals, serveis públics i empreses en *commodities* al servei de la rendabilitat del capital. El fet que la rendibilitat es converteixi en el principal referent econòmic de la gestió econòmica ha permès que el mercat financer acabi funcionant com a agent disciplinari, impulsant la reducció salarial, la competència entre treballadors a escala global, endeutament i empobriments i una "capitalització" de la vida individual (Laval i Dardot, 2013: 201-202).

Una altra conseqüència d'aquest procés és la transformació de les mateixes empreses transnacionals, que profunditzen la subcontractació i delegació de responsabilitats. Així veiem com, de forma inversa a l'acumulació de poder i control de la cadena de valor, les empreses transnacionals van reduint les seves plantilles, minimitzant riscos i eliminant al màxim els lligams territorials per poder augmentar la capacitat de mobilitzar les inversions ràpidament. Impulsant, d'aquesta manera, la competència entre territoris i aconseguint baixades cada cop més significatives en els costos laborals.

A més a més, el control monopolístic de sectors estratègics com les finances, l'energia, l'alimentació o la salut els hi atorga un enorme poder per definir el futur d'àmbits centrals per les nostres vides. Així veiem com, tot i la urgència d'una transició energètica que estigui a l'altura del repte climàtic, segueixen sent les grans empreses energètiques i fons d'inversió les que tenen la capacitat de marcar l'agenda política i el destí de les inversions en infraestructures energètiques, reproduint un model que, tot i el maquillatge verd, segueix sent profundament insostenible i antidemocràtic. Una dependència que també es reproduïx en l'àmbit de la salut, especialment en relació amb el sector farmacèutic que, fins i tot en plena pandèmia global, és qui té la capacitat de desenvolupar una vacuna que resolgui la crisi i imposar, així, les seves condicions de comercialització.

Un element clau per mantenir aquesta posició és la garantia dels drets de monopoli de la propietat privada a través de les lleis comercials internacionals que protegeixen la propietat intel·lectual (Harvey, 2014: 142). D'aquesta manera, els grans monopolis s'asseguren el control de la innovació, els coneixements tecnològics i la informació científico-tècnica, claus per perpetuar la divisió internacional del treball, tot i la transnacionalització de la producció. La protecció de la propietat intel·lectual s'ha convertit, per tant, en un element fonamental per la supervivència de les grans empreses transnacionals, motiu pel qual tant les grans empreses i els seus lobbies com els Estats d'origen d'aquestes empreses pressionen a l'Organització Mundial del Comerç per seguir ampliant i enfortint l'Acord sobre els aspectes de la propietat intel·lectual relacionats amb el comerç (ADPIC).

Per altra banda, s'aprofundeix el procés d'acumulació per desposseïció, definit per Harvey (2005b: 149) com la solució a les contradiccions internes intrínseques al capitalisme, que consisteix en el procés d'acaparar nous espais i sectors per poder invertir el capital excedent. Aquesta teoria beu de l'anàlisi de

l'imperialisme de Rosa Luxemburg, que demostra com l'acumulació originària no es va limitar als orígens del capitalisme industrial sinó que és una lògica que es manté per garantir la supervivència del capitalisme. Es tracta d'una lògica de desposseïció que es pot posar en pràctica de diverses maneres, per exemple, a través de l'apropiació i integració d'avenços culturals i socials preexistents, la servitud del deute, la mercantilització de la naturalesa i les privatitzacions, així com la divisió sexual i internacional del treball. Processos que avui en dia, amb la crisi destapada per la pandèmia, es tornen a reactivar amb força.

La COVID-19 ha arribat en un context ja molt inestable per la majoria de les economies i especialment pels països en desenvolupament, que han vist com la situació de crisi empitjorava dramàticament. La caiguda de les exportacions, a causa del fre del comerç internacional i la baixada del preu de les *commodities*, així com la desaparició del turisme, la reducció de les remeses i la fugida de capitals han generat una greu recessió que se suma a la situació d'alt endeutament del Sud global, que ja era preocupant abans de la pandèmia, però que ara s'ha agreujat enormement. Segons les projeccions del Fons Monetari Internacional, el deute de les economies emergents augmentarà un 10% del PIB i el dels països de renda baixa un 7% (Fresnillo, 2020). Una situació que posa en perill les polítiques socials i sanitàries necessàries per fer front a la crisi i demostra les greus conseqüències de les crisis del deute, demostrant la urgència de plantejar mesures de condonació i suspensió del deute a través de mecanismes multilaterals.

És important tenir en compte, també, que els processos de desposseïció intrínsecs al capitalisme han estat vinculats des dels seus orígens a enormes dosis de violència. Com descriu Federici (2004: 24), “cada fase de la globalització capitalista, inclosa l'actual, ha estat acompanyada d'un retorn als aspectes més violents de l'acumulació primitiva, el que demostra que la contínua expulsió dels camperols de la terra, la guerra i saqueig a escala global i la degradació de les dones són condicions necessàries per l'existència del capitalisme en qualsevol època”. Per tant, les violències que patim avui en dia no són anomalies del sistema, sinó que formen part de la mateixa dinàmica capitalista i no han deixat de produir-se, si bé durant les últimes dècades l'escenari principal de la violència capitalista havien sigut les perifèries del sistema.

Més concretament, veiem com l'heteropatriarcat i el racisme/colonialisme s'han convertit en dues dimensions clau per l'actual reconfiguració violenta del capital. Les violències contra les dones i dissidents de gènere són funcionals per un capitalisme que necessita devaluar el seu treball productiu i reproductiu, per facilitar la reprivatització de les cures (defensada tant per neoliberals com per conservadors) i la recuperació de la rendibilitat de la producció a través de més explotació. Al mateix temps, el racisme i el colonialisme serveixen per legitimar una gestió autoritària de l'escassetat i deshumanitzar a grans capes de la població que passen a ser considerades com a població sobrant, a les que es pot desposseir dels seus drets i imposar una explotació laboral pròpia de les situacions de quasi esclavitud de principis del segle XX (Ramiro i Hernández, 2019).

Per últim, com dèiem, el procés accelerat de concentració econòmica està lligat a un procés de desnacionalització tant de l'economia com de les mateixes administracions estatals, que han adaptat les seves funcions a les exigències dels mercats globals. D'aquesta manera s'ha anat agreujant la dependència econòmica dels capitals transnacionals, convertint-los en els únics agents que poden garantir la reproducció del capital dins d'un model hegemònic basat en la internacionalització econòmica. Una posició clau en l'economia global que els hi confereix poders extraordinaris ja que l'atracció de capitals globals i la internacionalització empresarial són considerades com l'única via per garantir el progrés econòmic. Veiem, per tant, com el relat neoliberal de la promoció de la competència s'imposa, encara que la internacionalització no faci més que aprofundir la dependència i la inestabilitat econòmica.

A més, la gran inestabilitat i vulnerabilitat dels mercats globals, lluny de ser una debilitat, es converteix en una eina més de pressió als governs i administracions, que es veuen obligats a recolzar i rescatar a les grans transnacionals, sota l'amenaça que la caiguda d'una d'aquestes megacorporacions faci ensorrar tota l'economia d'un país o regió. Al mateix temps, la capacitat relativament alta (segons els sectors) d'invertir o desinvertir i de transferir beneficis a paradisos fiscals, els permet fugir sense moltes traves de regulacions i amenaçar els governs amb la deslocalització o la fugida de capitals. És el que Beck (2004) anomena "amença de no inversió", és a dir una estratègia de pressió que posen en pràctica les grans empreses per forçar als governs a millorar les condicions d'inversió i garantir la seguretat jurídica. D'aquesta manera forcen als Estats a entrar en competència, generant una espiral a la baixa en les regulacions, aprovant mesures d'obertura comercial, reducció d'estàndards laborals i ambientals, exempcions fiscals, etc.

Poder polític: Estat neoliberal

L'enorme poder econòmic de les empreses transnacionals es tradueix a l'àmbit polític per dues vies. De forma indirecta, com vèiem, s'ha instaurat una racionalitat neoliberal que legitima el paper central que juguen les empreses transnacionals en l'economia global i justifica tots els mecanismes desplegats per ajudar-les; i, de forma directa, les mateixes empreses transnacionals compten amb diverses eines polítiques per mantenir i ampliar la seva capacitat d'influència i situar-se en una posició de sòcies dels governs. Alguns d'aquests mecanismes són les estratègies de comunicació i construcció d'ideologia destinades a definir l'opinió pública, mecanismes invisibles de pressió política com els lobbies o la corrupció, finançament de campanyes electorals, portes giratòries o aliances públic-privades.

El resultat d'aquestes pràctiques és una identificació dels interessos públics amb els interessos de les grans transnacionals, que fa cada cop més difusa la línia que separa el poder polític del poder econòmic. Aquesta simbiosi entre poder polític i econòmic és el que porta a Klein a parlar d'"Estats Corporatius", per denunciar la fusió de les elits polítiques i econòmiques, la transferència

de riquesa pública cap a la propietat privada, l'augment de les desigualtats i la confusió entre interessos empresarials i nacionals (Klein, 2007: 39). És a dir que, en el context actual, la divisió jurídica entre públic i privat es dilueix cada vegada més i ens trobem amb un Estat i unes empreses monopolistes cada vegada més relacionades, que minimitzen l'autonomia relativa¹⁷ de l'aparell estatal, posant en risc la pròpia legitimitat i sostenibilitat del sistema. Aquesta lectura supera, per tant, les tesis de la "captura corporativa" que limitarien l'anàlisi de la relació entre Empreses Transnacionals i administracions a la influència i la pressió dels lobbies, oblidant el paper que juguen els Estats en el capitalisme (Tombs i Whyte, 2016).

A més a més, si mirem més enllà de la simbiosi entre empreses transnacionals i aparells estatals, veiem que no es tracta només que les empreses transnacionals aconseguixin posar en dubte les bases de les democràcies representatives, sinó que estem parlant d'una transformació profunda dels Estats per adaptar-se als nous condicionants de l'economia global. Aquesta ampliació de les funcions de l'Estat capitalista en l'actual context ens porta a parlar d'un nou model d'"Estat neoliberal". Un Estat que segueix sent essencial per la reproducció capitalista i que s'insereix en la lògica neoliberal assumint, no només les funcions marcades per la teoria clàssica, sinó fent un pas més i convertint-se, com dèiem, en soci del capital.

Aquesta adaptació dels Estats a la globalització neoliberal i la supeditació a les necessitats dels capitals transnacionals ha obert el debat sobre com es relacionen la lògica capitalista i la lògica territorial i les conseqüències que té per la sobirania estatal, portant a alguns autors (com Hardt i Negri, 2002) a declarar l'aparició d'un nou imperi global desterritorialitzat definit pels capitals globals. Tanmateix, és important tenir en compte com han arribat els Estats a aquesta posició, ja que, com explica Sassen (2012: 290-291), han sigut els mateixos Estats els que, de forma més o menys voluntària segons la seva posició en la «jerarquia internacional» i la correlació de forces interna, han transformat les seves funcions en benefici del mercat, operant com un dels actors clau en l'expansió del neoliberalisme. Podem dir, per tant, que l'Estat neoliberal no és un Estat dèbil, sinó que conserva les funcions útils pel capital global (com són el disciplinament social, les polítiques comercials, etc.) i adapta la resta. Des d'aquesta mirada, plantequem superar l'anàlisi dels Estats com a compartiments tancats que s'enfronten a altres actors externs, per tractar de desxifrar els nous acoblaments que es generen entre autoritat, territori i drets, i analitzar les transformacions en l'acció estatal que això comporta.

17. L'"autonomia relativa" de l'Estat respecte de la classe dominant és segons Artous (2016, citat a Martín i Mosquera, 2016, p. 3) el resultat de la separació de les relacions de propietat i les relacions de sobirania. Una separació que és necessària per poder donar forma a la igualtat jurídic-política necessària per a la lògica de l'explotació capitalista.

Més concretament, algunes de les funcions d'aquests Estats neoliberals serien, en primer lloc, la creació de les condicions de competitivitat necessàries per a l'economia global, a través del redisseny de mercats a partir de les negociacions comercials, l'arbitratge entre agents o l'adaptació dels marcs jurídics i la desregulació (Jessop, 2008), així com la inversió en infraestructures, en I+D, internacionalització, etc. Per tant, veiem com, tot i la hipermobilitat, els capitals globals també necessiten infraestructures que els obliguen a inserir-se en l'àmbit local (Sassen, 2010: 478). En aquest sentit, els Estats són necessaris per facilitar la desterritorialització, però sobretot, per impulsar els processos de reterritorialització, construint infraestructures necessàries per a la revalorització del capital en enclavaments extractius, productius, comercials o fiscals. A més de mantenir les fronteres territorials per frenar les migracions i perpetuar, així, la divisió internacional del treball, tan rendible pels capitals transnacionals.

En segon lloc, un eix central de les polítiques neoliberals ha sigut la desregulació financera, necessària per dur a terme el procés de financiarització, el que ha comportat l'assumpció d'uns riscos enormes i una gran vulnerabilitat dels mercats financers; és per això que aquesta desregulació ha anat acompanyada de mesures de socialització de pèrdues i deutes privats i dels consegüents dèficits públics i retallades socials (Albarracín, 2016: 2). L'Estat neoliberal es caracteritza, també, per la delegació de les seves funcions en empreses privades, a través de la privatització i la promoció de la col·laboració públic-privada, legitimada per una suposada major eficiència. Un procés que està relacionat amb la retirada de l'Estat del benestar en favor del paradigma del *workfare*, basat en la responsabilització individual i l'emprenedoria, la transformació de les polítiques socials en mecanismes de disciplinament (Harvey, 2007: 83) i la flexibilitat i desregulació laboral (Jessop, 2008b: 118). Un abandonament de les polítiques socials i autorresponsabilització que produeix, a més a més, una reprivatització de les tasques reproductives en l'àmbit familiar.

Per últim, un paper clau de l'Estat en el context actual és el de la repressió i disciplinament, tant a través de les polítiques socials, com a través de la criminalització de la pobresa i la protesta. Es consolida, d'aquesta manera, la securització, és a dir l'ampliació del camp de la seguretat nacional cap a altres àmbits com poden ser els conflictes socials o les migracions. Un procés de control i repressió cada vegada més violent, que sovint passa les fronteres de la legalitat, donant lloc al que Fazio (2016: 11) anomena "configuracions criminals del capitalisme contemporani".

Poder jurídic: impunitat corporativa

El poder jurídic de les empreses transnacionals és el resultat de la capacitat de condicionar directament o indirectament la producció normativa estatal i internacional. Aquest poder es formalitza a través d'una arquitectura jurídica internacional basada en el Dret Corporatiu Global o nova *lex mercatoria*, que reforça la seguretat jurídica de les empreses amb mecanismes coercitius mentre debilita les seves obligacions, enviant-les a les legislacions nacionals, previ-

ament sotmeses a la lògica neoliberal, al Dret Internacional dels Drets Humans i a la “Responsabilitat Social” basada en la voluntarietat i el *soft law*, o dret tou. D’aquesta manera es genera una asimetria normativa que afecta tots els ordenaments normatius i que “persegueix dos objectius: d’una banda, incidir en els processos d’elaboració de normes i, per l’altra, autorregular les seves conductes” (Hernández Zubizarreta, 2008, pàg. 44). És a dir que, per una banda es consolida la impunitat corporativa i, per l’altra, es blindava la seguretat jurídica de les inversions mitjançant nombrosos mecanismes. Alguns d’aquests mecanismes són les normes de comerç i inversió de caràcter multilateral, regional i bilateral, els tribunals d’arbitratge, el Sistema de Solució de Diferències de l’Organització Mundial del Comerç o els usos i costums internacionals.

Més concretament, l’actual arquitectura jurídica al servei del poder corporatiu és el resultat de l’aparició de sistemes privats de dret que desplacen les institucions generadores de normes arrelades a la sobirania. Com explica Aleida Hernández (2014: 219), es tracta d’un nou “pluralisme jurídic transnacional sense controls democràtics clars, que basa la seva mínima legitimitat en la concentració de capital”. És a dir que es trenca la centralització normativa dels Estats, especialment dels perifèrics, que queden substituïts per múltiples centres de producció jurídica emanats de la globalització econòmica que operen regits pel principi de mercat (Hernández Cervantes, 2014: 20).

Estem parlant, per tant, d’un pluralisme que no sorgeix de la producció jurídica dels grups socials exclosos pel monisme jurídic, sinó que es crea a partir de processos de privatització del dret, que busquen crear una institucionalitat i un entramat jurídic que doni suport i seguretat als interessos, activitats i resultats corporatius (Hernández Cervantes, 2014: 21). Alguns d’aquests centres econòmics de producció jurídica internacional són l’Organització Mundial del Comerç, el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional i la Càmera de Comerç Internacional. El resultat és una “regressió a una espècie de dret feudal o corporatiu” basat en l’interès del gran capital transnacional i dels Estats rics, que consolida el que Beck (2004: 120) anomena “sobirania *de facto* de les organitzacions econòmiques mundials”.

Com dèiem, un dels pilars de l’asimetria normativa és l’absència de regulació dels drets socials en l’àmbit multilateral, que s’ha intentat pal·liar a través d’iniciatives basades en els principis de voluntarietat i unilateralitat com són el Pacte Mundial de les Nacions Unides, les línies directrius de l’OCDE i la Declaració Tripartita de l’OIT. La consolidació d’aquestes iniciatives, basades en la lògica de la Responsabilitat Social Corporativa, demostren un cop més l’enorme poder de les empreses transnacionals, que han aconseguit frenar qualsevol intent de regular les empreses transnacionals en l’àmbit internacional. El primer intent es va fer l’any 1974, quan el Consell Econòmic i Social (ECOSOC) va crear la Comissió de Societats Transnacionals, que va elaborar una proposta de Normes sobre les responsabilitats de les empreses transnacionals que no va prosperar.

Més recentment, l’any 2014, gràcies a la iniciativa d’Equador i Sud-àfrica, el Consell de Drets Humans de les Nacions Unides va aprovar la Resolució

26/9 en la que es comprometien a crear un grup de treball intergovernamental per elaborar un instrument internacional jurídicament vinculant sobre empreses i drets humans. La iniciativa va ser ben rebuda per les organitzacions internacionals de defensa dels drets humans i comunitats afectades, que van veure l'oportunitat d'establir a l'empresa transnacional com a subjecte d'obligacions i crear una Cort Mundial sobre empreses i drets humans, entre altres demandes. Tanmateix, les propostes del Grup Intergovernamental s'han anat allunyant de les demandes inicials i, entre altres mancances, veiem com les últimes propostes només inclouen obligacions pels Estats, no incorporen mecanismes efectius pel compliment de la legalitat internacional i deixen de banda la responsabilitat solidària de les multinacionals en tota la cadena de valor (Ramiro, Fernández i González, 2019).

De forma paral·lela al bloqueig de qualsevol intent de regulació de les empreses transnacionals, els darrers anys s'ha desplegat una nova ofensiva destinada a expandir el Dret Corporatiu a través de l'impuls d'una nova onada de tractats comercials per part de la Unió Europea. L'objectiu de les negociacions comercials consisteix en aconseguir un mercat autorregulat i ultrarregulat, és a dir que, per una banda es busca l'autorregulació i la voluntarietat normativa, mentre que, per l'altra, s'elabora una regulació exhaustiva que comprèn cada vegada més àmbits sectorials, geogràfics i polítics. D'aquesta manera les empreses transnacionals busquen garantir-se l'accés als mercats sense traves, la seguretat de les inversions, l'armonització normativa a la baixa, la mercantilització dels sectors públics i comunitaris i el blindatge dels béns i serveis privatitzats davant de qualsevol intent de "republicació" (Fernández, 2018).

A més a més, aquests tractats s'han considerat de "nova generació" ja que incorporen algunes novetats com la creació d'estructures regionals i multilaterals de convergència reguladora, que permeten que els tractats segueixin evolucionant un cop firmats. D'aquesta manera els lobbies corporatius es garanteixen una via d'influència directa i completament opaca, per seguir aprofundint el procés de privatització del dret.

Poder social: crisi de la reproducció social i individualització neoliberal

Per últim, el poder social consisteix en la capacitat de les grans empreses transnacionals de transformar la societat en el seu propi benefici, imposant un model d'individualització neoliberal heteropatriarcal i productivista, que erosiona i destrueix les vies de responsabilització col·lectiva, comunitària o pública de les necessitats socials. Així veiem com les empreses transnacionals tenen la capacitat de definir com consumim, ens reproduïm, treballem i vivim, imposant canvis culturals i socials que permeten al poder corporatiu legitimar-se i disposar de consumidors i treballadors adaptats a les seves necessitats.

Segons Laval i Dardot (2013: 15) s'ha consolidat una "racionalitat neoliberal" que va més enllà d'una ideologia econòmica que es trasllada a l'àmbit polític, ja que es tracta d'una forma específica de racionalitat normativa que no només organitza l'esfera política, sinó que també defineix la conducta de la

ciutadania, imposant la lògica del mercat a totes les esferes. Els autors afirmen que aquesta racionalitat es basa en la generalització de la competència com a norma de conducta i de l'empresa com a model de subjectivació. Per tant, la competència passa a ser un dels valors que estructurin la societat, tensant d'aquesta manera totes les formes de cohesió social basades en principis antagònics com la cooperació o la solidaritat.

En la mateixa línia, el neoliberalisme imposa el paradigma de l'autorresponsabilització individual, basat en la individualització i privatització dels problemes socials, que capgira, com dèiem, les polítiques socials, al mateix temps que transforma les relacions socials. Aquest paradigma, basat en les teories schumpeterianes de l'emprenedoria, promou la noció de l'"home empresa", és a dir l'ideal d'un individu que assumeix els seus propis riscos com a "empresari de si mateix", sense cap condicionant social (Peña Collazos, 2012: 82). A més, l'autorresponsabilització es complementa amb la meritocràcia, que serveix per amagar les desigualtats i justificar la pobresa amb l'excusa de la falta d'ambició (Jones, 2011). I també es vincula amb la consolidació de la societat de consum, com a via d'escapament per una societat cada vegada més alienada.

Avui en dia, la crisi social i l'enorme desigualtat que ha generat aquest model social posa en evidència que l'ideal d'autosuficiència individual, consumista i competitiu xoca amb una realitat social i ecològica basada en la ecodependència i la interdependència. Per tant, veiem com, mentre la narrativa neoliberal de l'emprenedoria fa aigües, la crisi ecològica i social s'agreuja enormement, generant cada vegada més desigualtat, precarietat i violència. En aquest context, s'imposa un neoliberalisme autoritari, que ja no necessita guardar les formes de la "democràcia liberal", sinó que justifica les seves accions basant-se en una nova legitimitat marcada per la supervivència del capital. En paraules d'Streeck (2011), la recuperació de la legitimitat normativa del capitalisme ha quedat descartada, és a dir que s'ha abandonat la necessitat de legitimar el sistema, de mantenir el miratge de la igualtat d'oportunitats i la canalització del conflicte per vies democràtiques. I, per tant, la desigualtat, l'exclusió i la violència ja no són considerades excepcions del sistema, sinó que es converteixen en la norma.

Una de les conseqüències clares d'aquest model és la crisi de la reproducció social, és a dir la impossibilitat de sostenir la vida en un context en què el temps i els ingressos escassegen, es retallen serveis públics i es privatitzen o desapareixen els espais i recursos comunitaris que facilitaven la reproducció de la vida. Aquesta crisi és especialment greu per les dones, sobre les que cau la responsabilitat de tancar el cercle de l'economia, fent jornades interminables per aconseguir ingressos i cuidar les seves famílies o la comunitat quan tota la resta falla. I, concretament, per a les dones que cuiden de forma remunerada, majoritàriament immigrants, que treballen en unes condicions molt precàries encara que la seva feina sigui imprescindible per sostenir el sistema. En aquest sentit, és rellevant la reflexió de Mary Mellor (2019) que recalca que no només la naturalesa és finita, sinó que el treball de cures necessari per sostenir la vida en un context cada vegada més advers també ho és. Una finitud del treball de

cures que es compensa amb més explotació, necessitats de cures irresoltes i la transnacionalització a través de les cadenes globals de cures. A més a més, la crisi de la reproducció social és agreujada per la crisi ecològica, que incrementa les dificultats per accedir a recursos necessaris per una vida digna i precaritza les condicions de subsistència¹⁸.

De la mateixa manera, en l'àmbit del treball remunerat, a més de l'autorresponsabilització, que obliga les persones treballadores a assumir més riscos mentre que governs i empreses es desenten de les seves responsabilitats, s'ha aconseguit imposar un nou model de relacions laborals que ha permès trencar el marc de negociació col·lectiva, substituint-lo per les noves figures de treball precari, subcontractat o fals autònom. Aquest nou model s'ha imposat a través de la inseguretats econòmica generada pels acomiadaments massius, les deslocalitzacions i fragmentacions del mercat. A més a més, l'expansió de les corporacions digitals planteja una liberalització radical dels serveis deslocalitzables, que posa en risc les bases del dret laboral (Degryse, 2016: 32).

Per últim, com dèiem, la violència del sistema s'expandeix, produint una normalització de l'excepció (Fazio, 2016) que té greus conseqüències. Com afirma la María González (2019), no és només el planeta el que col·lapsa, sinó que en aquest sistema biocida també hi ha moltes vides col·lapsades, a causa de les violències generades per la depredació territorial, la ruptura del teixit social, o les violències que es viuen a les rutes migratòries, a l'àmbit laboral i a les llars patriarcales. A més, aquest context de violència i desigualtat s'agreuja amb l'auge del neofeixisme que busca construir els enemics interns necessaris per canalitzar la por i la inseguretats i justificar, així, el creixent control social i securització.

Resistències contra la despossessió i la impunitat

Fins ara hem analitzat les bases del poder corporatiu i com les empreses transnacionals han anat ampliant el seu poder de forma progressiva al llarg de les últimes dècades. Tanmateix, la història del poder corporatiu també és la història de totes les resistències i lluites que han sorgit en defensa de la vida i el treball dignes, el territori i els béns comuns contra la despossessió i l'explotació de les empreses transnacionals. Arreu del món, els esforços del poder corporatiu per espoliar territoris, eliminar drets laborals, destruir mitjans de vida, privatitzar béns comuns, imposar ajustos estructurals i tractats comercials han generat disputes i confrontació per part de pobles indígenes, sindicalistes, moviments feministes i camperols, etc.

18. Els desplaçaments forçats causats per les empreses transnacionals, que obliguen a abandonar els mitjans de vida, serien un exemple extrem d'aquesta precarització

Un dels primers senyals d'alarma que va evidenciar les pràctiques criminals de les empreses transnacionals va ser la tragèdia de Bhopal, l'any 1984, on una fuga de gas d'una fàbrica d'Union Carbide a l'Índia va causar la mort de 15.000 persones i va deixar entre 100.000 i 200.000 persones discapacitades de forma permanent (RETS, 2013). Aquesta catàstrofe, no només va evidenciar els enormes riscos que corrien les empreses transnacionals en la cerca de beneficis a qualsevol preu, sinó que va posar de manifest l'eficàcia de la impunitat corporativa, ja que va ser impossible responsabilitzar a l'empresa matriu.

Tragèdies com la de Bhopal i posteriorment altres casos com la col·laboració de Shell en la massacre del poble Ogoni a Nigèria als anys 90; o més recentment, l'any 2011, la impossibilitat de fer efectiva la sanció de 19.000 milions de dòlars que va imposar la justícia equatoriana a ChevronTexaco per la contaminació de l'Amazònia; o l'esfondrament de l'edifici Rana Plaza a Bangladesh l'any 2013, on van morir 1134 treballadores tèxtils, han posat de manifest la urgència d'una acció coordinada a escala global per frenar els crims corporatius i posar fi a un model econòmic basat en l'explotació i devastació.

Amb aquest objectiu, des dels anys 90, s'han teixit xarxes globals contrahegemòniques per confrontar la globalització neoliberal, denunciar els tractats comercials i d'inversió i crear estratègies de solidaritat transnacional contra la impunitat de les empreses transnacionals. Un exemple clar és el moviment altermundialista sorgit en el marc de les contracimeres i els Fòrums Socials Mundials, però és especialment rellevant la campanya contra l'Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA) que va involucrar tot el continent llatinoamericà i que finalment, l'any 2005, va aconseguir que es cancel·lés el projecte. Una altra experiència rellevant en la construcció de solidaritat global contra el poder corporatiu és la xarxa birregional *Enlazando Alternativas* creada el 2004, que va ser l'organitzadora de tres audiències del Tribunal Permanent dels Pobles en les que es van jutjar de forma simbòlica nombroses violacions de drets humans comeses per empreses transnacionals europees a Amèrica Llatina i el Carib. Aquest tribunal ètic va concloure que "les violacions de drets humans, comeses per les empreses transnacionals són de naturalesa sistemàtica i no fets aïllats" (RETS, 2013). I, avui en dia, la Campanya Global segueix mantenint vives les aliances globals contra el poder corporatiu.

Queda clar, doncs, que les disputes contra el poder corporatiu no són noves, sinó que compten amb una llarga trajectòria, que ha estat acompanyada de totes les lluites per construir alternatives al poder corporatiu. Alternatives que s'han impulsat tant des d'espais d'autonomia respecte a l'Estat, com és el cas del Zapatisme, com des d'espais vinculats a marcs estatals, com és el cas de les comunes veneçolanes. L'evolució d'aquestes lluites, els seus èxits i fracassos, ens haurien de servir per enfortir la disputa contra el poder corporatiu avui en dia.

El context actual, tanmateix, està marcat per la desarticulació progressiva dels espais d'articulació global –amb algunes excepcions com les convocatòries globals de vaga feminista o el moviment climàtic– així com per una expansió dels impactes del poder corporatiu que ja no centren els seus esforços

devastadors exclusivament al Sud global sinó que han ampliat el seu camp d'actuació territorialment i també sectorialment. Aquest escenari d'aprofundiment de les crisis multidimensionals a tot el món planteja noves dificultats per l'articulació de lluites i construcció d'alternatives, però, al mateix temps, també posa en evidència la urgència de frenar al poder corporatiu tant des de l'àmbit local, com a través d'articulacions internacionals.

Algunes pistes en aquesta direcció serien, en primer lloc, plantejar una pràctica política capaç de respondre a la crisi reproductiva sense renunciar a la transformació a una escala major. En aquesta línia, podem dir que buscar formes de resistència col·lectiva a les múltiples vies de precarització de la vida és una de les claus per superar l'individualisme neoliberal que dona ales als gregarismes feixistes. A més, construir comunitats plurals, posant en pràctica la interseccionalitat i confrontant al capitalisme, l'heteropatriarcat, el productivisme i el colonialisme, és imprescindible per no deixar esclatxes als relats neoliberals, extractius, racistes i masclistes.

En segon lloc, és important tenir en compte que avui en dia, la lluita de classes no és un conflicte purament econòmic, sinó que es desenvolupa com a lluita política global. És a dir que implica a l'Estat, al dret i a les diferents regulacions i institucions que els corresponen (Martín i Mosquera, 2016). Les nostres lluites no han d'anar dirigides a un Imperi abstracte, sinó a desarticular, entre altres coses, als Estats neoliberals i les institucions internacionals que segueixen sent tan útils pel capital global. Per tant, qualsevol estratègia destinada a modificar legislacions nacionals o aconseguir regulacions internacionals per posar fi a la impunitat corporativa haurà de tenir en compte que el nucli de la disputa no és la tècnica jurídica, sinó la voluntat política. És a dir, la capacitat de sostenir aquest tipus de reformes amb fortes mobilitzacions i suport popular.

Per últim, és necessari seguir ampliant la construcció d'alternatives, per convertir-les no només en espais més o menys autònoms de la lògica capitalista, sinó en eines de disputa directa al mode de reproducció capitalista. És a dir, espais de producció i reproducció que confrontin les lògiques extractives i d'explotació, des de principis antagònics com l'autonomia, la cooperació, el treball emancipat, la corresponsabilitat en les cures, la relocalització, la democràcia i la sostenibilitat. Un objectiu que regeix des de fa dècades totes les propostes que treballen en favor de la sobirania alimentària, energètica o feminista, així com les iniciatives de treball emancipat basades en l'Economia Social i Solidària o l'economia popular (Martí, 2020).

Bibliografia

- Albarracín, D. (2016), “¿La refundación de Europa? El informe de los cinco presidentes”, a *Viento Sur*, 144, 69-78.
- Beck, U. (2004), *Poder y contrapoder en la era global. La nueva economía política mundial*. Barcelona: Paidós Estado y Sociedad.
- Degryse, C. (2016), *Digitalisation of the economy and its impact on labour markets*, Working Paper. Bruselas: European Trade Union Institute.
- Dicken, P. (2011), *Global shift: mapping the changing contours of the world economy* (6th ed). Los Ángeles (California): Sage.
- Fazio, C. (2016), *Estado de emergencia, de la guerra de Calderón a la guerra de Peña Nieto*. México: Grijalbo.
- Federici, S. (2004), *El calibán y la bruja*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Fernández, G. (2018) *Mercado y democracia*. Barcelona: Icaria.
- Fresnillo, I. (2020) “The G20 Debt Service Suspension Initiative: Draining out the Titanic with a bucket?”. Brusel·les: Eurodad.
- Gereffi, G. (2014), “Global value chains in a post-Washington Consensus world”, a *Review of International Political Economy*, 21, 9-37.
- González, M. (2019) “Saber si estamos dispuestas a intentarlo”, *El Salto Diario*. Recuperat de: <https://www.elsaltodiario.com/saltamontes/saber-si-estamos-dispuestas-a-intentarlo>
- Hardt, M. i Negri, S. (2002), *Imperio*. Barcelona: Paidós.
- Harvey, D. (2003), *El nuevo imperialismo*. Madrid: Akal.
- Harvey, D. (2007), *Breve historia del Neoliberalismo*. Madrid: Akal.
- Harvey, D. (2014), *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Quito: Instituto de Altos Estudios Nacionales del Ecuador (IAEN).
- Hernández Cervantes, S. (2014), *La producción jurídica de la globalización económica. Notas de una pluralidad jurídica transnacional*. Ciutat de Mèxic: Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades (UNAM).
- Hernández Zubizarreta, J. (2009), *Las empresas transnacionales frente a los derechos humanos: Historia de una asimetría normativa*. Bilbao: Hegoa i OMAL–Paz con Dignidad.
- Husson, M. (2013), *El capitalismo en 10 lecciones*. Madrid: La oveja roja i VientoSur.
- Jessop, R. (2008), *El futuro del estado capitalista*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Jones, O. (2011), *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Madrid: Capitán Swing.
- Klein, N. (2007), *La doctrina del shock. El auge del capitalismo del desastre*. Espanya: Paidós Ibérica.
- Laval, C. y Dardot, P. (2013), *La nueva razón del mundo: ensayo sobre la Sociedad neoliberal*. Barcelona: Gedisa.

Martí, J. (2020) “Una agenda ecofeminista para la transición”, Viento Sur, nº171.

Martín, F. N. y Mosquera, M. (2016), “Repensar la teoría marxista del Estado: la obra de Antoine Artous”, a Viento Sur web.

Peña Collazos, W. (2012), “La responsabilidad social en la sociedad de riesgo: Más allá de la libertad de ser empresarios”, a Revista Latinoamericana de Bioética, 12(2), 78-89.

Sassen, S. (1996), *Losing control?. Sovereignty in an age of globalization*. New York: Columbia University Press.

Ramiro, P., Fernández, G. i González, E. (2019) “El tratado internacional para controlar a las multinacionales, cada vez más lejos” El Salto Diario.

Ramiro, P. y Hernández, J. (2019) “Hacia un nuevo espacio neofascista global”, El Salto Diario.

RETS (2013) *Malas compañías. Las empresas transnacionales contra los derechos humanos y el medioambiente*. Barcelona: Icaria.

Sassen, S. (2010), *Territorio, autoridad y derechos*. Buenos Aires: Katz editores.

Streeck, W. (2011), “The Crises of Democratic Capitalism”, en *New Left Review*, 71, 5-29.

Teitelbaum, A. (2010), *La armadura del capitalismo*. Barcelona: Icaria.

Tombs, S. i Whyte, D. (2016) *La empresa criminal. Por qué las corporaciones deben ser abolidas*. Barcelona: Icaria.

Vitali, S., Glattfelder, J. B., Battiston, S. (2011), “The Network of Global Corporate Control”, a *PLoS ONE*, 6(10), 1-6.

III. La vida al
servei del model
energètic? Règim
fòssil, extractivisme
i relacions
internacionals
per la “seguretat
energètica” d’uns
pocs

Mònica Guiteras Blaya
Enginyeria Sense Fronteres

L'energia no és etèria, és matèria i recursos que fem i que afecten la vida -al planeta- i a les vides en concret -a les llars, al dia a dia de la gent, a les comunitats-. De la mateixa manera, el model energètic i productiu no és inòcul i l'actual superposició de crisis situa una important part de la població en una situació de vulneracions també sobreposades. La vulneració del dret a l'energia n'és una d'elles, i adreçar-la ha de passar per confrontar les elits extractives i financeres, així com la connivència del poder polític, aturant la dinàmica de desmantellament d'estructures públiques i de garantia de drets.

Perspectiva històrica i biofísica: el poder dels oligopolis que precaritzen, empobreixen i desposseeixen

Les vulneracions de drets humans, els impactes sobre el gènere i d'altres eixos de desigualtat, sobre l'economia real, sobre els ecosistemes, etc. són fruit de l'arquitectura d'un món fet mercat global. I concretament pel que fa al model energètic, són fruit d'un model fòssil, extractivista, neoliberal i mercantilista, que es basa en la desposseïció i l'espòli històric dels pobles i la invisibilització del treball de cures. Les desigualtats -socials, de gènere, econòmiques, materials, territorials, etc.- han estat el preu a pagar, el dany colateral necessari per a l'acumulació capitalista, on el sector energètic juga un paper clau.

El model energètic en que vivim es regeix per diversos mecanismes i característiques estructurals que són potencials generadores de desigualtat, il·legitimitat i vulneració de drets humans: deutes ecològics incommensurables, deutes econòmics difícilment assumibles per part de les llars o els estats, i exclusió d'una part important de la població de l'accés a un recurs bàsic per a la vida com és l'energia, encara que hagi estat extreta o generada a les portes de casa seva.

A l'Estat espanyol el sector energètic, i especialment l'elèctric, està controlat per un oligopoli de cinc empreses (Iberdrola, Endesa, Naturgy, EDP i Repsol), associades sota el nom d'Aelec, que des dels canvis en la fixació del preu de l'electricitat que es van incorporar amb la liberalització del sector el 1998, ha entrat en una lògica d'empobriment de la ciutadania a través de les seves factures energètiques. La generació de deute de la població amb les companyies elèctriques, anomenat dèficit de tarifa, per un suposat desajust entre els ingressos i els costos, és en realitat un mecanisme que ha permès a aquestes companyies els beneficis més elevats entre les seves homòlogues a Europa. L'oligopoli, però, no ha de retre comptes sobre els costos que suposadament no està garantint.

Aquestes cinc empreses concentren pràcticament la totalitat del mercat. Per posar un exemple, pel que fa a la generació d'electricitat, les comercialitzadores dels cinc grans grups energètics controlen més del 70% de la potència instal·lada -el 2000 concentraven prop del 85%-. Concretament en el cas de la generació a nivell de Catalunya, Endesa controla la gran majoria de la generació nuclear, la dels cicles combinats i la hidroelèctrica. A més, té el monopoli natural de la distribució al territori (Consejo Económico y Social 2018).

Pel que fa a la distribució, les 5 grans empreses de l'oligopoli van rebre el 90% del total de retribucions de les activitats de distribució d'electricitat per a 2020 (prop de 5.480 milions d'euros)¹⁹. De tota manera cal tenir en compte que la distribució, en ser una activitat regulada, compta amb menys actors, ja que

19. Orden TEC/1258/2019, de 20 de diciembre, por la que se establecen diversos costes regulados del sistema eléctrico para el ejercicio 2020 y se prorrogan los peajes de acceso de energía eléctrica a partir del 1 de enero de 2020: <https://www.boe.es/boe/dias/2019/12/28/pdfs/BOE-A-2019-18618.pdf>

es prioritzen els monopolis naturals geogràficament i els actors que ja tenen la propietat d'altres xarxes de distribució del sistema elèctric espanyol.

Pel que fa a la comercialització d'electricitat, les comercialitzadores dels cinc grans grups energètics subministren el 91% del segment domèstic (CNMC 2019), amb una dinàmica de descens respecte la dècada anterior però mantenint-se encara per sobre del llindar de concentració dels 2500 HHI²⁰, amb 2791 HHI.-el 2010 concentrava el 99% del segment domèstic, amb 3466 HHI-. Això les deixa en una situació de mercat privilegiada, per exemple de cara a la fixació de preus, en detriment dels drets de la població a la que proveeixen, així com d'altres PIMES i cooperatives de comercialització d'energia.

Pel que fa a la vessant Sud d'aquest model energètic partim de la lògica d'espoli de recursos perpetuada durant segles de colonialisme, que impacta sobre els territoris i sobre els cossos. Es tracta de territoris (territori-terra i territori-cos²¹) que són vulnerats, però que també es defensen i resisteixen davant el privilegi blanc, occidental, androcentrista, antropocentrista, heteronormatiu, capacitista, etc. El model extractivista i el règim fòssil no creen res de nou sinó que extreuen, priven i privatitzen. En aquest sentit el neocolonialisme ens porta a un nou estadi de control dels territoris i dels seus recursos, en suposats temps de pau, mitjançant la penetració en les diferents esferes de la vida dels territoris i comunitats ocupades on extreuen riquesa, de manera directa o indirecta, a través d'una violència que no és colateral, sinó intrínseca i condició necessària per a realitzar aquest nou espoli.

El paper de les empreses, i la manera en què exerceixen el seu poder genera un marc d'actuació favorable (en l'àmbit polític, legal, econòmic, geoestratègic, etc.) basat en la pèrdua de sobirania dels pobles en favor de l'acumulació de capital i la impunitat en les diferents vulneracions necessàries per a aconseguir-ho. El lucre no s'aconsegueix sense la privació i l'extracció. És per això que el paper de les empreses transnacionals del sector de l'energia, però també les del sector de la construcció, les armamentístiques i les agroindustrials, és el de trobar la capacitat i els mecanismes per a seguir extraient riquesa, a nivell macro (territoris i recursos) i a nivell micro (famílies i llars) de la manera més lucrativa possible. Són aquests Suds els que sostenen el sistema, perquè representen un flux d'ingressos constant -i exponencial en alguns casos- a través de la financerització de l'economia i de sectors estratègics com les infraestructures, o a través de la privatització de sectors essencials per a la vida.

20. L'Índex de Herfindahl o Índex de Herfindahl i Hirschman (HHI) és una mesura que informa sobre la concentració d'un mercat. L'índex es calcula elevat al quadrat la quota de mercat que cada empresa posseeix i sumant aquestes quantitats, de manera que els resultats poden variar de 0 (competència perfecta) a 10.000 (control monopolista). Es considera que índexs d'entre 1.000 i 1.500 punts reflecteixen una concentració de mercat moderada, mentre que amb índexs amb valors superiors a 2.500 punts es considera que el mercat és massa concentrat.

21. Tal i com descriuen les feministes comunitàries, especialment a Llatinoamèrica, com a proposta de visibilització de que el cos és un dels territoris on aterren de manera concreta les vulneracions de drets de les grans empreses transnacionals.

I pel que fa a la vessant Nord, o des de la mirada del Sud Global centrant-nos en el que podríem anomenar el Sud del Nord, aquest extractivisme i violència es fa present a través de la desposseïció que representa el pagament dels subministraments bàsics per a les famílies en situació de vulnerabilitat a l'Estat espanyol. Les afectades són les persones a qui se'ls talla el subministrament d'aigua, llum o gas per no poder pagar, l'endeutament sistemàtic que pateix una part de la població, i la població en general que ha d'assumir un sistema de facturació basat en costos il·legítims (Cotarelo 2015), l'assetjament i judicialització de les persones endeutades, la privació de l'accés a les persones en un règim residencial no regulat, etc.

A ambdues vessants opera un entramat de tractats comercials, que acompanyen les legislacions nacionals, que acaba blindant els beneficis de les empreses i supedita el gaudi de drets a les persones (o estats) que puguin pagar aquesta factura, ja siguin les d'aigua, llum i gas que arriben periòdicament a les llars, com la factura -i el preu- de posar en mans privades un bé de primera necessitat. Un bon exemple n'és el Tractat sobre la Carta de l'Energia (Eberhardt et. al 2018), un acord que es remunta a mitjans dels anys noranta i és aplicable a gairebé 50 països que van des d'Europa Occidental fins al Japó, passant per l'Àsia Central. Aquesta Carta protegeix les inversions estrangeres en el sector energètic. La part més preocupant són les clàusules referents a la 'solució de controvèrsies entre inversors i estats' -més conegudes com a ISDS, per les seves sigles en anglès- que permeten que els inversors denunciïn qualsevol país que hagi signat aquest tractat quan considerin que s'ha legislat en contra dels seus interessos o beneficis presents o futurs. Les disputes o conflictes que puguin sorgir entre inversors estrangers i estats dins de l'acord, no es resolen a través de tribunals ordinaris en el sistema de justícia nacional sinó en tribunals d'arbitratge internacionals. És un sistema paral·lel en el qual no hi ha jutges, sinó advocats privats que no es regeixen per la justícia internacional. Les sentències que es desprenen d'aquests tribunals són inapel·lables, tenint per tant la porta tancada a qualsevol recurs o via de resolució. Per exemple, una legislació que abordi l'emergència climàtica i les condicions de vida de la gent pot estar confrontant els privilegis i garanties que aquest tractat dona a les grans empreses transnacionals²². Així, els estats venen la seva sobirania per legislar i exposen a la ciutadania a moltíssima vulnerabilitat. La gestió de l'energia com una mercaderia i no com un bé comú té conseqüències que ens porten a situacions de no retorn.

22. Bulgària està lidiant amb tres demandes d'empreses energètiques d'Àustria (EVN, presentada en 2013) i la República Txeca (Energopro i ČEZ, presentades en 2015 y 2016). Aquestes empreses denuncien la decisió que va aprovar el govern búlgar de reduir els elevats preus de l'energia al país en un 7%, perquè aquesta redueix els seus ingressos de la venda d'energia elèctrica, per valor de centenars de milions d'euros.

Financerització de les empreses i infraestructures energètiques

La Llei del Sector Elèctric de 1997 de l'Estat espanyol, tenia com a objectius la seguretat i qualitat del subministrament, la diversificació de fonts d'energia i l'adopció de les normes europees de liberalització. Més enllà d'aconseguir aquests objectius, el seu disseny, planificació i funcionament van portar a acumular disfuncionalitats que es van aguditzar durant l'inici de la crisi financera: “uns preus elevats en termes comparats i l'acumulació d'un dèficit de tarifa que va arribar a posar en risc la sostenibilitat economicofinancera del sector i va arribar a suposar, després de la seva titulització amb aval de l'Estat, un desafiament per a les finances públiques” (Consejo Económico y Social 2017).

Així es visibletza la insostenibilitat de les empreses energètiques, especialment les de l'oligopoli elèctric espanyol, que necessiten l'aval i les garanties públiques, així com de marcs reguladors favorables per tirar endavant. El règim elèctric durant el període 1998-2013 i el seu procés liberalitzador evoluciona cap a un canvi ràpid de les estructures accionaries de les principals empreses elèctriques: aquestes van apostar per les centrals de gas en cicle combinat alhora que les grans empreses constructores i immobiliàries desembarcaven en el seu accionariat. Paral·lelament, altres actors financers i d'elevat poder geopolític a escala internacional, han penetrat durant els últims anys també l'accionariat de les grans empreses energètiques a l'Estat espanyol i globalment (Cotarelo 2015).

Alhora, en els últims anys ja s'han fet habituals les compres i vendes entre les empreses del sector, en una carrera per acaparar més mercat, ja sigui al seu país matriu o arreu. Per posar només alguns exemples²³:

- El novembre de 2018 Repsol va adquirir a Viesgo tres centrals de cicle combinat i tres centrals hidroelèctriques, més la comercialitzadora de gas i electricitat, amb 750.000 clients, per 733 milions d'euros.
- El maig de 2020 la francesa Total va comprar a EDP dos grups de cicles combinats de 843 megawatts de potència, per 515 milions d'euros, i va aconseguir 2,5 milions de contractes de subministrament d'electricitat, gas i serveis.
- Altres comercialitzadores com Audax Energía ha reconegut que actors com Repsol també han intentat comprar-les, encara que finalment l'operació no s' hagi donat.

23. <https://www.capitalmadrid.com/2020/5/20/56545/repsol-y-total-sacan-tajada-del-negocio-electrico-en-espana.html>

<https://www.expansion.com/empresas/energia/2020/07/15/5f0f3304468aebac5c8b45e4.html>

<https://www.bolsamania.com/noticias/empresas/audax-reconoce-repsol-intento-comprarles-no-era-momento--7321152.html>

Al seu torn, també a la Unió Europea (UE) s'ha promogut aquest matrimoni estret entre les grans empreses i els mercats financers, de manera que el sector públic asseguri la inversió i la liquiditat del sector privat (Gerebizza i Tricarico 2013, ODG 2015), en moments d'incertesa com pot ser la crisi financera del 2007 o la crisi per la COVID-19. Els bons corporatius i la compra dels mateixos per part de la banca pública com el Banc Central Europeu (BCE) és una de les pràctiques o mecanismes que ens permeten afirmar l'estat avançat de la financerització de l'economia a escala global, i amb un fort impuls des de la UE. Les grans corporacions en són les beneficiàries i les úniques que tenen accés a aquesta eina a part dels estats, dels qui es compren els bons sobirans. Entre les empreses que van braç a braç amb els estats en aquesta lliga de compra de bons es troben empreses transnacionals energètiques o d'infraestructures tant conegudes com ACS, E.ON, Enagás, ENI o Enel (que va prendre el control d'Endesa el 2009). En plena crisi per la COVID-19 el BCE va decidir ampliar el seu programa de compra d'aquests actius -anomenat *Quantitative Easing*²⁴- amb el que des de 2014 es duu a terme la compra de deute dels països de la zona euro, així com també la compra de bons corporatius des de 2016 (és a dir compra de deute d'aquestes empreses, com si d'un país es tractés). Amb la pandèmia ha arribat un nou programa de compres de bons sobirans i corporatius: el PandemicEmergencyPurchaseProgram (PEPP). Amb aquest moviment el BCE pretén seguir injectant liquiditat i facilitar encara més l'accés al crèdit (barat) a les grans corporacions i als estats. Aquesta ampliació en la compra de bons ha permès beneficiar-se'n a més empreses transnacionals energètiques, d'infraestructures i d'altres serveis bàsics com Total, Airbus, Shell, Akzo Nobel, E.ON, OMV, Carrefour o Suez, entre d'altres. Pel que fa a les transnacionals energètiques d'origen espanyol se'n destaquen Iberdrola, Naturgy, Repsol, CEPSA o Red Eléctrica²⁵.

Les infraestructures, així com les mateixes empreses energètiques, no escapen al procés de financerització²⁶ de l'economia, el qual permet especular sobre diferents productes que no estan relacionats amb l'economia real, que es venen i es compren, generant plusvàlues fictícies que estan lligades al seu valor futurible -els "revenue streams" o fluxes d'ingressos- i no al valor d'un bé material. La financerització arriba precisament en un estat del capitalisme avançat en què la mera privatització no és suficient per alimentar el lucre expo-

24. El *Quantitative Easing* és una mesura autònoma dels bancs centrals, de caràcter excepcional i temporal, mitjançant la qual aquests intervenen comprant directament deute públic dels seus estats i títols d'empreses privades per tal d'injectar-los liquiditat

25. Dades del BCE <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html#cspp> analitzades per Scherer i Pérez (2020, maig) La COVID-19 y el rescate de las empresas del Ibex35. El Crític. <https://www.elcritic.cat/opinio/la-covid-19-y-el-rescate-de-las-empresas-del-ibex-35-57042>

26. La financerització és "un procés i una fase actual de l'economia capitalista en la qual les finances s'han tornat extraordinàriament poderoses, penetrant les vides quotidianes de les persones i les decisions polítiques internacionals, nacionals, regionals i locals". <https://odg.cat/es/financiarizacion/>

nencial que necessiten les grans empreses transnacionals. Igual que el Banc Mundial i el Fons Monetari internacional van inferir models de privatització i ajustament estructural al Sud Global, o la Troika les seves condicions en despesa social i política econòmica als països de la UE, en les últimes dècades han estat aquests mateixos actors -de la mà de les grans empreses transnacionals- els que han posat sobre la taula el marc (des)regulador per al retorn ràpid en les inversions, sense importar els impactes socioambientals i econòmico-financers per al conjunt de la població.

Els models de relocització i circuit curt, o actors empresarials com les cooperatives o les PIMES, que reinverteixen els seus beneficis en l'economia productiva són incapaços d'acumular riquesa a aquesta velocitat i nivell, i per tant plantegen un model que no és interessant per als mercats financers. L'abisme entre els inversors i els béns i serveis en què inverteixen fa que la sobirania i la presa de decisions quedi fora dels actors locals i comunitaris i, de manera més destacada encara, també fora de l'abast de les persones i col·lectius que encarnen una o més discriminacions o que estan travessades per diversos eixos de desigualtat. Així, les corporacions estableixen una governança que està al servei de l'activitat financera, en detriment de l'economia productiva, de les necessitats bàsiques i en general del sosteniment de la vida al planeta.

Així doncs, com funciona en concret la financerització de les infraestructures, especialment les energètiques, i quins impactes té en la població? La venda d'accions o bons de projectes (entesos com a fluxos d'ingressos) es realitza al mercat secundari, la qual cosa es tradueix en una màquina de generació de riquesa per a les empreses energètiques, constructores i el capital financer. Aquest negoci altament lucratiu -la venda del rendiment que l'empresa farà a futur- repercuteix sobre quines infraestructures es planifiquen, com i quan es construeixen, i qui té més probabilitats d'estar en risc. Es tracta d'una aposta per uns beneficis que estan pràcticament assegurats per les legislacions o condicions contractuals que s'han acordat, o altament avalats per institucions públiques que faciliten els mecanismes financers més adients, de nou, implicant això una pèrdua de sobirania.

També són fluxos d'ingressos l'import de les factures futures que la població pagarà, o els peatges de les autopistes, estiguin aquestes amortitzades o no. Així, els bons de projectes d'infraestructures, o la venda del dèficit de tarifa del sistema elèctric i gasístic espanyol als bancs, és la porta oberta a mercadejar amb les nostres necessitats bàsiques, perquè per als mercats són una inversió rendible, una entrada assegurada de capital amb la qual especular. La seguretat que els clients pagaran les seves factures és un negoci i una inversió clara per a les grans empreses subministradores així com per als bancs que compren el deute fruit de l'anomenat dèficit de tarifa, així com ho són les retribucions dels projectes d'infraestructures que s'inclouen en les planificacions estratègiques dels estats (Hildyard 2012, Gerebizza i Tricarico 2013). Per aquest motiu, quan s'aproven legislacions garantistes com Llei 24/2015 del Parlament de Cata-

lunya²⁷, que permet aturar els talls d'aigua i energia al territori català malgrat la persona en situació de vulnerabilitat no pugui pagar les factures, o quan trontollava la seguretat de cobrament d'ESCAL UGS després dels terratrèmols ocasionats pel projecte Castor a la costa entre Alcanar i Vinarós, els inversors financers perden confiança en el cobrament (i els bons o deute empitjoren la seva qualificació). És llavors quan la mà invisible del mercat ja no serveix, i cal que els estats i el sector públic els rescatin. I en última instància, que la ciutadania assumeixi i acabi pagant aquest risc (Guiteras 2014).

Si ens basem en la proposta de model d'anàlisi proposada per l'Observatori del Deute en la Globalització en l'anàlisi de la financerització corporativa (Pérez 2020), algunes de les preguntes que cal fer-se són, quin és el govern d'aquestes empreses (els seus directius, accionistes, etc.) i quina és la seva activitat financera (el seu balanç, el paper de l'empresa com a actor financer, etc.).

La primera de les qüestions, sobre el govern, es tracta d'una pregunta de difícil resposta en un marc d'opacitat, impunitat i manca de transparència. Repsol és una de les empreses que ens permet consultar aquesta informació sobre aquelles persones amb un càrrec a l'empresa: Antonio Brufau, president de Repsol, posseeix 566.803 accions, i el seu conseller delegat, Josu Jon Imaz compta amb 418.753 accions²⁸. La majoria dels membres de consell d'administració de la companyia van optar per rebre accions com a part de l'última edició del programa flexible de repartiment de dividendes. Malgrat això, desconeixem la majoria d'accionistes de l'empresa, ja que els dos accionistes i càrrecs mencionats sumen poc més d'un 0,06 de les accions.

Sectors estratègics com l'energia (Iberdrola, Repsol, Gas Natural), la construcció (ACS, Sacyr, OHL) o la banca (BBVA, Santander, Caixabank, Bankinter) comparteixen interessos comuns entre el seu accionariat. D'aquestes 17 empreses de l'Ibex, 8 estan participades directament entre elles. Són els casos de l'elèctrica Iberdrola, que té el 20% de Gamesa, el BBVA, que posseeix un 7% de Telefónica, o la constructora Sacyr, amb un 10% a Repsol. La Fundació La Caixa lidera el rànquing de societats amb participacions de més de 5% en major nombre d'empreses de l'Ibex. A més de tenir el 59% de Caixabank,

27. La Llei 24/2015, del 29 de juliol, de mesures urgents per a afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica" http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&mode=single&documentId=700006&language=ca_ES contempla el principi de precaució per aturar els talls a les persones en situació de vulnerabilitat. Alhora, preveu la signatura de convenis entre l'administració i les empreses subministradores per a aixugar el deute de les famílies que no poden pagar. La negociació per a aquests acords, que 5 després de l'aprovació de la Llei encara està en marxa, pretén posar fre a la lògica de pagament de factures amb diner públic, especialment aquelles que no estan ajustades a les necessitats de la família i són fruit de contractes o conceptes abusius. Si el principi de precaució i el límit en els beneficis de les grans empreses s'estén a l'Estat espanyol, significaria una línia vermella en la lògica del lucre que aquestes empreses poden assegurar gràcies a gestionar un servei bàsic per a la vida de les persones. Unes obligacions que l'oligopoli no vol assumir però que dins un esquema d'empresa pública o de propietat públic-comunitària serien de rebut.

28. <https://www.repsol.com/es/accionistas-inversores/gobierno-corporativo/participaciones-accionariales/index.cshhtml>

participa amb un 24% a Abertis, un 12% a la petrolera Repsol i un 5% a Telefónica. No obstant això, la influència de La Caixa en l'entramat de l'Ibex s'estén a través de la societat instrumental Criteria Caixa Holding, que és, al seu torn, accionista a Gas Natural, la tercera elèctrica del mercat espanyol²⁹.

Alhora, a la cúpula d'aquestes empreses, les remuneracions arriben a nivells que superen els milions: la remuneració mitjana el 2018 dels primers executius de les empreses de l'IBEX 35 va ser de 4,4 milions d'euros. Però a més, tres empreses van pagar el 2018 més de 10 milions d'euros al seu responsable màxim: Naturgy, l'antiga Gas Natural (15,5 milions), ACS (13,5 milions) i Banco Santander (11 milions). I és que Naturgy va multiplicar per 4,5 vegades la remuneració al seu primer executiu el 2018, justament l'any següent que la multinacional fos multada amb mig milió d'euros per part de la Generalitat de Catalunya per considerar que l'empresa no havia complert amb la Llei 24/2015 del Parlament de Catalunya en el cas de la dona de Reus que va morir a un incendi a la seva llar, mentre s'il·luminava amb espelmes, després que Gas Natural li hagués tallat la llum, saltant-se el principi de precaució que estableix la llei. La mitjana del primer executiu de les empreses de l'IBEX 35 va ser cobrar 123 vegades el sou mig de la seva empresa, una xifra que a Naturgy és encara més flagrant: el seu president va cobrar el 2018, 424 vegades el sou mitjà dels seus treballadors (Intermon Oxfam 2019).

Quant a la segona qüestió, sobre la seva activitat financera, el 2019 Endesa³⁰ va tenir un benefici ordinari net de 1.562 milions d'euros³¹ i manté un 100% de *payout* (la part del benefici que es destina a dividendes). El principal beneficiat serà Enel, que controla el grup empresarial d'Endesa i rebrà 1.093 milions. Iberdrola³² va tenir un benefici net de 3.406 milions d'euros, augmentant un 32,5% els resultats de la seva activitat a Brasil. L'elèctrica ha pujat un 14% la remuneració als seus accionistes. Naturgy³³ va obtenir un benefici net de 1.401 milions d'euros el 2019. El 2018 havia tingut 2.822 milions de pèrdues, produïdes també per un sanejament massiu dels seus actius i infraestructures.

29. Relació que es mostra al següent mapa interactiu: https://www.eldiario.es/economia/mapa-ibex-comparte-accionista-relevante_1_2397922.html

30. <https://www.endesa.com/es/accionistas-e-inversores/informacion-economica>

31. El benefici net va ser molt més baix, de 171 milions d'euros, a causa de la revisió a la baixa que va fer sobre el valor de les seves centrals tèrmiques de carbó previ a la seva clausura.

32. https://www.iberdrola.com/wcorp/gc/prod/es_ES/conocenos/docs/ResultadosEJ19.pdf

33. https://www.naturgy.com/accionistas_e_inversores/inversores/resultados_trimestrales

El metabolisme energètic de la UE: el neocolonialisme ferotge rere la “seguretat energètica”.

Per la seva banda la UE, que també actua com a actor amb un important pes geopolític, compta amb un metabolisme concret quant al consum de recursos energètics. D'on prové l'energia que consumim a la UE? Quins impactes socioambientals i relacions geopolítiques se'n desprenen?

Segons Eurostat, més de la meitat del consum energètic de la UE procedeix de fora de les seves fronteres, augmentant aquest percentatge fins al 67% pel que fa al carbó, el 74,3% pel que fa al gas natural, el 86,7% pel que fa al petroli cru, i el 88,1% pel que fa al gas natural liquat (GNL). La UE ha augmentat la seva dependència de les importacions energètiques, aproximadament un 10% en els últims 20 anys (l'any 2000 era del 46,6%), i ara està per sobre del 55%, però en combustibles fòssils com el carbó i el gas natural ha augmentat en un 20% en els últims 20 anys (European Commission 2019).

Si entrem al detall de l'origen d'aquestes importacions de fora la UE en determinants combustibles fòssils (European Commission 2019), pel que fa al gas natural, el 2017 hi va haver un 38,7% provinent de Rússia i un 25,3% provinent de Noruega, seguit d'Algèria amb un 10'6%. No obstant, si sumem les importacions de diferents països del Sud Global, aquest percentatge arriba al 21,3%: Algèria, Qatar, Líbia, Perú, entre d'altres amb percentatge per sota de l'1%³⁴. Aquests últims països exportadors mencionats són l'origen més habitual per a països del sud-oest de la UE; de fet, el 90% del gas que exporta Algèria va cap a la UE i una tercera part a l'Estat espanyol (Hamouchene i Pérez 2016). Per contra, Rússia abasteix més habitualment països de l'Europa de l'est. Va ser justament després de la crisi de Crimea que aquesta tendència es va posar en dubte i es va començar a parlar de la necessitat de la diversificació del gas, per a que la UE no depengués del gas rus. Pel que fa a les importacions de petroli i GNL el 2017, també encapçalen com a països importadors Rússia (29,8%) i Noruega (11,9%), però el conjunt d'importacions provinents del Sud Global és del 58,2% (Iraq, Aràbia Saudita, Kazakhstan, Nigèria, Iran, Líbia, entre d'altres amb menys del 5%). Quant al carbó, encapçala les importacions Rússia (38,9%) seguida de Colòmbia (16,9), Estats Units (16,9), Austràlia (11,8), Sud-àfrica (4,9%) Indonèsia (3,4) i Canadà (2,5%), entre d'altres per sota del 2%.

Pel que fa als estats membre, pel que fa a la dependència de les importacions energètiques, destaquen Malta, Luxemburg i Xipre, per sobre del 90%. Portugal, l'Estat espanyol, Bèlgica, Itàlia, Grècia i Lituània es situen entre el 70 i el 80%. Els països amb menys dependència de les importacions energètiques són Estònia i Dinamarca, per sota del 10%, gràcies als jaciments d'esquist bituminós per a Estònia i de petroli per a Dinamarca (European Commission 2019).

34. Cal destacar també un 14,7% de les importacions de gas natural que té un origen no especificat.

Pel que fa al consum, la UE-28 té com a primera font energètica el petroli i els productes que se'n deriven (inclòs el GNL) en el 36%, seguit del gas natural en el 21%, dels combustibles sòlids (inclòs el carbó) en el 15% i l'energia nuclear en el 12%, sent d'origen renovable o biocombustibles només el 14% del total del mix. A l'Estat espanyol aquest consum d'origen renovable o de biocombustibles, així com el de gas natural i energia nuclear és molt similar que a la mitjana UE-28, però l'Estat espanyol té un major consum dels productes de petroli (44%) i menor en combustibles sòlids (10%). En definitiva, més enllà de l'explotació de recursos fora de les seves fronteres, es constata el règim fòssil (i nuclear) de la UE i de l'Estat espanyol, així com la llunyania dels objectius de reducció d'emissions que hauria de ser el camí a seguir cap a la ineludible i necessària transició energètica (European Commission 2019).

Val la pena donar una ullada als mecanismes formals que la UE planteja per afrontar el canvi climàtic: els protocols de Kioto, el més recent Acord de París i les eines promogudes per la UE per reduir o compensar les emissions generades pel seu metabolisme social, directament o indirectament, al seu territori o fora d'ell. D'entre aquests destaquen els mercats de carboni (compra-venda de drets per a emetre'n), que conjuguen l'expansió del capital, financeritzant espais anteriorment fora de qualsevol mercat, i l'acompliment aparent amb una sostenibilitat inexistent (Grain et al. 2009). L'intercanvi comercial fruit del metabolisme dependent de la UE, ha entrat en les últimes dècades un procés de viratge cap a la financerització de l'atmosfera per fer front a l'espasa de Dàmocles plantejada per l'emergència climàtica que ve lligada amb l'expansió de capital del capitalisme avançat. D'aquesta manera, l'esperada reducció de la generació nuclear ha anat acompanyada d'una financerització creixent, no només de la generació d'energia (a través del creixement de l'esfera financera dels grups empresarials que s'hi dediquen) sinó també de la manca de solucions reals per acabar amb la fossilització del model i no donar l'esquena als límits biofísics del planeta.

En aquest mateix sentit, una de les preocupacions principals dels estats i les empreses, especialment dels països i regions altament dependents energèticament -com ho és la UE, dels recursos fòssils i dels recursos de l'exterior- és assegurar el subministrament, i que aquest no s'aturi a causa de mesures proteccionistes, revoltes ciutadanes, desastres naturals o errors tècnics. La política energètica, al costat de les polítiques comercials i de seguretat o militars, són en realitat el nucli dur de la política exterior de la UE, així com de l'espanyola. Els estats amb més poder entren la seva incidència perquè el preu en origen sigui el més baix possible i perquè la influència dels països exportadors d'energia no controli els mercats internacionals. Això es tradueix en el fet que estats com l'espanyol donen suport a les matrius d'empreses transnacionals del sector energètic amb interessos, inversions o infraestructures a l'estranger. En definitiva, tant per assegurar els fluxos que necessita el seu metabolisme, com per garantir una estructura de preus favorables i l'expansió exterior de les seves empreses i capitals privats, es desplega un entramat normatiu, i una es-

tratègia de relacions exteriors que es recull als plans de “seguretat energètica” nacionals (Cotarelo i Pérez 2015, Llistar i Pérez 2016)

També en qüestions de “seguretat energètica”, sovint els governs posen sobre la taula que la disponibilitat de les tecnologies en la generació d'electricitat depèn de característiques tècniques i econòmiques, i, en el cas de les renovables, de factors ambientals. Així, mentre les energies eòlica, solar i hidràulica aporten poca seguretat de subministrament en el curt i mig termini, en no estar necessàriament disponibles en moments de més demanda, altres com la nuclear o la tèrmica convencional (cicle combinat, carbó o fuel) són considerades com energies que permeten aquesta diversificació per garantir l'anomenada “seguretat energètica”. També la necessitat d'interconnexió energètica entre estats, per garantir la diversificació i la seguretat de subministrament és emprada com a argument per a impulsar infraestructures que perpetuen un model fòssil i obsolet, aprofundint en models com el gasístic o prioritant les línies MAT (molt alta tensió), en comptes d'assegurar un subministrament descentralitzat i distribuït que pugui autoabastir-se sense dependre de l'energia elèctrica generada fora de l'àmbit local o regional.

Aquest model és precisament el que es porta també fora de les fronteres de la UE. L'extractivisme que la UE i l'estat Espanyol practiquen tant al Nord d'Àfrica com a Llatinoamèrica es basa en l'extracció intensiva de recursos energètics, que són extrets essencialment per a ésser exportats. En les últimes dècades han estat habituals els megaprojectes (miners, hidroelèctrics, gasístics, agroindustrials) que s'implanten sobre el territori per les necessitats exteriors, no pas autòctones, i que requereixen en ells mateixos d'un consum energètic desmesurat per a construir-se i mantenir-se, mentre deixen les comunitats que travessen sense subministrament energètic, privades dels seus rius, boscos, o terres de cultiu, o generen lògiques de criminalització i militarització als territoris que es defensen d'aquest acaparament. Així, aquest model acaba determinant les matrius productives dels països exportadors de manera que els fan menys sobirans i a expenses dels mercats i inversors internacionals.

Endesa, abans del seu control per part d'Enel va arribar a ser la multinacional elèctrica privada més gran a Amèrica Llatina, amb activitats a Argentina, Brasil, Xile, Colòmbia o el Perú. Union Fenosa també ha estat coneguda per les seves actuacions i vulneracions³⁵ a Colòmbia, Nicaragua, Costa Rica o Guatemala (Carrión y Pérez 2011) així com l'actuació de Repsol a escala global³⁶. Per aquest motiu és clau que en la carrera per assolir una plena sobirania energètica no la confonguem amb la “independència” de qui la pot pagar o de qui pot aconseguir la quantitat d'energia que sigui a costa de l'extracció, la mort i la financerització. És urgent que contemplem la dimensió exterior i

35. Campaña Union Fenosa: <http://omal.info/spip.php?mot114>

36. Campaña Repsol Mata: <https://www.ecologistasenaccion.org/2509/repsol-mata>

fòssil de l'energia: seran sobirans aquells territoris que sense afectar a tercers, puguin prendre les pròpies decisions sobre la generació, distribució i consum d'energia (Xse 2013). Les polítiques de l'Estat espanyol i també de Catalunya en matèria energètica i d'acció exterior no adrecen d'arrel cap de les dues dimensions de la dependència i permeten generar vincles o fins i tot legitimar règims que estan violant drets humans: “una diplomàcia energètica que actua més enllà de les pròpies fronteres i forja relacions estables amb governs de dubtosa reputació que, en molts casos, es beneficien directament de la venda d'hidrocarburs. Les polítiques de seguretat energètica semblen dirigides a perpetuar el neocolonialisme energètic i a assegurar el subministrament fòssil i nuclear apuntalant els règims que el sostenen” (González i Pérez 2018)

La sobirania energètica dels pobles implica també que el subministrament energètic no sigui només per a qui el pugui pagar, i ha de fer-nos qüestionar aquelles persones, estats o regions que consumeixen en excés precisament perquè pagar-ho no és un problema per a elles. En el vessant micro, l'Aliança contra la Pobresa Energètica³⁷ ha plantejat des del seu naixement aquest dilema: cal que els imaginaris col·lectius i les polítiques públiques deixin d'assenyalar a les persones afectades, assumint que gasten massa o que no en fan un bon consum. La realitat és que, mentre ho puguem pagar, l'opinió pública no et posarà sota el seu escrutini. La sobirania energètica dels individus, però, ha de significar també que les persones en situació de pobresa energètica no es vegin relegades a consumir com puguem, sinó com els sigui més adequat i digne; que puguem prendre les pròpies decisions conscients i informades sobre l'energia, també quan no puguem assumir-ne el cost. L'energia és un dret, malgrat que no sigui igual de fàcil per a tothom tenir-lo garantit.

Un model energètic al servei del(s) mercat(s): la impossibilitat de garantir drets humans

El dret a l'energia, articulat internacional i regionalment, pretén argumentar que: “les qüestions d'energia, en la mesura que es tracta d'alguna cosa més que una mercaderia, i que els agents estatals i altres involucrats en l'aprovisionament d'energia tenen obligacions associades, han d'anar més enllà de les relacions (desiguals) de mercat” (Walker 2016). En aquest sentit són pertinents les concepcions que parlen precisament del dret a accedir i fer ús del subministrament elèctric per a cobrir necessitats vitals, sense que això vingui determinat per la situació socioeconòmica de la persona (IDHC 2007 i 2009), especificant també la concreció d'aquestes necessitats i tenint en compte l'impacte a nivell global d'aquest consum i dels recursos que el proveeixen. Des

37. <https://pobresaenergetica.es>

de fa diverses dècades les propostes basades en una perspectiva de drets estan incorporant, cada vegada més, l'energia dins aquest conjunt de drets de "segona generació" que tracten d'exigir la satisfacció de les necessitats socioeconòmiques o de benestar políticament significatives per a la ciutadania global, i posant de manifest que la garantia d'aquests drets està relacionada amb el model de gestió de béns com l'aigua i l'energia (Guiteras 2016). En els últims anys, a més, s'està estudiant l'impacte de la privació d'aquest dret en eixos de desigualtat concrets, com és el cas de la desigualtat de gènere, un factor de risc sovint oblidat, per a patir pobresa energètica (González 2016).

Davant aquest enfocament de drets, la mercantilització i la financerització de béns comuns com l'energia i l'aigua, són actualment una de les pràctiques que regeixen el model econòmic i productiu en que vivim. Així, en les últimes dècades la gestió de serveis bàsics com l'energia (essencial per a il·luminar-nos, escalfar-nos o refrescar-nos, cuinar i conservar aliments, mantenir la nostra higiene i salut, comunicar-nos i informar-nos, etc.) s'ha anat entenent cada cop més com a un negoci capaç de generar beneficis exponencials. En l'última dècada, i especialment després de la crisi i l'eclosió de la bombolla immobiliària, l'energia i la construcció de les seves infraestructures són nous nínxols de mercat per als inversors financers (Gerebizza i Tricarico 2013). Només per posar un exemple, la Llei 24/2013 del sector elèctric és el marc legal que regeix l'activitat d'aquest sector en l'àmbit de l'Estat espanyol. A la pràctica, aquesta llei aprofundeix en la liberalització del mercat elèctric i, segons predica el seu text, l'energia deixa de ser un servei públic per convertir-se en un servei d'interès econòmic general, la qual cosa resulta també en la prioritització de la protecció del mercat.

També des de la UE, a través del Grup de Treball sobre Consumidors Vulnerables, que havia de proposar mesures per afrontar la pobresa energètica a la regió, es reconeix que el funcionament habitual dels mercats energètics pot portar a més desigualtat, però no identifiquen aquests fets com un problema o com a símptoma d'una disfuncionalitat que fa qüestionar en si mateix el model proposat. Per contra, la UE no té intenció d'implementar mesures per controlar o regular millor el funcionament d'aquests mateixos mercats generadors de desigualtat arran de la liberalització, sinó que anima a implementar mesures centrades en la protecció i canvi d'hàbits de la ciutadania, desatenent els altres factors causants de la pobresa energètica: "Els consumidors poden, doncs, fer front a un risc creixent de vulnerabilitat per raons diferents -o que es sumen-: la mala salut, els baixos ingressos o una situació econòmica precària, etc. Això es podria veure exacerbat per les pràctiques comercials deslleials o estratègies de màrqueting selectives, ja que la vulnerabilitat depèn tant de la situació de la persona com de l'activitat del mercat. (...) La creixent importància del problema no és un argument en contra de la liberalització contínua per obrir mercats i fomentar la competència, sinó que destaca el fet que la reforma del mercat ha d'anar acompanyada de mesures adequades per als diferents tipus de consumidors que puguin ser vulnerables." (VCWG, 2013).

Segons l'Agència de Ciències Ambientals (ACA), són 5'4 milions de persones a l'Estat espanyol les que viuen en una situació de pobresa energètica amagada, és a dir, que tot i que no tenen endarreriments o deute, tenen una despesa desproporcionadament baixa i amb molta probabilitat no estan tenint un consum adequat a les seves necessitats. El 15% de la població a l'Estat espanyol no pot mantenir una temperatura adequada o ha generat deute en el pagament dels serveis bàsics. És a dir, prop de 7 milions de persones estan actualment en aquesta situació de privació material i vulneració dels seus drets. Per últim, el 17% viu amb una despesa energètica desproporcionada. Això s'acompanya d'uns preus de l'energia privatius per a gran part de la població. Prenent el període 2008-2016, l'Estat espanyol es situa com el tercer país amb major increment de preu (incloent-hi impostos) en el cas de l'electricitat i el primer en increment (54%) en el cas del gas natural. Aquesta dinàmica de creixement dels preus situava a Espanya el 2016 com a l'estat membre amb la quarta energia més cara, tant en energia elèctrica com en gas natural (ACA 2018).

Retornant a la interseccionalitat que es mencionava a l'inici d'aquest capítol, referida a les diferents vulneracions sobreposades, les persones que més fàcilment patiran aquesta situació, si ens centrem en la situació laboral, són les aturades, però també les que treballen per compte propi o les que perceben pensions. També les llars amb persones grans, les famílies monomarentals i les famílies amb 3 o més menors a càrrec, mostren taxes més elevades que altres tipologies de famílies. També les persones amb problemes de salut es mostren més vulnerables: el 18% de les llars amb alguna persona amb mala salut a la llar, es declarava incapaç de mantenir el seu habitatge a una temperatura adequada, enfront del 10% de les llars que no comptaven amb cap persona amb mala salut (ACA 2018).

Degut a la crisi per la COVID-19 s'han impulsat (i es segueixen impulsant) mesures i polítiques de contingència, en un afany suposat per a sostenir les necessitats socials, que no estan sent objecte de debat ni control ciutadà per la voràgine de canvis i mesures d'urgència. Moltes d'aquestes polítiques apunten actors corporatius, endeuten desmesuradament les institucions públiques, exposen a persones treballadores i en situació de vulnerabilitat, i agreugen els impactes sobre la vida de les persones i el planeta. Un cas clar és el de les mesures en matèria del dret als subministraments bàsics. Després de la moratòria de talls d'aigua llum i gas a tots els consumidors domèstics, vigent d'abril fins a setembre de 2020, el passat 29 de setembre de 2020 la Ministra d'Hisenda, Maria Jesús Montero, anunciava un seguit de noves mesures per a ampliar l'anomenat "Escut Social" davant la crisi per la COVID-19, i durant la compareixença confonia l'opinió pública sobre el nivell de protecció actual davant els talls de subministrament a l'Estat espanyol. Després d'anunciar que la moratòria de talls als subministraments domèstics no continuaria –una mesura que va entrar en vigor de manera contextual i que era inexistent abans de la pandèmia- donava a entendre que la legislació actual del bo social elèctric protegeix a la població vulnerable del tall. L'Aliança contra la Pobresa Energètica ha denunciat en diverses ocasions que, exceptuant a Catalunya on es compta

amb la Llei 24/2015, en l'àmbit estatal moltes casuístiques de vulnerabilitat no estan protegides davant el tall³⁸.

Encara avui veiem que, en última instància, la pobresa energètica és entesa com una externalitat, un efecte colateral del model energètic en què vivim, i que hi ha poca voluntat política per afrontar-la d'arrel, perquè això voldria dir confrontar els poders fàctics, energètics i economicofinancers que, en la pràctica, actuen com a un mateix ens. Sovint s'impulsen mesures, planificacions estratègiques o polítiques energètiques i socials que no responen a les necessitats reals de la població i del territori o l'entorn. El govern de les empreses, orientat als resultats financers fa que la mera negociació sobre l'assumpció de part del deute generat per la pobresa energètica estigui gairebé fora de l'equació. La comercialització, juntament amb l'activitat exterior, són les activitats més lucratives per a l'oligopoli elèctric a l'Estat espanyol. La garantia i qualitat del servei són suplementàries, o fins i tot queden al marge del cor de la seva activitat (financera). La renovació i manteniment de les infraestructures, la compensació i reparació dels seus impactes a l'exterior, o l'atenció deguda de les persones en situació de vulnerabilitat que abasteixen queden recollides, com a molt, en poc més d'una pàgina en els seus informes anuals. Però és el mateix procés de privatització i financerització, cosa que els ha permès privar una important part de la població dels seus drets. Tenen l'incomprensible privilegi de gestionar serveis bàsics per a la vida de tothom, però en la pràctica no importa com ho facin per tal de seguir mantenint aquesta gestió.

Per una energia al servei d'una vida digna: una mirada ecofeminista

Hi ha molts eixos que travessen les persones i que són potencials generadors de desigualtat, també pel que fa a l'energia. Fan més vulnerables però sobretot més vulnerades persones i col·lectius concrets: dones, persones migrades, amb diversitat funcional, gent gran, infància i adolescència, etc. i, en especial, aquelles que encaren dues o més discriminacions en la seva existència. Diversos eixos de desigualtat se solapen, generant situacions que coincideixen vulneracions de drets per a col·lectius específics que, més enllà de tro-

38. Abans de la pandèmia, així com també amb la modificació al setembre de 2020 de les mesures de l'Escut Social, fora de Catalunya no estaven protegides del tall situacions com les següents: una persona gran amb una pensió de 700 €; una família amb un fill de 17 anys amb uns ingressos totals de 1.100 €; una família que no disposi del bo social per desconeixement; una parella sense fills amb uns ingressos totals de 400 € que no estigui atesa per Serveis Socials, qualsevol família vulnerable amb subministrament de llum al mercat lliure; o els subministraments de gas i aigua. Excepcionalment, amb l'aprovació el 22 de desembre de 2020 del RDL 37/2020, i fins el 9 de maig de 2021, tornen a estar protegides dels talls d'aigua, llum i gas, mentre duri l'Estat d'alarma les famílies que disposin del bo social elèctric o que comptin amb els requisits per accedir a aquest. Això significa que encara segueixen quedant fora la majoria de les casuístiques mencionades.

bar-se en situacions de més o menys precarització segons el context, disposen efectivament de menys eines, recursos, marcs legislatius, mesures, xarxes de suport o mecanismes de defensa dels seus drets essencials. En temps de pandèmia, encara més, un seguit de perfils són els que més probablement hauran de sostenir la vulnerabilitat quan l'Estat no aconsegueixi fer-ho: les persones migrades que treballen com a cuidadores, la majoria de dones que treballen al tercer sector o en l'àmbit de la salut, o les professions precaritzades de sectors com l'alimentació o la neteja, també feminitzats.

És impensable plantejar la defensa del dret a l'energia o l'accés als subministraments bàsics sense reconèixer l'espoli històric dels recursos energètics al Sud Global, però també sense visibilitzar les cadenes de cures globals que activa la imposició d'un model energètic com el que s'ha descrit. Aquests territoris i persones, lluny de ser externalitats són, de fet, les que sostenen aquesta riquesa. La urgència del suport mutu davant un model econòmic i productiu que arrasa amb tot el que li fa nosa per seguir creixent, no ens pot fer oblidar que cal estar vigilants que l'acolliment de les vulnerabilitats i les cures que se'n desprenen siguin sistemàticament assumides per dones, aquí i arreu.

La privació material de les comunitats i individus de quelcom tan essencial com l'energia té impactes en la seva salut, així com en la del seu entorn. El model energètic fòssil-depenent i obsolet porta dècades sumint-nos en una espiral d'ecocidi que s'acarnissa amb la vida al planeta. I el fet de no tenir accés als recursos naturals -o en el cas dels contextos urbans, de no tenir garantits els serveis bàsics- porta a unes condicions materials d'existència absolutament precàries.

A nivell econòmic, davant situacions de vulneració de drets humans, especialment els anomenats DESC (Drets Econòmics, Socials i Culturals), habitualment hi ha elements que no permeten a les persones gaudir d'uns mitjans de vida suficients, ja sigui per l'ocupació del seu territori, la impossibilitat de disposar dels seus recursos naturals, cobraments per conceptes il·legítims o pagaments per serveis que no s'estan donant i que generen un endeutament del que no és possible recuperar-se. Una altra de les afectacions del model energètic que té més impacte sobre les dones en els països de Sud és la impossibilitat de generar renda. Les infraestructures i megaprojectes energètics aterren, s'imposen i impedeixen gaudir dels propis recursos per part de les comunitats del territori, vulnerant sistemàticament els drets associats a l'accés als serveis bàsics i als recursos naturals, implicant una major càrrega de cures per atendre la precarietat, la vulnerabilitat i la dependència.

En l'àmbit polític la conseqüència és un marc en el qual les empreses transnacionals, i el mateix poder polític, penetren el dret públic, modelant-lo al seu servei. Això genera que la més mínima expressió d'oposició tingui com a resposta la criminalització o l'estigmatització. No obstant això, davant d'aquest clima polític, a mesura que la mobilització en la defensa dels recursos naturals i dels serveis bàsics avança les persones afectades són també participants d'una re-politització de la qüestió energètica, dels ecosistemes i dels límits biofísics del planeta, generant això la unió i apoderament, davant la vulneració

dels drets de les persones, de la mare terra i de les generacions futures. La possibilitat de participar activament, de tenir veu, és un element essencial per a construir resistència col·lectiva des del testimoni directe de les persones i comunitats afectades.

En definitiva, per a posar l'energia al servei de vides dignes i que mereixin ser viscudes, és indispensable el reconeixement i reparació dels costos ecològics, econòmics, polítics, culturals, etc. ja que sense aquestes vulneracions no hauria estat possible la generació exponencial de beneficis que es dona actualment al sector energètic, tan estretament lligat amb el financer. Els temps de crisi no són una excepció, sinó més aviat una oportunitat per a aprofundir en aquesta desposseïció. En el marc de la COVID-19, igual que ho era ja abans, és urgent legislar a favor de les persones en situació de vulnerabilitat així com dels pobles i comunitats afectades per l'acció exterior dels estats i les grans empreses. Una vida a qui l'energia acompanyi i doti de millors condicions, i no a la inversa. Una energia que sorgeixi de les decisions i del govern de la ciutadania i els pobles organitzats i la preservació dels béns comuns que ens permeten sostenir la vida, des de la responsabilitat col·lectiva d'aquesta cura.

Bibliografia

- ACA (2016) Pobreza, vulnerabilidad y desigualdad energética. Nuevos enfoques de análisis. Asociación de Ciencias Ambientales. Recuperat de: <https://www.cienciasambientales.org.es/index.php/recursos/estudios>
- ACA (2018) Pobreza Energética en España. Hacia un sistema de indicadores y estrategia de actuación estatal. Asociación de Ciencias Ambientales. Recuperat de: <https://www.cienciasambientales.org.es/index.php/recursos/estudios>
- Carrión, J., & Pérez, A. (2011, febrer). Gas natural Fenosa deja a más de 20.000 familias sin luz como medida de presión contra las revueltas en las poblaciones. Setmanari Directa.
- Consejo Económico y Social (2018) Informe del sector eléctrico en España 2017. Recuperat de: <http://www.ces.es/documents/10180/4509980/Inf0417.pdf>
- Cotarelo, P (2015) El coste real de la energía. Estudio de los pagos ilegítimos al sector eléctrico español 1998-2013. Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització https://odg.cat/wp-content/uploads/2015/09/3a_informe_coste_energia_esp_web.pdf
- Cotarelo, P i Pérez, A (2015) Obrint la caixa negra de la UE Metabolisme energètic, dependència i geopolítica. Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització https://odg.cat/wp-content/uploads/2015/05/obrint_la_caixa_negra_de_la_ue_v2.pdf
- CNMC (2019) Informe de supervisión del mercado minorista de electricidad. Madrid: Comisión Nacional de los Mercados y la Competencia. https://www.cnmc.es/sites/default/files/2820666_0.pdf
- Eberhardt, P, Olivet, C. i Steinfort, L. (2018) Un tratado para gobernarlos a todos: El Tratado sobre la Carta de la Energía, en constante ampliación, y el poder que otorga a las empresas para que entorpezcan la transición energética. Bruselas/Amsterdam: Corporate Europe

- Observatory (CEO) i Transnational Institute (TNI). Recuperat de: <https://energy-charter-dirty-secrets.org/wp-content/uploads/2020/03/Un-Tratado-para-gobernarlos-a-todos.pdf>
- European Commission (2019) EU Energy in Figures: Statistical pocketbook 2019. Recuperat de: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e0544b72-db53-11e9-9c4e-01aa75ed71a1>
- Gerebizza, E. i Tricarico, A. (2013). Large Infrastructure to overcome the crises? The case of the Europe 2020 Project Bond Initiative. Re:Common, CounterBalance, The Corner House. Recuperat de: <http://drittes-europaisches-forum.de/wp-content/uploads/2013/08/Infrastructure-briefingOK.pdf>
- González, I. (2016) Desigualtat de Gènere i pobresa energètica. Barcelona: Enginyeria Sense Fronteres. ESFeres 17 <https://esf-cat.org/wp-content/uploads/2017/03/ESFeres17-Desigualtat-de-genere-i-pobresa-energetica.pdf>
- González, I. i Pérez, A (2018) Caso Cataluña. Tradener, Transición democrática energética. <https://www.tradener.org/wp-content/uploads/2020/01/TRADENER-catalunya-.pdf>
- GRAIN, ODG, Entrepobles, VSF, Campaña no et mengis el món i Xarxa de Consum Solidari (2009) Cuiant el planeta: Fets, xifres i propostes sobre canvi climàtic i sistema alimentari global. Recuperat de: <https://odg.cat/publicacio/cuiant-el-planeta-fets-xifres-i-propostes-sobre-canvi-climatic-i-sistema-alimentari-global-2/>
- Guiteras, M. (2014) El Proyecto Castor: un ensayo de nuevas fórmulas de financiarización de la UE. Revista Papeles de relaciones ecosociales y cambio global N° 128 2014/15, pp. 125-135. Recuperat de: https://www.fuhem.es/papeles_articulo/el-proyecto-castor-un-ensayo-de-nuevas-formulas-de-financiarizacion-de-la-ue/
- Guiteras, M (2016) Pobresa energètica i models de gestió de l'aigua i l'energia a la UE: Cap a la garantia del dret universal als subministraments bàsics. Barcelona: Enginyeria Sense Fronteres. ESFeres 16. Recuperat de: <https://esf-cat.org/wp-content/uploads/2017/01/ESFeres16-PobresaEnergeticaIModelsdGestio.pdf>
- Hamouchene, H i Perez, A (2016) Colonialismo energético: el acaparamiento del gas de la UE en Argelia. Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització. Recuperat de: https://odg.cat/wp-content/uploads/2017/06/colonialismo_energetico_argelia_cast_1.pdf
- Hildyard, N (2012) More than Bricks and Mortar Infrastructure as Asset Class: A Critical Look at Private Equity Infrastructure Funds. The Corner House. Recuperat de: <http://www.thecornerhouse.org.uk/resource/more-bricks-and-mortar>
- IDHC. (2007). Carta de Drets Humans Emergents - Institut de Drets Humans de Catalunya. Recuperat de: <http://www.idhc.org/ca/formacio/seminari-taller-el-dret-huma-a-l-acces-a-l-aigua-potable-i-alsanejament.php>
- IDHC. (2009). Declaració Universal dels Drets Humans Emergents - Institut de Drets Humans de Catalunya. Recuperat de: <http://www.idhc.org/ca/recerca/publicacions/drets-humans-emergents/declaracio-universal-dels-drets-humans-emergents.php>
- Intermon Oxfam (2019) Quienparte y reparte: La huella en la desigualdad de las empresas del IBEX 35. Recuperat de: <https://www.oxfamintermon.org/es/como-distribuyen-valor-empresas-ibex-35>

III. La vida al servei del model energètic?

Llistar, D i Pérez, A (2016) El acaparamiento energético del Estado español: Interferencias sobre terceros asociadas a las políticas de seguridad de los suministros de energía. Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització. Recuperat de: https://odg.cat/wp-content/uploads/2016/10/acaparamiento_energetico.pdf

ODG (2015) La financiarizació de les infraestructures: perdent sobirania energètica i econòmica. Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització. Recuperat de: https://odg.cat/wp-content/uploads/2016/02/financiarization_of_infrastructure_cat.pdf

Pérez, A. (2020) EXTRACTIVISMO Y FINANCIARIZACIÓN ¿Cómo actúa Vale S.A. para que Mariana y Brumadinho no vuelvan a suceder? Barcelona: Observatori del Deute en la Globalització. Recuperat de: https://odg.cat/wp-content/uploads/2020/08/Extractivismo-y-financiarización_Vale_CAST.pdf

VCGW (2013). Vulnerable Consumer Working Group Guidance Document on Vulnerable Consumers. Recuperat de: http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140106_vulnerable_consumer_report_0.pdf

Walker, G. (2016). The Right to Energy: Meaning, Specification and the Politics of Definition. *L'Europe en Formation*, (378), 26-38

XSE (2013) Sobirania energètica. Xarxa per la sobirania energètica. <https://xse.cat>

IV. Balanç de tres dècades d'evolució de les polítiques de l'aigua a Espanya

Julia Martínez, Nuria Hernández Mora, Leandro del Moral,
Francesc La Roca
Fundación Nueva Cultura del Agua

Traducció de l'original en castellà a càrrec de Clàudia Custodio Martínez

En aquest capítol es presenta breument la situació de l'aigua i els ecosistemes aquàtics a Espanya, la pervivència del paradigma hidràulic tradicional, centrat en subministrar recursos hídrics als sectors que els demanden (regadiu, sector hidroelèctric) a través d'obres hidràuliques finançades amb fons públics, així com la irrupció dels enfocaments neoliberals que han promogut la desregulació dels mecanismes d'assignació d'aigua (mercats de l'aigua) i privatització de la gestió de l'aigua urbana. Davant d'aquests enfocaments, la nova cultura de l'aigua defensa la conservació dels ecosistemes aquàtics, la gestió pública, el dret humà a l'aigua i la participació ciutadana activa en les decisions sobre l'aigua.

El deteriorament sostingut dels ecosistemes aquàtics a partir de la segona meitat del segle XX és consubstancial al model de desenvolupament industrial (que inclou l'agricultura) experimentat als països amb més renda per càpita durant aquest període, encara que amb diferències derivades de les característiques ecològiques i socials de cada territori. A la península Ibèrica, amb les seves particularitats regionals pròpies, el pes de l'agricultura industrial i de certes formes de turisme en la composició sectorial ha accentuat els problemes de sobre-explotació i contaminació difusa, als que cal afegir-hi les alteracions hidromorfològiques o les pèrdues de la qualitat de les aigües ocasionades per abocaments industrials i urbans.

La presa de consciència de la fragilitat del cicle hidrològic, especialment manifesta a finals del segle passat a la fase de circulació terrestre (ecosistemes) i avui estesa a les fases oceànica i atmosfèrica per la seva afectació del canvi climàtic, va conduir a un replantejament radical de la política hídrica a la Unió Europea (UE) als anys 90. La Directiva Marc de l'Aigua (DMA), aprovada el 2000, és pedra angular del nou enfocament orientat a la recuperació i protecció dels ecosistemes aquàtics i al foment de l'ús sostenible de l'aigua, que deixa enrere la visió de l'aigua com un recurs al servei de la producció sobre la que va es va sustentar tant la industrialització com el deteriorament econòmic fins al punt de comprometre el benestar social.

La DMA és un instrument legal complex, que estableix un procediment comú per a tots els estats de la UE. S'adapta a les condicions socio-ecològiques dels territoris molt diversos que la componen gràcies a un sistema de fixació d'objectius auto-referencial i a l'establiment d'un procés de planificació estricta en la seva estructura, però molt flexible en la seva concreció.

De manera molt esquemàtica, podem dir que l'instrument principal de la DMA és el pla de gestió del que s'ha de dotar cada conca hidrològica amb la finalitat d'assolir uns determinats objectius de bon estat (ecològic, químic, quantitatiu...) a les diferents "masses d'aigua" (rius, llacs, aqüífers, estuaris, aigües costaneres o porcions d'aquestes) en les que es divideix la conca per a la seva gestió. És important destacar que els objectius de bon estat es defineixen com aquella situació en què es trobarien les masses d'aigua en absència de pressions antròpiques, que és el que permet l'adaptació de la DMA a totes les conques independentment de les seves peculiaritats. Aquest estat objectiu es contrasta amb l'estat real, el que determina la bretxa a cobrir mitjançant un programa de mesures que, actuant sobre les causes del deteriorament (forces motrius), permeti reduir les pressions i aconseguir la recuperació i manteniment en bon estat dels rius, aqüífers, etc. La directiva preveu un conjunt d'instruments entre els que destaquen l'aplicació de qui contamina paga a través d'una política de preus i la involucració ciutadana mitjançant processos de participació pública. Els plans de gestió de les conques havien d'aprovar-se per primera vegada el 2009 i ser revisats amb una periodicitat sexenal. Si bé es fixava un període de 15 anys a comptar a partir de l'aprovació de la directiva per l'assoliment dels objectius, ateses les situacions de greu deteriorament es

permetien excepcions, degudament justificades, per prolongar els terminis o, en casos extrems, per rebaixar els objectius.

La història dels últims 30 anys de política d'aigües a Espanya és el relat de la pugna entre els defensors de la visió tradicional de l'aigua com a recurs al servei de la producció i els partidaris d'una revisió radical de les finalitats i els mitjans de gestió de l'aigua basada en la conservació dels ecosistemes i l'ús sostenible de l'aigua, en línia amb la DMA.

Quina és la situació de l'aigua i els ecosistemes aquàtics a Espanya? Causes i conseqüències d'una política de l'aigua insostenible

El 2018, només el 60,4% de les masses d'aigua superficials i el 52,4% de les subterrànies de les demarcacions hidrogràfiques espanyoles havien assolit un bon estat (MITECO, 2019), mentre que l'objectiu prescrit per la DMA aprovada l'any 2000 era assolir el bon estat de totes les masses el 2015. Les dades comunicades per Espanya a la Comissió Europea van mostrar, a més, pocs avenços entre el primer cicle (2009-2015) i el segon cicle (2015-2021) de planificació hidrològica. Cal afegir-hi que, degut a les deficiències en la metodologia de l'avaluació utilitzada, l'estat de les masses d'aigua podria ser pitjor que el reflectit en les dades oficials. A Espanya, per exemple, no s'han determinat les condicions de referència per tots els indicadors necessaris - els indicadors hidromorfològics (estat de la llera, vegetació de riba, continuïtat fluvial, etc.) es monitoritzen només en l'11% de les masses fluvials, mentre que els peixos es controlen només en el 9%, tot i que es tracta d'un indicador clau de les diverses pressions antròpiques existents (MITECO, 2019). Si s'utilitzessin tots els indicadors requerits per la DMA per avaluar l'estat ecològic, el nombre de masses d'aigua superficial en bon estat a Espanya disminuiria (Willaarts, et al., 2014). De fet, degut a aquestes i altres deficiències, la Comissió Europea va qüestionar la classificació de l'estat de moltes masses d'aigua a Espanya (EC, 2019).

Les raons per les quals una part significativa de les masses no assoleix el bon estat inclou una àmplia gamma de pressions, principalment excés de captacions sobre els cabals circulants per atendre unes demandes creixents, sobre-explotació d'aqüífers, contaminació urbana, industrial i agrària, construcció d'un elevat nombre d'infraestructures com embassaments, transvasaments i canalitzacions, que alteren profundament els ecosistemes fluvials i introducció d'espècies invasores. Un bon indicador general de les pressions és l'Índex d'Explotació Hídrica (WEI+). En algunes conques d'aquest indicador, que mesura el consum d'aigua davant als recursos hídrics renovables, supera el llindar del 40% (García-Bautista i Martínez-Fernández, 2016; EC, 2019), el que indica un estrès hídric sever (EEA, 2019).

Una de les principals raons que expliquen la persistència de tals pressions i, per tant, la gran quantitat de masses d'aigua que no assoleixen el bon estat és la mala transposició de la DMA al dret espanyol i una aplicació deficient d'aquesta. Entre les deficiències d'aplicació en destaquen (OPPA, 2015):

- L'absència d'objectius ambientals específics per les masses d'aigua en els espais protegits, com la Red Natura 2000
- L'erosió d'objectius que es va produir en el primer i el segon cicle de planificació, a través d'un ús abusiu de les extensions al compliment dels objectius de bon estat, quelcom assenyalat també per la Comissió Europea (EC, 2015: 70, EC, 2019: 137)
- La baixa prioritat atorgada a les mesures ambientals en els Programes de Mesures dels plans hidrològics. De fet, si s'exclouen les inversions en depuració, les mesures ambientals representen només el 20,4% del pressupost total, d'acord amb les dades oficials (MITECO, 2018)

Per què preocupar-nos del mal estat de les masses d'aigua i dels ecosistemes aquàtics? La raó és senzilla: perquè constitueixen components fonamentals per a la vida i per a les activitats socials i econòmiques de les poblacions humanes a través de múltiples serveis i funcions. Els processos de deteriorament dels ecosistemes d'aigua i les seves funcions són generalitzats: les fonts d'aigua per l'abastiment humà estan cada vegada més explotades i contaminades, el que obliga a substituir les fonts tradicionals d'abastiment, buscar aigua cada vegada més lluny i aplicar tractaments cada vegada més exigents i costosos per a la seva potabilització; la biodiversitat dels rius ibèrics és de les més singulars i valuoses i és, a la vegada, la que estem perdent a més gran velocitat per reducció de cabals, pels seus impactes de preses, embassaments i altres infraestructures a les lleres i per contaminació; estuaris i deltes es veuen cada vegada més amenaçats per la mala gestió de les conques hidrogràfiques de les quals depenen, patint problemes per la sostenibilitat d'aquests sistemes de transició; llacunes costaneres i ecosistemes litorals reben quantitats creixents de nutrients (nitrogen i fòsfor), que provoquen processos d'eutrofització tan greus com el col·lapse ecològic de la llacuna del Mar Menor (Martínez-Fernández i Esteve-Selma, 2020; Ruiz et al., 2020), de greus conseqüències econòmiques, socials, ambientals, polítiques i institucionals. Podríem seguir.

Quines són les causes d'aquests problemes? Aquesta pregunta té resposta almenys a tres nivells diferents:

1. Les pressions directes causants del mal estat de les aigües
2. Les forces motrius, és a dir, les dinàmiques o sectors causants de tals pressions
3. Les raons de context (socials, polítiques, institucionals) que expliquen que aquestes dinàmiques es mantinguin pràcticament inalterades al llarg de les últimes dècades, tot i els canvis tant significatius com l'aprovació de la DMA, amb objectius i procediments de planificació i gestió substancialment diferents de les polítiques de l'aigua que s'estaven aplicant a Espanya.

El primer nivell d'atribució de causes, les pressions directes sobre les masses, ha sigut breument assenyalat. A continuació ens centrem en els altres dos: les dinàmiques que generen aquestes pressions i els contextos socials, polítics i institucionals en els quals aquestes dinàmiques operen.

A Espanya, les infraestructures hidràuliques i les captacions d'aigua tenen una àmplia varietat d'objectius i destins, però destaquen la satisfacció de les demandes agràries i la producció hidroelèctrica com les forces motrius principalment responsables de bona part de les pressions que pateixen els ecosistemes aquàtics. Respecte a les preses i els embassaments, que solen combinar producció hidroelèctrica i atenció a les demandes (sobretot agràries), Espanya ocupa un dels primers llocs del món en nombre de grans preses per habitant, ja que té unes 30 grans preses per cada milió d'habitants. Comptant només amb preses de més de 30 metres, la superfície negada per les aigües és d'aproximadament 2.522 km², pel que Espanya se situava ja a finals dels anys 90 al cap dels països amb més superfície negada per embassaments (Arrojo i Naredo, 1997). El 2005 l'Estat espanyol comptava amb més de 1.000 grans preses que sumaven una capacitat de més de 56.000 Hm³ (Saurí i del Moral, 2013). Els més de 1.000 grans embassaments que existeixen a Espanya han suposat la desaparició d'altres valls, incloent-hi camps de cultiu i altres aprofitaments tradicionals, així com restes arqueològiques i han ocasionat des de 1940 la desaparició d'uns 500 nuclis habitats. Pel que fa als usos hidroelèctrics, Espanya té una capacitat hidroelèctrica instal·lada molt elevada, fins al punt de duplicar la demanda elèctrica màxima. En concret, té al voltant de 100.000 MW de potència instal·lada, davant d'una demanda màxima que fins al 2017 va arribar al seu màxim històric el desembre de 2007, amb uns 45.450 MW (Ecologistas en Acció, 2017). Respecte a la demanda agrària, aquesta va representar el 77% de l'aigua utilitzada a Espanya el 2018 i aquesta demanda continua augmentant (MITECO, 2019), per l'increment permanent de la superfície de regadiu (Subsecretaria d'Agricultura, Pesca i Alimentació, 2019), al que s'hi afegeixen les previsions de fins a 700.000 noves hectàrees de regadiu als plans hidrològics vigents (Martín Barajas i González Briz, 2015). L'increment del regadiu ha suposat – i segueix suposant – pressions creixents sobre rius i aqüífers, ocasionant la sobreexplotació d'aqüífers, la reducció dels cabals circulants, llacunes i altres ecosistemes aquàtics i la salinització de sòls pels drenatges procedents de nous regadius creats a zones inadequades, entre altres problemes.

Tot i els profunds canvis socials, econòmics i polítics que han tingut lloc a Espanya en els últims quaranta anys, i tot i l'evolució dels marcs normatius, en particular l'aprovació de la DMA, que situa els objectius ambientals al centre de la gestió de l'aigua, el cert és que les forces motrius causants de les pressions, fonamentalment l'atenció a les demandes agràries i hidroelèctriques, continuen governant bona part de les decisions sobre l'aigua. Entendre aquesta continuïtat en els objectius i formes de gestionar requereix analitzar la trajectòria històrica i el context polític, social i institucional de l'aigua al llarg de les últimes dècades, qüestió que s'aborda en el següent apartat.

El paradigma hidràulic tradicional davant l'emergència d'una nova visió: la nova cultura de l'aigua

Durant més d'un segle, a Espanya ha dominat un model de política hidràulica, el paradigma hidràulic, ben descrit també a altres parts del món per bibliografia abundant (Faggi, 1996). L'axioma central d'aquest paradigma, formulat a finals del segle XIX, ha consistit en la necessitat de proporcionar aigua suficient per a tots aquells agents socials disposats a utilitzar-la en el desenvolupament de la producció, especialment del regadiu. Aquest desenvolupament implicava un projecte de transformació geogràfica del país: la regeneració d'una naturalesa adversa, marcada per l'aridesa i l'esterilitat i les seves seqüeles d'endarreriment i incultura, però capaç de respondre generosament a la intervenció humana basada en el coneixement geogràfic, la tècnica i la voluntat col·lectiva. L'instrument privilegiat d'aquest projecte de regeneració física i moral del país serien les obres hidràuliques de finançament públic, en el cas molt freqüent de que la iniciativa privada no estigués en condicions d'assumir els riscos de la intervenció. Les característiques específiques i les diferents manifestacions històriques al llarg del segle XX del paradigma hidràulic a Espanya han sigut exposades de manera repetida, tant per autors espanyols (Gómez Mendoza i Ortega Cantero, 1087; Ortega Cantero, 1992; Naredo, 1997; López Ontiveros, 1998) com d'altres nacionalitats (Swyngedouw, 1999). Ni la història recent del país ni la seva actual configuració geogràfica poden ser entesos sense tenir en compte el que ha significat la intervenció sobre el mitjà hidràulic i la seva transformació radical. Durant molt de temps la política hidràulica s'ha presentat com la màxima expressió de la política correcta que el país necessitava, jugant un paper important en la legitimació de l'Estat, fenomen que també ha sigut descrit en altres contextos geogràfics (Faggi, 1996).

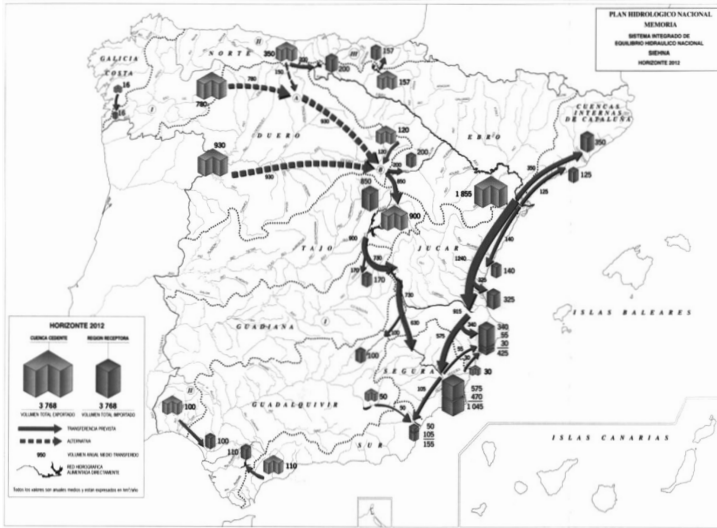
La idea del caràcter universalment beneficiós del regadiu que hi ha darrere d'aquests plantejaments implica una generalització simplista i abusiva de l'experiència adquirida en determinades regions tradicionals de rec (Ortega Cantero, 1992). Pel Regeneracionisme, el regadiu ha constituït una empresa nacional capaç no només de contribuir decisivament a la resolució dels problemes agraris, econòmics i socials, sinó també de "refer la geografia de la Pàtria" i possibilitar la necessària "regeneració de la raça" (Joaquín Costa, 1892, cit. Per Ortí, 1984).

Aquestes idees foren consagrades en el Pla Nacional d'Obres Públiques de 1902, l'objectiu del qual era estendre el rec a 1,5 milions d'hectàrees de terra mitjançant la construcció de 205 grans projectes hidràulics. Durant la Segona República, en què el Ministre d'Obres Públiques era Indalecio Prieto, es va aprovar el Pla Nacional d'Obres Públiques (1933), que contenia plantejaments avançats per l'època i continguts complementaris amb altres mesures de caràcter econòmic i social (Llei de Reforma Agrària, Llei de Posada en Rec Urgent). Recolzant-se en aquests treballs (una de les expressions més significatives de la continuïtat el pensament regeneracionista), la dictadura franquista

va reprendre des del principi la política hidràulica (Pla Peña, 1939), orientada a la producció d'energia i a l'expansió del regadiu. Des dels seus inicis, la Col·nització Agrària, en la major part dels casos vinculada al regadiu, va funcionar com un dels principals mecanismes de legitimitació del Règim (Saurí i del Moral, 2001, 2013).

L'etapa democràtica va crear nous marcs legals i institucions, però l'essència del paradigma hidràulic es va mantenir. La Llei d'Aigües de 1985 va reemplaçar la Llei de 1879: va adaptar la legislació sobre aigües al nou règim democràtic administratiu i polític, va incorporar les aigües subterrànies al domini públic hidràulic (mantenint la titularitat privada de les ja anomenades), va establir la protecció de la qualitat química de l'aigua i va introduir les preocupacions de sostenibilitat com a objectius retòrics de la política, però va mantenir les premisses bàsiques del paradigma hidràulic. Així, aquesta llei utilitzava expressions com "sistema de balanç hídric" nacional i conques hidrogràfiques "deficitàries" i "excedentàries", per justificar la construcció de més embassaments i transvasaments (Martínez Gil, 1997; Arrojo i Naredo, 1997). Aquest enfocament va culminar el 1993 amb el Sistema Integrat d'Equilibri Hidràulic Nacional (SIEHNA), una xarxa ambiciosa de transferències d'aigua entre conques que formava part de l'Avantprojecte de Pla Hidrològic Nacional (MOPT, 1993), quan el ministre d'Obres Públiques i Transports era Josep Borrell. La figura següent mostra l'esquema del SIEHNA, en el que l'absència de Portugal il·lustra la falta de consideració de la connexió hidrobiològica dels cursos fluvials i de la naturalesa transfronterera de moltes conques hidrogràfiques ibèriques.

En definitiva, el paradigma hidràulic tradicional, formulat a finals del segle XIX, desenvolupat i consolidat al llarg del segle XX, especialment durant el règim franquista, s'ha mantingut, en termes pràctics, en les seves premisses principals fins a l'actualitat. Representa un ideari basat en el subministrament de recursos hídrics pel creixement socioeconòmic, sobre la base d'infraestructures hidràuliques a gran escala finançades amb fons públics, desenvolupades sense anàlisi de viabilitat econòmica o consideracions d'impactes socials o ambientals i amb un procés de disseny i implementació tecnocràtic i de dalt a baix. La comunitat de beneficiaris d'aquest model està formada principalment per regants, empreses hidroelèctriques i empreses constructores d'obres públiques, que han sigut els seus agents determinants, recolzats en una àmplia i continuada legitimitació social dels seus objectius d'aplicació de l'aigua al creixement de la producció (Pérez Díaz et al., 1996).

El Sistema Integrat d'Equilibri Hidràulic Nacional (SIEHNA) proposat en l'avantprojecte de Pla Hidrològic Nacional de 1993. Font: MOPT, 1993

Tanmateix, des de la dècada de 1990, una coalició d'acadèmics, activistes socials i gestors de l'aigua a Espanya i Portugal van impulsar un canvi de paradigma, al que s'ha denominat Nova Cultura de l'Aigua (NCA) (Martínez Gil, 1997; Tábara i Ilhan, 2008; Font i Subirats, 2010; Aceros i Domènech, 2011; Bukowski, 2017; La-Roca, 2020). La taula següent mostra els trets essencials de la Nova Cultura de l'Aigua en contraposició amb el paradigma hidràulic tradicional.

El projecte de pla hidrològic nacional presentat a finals els anys 90, implementat a càrrec del Ministre de Medi Ambient Jaume Matas, va generar una gran oposició i va actuar com a catalitzador per la consolidació del moviment de la nova cultura de l'aigua (Font i Subirats, 2010). L'aprovació de la DMA el 2000, transposada (amb notables carències) a la legislació estatal el 2003, va donar també un suport notable a les forces que pretenien allunyar la política de l'aigua del paradigma hidràulic tradicional. La DMA va situar el bon estat dels ecosistemes aquàtics com l'objectiu principal de la gestió i planificació de l'aigua, va plantejar un nou enfocament de gestió cíclica adaptativa i va incorporar principis innovadors, com el de no deteriorament de les masses de l'aigua, el d'integració de totes les fases del cicle hidrològic (aigües superficials, subterrànies, de transició i costeres), el de recuperació dels costos dels serveis de l'aigua i la transparència i participació pública incloent a totes les parts interessades (potencialment qualsevol ciutadà), un concepte molt més ampli que el de la comunitat d'usuaris de l'aigua, beneficiaris del paradigma hidràulic tradicional (Hernández-Mora et al., 2011; La Roca i Ferrer, 2010; De Stefano i Hernández-Mora, 2012).

PARADIGMA HIDRÁULICO	NCA EN TRANSICIÓN	NCA CONSOLIDADA
Agua como factor productivo	Agua como bien socio-ecológico	Agua como patrimonio común y derecho humano
Aumento del recurso a través de infraestructuras hidráulicas financiadas públicamente	Gestión de la demanda y conservación ecológica	Buen estado de todas las aguas a través de la gestión y planificación integrada de las cuencas
Planificación y gestión del agua centrada en la distribución del agua	Gestión integrada de recursos hídricos con consideraciones sobre calidad del agua y aspectos ecológicos	Integración y coordinación de políticas sectoriales a las escalas óptimas para alcanzar objetivos ecológicos, sociales y de equidad
Planes de gestión de cuencas a largo plazo al servicio de las políticas sectoriales	Planes de gestión de cuencas con incorporación de racionalidad económica, medidas de gestión de la demanda y objetivos ambientales	Planificación de cuencas iterativa, flexible y adaptativa, basada en la evaluación, monitoreo y control
Información limitada y no disponible al público sobre los balances de aguas	Información sobre cantidad y calidad del agua y aspectos institucionales y económicos disponible al público	Información sobre todos los aspectos de gestión y planificación del agua públicamente disponible
Obras hidráulicas financiadas públicamente y recursos hídricos para los usos económicos muy subsidiados	Racionalidad económica y análisis coste beneficio de las infraestructuras hidráulicas	Recuperación de costes como medio para promover el uso sostenible del agua y la aplicación del principio quien contamina paga
Participación restringida a los concesionarios de los usos económicos del agua	Limitada inclusión de los intereses ambientales en órganos formales de participación	Procesos de participación deliberativa inclusivos y abiertos en la gestión y planificación del agua
Conflicto social y político limitado	Reconocimiento de conflictos territoriales sociales y políticos en torno a la gestión del agua	

El paradigma hidràulic tradicional i la Nova Cultura de l'Aigua (NCA).
 Font: Adaptat d'Aguilera Klink (1999) a Martínez-Fernández et al. (2020)

La NCA va celebrar la DMA com un nou enfocament en línia amb els seus plantejaments i com una eina útil per superar el paradigma hidràulic. Això no obstant, la NCA va recollir, des dels seus inicis, perspectives molt més àmplies que les contingudes en la DMA, incloent-hi la consideració d'aspectes socials i de distribució de costos i beneficis, així com elements patrimonials i valors emocionals i identitaris lligats a l'aigua (Martínez Gil, 1997). Un bon exemple n'és la defensa des de la NCA dels regadius tradicionals, dels seus valors socials i ambientals i del seu elevat patrimoni cultural, històric i etnogràfic (Martínez Fernández, 2013; Martínez Fernández et al., 2013). Aquests regadius històrics constitueixen un agropaisatge evanescent (Vos i Meeke, 1999), la valoració o conservació dels quals queda al marge dels objectius de la DMA.

Tot i una oposició ciutadana creixent, entre 1998 i 2001, el Ministeri de Medi Ambient va aprovar una primera onada de plans hidrològics de conca i un Pla Hidrològic Nacional que seguien centrats en el principi bàsic del paradigma hidràulic: el desenvolupament d'infraestructures finançades amb fons públics per subministrar recursos hídrics a les activitats productives, especialment el regadiu (Arrojo, 2001). Aquesta dinàmica, tot i alguns avenços i les resistències creixents, s'ha mantingut després de l'aprovació de la DMA. Així, tot i els 1.225 embassaments ja existents a Espanya, es van construir fins a 45 embassaments addicionals després de la transposició de la DMA el 2003, mentre que el llistat d'obres hidràuliques i altres inversions que acompanya el Pla Hidrològic Nacional (Annex II) no ha sigut derogat.

La resistència a l'aplicació de la DMA ha exhibit una varietat de formes, entre les quals destaca la reivindicació de la "singularitat espanyola". L'aprovació de

la DMA va desafiar l'estatu quo i va provocar l'oposició dels usuaris privilegiats. L'administració hidràulica, en gran part de banda d'aquests usuaris, es va posicionar a favor del model espanyol tradicional de gestió de l'aigua i va criticar les innovacions introduïdes per la nova política europea de l'aigua. L'argument principal, repetit en diferents fòrums, afirmava que era impossible implementar a Espanya una directiva que havia sigut concebuda a i per a les característiques socioeconòmiques i hidroclimàtiques d'Europa Central (vegin, per exemple, Gil Olcina i Rico Amorós, 2007; 195-6; Del Campo, 2013: 2; Omedas, 2013: 2; Sancho, 2018). La insistència en la singularitat espanyola es justificava per l'escassetat d'aigua existent a les conques hidrogràfiques del sud-est espanyol i per la distribució temporal i espacial irregular de les precipitacions en el conjunt de la península Ibèrica, que havien de corregir-se amb la construcció d'obres d'emmagatzematge i transport per interconnectar conques. Un dels exemples del discurs de la singularitat espanyola com a argument contra l'aplicabilitat a Espanya de la DMA i, en general, de la legislació ambiental europea la trobem a Sancho (2018): "Cal tenir en compte la singularitat espanyola a Europa, inclús en comparació amb la resta de països mediterranis: a cap altre país hi apareix la irregularitat espacial i temporal dels recursos hídrics. A cap altre país l'ús de l'aigua depèn tant de l'alteració del règim natural dels recursos aconseguida per l'acció humana. I això ha de tenir-se en compte tant en l'aplicació de la DMA com d'altres Directives mediambientals".

Un dels molts àmbits de col·lisió entre el paradigma hidràulic i la nova cultura de l'aigua (taula anterior) es refereix a la governança de l'aigua i, específicament, al paper de la participació: qui participa, on es participa i per decidir què. La participació dels usuaris té una llarga tradició en la planificació i gestió de les conques espanyoles des de la dècada de 1920, quan es va implementar el sistema de planificació i gestió per conques hidrogràfiques (del Moral i Hernández-Mora, 2017). Aquesta participació, tanmateix, va estar tradicionalment limitada als usuaris econòmics (regants i empreses hidroelèctriques) i només amb la Llei de 1985 es va produir una obertura tímida dels òrgans formals de participació en altres grups d'interès econòmic i ambiental (Varela i Hernández-Mora, 2010). La DMA va obrir espais de presa de decisions a altres actors a través de l'organització de processos de participació pública activa en diferents fases de desenvolupament dels plans hidrològics de conca. Això desafia a la vella –i tancada– comunitat d'aigua, conformada per usuaris econòmics de l'aigua, particularment vinculats als sectors agrícoles, hidroelèctrics, cossos d'enginyeria civil i grans empreses d'obres públiques (Hernández-Mora et al., 2015).

Aquesta comunitat d'aigua tancada ha mantingut el seu poder i accés privilegiat a les decisions mitjançant diversos mecanismes. Primer, els sectors econòmics de l'aigua estan sobre-representats en els òrgans de participació formal (consells de l'aigua). Per exemple, el nombre de membres del Consell Nacional de l'Aigua vinculats al sector agrari duplica el d'altres sectors econòmics, és tres vegades més gran que el de les entitats científiques i és sis vegades majors al de les ONG ambientals (FNCA, 2018a). En segon lloc, a diferència d'altres parts interessades, els membres d'aquesta comunitat tradi-

cional de l'aigua a més de tenir una representació directa a les juntes de govern dels organismes de conca, fan servir canals informals i no transparents, fora dels procediments de participació pública (Ballester i Parés, 2013), per influir en les decisions. La percepció d'aquesta influència desigual en les decisions és una de les raons de la decepció generalitzada de molts actors socials, el que expliquen la caiguda de la participació ciutadana en el segon cicle de planificació hidrològica respecte al primer (Hernández-Mora et al., 2015). El sorgiment d'una sèrie de xarxes ciutadanes en defensa d'una nova cultura de l'aigua – a Andalusia, Navarra, Catalunya, a les conques de l'Ebre i Xúquer o la transfronterera Xarxa Ciutadana del Tajo i els seus rius –, característica singular a Espanya, probablement respongui, entre altres factors, a la percepció de la falta d'efectivitat en els espais formals de participació, així com dels processos participatius derivats de la implementació de la DMA.

Paral·lelament a la pugna entre el paradigma hidràulic tradicional i els esforços per avançar cap a una nova cultura de l'aigua, en les últimes dècades s'ha anat introduint, com en altres molts àmbits socials, polítics i econòmics, un enfocament neoliberal de la gestió de l'aigua sobre el que diferents actors de l'aigua s'han posicionat de forma més o menys directa. L'apartat següent analitza aquesta qüestió.

Planificació, desregulació i privatització de la gestió de l'aigua

El cicle neoliberal, amb els seus discursos i pràctiques associades, no s'ha quedat al marge de l'aigua i la seva gestió. L'enfocament neoliberal considera, d'una banda, que com a bé escàs ha de ser gestionada fonamentalment des dels instruments del mercat, especialment a través dels preus i, per l'altra, que la iniciativa privada ha de tenir un paper creixent en aquesta gestió, a través d'una progressiva desregulació i privatització de la gestió de l'aigua.

Aquest enfocament manté elements de confluència i divergència amb la DMA donat que, si bé la directiva pivota sobre una planificació pública intensa, el principi de recuperació de costos que la directiva incorpora s'entén des d'alguns àmbits com un enfocament economicista que no té en compte que l'aigua és molt més que un recurs econòmic. S'ha assenyalat que l'aprovació de la DMA es va donar en el context d'una deriva neoliberal que afecta les possibilitats de processos participatius i democràtics reals (Parés, 2011; Parés et al., 2015; Hernández-Mora et al., 2015). D'altra banda, la DMA s'ha aplicat dins d'un cicle creixent de privatització dels serveis de l'aigua a escala internacional i també d'Espanya, aguditzant el debat de gestió pública – gestió privada de l'aigua, aliè per complet al contingut de la DMA, referit a la gestió ecosistèmica de les masses d'aigua. No obstant això, tot i les seves insuficiències, la DMA segueix sent ben acollida en l'àmbit de la nova cultura de l'aigua com a eina d'avenç i per superar la inèrcia del paradigma hidràulic, incloent-hi la recuperació de costos com una de les eines necessàries (Martínez-Fernández et al., 2020).

És interessant analitzar la relació del paradigma hidràulic tradicional amb els enfocaments neoliberal aplicats de l'aigua. Per exemple, la singularitat espanyola també s'ha reivindicat des del paradigma hidràulic tradicional per rebutjar el principi de recuperació de costos dels serveis de l'aigua. Per evitar l'oposició dels usuaris a pagar una proporció major del cost dels serveis d'aigua, el govern va sobreestimar la contribució real dels usuaris. En un extens informe (MMA, 2007: 173), el Ministeri de Medi Ambient va indicar que la recuperació de costos dels serveis oscil·lava entre el 65 i el 96% pels diferents sectors. Tanmateix, aquestes elevades xifres de recuperació es van determinar mitjançant operacions comptables dubtoses, per exemple, assignant a molts embassaments determinats serveis de protecció davant d'avingudes, serveis que són exclosos dels costos a recuperar. A més, els costos ambientals s'estimen només d'acord amb el cost de les mesures aplicades, de manera que, si no s'apliquen mesures ambientals, es considera que no hi ha costos ambientals. Aquesta estratègia ha permès que els usuaris hagin seguit gaudint de l'aigua a baix cost, a la vegada que ha permès informar a les autoritats europees d'una aparença de recuperació de costos. Tot i això, la Comissió Europea segueix insistint que a Espanya els instruments de recuperació de costos no s'han adaptat als requisits de la DMA (EC, 2019).

Tanmateix, considerar que el paradigma hidràulic s'oposa sempre als enfocaments neoliberals seria simplista. Totes dues visions es donen suport mútuament amb freqüència per mantenir l'*status quo* dels sectors beneficiaris, socialitzant costos i privatitzant els beneficis. Per exemple, la progressiva desregulació dels instruments de mercats de l'aigua ha tingut entre els principals beneficiaris els usuaris del transvasament Tajo-Segura, obra emblemàtica del paradigma hidràulic tradicional. Una reforma legal de 1999 va introduir instruments de mercat de l'aigua, fortament regulats, amb la finalitat d'abordar la rigidesa percebuda dels mecanismes d'assignació existents (a través de concessions administratives) i abordar millor les emergències per sequera, principalment en àrees urbanes rodejades de terres de regadiu (Hernández-Mora i del Moral, 2016). En el moment de la reforma legal, aquests plantejaments van rebre recolzament crític per part de sectors oposats a la mercantilització, però adversaris de les rigideses esmentades (Izquierda Unida, 1997; Naredo, 1997 i 1999). Tanmateix, a partir de 2005, hi ha hagut una tendència creixent cap a la desregulació d'aquests mecanismes de mercat (Hernández-Mora i del Moral, 2016). Aquesta desregulació va permetre la posada en marxa d'un mercat legal d'aigua en situacions de sequera, en les que es permetia la realització de contractes de compra-venda d'aigua entre usuaris de diferents conques hidrogràfiques utilitzant les infraestructures de l'Aqüeducte Tajo-Segura i del transvasament Negratín-Almanzora. En el cas dels regants del transvasament Tajo-Segura, el resultat fou que van obtenir cabals de la conca del Tajo sense haver de complir amb les limitacions de la normativa del transvasament i, a més, es van beneficiar de condicions fins i tot econòmicament més avantatjoses que en situacions ordinàries, sense sequera (Hernández-Mora i del Moral, 2016). El paradigma hidràulic tradicional mostra a la pràctica altres coincidèn-

cies destacades amb les visions neoliberals. És el cas del menyspreu als regadius històrics per part de tots dos enfocaments. En el cas de les visions neoliberals, es consideren sistemes obsolets per la seva falta de rendibilitat econòmica i d'adaptació a les regles actuals del mercat. En el cas del paradigma hidràulic tradicional, que no defensa l'eficiència econòmica però sí el productivisme agrari, aquests regadius es perceben com a reservoris de recursos hídrics que han de ser re-assignats en sistemes de regadius més moderns i productius.

Però sens dubte un dels àmbits en els quals el debat sobre els efectes de la política neoliberal ha guanyat centralitat i visibilitat és en la controvèrsia sobre la gestió pública davant a la gestió privada dels serveis d'abastiment urbà. L'oferta urbana es gestiona de manera privada a ciutats com Barcelona i València (i municipis limítrofs) des de finals del segle XIX, quan es van crear les primeres empreses. Per contra, Sevilla, Saragossa, Bilbao o Madrid són exemples d'àrees metropolitanes proveïdes per una entitat pública. Les dificultats pressupostàries de les administracions públiques derivades de la crisi financera que va començar el 2008 va reforçar una tendència pre-existent a la privatització, augmentant el nombre de municipis que van recórrer a la privatització dels serveis d'aigua urbans com una manera d'obtenir diners en efectiu a través de contractes concessionals de llarga durada. Com a resultat, mentre que el 2008 al voltant del 35% dels serveis d'aigua urbana a Espanya eren gestionats per empreses privades a través de contractes de concessió municipal, avui dia aquesta proporció ha augmentat fins al 65% (Lara et al., 2018).

La pressió privatitzadora va resultar en el sorgiment d'un fort moviment social en contra de la privatització i a favor de la remunicipalització dels serveis municipals d'aigua urbana. El moviment va agafar impuls després del reconeixement el 2010 per l'Assemblea de l'ONU de l'accés a l'aigua i al sanejament com a drets humans fonamentals. La participació ciutadana espanyola en la Iniciativa Ciutadana Europea Right2Water va ser relativament alta (58.051 firmes vàlides⁴⁰ sobre un objectiu mínim de 40.500) i el moviment en defensa de la gestió pública del cicle integral urbà de l'aigua s'ha consolidat amb la creació d'estructures de coordinació permanent (Xarxa Aigua Pública), la seva aliança amb l'Associació d'Operadors Públics d'Abastiment i Sanejament (AE-OPAS) i amb alguns casos d'èxit en la remunicipalització dels serveis com els casos de Valladolid i Terrassa. El Pacte Social per l'Aigua Pública (RAP, 2015a), llançat el 2015 com a resultat d'un llarg treball participatiu entre moltes entitats de la societat civil, ha sigut firmat per un nombre creixent de municipis (Flores-Baquero et al., 2018). El moviment per l'aigua pública a l'estat espanyol, constituït per experts i organitzacions de la societat civil, presenta algunes característiques pròpies rellevants, com l'elaboració d'un discurs que interpreta

40. Veure https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2012/000003_en (consultat el 16.02.20)

els drets humans a l'aigua i al sanejament amb continguts que van més enllà de la seva declaració institucional (Lara i del Moral, 2020) i que, a diferència d'altres països, ha establert aliances creixents amb el moviment ambientalista i de defensa dels ecosistemes aquàtics. Aquesta aliança es va posar de manifest el 2018, quan 75 organitzacions de tot l'Estat, incloent el moviment per l'aigua pública, les organitzacions ambientals i les xarxes de la nova cultura de l'aigua, van subscriure el document "Davant del canvi climàtic, acord social per l'aigua, en defensa dels nostres rius i per l'aigua pública" (FNCA, 2018b), presentat al Congrés de Diputats al maig d'aquell mateix any. En definitiva, el moviment per l'aigua pública i pels Drets Humans a l'Aigua i al Sanejament s'alinea i articula des dels seus inicis amb perspectives socials i polítiques, integrant també la dimensió ambiental (Lara i del Moral, 2020).

La reacció de les empreses privades és contundent i també pot mostrar victòries importants, com el recent veredict que recolza a l'empresa AGBAR contra el municipi de Barcelona⁴¹. La justícia s'ha convertit en un actor important en la governança de l'aigua, a causa de la proliferació de casos de corrupció (com els de Aquagest⁴² o Emarsa⁴³) i la judicialització dels conflictes socio-polítics. La situació generada per la pandèmia de la COVID-19 ha mostrat, de la mateixa manera, d'una banda la reclamació del moviment per l'aigua pública que es garanteixi sota qualsevol circumstància el dret humà a l'aigua (donada l'existència de casos durant la pandèmia de falta d'accés a l'aigua) i, per altra banda, la ràpida reacció de les empreses privades de l'aigua en defensa dels seus interessos, reclamant la legitimitat dels talls d'aigua i adoptant estratègia de rentat d'imatge (greenwashing).

Aquestes tendències privatitzadores també han emergit en el sector agrari. El grup francès SUEZ, principal accionista d'AGBAR, ha impulsat durant l'última dècada una estratègia empresarial consistent en la presa de control de la gestió de l'aigua en el sector agrari, camp tradicionalment dominat per les comunitats de regants, entitats de dret públic, en la seva majoria titulars col·lectius de concessions d'aigua i amb un rol rellevant en els òrgans de gestió de la conca (Varela i Hernández-Mora, 2010). SUEZ pretén assessorar els agricultors oferint solucions de disseny, construcció i operació de sistemes de rec. Aquest interès de les grans empreses de l'aigua per participar en l'aigua agrícola està en línia amb la tendència a la desregulació i amb el paper cada vegada més gran dels instruments de mercat en la gestió de l'aigua (Hernández-Mora i del Moral, 2016).

41. Més informació a <https://www.lavanguardia.com/economia/20191120/471766873078/supremo-agbar-agua-barcelona-area-metropolitana-criterio.html> (consultat el 16.02.20)

42. Més informació a (consultat 16.02.20)<https://www.lavanguardia.com/economia/20191120/471766873078/supremo-agbar-agua-barcelona-area-metropolitana-criterio.html>

43. Més informació a <https://www.lavanguardia.com/economia/20191120/471766873078/supremo-agbar-agua-barcelona-area-metropolitana-criterio.html> (consultat 16.02.20)

A tot plegat cal afegir-hi, ara, l'existència d'amenaques noves o que s'han anat agreujant recentment, com el canvi climàtic. El repte que imposa per un ús sostenible de l'aigua és enorme i obliga a repensar tota la política de l'aigua i els seus instruments diferents – incloent els plans hidrològics, actualment en revisió – amb la finalitat d'establir un full de ruta per la inajornable transició hídrica, qüestió a què es dedica l'apartat següent.

Claus per la imprescindible transició hídrica

Des de fa més de dues dècades s'està reclamant la necessitat de superar el paradigma hidràulic i d'avançar cap a una gestió integradora, sostenible i participativa de l'aigua, que situï com a objectius centrals la conservació dels ecosistemes aquàtics i la plena garantia dels Drets Humans a l'Aigua i al Sanejament. Ara que els impactes del canvi climàtic sobre l'aigua i sobre els sistemes naturals i socioeconòmics que en depenen són cada vegada més evidents, la transició hídrica constitueix una necessitat urgent.

A la península Ibèrica, els escenaris climàtics de l'IPCC prediuen un augment de les temperatures i una tendència al descens de les precipitacions (IPCC, 2014), que a la vegada donaran lloc a molts altres efectes. En l'àmbit de l'aigua, aquests efectes es refereixen fonamentalment a la reducció progressiva dels recursos hídrics disponibles; un augment de les demandes hídriques de la vegetació per l'increment de l'evapotranspiració derivada de l'augment de la temperatura; l'increment de la freqüència, intensitat i extensió espacial dels períodes de sequera, que impedeix que es puguin seguir considerats com a "situacions excepcionals" o "imprevistes" i l'increment dels episodis de pluges torrencials, que augmenta el risc d'inundacions. Les prediccions apunten a una disminució del vessament mitjà del 3 al 24%, segons l'escenari i període considerat, respecte a la sèrie hidrològica 1961-2000 (CEDEX, 2017). Aquests efectes són ja perceptibles. Els cabals mitjans naturals de l'aigua, per exemple, han disminuït significativament des de la dècada de 1980 en endavant i algunes conques mediterrànies van experimentar una reducció de fins a un 40% respecte als valors mitjans de les quatre dècades anteriors (MITECO, 2019).

És evident que els recursos hídrics disponibles s'han reduït i ho seguiran fent en el futur. Adaptar-se a aquesta realitat, garantint la prioritat de l'abastiment humà i la conservació dels ecosistemes, requereix reduir de manera substancial les demandes hídriques de la resta de sectors. Tanmateix, ni els plans hidrològics vigents (2015-2021) ni els documents actualment en preparació de cara a la seva revisió pel tercer cicle de planificació (2021-2027) estan abordant aquesta realitat. Les mesures aplicades o previstes no han demostrat ser eficaces per reduir les pressions. Un exemple emblemàtic és la modernització de regadius, una de les mesures que es proposen i executen per estalviar aigua i adaptar-se al canvi climàtic. Nombrosos estudis, tant a escala internacional (Scott et al., 2014; Perryat et al., 2017; Grafton et al., 2018) com a Espanya (Lecina et al., 2010; Rodríguez-Díaz, 2011; Fernández García et al., 2014;

WWF, 2015; González-Cebollada, 2018) demostren que els projectes de modernització de regadius no estalvien aigua perquè, encara que es capti menys aigua, disminueixen el retorn de rec cap a rius i aqüífers (Lecina et al., 2009; Sampedro-Sánchez, 2018) i, a més, l'eficiència més gran del rec es destina a intensificar el cultiu (Ruiz, 2017) i de vegades a augmentar la superfície regada (Corominas i Cuevas, 2017), cosa que implica augmentar l'evapotranspiració i, per tant, el consum total d'aigua.

L'exemple de la modernització de regadius (una clara expressió de "l'efecte rebot") reflecteix les limitacions de solucions basades exclusivament en mesures tecnològiques o altres enfocaments parcials. La necessitat d'adaptació al canvi climàtic reclama una revisió en profunditat de l'agenda política de l'aigua, amb noves restriccions i prioritats, tant per la mitigació del canvi climàtic com per la imprescindible adaptació a aquest. Les exigències de reducció d'emissions de gasos d'efecte hivernacle a l'atmosfera imposen severes restriccions a l'ús de les tecnologies de gestió de l'aigua característiques del segle XX, intensives en energia. L'ideari hidràulic, que aspirava a reemplaçar la circulació natural de l'aigua per un sistema superposat d'obres d'emmagatzematge i transport, ha mostrat els seus límits i esgotat el seu cicle històric, juntament amb el model fòssil de producció i consum que ho va fer possible, deixant una pesada herència d'alteracions hidromorfològiques en els rius. Les limitacions energètiques, que no desapareixen ni tant sols en un escenari 100% renovable, fan que la localització espacial de recursos i demandes (distàncies, cotes) emergeixi com un factor clau en la petjada energètica de tot el cicle de l'aigua i obliga a repensar els esquemes convencionals de planificació i gestió hídriques, basats en sistemes centralitzats amb grans bombejaments i transports a llarga distància.

En aquest context, s'ha d'afavorir l'ús de l'aigua més proper possible al cicle hidrològic natural i als fluxos propis dels ecosistemes (prioritzant, per exemple, el retorn de les aigües regenerades als rius davant a la seva reutilització directa o aprofitant les surgències d'un aqüífer en lloc de captacions directes per bombejaments). D'aquesta manera es podran mantenir en major mesura els serveis que aquests ecosistemes ens aporten.

Fins i tot des d'un punt de vista antropocèntric, s'imposa un canvi radical d'enfocament de la relació entre la societat i el medi-ambient, abandonant els intents de domini de la naturalesa i la perspectiva extractivista, per treballar amb la naturalesa amb la finalitat d'obtenir serveis ecosistèmics, sense posar en risc la conservació en bon estat dels ecosistemes. El deteriorament d'aquests i la conseqüent pèrdua de serveis afecta de manera desigual als diferents grups socials, gravant més als més vulnerables i desafavorits habituals en el repartiment de càrregues i beneficis.

El canvi climàtic i els seus impactes, incloent-hi l'alteració dels patrons de pluja, l'accentuació dels extrems tèrmics i la pujada del nivell del mar, redefeixen les prioritats de la política d'aigües per adaptar-nos a sequeres més freqüents, intenses i prolongades, la reducció de l'aigua disponible per a usos humans i pels ecosistemes, la gestió de recs d'inundació associats a episodis

de pluges torrencials, en ocasions coincidents amb temporals marins que dificulten el desguàs dels rius i afecten greument el litoral, l'atenció a les necessitats dels ecosistemes afectats per l'estrès hídric i la necessitat d'una resposta adaptativa a l'evapotranspiració més gran de les plantes en l'agricultura.

D'altra banda, l'alteració del clima i altres sistemes globals incrementa la incertesa i debilita l'acció política de caràcter tecnocràtic. L'enfocament adaptatiu necessita noves institucions i formes fonamentals de la nostra societat com la democràcia, els drets humans o el repartiment just de riscos, costos i beneficis. Garantir els drets humans a l'aigua potable i el sanejament ha de ser una prioritat de primer ordre, al que s'hi afegeix la necessitat de recuperar i mantenir el bon estat dels ecosistemes aquàtics, la prevenció de la contaminació i l'ús sostenible de l'aigua.

El focus de la política d'aigües cal entendre'l en les forces motrius que causen el deteriorament dels ecosistemes aquàtics, els quals han d'adaptar-se a l'escassetat i a l'alteració dels patrons de pluja, com un element més de la seva necessària transició cap a un món post-fòssil en un clima alterat. L'agricultura, com a sector més demandant d'aigua, és probablement el més afectat. L'adaptació a una dràstica reducció dels recursos fins ara disponibles exigeix una revisió en profunditat dels tipus de conreu, les varietats conreades i les pràctiques de rec amb dotacions sensiblement menors i irregulars, que obliguen també a una nova reconsideració del secà i, en alguns territoris, a una reducció de les superfícies de regadiu, per apropar-se a una situació de major sostenibilitat.

Per altra banda, cal modificar les pràctiques agrícoles i ramaderes amb la finalitat de reduir la contaminació de les aigües superficials i subterrànies, molt especialment en les masses d'aigua que abasteixen a les poblacions, amb l'objectiu de protegir les fonts a l'origen. D'aquesta manera es reduiran les necessitats de tractament (i els seus costos energètics, econòmics i ambientals) i s'utilitzarà per a l'ús domèstic aigua de major qualitat tant des del punt de vista organolèptic com de salut humana. La transformació de l'agricultura pot necessitar instruments adaptatius – per exemple, la protecció de l'agricultura de proximitat mitjançant un impost a les emissions de CO₂ – que transcendeixen l'àmbit local i han de ser impulsats en instàncies internacionals.

La reducció de la contaminació no és responsabilitat exclusiva de l'agricultura, sinó que ha d'incorporar-se a tots els sectors productius i a tots els usos – entre els que en destaca l'urbà – amb un enfocament preventiu integrat en la producció (per exemple, en la producció de substàncies químiques), els hàbits de consum (per exemple, la dieta) i els estils de vida.

L'adaptació al canvi climàtic en l'àmbit de l'aigua requereix una transició hídrica justa que, com assenyalen les conclusions del XI Congrés Ibèric de Gestió i Planificació de l'Aigua, inclou, entre d'altres, els aspectes següents:

- Passar d'enfocaments financers a curt termini i una economia d'obra hidràulica, a visions a llarg termini i amb un enfocament ecointegrador
- Reduir els consums, amb una disminució selectiva de les superfícies de regadiu basades en el concepte de retorn social, com un indicador complex

que contempli producció, ocupació i beneficis o deterioraments de sòls, paisatges i ecosistemes. Això permetrà reduir pressions, com les extraccions i la contaminació difosa, facilitant el manteniment de cabals ecològics adequats

- Garantir la prioritat de l'abastiment humà en aquesta transició hídrica, garantint els Drets Humans a l'Aigua i al Sanejament, donant resposta als problemes d'assequibilitat i falta d'accés a l'aigua de determinats col·lectius com els treballadors immigrants en algunes zones agrícoles importants
- Aplicar solucions basades en la naturalesa en els diversos àmbits i escales de la gestió de l'aigua, no només en el medi urbà sinó també en altres espais i sectors, com el medi agrari i les zones costaneres, entre d'altres
- Avançar en la governança de l'aigua, amb una millora de la recuperació de costos, inclosos els ambientals, l'aplicació del principi del contaminador pagador, una major coordinació entre administracions, així com entre la política de l'aigua i altres polítiques sectorials com l'agrària i la territorial i una millora dels mecanismes per una participació ciutadana àmplia, activa i real en les decisions sobre l'aigua

Bibliografia

Aceros, J.C. and Domènech, M. 2011. The 'New Water Culture' on the Web: An issue network analysis. *Regional Environmental Change* 11(2): 963-973. <https://doi.org/10.1007/s10113-011-0231-z>

Arrojo, P. (2001) (coord.): *El Plan Hidrológico Nacional a debate*. Bakeaz, Bilbao.

Arrojo, P. y Naredo, J.M. (1997). *La gestión del agua en España y California*. Bakeaz. Coagret. 185 pp.

Ballester, A., Parés, M. (2013). Democracia deliberativa y política de agua: Experiencias de participación en el contexto de la Directiva Marco del Agua en España. En *Proceedings of the VIII Iberian Congress of Water Management and Planning*: 178-190. Lisboa, Portugal, 6-8 Diciembre 2013.

Bukowski, J. (2017). The science-policy interface: perceptions and strategies of the Iberian 'new water culture' expert community. *Water Alternatives* 10(1): 1-21.

Corominas Masip, J., Cuevas Navas, R. (2017). Análisis crítico de la modernización de regadíos. Pensando el futuro ¿cómo será el nuevo paradigma? En Berbel, J. and Gutiérrez-Marín (Eds), Efectos de la modernización de regadíos en España, pp. 273-307 Cajamar-Caja Rural.

Del Campo, A. (2013). Reflexiones sobre el primer ciclo de planificación hidrológica de la Directiva Marco del Agua en España. Observatorio del Agua, 12º Seminario Nacional, Fundación Botín, Madrid.

Del Moral, L. y Hernández-Mora, N. (2017). Nuevos debates sobre escalas en política de aguas. Estado, cuencas hidrográficas y comunidades autónomas en España. Ciudad y Territorio: Estudios Territoriales 190 (XLVIII): 563-583.

De Stefano, L. Hernández-Mora, N. (2012). Water planning and management after the EU Water Framework Directive. En De Stefano, L. and Llamas, R. (Eds), Water, agriculture and the environment in Spain: Can we square the circle? CRC Press/Balkema, Taylor & Francis Group. pp.35-44.

EC (European Commission). (2015). Commission Staff Working Document. Report on the implementation of the Water Framework Directive River Basin Management Plans. Member State: SPAIN. Accompanying the document The Water Framework Directive and the Floods Directive: Actions towards the 'good status' of EU water and to reduce flood risks SWD (2015) 56 final. Communication from the European Commission to the European parliament and the council.

EC. (2019). Commission Staff Working Document. Second River Basin Management Plans – Member State: Spain. Accompanying the document Report From The Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of the Water Framework Directive (2000/60/EC) and the Floods Directive (2007/60/EC), Second River Basin Management Plans, First Flood Risk Management Plans. European Commission. SWD (2019) 42 final.

Ecologistas en Acción. (2017). Cambiar las reglas de juego, no el clima propuesta de ecologistas en acción a una futura ley de cambio climático y transición energética. 22 pp. <https://spip.ecologistasenaccion.org/IMG/pdf/cambiar-las-reglas-de-juego.pdf>

EEA. (2019). The European environment: State and outlook 2020. Knowledge for transition to a sustainable Europe. European Environment Agency. Publications Office of the European Union. Luxembourg. DOI: 10.2800/96749.

Faggi, P. (1996). Water in developing countries: productive and strategic values. En Allan, J.A. y Radwan, L. (coords), Proceedings of the European seminar on water geography: Perceptions of the values of water and water environments. SOAS, University of London, pp. 113-116.

Fernández García, I.; Rodríguez Díaz, J.A.; Camacho Poyato, E.; Montesinos, P. and Berbel, J. (2014). Effects of modernization and medium term perspectives on water and energy use in irrigation districts. Agricultural Systems 131: 56-63.

FNCA. (2018a). Observaciones de la Fundación Nueva Cultura del Agua al Real Decreto por el que se regula la composición, estructura orgánica y funcionamiento del Consejo Nacional del Agua y se modifican varias normas reglamentarias que establecen la misma regulación para los Consejos del Agua de la demarcación y los Comités de Autoridades Competentes. Fundación Nueva Cultura del Agua.

FNCA. (2018b). Frente al Cambio Climático, Acuerdo Social por el Agua, en Defensa de Nuestros Ríos y por el Agua Pública. Fundación Nueva Cultura del Agua. Recuperat de: <https://fnca.eu/82-ultimas-noticias/1151-presentacion-del-acuerdo-social-por-el-agua-en-defensa-de-nuestros-rios-y-por-el-agua-publica> (02.05.2020).

- Font, N., Subirats, J. (2010). Water management in Spain: The role of policy entrepreneurs in shaping change. *Ecology and Society* 15(2): 25, Recuperat de: www.ecologyandsociety.org/vol15/iss2/art25/
- García-Bautista, A., Martínez-Fernández, J. (2016). Indicadores de sostenibilidad de las demarcaciones hidrográficas españolas. En: *Sostenibilidad en España 2016. Informe basado en los indicadores de desarrollo sostenible de Naciones Unidas*, pp. 2019-240. Observatorio de la Sostenibilidad.
- Gil Olcina, A., Rico Amorós, A.M. (2007). El problema del agua en la Comunidad Valenciana. *Fundación de la Comunidad Valenciana Agua y Progreso, Generalitat Valenciana, València*.
- Gómez Mendoza, J. y Ortega Cantero, N. (1987). *Geografía y Regeneracionismo en España. Sistema*, 77, pp. 77-89.
- González-Cebollada, C. (2018). El mito de la modernización del regadío como instrumento para el ahorro de agua. En *X Congreso Ibérico de Gestão e Planeamento da Água. Libro de Actas. Fundación Nueva Cultura del Agua*.
- Grafton, R.Q.; Williams, J.; Perry, C.J.; Molle, F.; Ringler, C.; Steduto, P.; Udall, B.; Wheeler, S.A.; Wang, Y.; Garrick, D. and Allen, R.G. (2018). The paradox of irrigation efficiency. *Science* 361(6404): 748-750.
- Hernández-Mora, N.; Ferrer, G.; La Calle, A.; La Roca, F.; del Moral, L. Prat. N. (2011). La planificación hidrológica y la Directiva Marco del Agua en España: Estado de la cuestión. En De Stefano, L. (Ed) *Los nuevos planes de demarcación hidrográfica según la Directiva Marco del Agua. Papeles de seguridad hídrica y alimentaria y cuidado de la naturaleza. Observatorio del Agua, Fundación Marcelino Botín*. pp: 10-25.
www.fundacionbotin.org/89dguuytdfr276ed_uploads/observatorio%20tendencias/publicaciones/monografias/seguridad%20hidrica/2-demarcacionhidrografica.pdf
- Hernández-Mora, N.; Cabello, V.; De Stefano, L. and del Moral, L. (2015). Networked water citizen organizations in Spain: Potential for transformation of existing power structures for water management. *Water Alternatives* 8(2): 99-124.
- Hernández-Mora, N. y del Moral, L. (2016). Disfuncionalidades de los mercados del agua en España. En Gómez-Limón, J.A. y Calatrava J. (Coord.) *Los mercados de agua en España: Presente y perspectivas*. Fundación Cajamar, Almería, pp: 429-460.
- IPCC. (2014). *Climate Change 2014 Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Barros, V.R., C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O].
- Izquierda Unida (1997): *Información de la Secretaría de Medio Ambiente sobre la Ley de Agua*. Presidencia Federal, 19 de mayo de 1997, Madrid.
- La-Roca, F. (2020) El mundo más allá de la organización institucional del conocimiento. La experiencia transdisciplinar de la Fundación Nueva Cultura del Agua. En Caro, J. et al. *Terra Incognita: Libro blanco sobre transdisciplinariedad y nuevas formas de investigación en el Sistema Español de Ciencia y Tecnología*. PressBooks. Burgos. pp. 111-118.
- La Roca F., Ferrer, G. (2010). The Water Framework Directive Observatory: An Assessment of the WFD Implementation Process in Spain. *Ambientalia. Special Issue – Ten years of the Water Framework Directive: An Overview from Multiple Disciplines*.
[www.ugr.es/~ambientalia/articulos/art_categorias/wfd/public%20participation/spi_8_laroca_ferrer\(2010\)_ambientalia_en.pdf](http://www.ugr.es/~ambientalia/articulos/art_categorias/wfd/public%20participation/spi_8_laroca_ferrer(2010)_ambientalia_en.pdf)

- Lara García, A., Cabello Villarejo, V., Flores Baquero, O., Marín, G., del Moral, L., Hernández Mora, N. (2018). El derecho humano al agua y al saneamiento en el contexto español. Análisis de situación actual y perspectivas. X Congreso Ibérico de Gestión y Planificación del Agua. Coimbra (Portugal). Fundación Nueva Cultura del Agua.
- Lara, A. y del Moral, L. (2020). El derecho humano al agua en España en el contexto europeo (2010-2020). Implicaciones para las políticas y los modelos de gestión del ciclourbano. *Relaciones Internacionales*, 45 (en prensa). Universidad Autónoma de Madrid.
- Lecina, S.; Isidoro, D.; Playán, E. and Aragüés, R. (2009). Efecto de la modernización de regadíos sobre la cantidad y la calidad de las aguas: La cuenca del Ebro como caso de estudio. *Monografías INIA*, 26. Instituto Nacional de Investigación y Tecnología Agraria y Alimentaria.
- Lecina, S.; Isidoro, D.; Playán, E. And Aragüés, R. (2010). Irrigation modernization in Spain: Effects on water quantity and quality. A conceptual approach. *International Journal of Water Resources Development* 26(2): 265-282. DOI: 10.1080/07900621003655734.
- López Ontiveros, A. (1998). El regadío, salvación de la patria y fuente de felicidad, según los congresos nacionales de riegos (1913-1934). *Demófilo. Revista de Cultura Tradicional de Andalucía*, 27. pp. 27-64.
- Martín Barajas, S., González Briz, E. (2015). The effects of climate change on Spain's water and the river basin management plans. *Ecologistas en Acción*. www.ecologistasenaccion.org/31312/the-effects-of-climate-change-on-spains-water/
- Martínez-Fernández, J. (2013). Lo que nos enseñan los regadíos tradicionales. *Agua y Soberanía Alimentaria* 14: 21-25. www.soberaniaalimentaria.info/publicados/numero-14/22-portada-n14
- Martínez-Fernández, J.; Esteve-Selma, M.A.; Banos-Gonzalez, I.; Carreño, M.F.; Moreno-A. (2013). Sustainability of Mediterranean irrigated agro-landscapes. *Ecological Modelling* 248: 11-19.
- Martínez-Fernández, J. y Esteve-Selma, M.A. (2020). El colapso ecológico de la laguna del Mar Menor, Retos de la planificación y gestión del agua en España Informe 2019. Observatorio de las Políticas del Agua (OPPA). Fundación Nueva Cultura del Agua
- Martínez Fernández, J., Neto, S., Hernández Mora, N, Del Moral, L. y La-Roca, F. (2020). The Role of the Water Framework Directive in the Controversial Transition of Water Policy Paradigms in Spain and Portugal, *Water Alternatives*, 13(3):1-26.
- Martínez Gil, F.J. (1997): *La nueva cultura del agua en España*. Bilbao, Bakeaz.
- MITECO. (2018). Informe de seguimiento de los planes hidrológicos de cuenca y de los recursos hídricos en España. Año 2017. Ministerio para la Transición Ecológica.
- MITECO. (2019). Informe de seguimiento de los planes hidrológicos de cuenca y de los recursos hídricos en España. Año 2018. Avance. Ministerio para la Transición Ecológica. www.miteco.gob.es/es/agua/temas/planificacion-hidrologica/planificacion-hidrologica/seguimientoplanes.aspx
- MMA. (2007). Precios y costes de los Servicios del Agua en España. Informe integrado de recuperación de costes de los servicios de agua en España. Artículo 5 y anejo III de la Directiva Marco de Agua. Gobierno de España. Ministerio de Medio Ambiente, Madrid.
- MOPT. (1993). Plan Hidrológico Nacional. Memoria y Anteproyecto de Ley (2 vol.). Ministerio de Obras Públicas y Transportes.
- Naredo, J.M. (1997). *La Economía del Agua en España*. Madrid. Fundación Argentaria.

Naredo, J.M. (1999): "El agua y la solidaridad", en Ciudades para un futuro más sostenible. El Boletín de la Biblioteca, nº 11. <http://habitat.aq.upm.es/boletin/n11>

Omedas, M. (2013). Reflexiones sobre el primer ciclo de planificación hidrológica de la Directiva Marco del Agua en España. Observatorio del Agua, 12º Seminario Nacional, Fundación Botín, Madrid.

OPPA. (2015). Segundo ciclo de planificación hidrológica: valoración de los borradores de planes hidrológicos de las demarcaciones españolas. Observatorio de las Políticas del Agua. Fundación Nueva Cultura del Agua. <https://fnca.eu/biblioteca-del-agua/directorio/file/2695-segundo-ciclo-de-planificacion-hidrologica-valoracion-de-los-borradores-de-planes-hidrologicos-de-las-demarcaciones-espanolas>

Ortega Cantero, N. (1992). El Plan Nacional de Obras Hidráulicas. En Gil Olcina A. y Morales Gil, A. (eds.). Hitos históricos de los regadíos españoles. Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, pp. 335-364.

Ortí, A. (1984). Política hidráulica y cuestión social: orígenes, etapas y significados del regeneracionismo hidráulico de Joaquín Costa. Agricultura y Sociedad, Madrid. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, no 32, pp. 11-107.

Parés, M. (2011). River basin management planning with participation in Europe: From contested hydro-politics to governance-beyond-the-state. *European Planning Studies* 19: 457-478.

Parés, M.; Brugué, Q.; Espluga, J.; Miralles, J. and Ballester, A. (2015). Strengths and weaknesses of deliberation on river basin management planning: Analysing the Water Framework Directive Implementation in Catalonia (Spain). *Environmental Policy and Governance* 25: 97-110. <https://doi.org/10.1002/eet.1662>

Pérez-Díaz, V., Mezo, J. y Álvarez-Miranda, B. (1996). Política y economía del agua en España. Madrid, Círculo de Empresarios.

Perry, C.; Steduto, P. and Karajeh, F. (2017). Does Improved irrigation technology save water? A review of the evidence. FAO.

Rodríguez-Díaz, J.A.; Pérez-Urrestarazu, L.; Camacho-Poyato, E. and Montesinos, P. (2011). The paradox of irrigation scheme modernization: More efficient water use linked to higher energy demand. *Spanish Journal of Agricultural Research* 9(4): 1000-1008.

Ruiz, J.M.; León, V.M.; Marín, L.; Giménez, F.; Álvarez-Rogel, J.; Esteve-Selma, M.A.; Gómez, R.; Robledano, F.; González-Barberá, G., Martínez-Fernández, J. (2020). Informe de síntesis sobre el estado actual del Mar Menor y sus causas en relación a los contenidos de nutrientes. *Boletín Contencioso Administrativo*. Vol 2(3). Juezas y Jueces para la Democracia.

Ruiz, M. (2017). Evaluación de los efectos de la modernización del regadío mediante modelo agro-hidrológicos en los sectores 23 y 24 de la Acequia del Júcar. TM de Algemesi (Valencia). Master Thesis, Ingeniería de Caminos, Canales y Puertos. Universidad Politécnica de Valencia.

Sampedro-Sánchez, D. (2018). Modernización del regadío y sequía en la cuenca del Guadalquivir. Proceedings del X Congresso Ibérico de Gestão e Planeamento da Água. Coimbra. Fundación Nueva Cultura del Agua.

Sancho, T.A. (2018). Actas del XIV Congreso Nacional de Comunidades de Regantes. Los Montesinos, Alicante, 14-18 Mayo. p. 76. <https://congresoregantesalicante.org/wp-content/uploads/2018/07/Libro-XIV-Congreso-Regantes.pdf>

Saurí, D. y Del Moral, L. (2001). Recent developments in Spanish water policy. Alternatives and conflicts at the end of the hydraulic age. *Geoforum*, 32, 351–362.

Saurí, D. y Del Moral (2013). Governance of Large Hydraulic Infrastructure in Spain: A Historical Approach. En: *Water Services Management and Governance. Lessons for a Sustainable Future*. Londres, IWA Publishing. pp. 43-52.

Scott, A.; Vicuña S.; Blanco, I.; Meza, F. and Varela, C. (2014). Irrigation efficiency and water-policy implications for river basin resilience. *Hydrology and Earth Systems Science* 18. [https://doi: 10.5194/hess-18-1339-2014](https://doi.org/10.5194/hess-18-1339-2014)

Subsecretaría de Agricultura, Pesca y Alimentación. (2019). Encuesta sobre superficies y rendimientos de cultivos. Informe sobre regadíos en España 2018. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Centro de Publicaciones, Madrid.

Swyngedouw, E. (1999). Modernity and Hybridity: Regeneracionismo, the Production of nature and the Spanish Waterscape, 1890-1930. *Annals of the Association of American Geographers*, 89(3). pp. 443-465.

Tábara, D., Ilhan, A. (2008). Culture as trigger for sustainability transition in the water domain: The case of the Spanish water policy and the Ebro river basin. *Regional Environmental Change* 8: 59-71.

Varela, C., Hernández-Mora, N. (2010). Institutions and institutional reform in the Spanish water sector: A historical perspective. En Garrido, A. y Llamas, M.R. (Eds), *Waterpolicy in Spain*, pp. 117-131 CRC Press/Balkema, Leiden, The Netherlands.

Vos, W; Meekes, H. (1999). Trends in European cultural landscape development: perspectives for a sustainable future. *Landscape and Urban Planning*, 46. 3-14.

Willaarts, B.; Ballesteros, M. and Hernández-Mora, N. (2014). Ten years of the Water Framework Directive in Spain: An overview of the ecological and chemical status of surface waterbodies. In Martínez-Santos, P.; Martínez-Aldaya, M. and Llamas, R. (Eds), *Integrated water resources management in the 21st century: Revisiting the paradigm*, pp. 99-121. Taylor & Francis.

WWF. (2015). Modernización de Regadíos: Un mal negocio para la naturaleza y la sociedad. http://awsassets.wwf.es/downloads/modernizacion_regadios.pdf

CAP ON ANEM?

SEGON BLOC

V. Conjugar futurs en temps d'emergència civilitzatòria

Yayo Herrero

Traducció de l'original en castellà a càrrec de Marco Aparicio Wilhelmi.

Les reflexions sobre la pandèmia, la salut pública i els sistemes sanitaris sorgides arran de la crisi de la COVID 19 connecten amb l'anàlisi d'una crisi de civilització, conformada per múltiples crisis que s'interconnecten –l'emergència climàtica, l'aprofundiment de les desigualtats, el declivi d'energia fòssil i minerals, la pèrdua de biodiversitat, la subordinació de les dones en les societats patriarcal, la crisi de cures, la crisi migratòria o el racisme estructural. L'anàlisi d'aquests fenòmens permet detectar trets comuns en tots ells. Quan els observem, apropant-nos a un d'ells, o mirant-los en el seu conjunt, comprovem que s'ancoren en les mateixes arrels i s'interconnecten donant pas a una profunda crisi de civilització. Afrontar l'emergència civilitzatòria suposa mirar-la cara a cara i retenir-ne les arrels estructurals: un sistema socioeconòmic que pretén créixer indefinidament en un planeta amb límits físics ja traspassats i que, a més, reparteix de forma injusta les conseqüències del model.

Existeixen figures formades per components infinits. En observar-les, la seva aparença no canvia, encara que canviï la posició o l'escala des de la qual ho fas. Es diuen fractals i són elements irregulars, semi-geomètrics, que presenten una estructura essencial que es reitera a diferents escales.

La crisi multidimensional que afrontem presenta l'estructura d'una fractal. Pensar des de la particularitat d'una de les dimensions que la componen - energètica, climàtica, la pèrdua de biodiversitat, la crisi migratòria, la de cures, l'aprofundiment de les desigualtats - i interconnectar-les, podria permetre albirar conclusions i propostes polítiques capaces d'afrontar el moment històric que vivim sense deixar-nos pel camí esquinçalls de vida.

El que estem vivint - els contagis, les morts, el confinament, la precarietat - necessita un marc més ampli que el de la mateixa malaltia i el dels sistemes sanitaris per poder ser comprès. La COVID 19 ha arribat, efectivament, cavalcant i formant part d'una emergència civilitzadora en la qual es desenvolupa ja, i es desenvoluparà en el futur la vida humana. El problema és que tot i la manifesta gravetat d'aquesta crisi i de les seves conseqüències catastròfiques, és negada per les elits i passa políticament i social inadvertida per a la majoria. Com a molt, es reacciona davant d'algunes de les seves manifestacions ja siguin pandèmies, tempestes, incendis o explosions de bombolles financeres. I la reacció no necessàriament protegeix les vides reals, les que vivim quotidianament.

Plantar cara a la crisi de civilització exigeix incidir en les seves causes i ser conscients de les relacions i vincles d'ecodependència i interdependència imprescindibles per sostenir una existència digna. Intentar abastar les manifestacions de la crisi només des d'una perspectiva és inútil i perillós. Afrontar les crisis sanitàries, especialment les de tipus epidèmic-infeccions, des d'una perspectiva només sanitària, pot empitjorar la crisi econòmica que es produirà a continuació de la primera; i, a més, abordar aquestes dues crisis des d'una perspectiva solament sanitària i econòmica, pot redundar en un empitjorament de la crisi ecològica global (Padilla i Gullón, 2020).

El mateix succeeix amb les altres dimensions. Intentar resoldre el declivi de l'energia fòssil suplint-la amb energies renovables, sense modificar l'escala material de l'economia és inútil, i pot caure en el risc de convertir una alternativa desitjable i necessària com són les energies renovables en una indústria extractivista, subsidiada per les fòssils i causant de l'expulsió de persones dels seus territoris; abordar les desigualtats de gènere només des de l'espai laboral, sense des-feminitzar les cures en l'àmbit reproductiu ni trastocar els models de masculinitat hegemònica, pot agreujar les desigualtats de partida i aprofundir la crisi de cures...

Necessitem una mirada complexa capaç d'anomenar sense pors els conflictes que es troben en l'origen de la crisi de civilització.

Una crisi ecosocial

José Manuel Naredo (2006: 47) ens explica com fins l'arribada de la Revolució Industrial, la Humanitat, de la mateixa manera que la resta del món viu, es va sostenir imitant el funcionament de la biosfera. Tot el produït era objecte d'un ús posterior, en una cadena, un cicle, que assegurava la renovació dels materials emprats. Els ritmes de vida eren els marcats pels cicles de la natura i aquests eren dinamitzats per l'energia del sol.

Ara bé, en començar l'ús de l'energia d'origen fòssil, la societat industrial va accelerar les extraccions. La disponibilitat, primer de carbó i després de gas natural i petroli, va possibilitar l'extensió del transport horitzontal a tot el planeta. Els boscos enterrats tres-cents milions d'anys abans van permetre abastir màquines amb les quals es podien extreure minerals i combustible per alimentar noves màquines, començant així l'espiral de creixement que caracteritza la civilització actual.

L'anomenat desenvolupament, que ha crescut lligat al deteriorament dels cicles naturals, a l'extracció de recursos no renovables i a la generació de residus, dóna completament l'esquena a tots els mecanismes de funcionament i ritmes de la biosfera posant contra les cordes a tot allò que és viu.

El declivi del petroli i dels minerals

Un dels elements que afecta de forma dramàtica a les societats industrials és el declivi de l'energia fòssil. El petroli, en les societats actuals, constitueix la font d'energia que sosté l'economia global, tal com la coneixem. Es fa servir per produir aliments, mantenir el descomunal transport de mercaderies, materials i persones, fabricar roba, construir cases o carreteres, mantenir la possibilitat del turisme massiu, generar electricitat, etcètera. Quan l'economia creix, l'ús del petroli creix. En les darreres dècades, la demanda de petroli només va disminuir durant les crisis econòmiques. Així va succeir l'any 2008, quan va esclatar la bombolla immobiliària, i s'ha tornat a produir durant la frenada econòmica que ha causat la gestió de la crisi sanitària de la COVID 19. Creixement econòmic i ús d'energies fòssils estan directament acoblats.

El pic del petroli és el moment d'extracció màxima de petroli, a partir del qual el volum d'extracció comença a declinar. Segons l'Agència Internacional de l'Energia, el pic de petroli convencional es va assolir l'any 2006.

Podríem dir que la civilització industrial "menja petroli". El model de producció industrial d'aliments -que nodreix sobretot a la població dels països enriquits- és absolutament dependent del petroli. La producció en grans monocultius en els quals se sembra i recol·lecta amb maquinària pesant i s'utilitzen fitosanitaris o adobs de síntesi és dependent del petroli. El mateix succeeix amb el transport entre els llocs de producció i els punts on es consumeixen els productes. El sistema alimentari, sobretot en els països anomenats desenvolupats, és profundament petro-dependent.

I el mateix passa amb la vida a les ciutats grans. Ciutats en què viuen milions de persones que es desplacen desenes de quilòmetres diaris per atendre les diferents dimensions de la quotidianitat. Això només és possible gràcies a un entramat d'autopistes, trens de rodalies i d'alta velocitat que, usant grans quantitats d'energia fòssil, permeten que la distància ja no es mesuri en quilòmetres sinó en el temps que triguem a recórrer-la.

En una ciutat gran no es produeix gairebé res del que cal per estar viu. No es produeixen aliments, cal portar l'aigua de fora. Fins i tot els residus generats a la ciutat cal treure'ls fora. Cada dia moltíssims camions entren i surten de la ciutat, consumint energia fòssil, per garantir la continuïtat del metabolisme urbà. Una gran ciutat, tal com la coneixem, és inviable sense energia fòssil i avui més de la meitat de la població mundial viu en ciutats.

Mentre continua creixent el nivell de demanda d'extracció per poder satisfer una demanda fortament estimulada, la realitat és que cada vegada és més complicat extreure el petroli. Això és així perquè, davant el creixent esgotament d'aquesta energia fòssil, els jaciments actuals es veuen obligats a fer prospeccions més profundes, a crear plataformes enmig del mar o a processos de depuració molt costosos i arriscats, que cada vegada són menys rendibles, energèticament i econòmicament.

Els noms dels països des d'on arriba el petroli que fem servir, són noms que ens ressonen dolorosament: Iraq, Iran, Líbia, Síria, Aràbia Saudita, Veneçuela... Països travessats per violents i dolorosos conflictes causats, no només però en una mesura important, per l'acaparament d'un recurs fonamental perquè el model de creixement es pugui seguir mantenint en peu.

Davant el fet indefugible que el pic del petroli ja ha arribat, algunes de les principals corporacions energètiques han començat a generar energia a partir de fonts alternatives, amb la intenció de poder mantenir els nivells de vida i de consum actuals, com ara l'energia solar o l'eòlica. No obstant, la realitat és que cap de les energies renovables té el poder energètic dels combustibles fòssils. L'energia solar, l'eòlica o la biomassa tenen unes taxes de retorn menors que el petroli o el carbó, el que significa que l'energia que s'inverteix a produir-les és més gran que la que s'inverteix en les energies fòssils. A més cal tenir en compte la quantitat de materials, com el coure, el liti, el cobalt, també finits i declinants, que es necessiten per fabricar, per exemple plaques solars o aerogeneradors. L'energia nuclear, a banda dels problemes més coneguts -potencial risc i residus que continuen sent perillosos milers d'anys després d'haver estat emesos, depenen de l'urani, un altre mineral no renovable, de manera que no constitueixen una solució per suplir el que proporciona el petroli.

A hores d'ara no hi ha cap energia neta i viable que doni resposta a les enormes exigències d'un model de producció, distribució i consum tremendament consumidor d'energia, que a més pretén continuar creixent. Les energies renovables i netes són indubtablement el futur. Poden satisfer les necessitats humanes però no al ritme de consum actual.

El declivi del petroli suposa un punt d'inflexió en la història de la societat industrial i obliga a canviar-ho tot. La realitat és que els éssers humans, vulguin o

no vulguin, viuran amb menys energia en termes globals. La clau és com organitzar aquesta reducció del consum energètic de forma justa i sense violència. Aquesta transformació és ja urgent.

El canvi climàtic

Un dels majors problemes que ha causat el desbordament dels límits del planeta és el canvi climàtic, provocat, fonamentalment, per l'increment en l'atmosfera dels gasos d'efecte hivernacle. El creixement i mundialització d'una economia, basada en l'augment de la producció i el consum a gran escala, han fet que, sobretot en les darreres dècades, cada vegada es cremi més petroli, carbó i gas i es facin servir enormes quantitats de matèries primeres (aigua, minerals, terra fèrtil, etcètera), provocant, a banda del progressiu esgotament de les fonts energètiques fòssils i de molts minerals, el canvi del funcionament de molts cicles naturals. Entre aquests canvis, el més greu és el que afecta el clima a la Terra. La crema rapidíssima de combustibles fòssils ha modificat la composició de l'atmosfera fent que augmenti la temperatura mitjana global.

Aquest fenomen és conegut com escalfament, un problema ecològic que posa en risc la vida tal com la coneixem i que afecta de forma molt desigual a les persones.

El Grup Intergovernamental d'Experts sobre Canvi Climàtic (IPCC) és la principal autoritat mundial en qüestions climàtiques. Fou creat l'any 1988, quan es va començar a advertir l'existència de l'escalfament global. Any rere any han anat advertint que el canvi climàtic d'origen antropogènic és cada vegada més gran, provocant situacions de risc i incertesa alarmants.

Estan canviant molt ràpidament les regles de joc que organitzen allò que és viu: canvi en les dinàmiques de l'aigua marina i de les precipitacions i en les interaccions dels ecosistemes, ascens del nivell del mar, canvis en els cicles de vida de multitud d'animals i plantes o aparició de malalties ja eradicades. Els informes d'avaluació produïts per l'IPCC afirmen que si se supera el llindar de pujada mitjana de la temperatura de 1,5°C respecte a la de l'època preindustrial, les perturbacions de les condicions ambientals podrien arribar a un punt sense retorn amb fenòmens catastròfics en cadena i conseqüències desastroses per a moltes espècies vives i per a la major part dels éssers humans.

El canvi climàtic incideix de forma evident en la supervivència dels éssers vius i òbviament també en l'economia. Tots els sectors productius es veuen afectats per les seves conseqüències: l'agricultura, el turisme, la pesca... Els esdeveniments climàtics extrems, les inundacions de zones costaneres o els incendis, a més dels danys directes a les vides, obliguen a invertir enormes quantitats de diners en reconstruir i pal·liar danys en habitatges, territori o infraestructures.

De nou, la urgència en prendre mesures és peremptòria.

Pèrdua de biodiversitat

Les transformacions que estan experimentant la biosfera i la Terra són tan profundes i ràpides -en termes geològics- que a moltes espècies i individus no els dona temps a adaptar-se i sucumbeixen. En un món viu en què tot està connectat i unes espècies depenen d'altres, en amenaçar una espècie s'amencen totes les baules de la cadena. També l'ésser humà.

El ritme de desaparició és tan accelerat que la comunitat científica considera que estem travessant una crisi global d'extinció massiva. S'anomena la sisena gran extinció. L'IPBES (Plataforma Intergovernamental sobre Biodiversitat i Serveis Ecosistèmics) va manifestar en el seu informe de 2019 que hi ha una evidència aclaparadora sobre el ritme de pèrdua de biodiversitat, el qual qualifica de "sinistre". La salut dels ecosistemes dels quals nosaltres i totes les altres espècies depenem s'està deteriorant més ràpidament que mai. Robert Watson, el seu president, deia: "Estem erosionant els fonaments de les nostres economies, mitjans de vida, seguretat alimentària, salut i qualitat de vida a tot el món"⁴⁵.

La pandèmia pel coronavirus ha estat relacionada amb la pèrdua de biodiversitat. Ja hem dit que la biodiversitat és la densa xarxa de relacions que hi ha entre els subjectes vius i constitueix una veritable estratègia de seguretat per a la mateixa vida, teixida al llarg de milions d'anys d'evolució. Quan es perd biodiversitat, la zoonosi -transmissió de virus que procedeixen dels animals als éssers humans- és moltíssim més freqüent. En aquesta línia, Fernando Valladares, investigador del CSIC, deia en una entrevista recent: "Ja existia una vacuna contra la COVID 19 i ens l'hem carregada. Aquesta vacuna era la biodiversitat. Com més es destrueixi, més exposats estarem als virus". És important, per tant, no destruir les barreres naturals que permeten defensar l'espècie humana.

La crisi ecològica és una crisi social: desigualtats i expulsions

Tot i que cada vegada més persones són conscients que el planeta "està malament i cal salvar-lo", la repercussió i conseqüències d'aquesta crisi sobre l'economia, la política i el benestar quotidià passen inadvertides per a la majoria. Sembla que la crisi ecològica és un assumpte despolititzat. Però plantar cara a la difícil situació que enfrontem requereix afrontar-la políticament i qüestionar i revisar algunes creences.

45. IPBES adverteix sobre l'accelerada pèrdua de biodiversitat. Disponible a (darrera visita, 20 d'octubre 2020): <https://redprensaverde.org/2019/05/06/ibpes-anuncia-acelerado-declive-de-la-biodiversidad-global/>

Primerament cal entendre que no hi ha economia o societat sense naturalesa. L'economia és un subsistema de la biosfera, no a l'inrevés. La crisi ecològica està en el centre de la crisi econòmica. Els Trenta Gloriosos, el període que després de la Segona Guerra Mundial va conduir a la creació de l'estat de benestar –tot i que només en una petita part del món–, no es repetiran mai més. No hi ha energia ni minerals que ho puguin sostenir materialment. Per tant necessitem pensar com satisfer les necessitats humanes de forma justa sense comptar amb béns que ja no existeixen i amb el canvi climàtic en marxa.

Com hem vist, tant pel costat de l'extracció com per la dels embornals, el nostre planeta es troba en una situació de translimitació. L'evolució cap al progrés social es va interrompre a partir de finals dels anys setanta i principis dels vuitanta del segle passat. Va suposar un punt d'inflexió que va iniciar l'enorme involució que estem vivint i també la fi de la fantasia del creixement material indefinit i del progrés continu basat en aquest creixement. En conseqüència, el creixement econòmic, fins al moment directament acoblat a l'ús de matèries primeres i la generació de residus, s'estanca i retrocedeix inevitablement.

La política majoritàriament segueix plantejant sortides a la crisi confiant en un impossible creixement econòmic sostingut i sostenible que es pugui traduir en condicions de vida justes per a les persones. No encarar el debat, per cru que sigui, sobre la superació dels límits i l'impossible creixement com a resposta a les necessitats de les persones no farà que el problema desaparegui. Més aviat suposa perdre temps i capacitats per dissenyar polítiques significatives que protegeixin les majories socials i, sobretot, deixa buits que estan ocupant visions xenòfobes i excloents que neguen el problema d'origen i apunten amb el dit a falsos culpables: migrants, dones o dissidents.

Expulsions

Els metabolismes econòmics tenen cada vegada menys possibilitats econòmiques i energètiques per iniciar nous cicles d'acumulació. En situació de translimitació les possibilitats de creixement en un món ple es veuen seriosament compromeses. A partir dels vuitanta el capitalisme mundialitzat ha “perfeccionat” els mecanismes d'apropiació de terra, aigua, energia, animals, minerals, urbanització massiva, privatitzacions i explotació del treball humà. Els instruments financers, el deute, les companyies asseguradores i tota una plèiade de lleis, tractats internacionals i acords constitueixen una arquitectura de la impunitat (Hernández, 2014) que aplanar el camí perquè complexos entramats econòmics transnacionals, recolzats en governs a diferents escales, desposseeixin als pobles, explotin els territoris, desmantellin la xarxa de protecció pública i comunitària que pugui existir i reprimeixin les resistències que sorgeixin.

Aquesta nova etapa de l'economia globalitzada es caracteritza per l'expulsió. Les expulsions “equivalen a un procés de selecció salvatge” -sosté Saskia Sassen (2015: 14)- que afecta “persones”, “empreses” i “llocs”. Es fa difícil imaginar la dimensió que puguin assolir aquestes expulsions davant els escenaris de forçosa reducció de l'escala material de l'economia que sobrevindran

a conseqüència de la crisi ecològica global. En el moment actual ja és visible el desplegament de dos processos, els desplaçaments forçosos de població per motius ambientals i per acaparament de terres, que indiquen quines poden ser les tendències.

En efecte, el desordre climàtic i la crisi ecològica provoca desastres, creixents en freqüència i intensitat, que estan destruint mitjans de vida, hàbitats, infraestructures i ecosistemes. Redueix les possibilitats humanes d'adaptar i viure als territoris, posant en perill la seguretat vital, sobretot dels més pobres i vulnerables, i provoca desplaçaments massius de població (Solá, 2012).

L'any 2017, 18.8 milions d'éssers humans, pertanyents a més de 135 països de tots els continents, es van veure obligats a desplaçar-se a causes de desastres naturals. Uns 500 milions de nens i nenes vivien en zones amb risc d'inundacions, 160 milions vivien en zones amenaçades per la sequera i 115 milions estaven altament exposats a riscos d'esdeveniments climàtics extrems (ONU, 2017).

D'altra banda, països rics del Golf Pèrsic, Estats Units, economies emergents asiàtiques (com la Xina, l'Índia o Corea de Sud), empreses transnacionals i entitats financeres estan comprant enormes extensions de territori d'Àfrica i Amèrica Llatina. Aquestes compres internacionals de terra suposen intensificar la industrialització d'agricultura per produir aliments per a les persones o la ramaderia, agrocombustibles per a transport motoritzat o fibres per a la indústria tèxtil. Aquest acaparament implica la destrucció d'economies rurals tradicionals i el desplaçament forçós de societats camperoles i pobles originaris.

No és un fenomen recent. Les poblacions s'han desplaçat històricament de forma temporal o permanent durant períodes d'adversitats climàtiques. No obstant això, l'escala d'aquest fenomen creix de forma dramàtica a conseqüència de la interacció entre el declivi de recursos naturals, l'alteració, en molts casos irreversible, dels cicles naturals i el creixement de la població. El món es troba a prop d'una catàstrofe humanitària de dimensions descomunals.

La situació no afecta de manera simètrica a tota la població. La infància, la gent gran i persones malaltes, els pobles originaris, dones i persones pobres, especialment en els països més empobrits, són els grups de població més exposats i més vulnerables davant la crisi ecològica.

El vuitanta per cent de les persones desplaçades pel canvi climàtic són dones i més del setanta per cent de les persones que van morir en el tsunami d'Àsia l'any 2004 van ser dones (ONU, 2016). Per la seva banda, l'informe de Survival Internacional assenyala que "els pobles indígenes estan en la primera línia del canvi climàtic. Viuen en llocs de món on el seu impacte és més gran i depenen en gran part, o exclusivament, de l'entorn natural per al seu mitjà de vida, la seva cultura i les seves vides, de manera que són els més vulnerables de la terra als seus efectes" (Survival, 2009).

Els territoris queden dividits entre "zones de sacrifici" (Svampa, 2013) -d'extracció i de producció i creixentment de recepció de residus- i els espais de consum -deficitaris en matèries primeres i excedentaris en residus. Les persones es divideixen entre dos grups: aquelles que estan "dins", protegides,

en major o menor mesura, pel poder econòmic, polític i militar, i els que estan “fora”, la població sobrant, que ara són expulsats, en el sentit que el formula Saskia Sassen. En l'expulsió els afectats ja no pertanyen al sistema, no tenen possibilitat de retorn i es converteixen en persones de segona classe.

Securització i mercantilització de les fractures ecològiques i socials

La desestabilització de les condicions naturals que permeten la vida, el declivi de recursos bàsics per a mantenir-la tal com la coneixem i la precarietat vital d'amplis sectors de població ha estat digerida pel poder hegemònic global a través de dos processos separats que es retroalimenten entre si. D'una banda, el desastre es perfila com una oportunitat per als negocis i el creixement econòmic a partir de la mercantilització de la crisi i, de l'altra, es formula en clau de “risc” i assumpte de seguretat que cal abordar per mitjans militars (Buxton, 2018).

S'oculta que una bona part dels conflictes procedeix de la voracitat de recursos a gran escala i de l'ús de mitjans militars per obtenir-los per part dels països enriquits. Al mateix temps, s'invisibilitza el consumisme i els estils de vida dependents de la importació de recursos i es perceben les operacions militars com inevitables i necessàries.

Les fronteres es gestionen com si fossin zones de guerra per impedir l'arribada de desplaçats als països rics. El món es fortifica i s'aixequen murs que separen territoris i persones. Murs que romanen tancats a les persones, però que s'obren i es tanquen cada dia perquè viatgin cap a les zones de privilegi minerals, peix, aliments i energia procedent en moltes ocasions dels mateixos països dels quals procedeixen les persones migrants, que han seguit el mateix camí que les matèries primeres. Si la tanca que impedeix l'entrada de persones migrants no deixés passar energia, minerals, aliment, pesca o productes manufacturats, els països rics no es podrien mantenir. Tots, absolutament tots els països desenvolupats viuen amb molts més recursos materials dels quals s'obtenen en els seus propis territoris.

Mercantilització del dolor i el desastre

A mesura que creix la militarització, també ho fa el negoci per a les corporacions com subministradores d'equips i serveis per a la gestió de la crisi. Un cop superat el negacionisme que part del sector empresarial i polític ha enarborat durant més de quaranta anys, ara imputen el canvi climàtic en els seus comptes de resultats, donant per fet que es produiran pujades de la temperatura mitjana global de 4-5° i per tant els resultats seran, segons els escenaris de l'IPCC, catastròfics.

En aquest marc es planteja convertir el desastre en una oportunitat de nous negocis.

Múltiples sectors econòmics esperen enormes beneficis del capitalisme del desastre. Un dels sectors més beneficiats és el de la seguretat. Al costat de les

empreses tradicionals estan sorgint noves companyies de serveis de vigilància i control, cossos de seguretat de fronteres, empreses de construcció i gestió d'instal·lacions d'internament d'estrangers, logística militar i policial, planificació i entrenament de personal de seguretat, entre altres funcions. Des de 2008 la indústria de seguretat ha crescut gairebé un vuit per cent anual, tot i la crisi econòmica i la recessió mundial (Parenti, 2017). Les persones migrants esdevenen la disputada matèria primera d'un negoci que aspira a tenir un important creixement. S'estima que la seguretat de fronteres, per exemple, dupliqui l'any 2022 el pressupost que tenia el 2015 (uns 15.000 milions d'euros).

El sector d'assegurances contempla també bones perspectives davant la multiplicació de fenòmens meteorològics extrems. Els mercats financers també han descobert la manera de rendibilitzar la crisi ecològica amb nous instruments -bons, títols i derivats- dissenyats per especular amb les fluctuacions imprevisibles de la meteorologia o els preus de les matèries primeres en els mercats de futur.

Apareixen nous nínxols de mercat lligats a l'acapament de recursos bàsics associats a projeccions d'escassetat. Tres sectors de negoci resulten clau: l'agroindústria; la privatització de les fonts i els drets d'accés a l'aigua; i l'energia, on els negocis s'amplien amb els combustibles fòssils no convencionals, la producció dels agrocombustibles i el control de la generació d'energia a partir de les fonts renovables.

D'altra banda apareixen sectors emergents com la geoenginyeria o la construcció de megainfraestructures d'adaptació climàtica, en què s'estan invertint milers de milions de dòlars.

En la nostra opinió no hi ha sortides polítiques justes i democràtiques a aquestes situacions si no s'afronta la crisi ecològica situant-la al cor del conflicte social. Sense transformar radicalment el metabolisme econòmic, no són només les persones forçosament desplaçades les que no hi caben, sinó que segons s'agreuja la crisi material i el canvi climàtic, i malgrat que el seu carnet d'identitat digui que són de "dins", de mica en mica moltes persones quedaran també fora. Quan parlem d'exclusió, ens referim a persones aturades de llarga durada, joves que no accedeixen al mercat de treball, famílies desnonades de les seves cases o dones que sostenen la vida en un sistema que les ataca; estem parlant de com la dinàmica d'expulsió del capital s'expressa també en el suposat món ric⁴⁶.

Des de les mirades de l'ecologia social, fa dècades que es planteja la necessària relocalització de l'economia, l'ajustament als límits físics dels territoris i la producció i accés sobretot a aliments, energia i aigua amb base fonamen-

46. Philip Alston, relator de l'ONU sobre extrema pobresa i drets humans, adverteix amb preocupació de la important precarització d'amplis sectors de població a Espanya. Veure l'article de María Sosa del 7 de febrer de 2020 al diari El País. Disponible a (darrera visita, 21 d'octubre de 2020): https://elpais.com/sociedad/2020/02/07/actualidad/1581076697_951659.html

talment local (Prats, Herrero i Torrero, 2016). Parlem també de reorientar la política i intervenir l'economia de manera que les condicions de vida digna per a tothom siguin la veritable prioritat.

Aquesta relocalització de l'economia i el fet d'aprendre a viure amb els recursos propers és fonamental per frenar l'expulsió de persones dels seus territoris i garantir el seu dret a romandre-hi, tenint en compte que una part dels desplaçaments forçosos ja serà inevitable i que tenim l'obligació d'organitzar-nos per acollir aquelles persones amb les quals hem contret un deute ecològic i que no tenen on tornar. Adoptar principis de suficiència i austeritat en l'ús de béns de la Terra, equitatius i justos, és condició necessària per a la solidaritat dins i fora de les nostres fronteres. No parlem d'autarquia, sinó de la configuració d'un sistema solidari d'autonomies interdependents, que sigui capaç de crear benestar amb poca energia i materials per protegir les persones i repartir la riquesa i les obligacions de cura de la vida, que recauen majoritàriament sobre les dones.

Les arrels del deteriorament ecosocial

La societat occidental ha construït una forma d'organitzar la vida en comú - política, economia, relacions o cultura - que no només li ha donat l'esquena, sinó que es construeix en contraposició amb les indefugibles relacions amb la natura i entre les persones que sostenen la vida.

Els que ostenten el poder econòmic i polític, i en bona part les majories socials que els sostenen, no són conscients que la nostra espècie depèn d'aquests béns fons de la natura ni que la vida humana es manté gràcies a les condicions bio-geofísiques que ella mateixa altera i als vincles i relacions que permeten la reproducció quotidiana i generacional de la vida; no s'adonen - o no volen veure - que les desigualtats, la precarietat, la violència i les guerres es connecten de manera íntima amb el deteriorament ecològic. Ignoren el que és imprescindible per sostenir la vida i construeixen institucions i instruments econòmics organitzats al voltant de prioritats que col·lisionen amb les bases materials que asseguruen la nostra existència.

L'emergència civilitzadora és el resultat d'organitzar l'economia, la política, la cultura o el coneixement pivotant sobre un subjecte abstracte - blanc, burgès, home, suposadament autònom, sense discapacitat i adult - que comprèn i actua en el món guiat per una racionalitat estrictament comptable. La unitat comptable pot ser la moneda, els vots o els *likes*. Com més t'allunyes del subjecte abstracte, autoproclamat subjecte universal, més t'exposes a l'abandonament, la precarietat i la violència estructural. Només quan les crisis arriben al cor del privilegi, es denominen emergències, s'anomenen i es fan políticament visibles.

La sacralitat dels diners ha transformat l'economia convencional en una veritable religió civil. Les vides, els territoris o els temps tenen sentit en funció del valor afegit que puguin generar. La millora dels indicadors borsaris, el creixement del PIB i dels comptes de resultats de fons d'inversió i el repartiment de dividendes exigeixen sacrificis. Val la pena sacrificar-ho tot per tal que creixin.

Històricament la relació salut-economia s'ha configurat com una dicotomia, una parella d'oposats en la qual calia triar-ne una de les dues i aquesta elecció suposava l'exclusió (o, com a mínim, el menysteniment) de l'altra. Aquest és un gran problema que s'estén a les altres dimensions de la crisi. Hi ha un conflicte entre aquesta economia i la salut, els equilibris de la biosfera i la dignitat per a tot el que és viu. Hi ha un conflicte entre el capital i la vida.

Ha hagut d'arribar l'excepció de la crisi sanitària provocada pel virus per comprovar que quan la maquinària boja d'aquesta economia frena, la vida sembla regenerar-se, encara que sigui momentàniament. Ha hagut d'arribar una catàstrofe perquè el Govern prohibeixi tallar la llum i l'aigua, o desnonar als que no poden pagar. Ha estat una catàstrofe la que ha forçat l'aprovació d'un ingrés mínim vital. Ha estat una desgràcia la que ha fet que els indicadors de pol·lució millorin a les ciutats. És molt preocupant que sigui una catàstrofe, i no una política pública basada en la precaució i la responsabilitat, la qual aconsegueixi, temporalment, coses que s'han negat des de fa molt. Fa ràbia que el preu a pagar per la "normalitat del desenvolupament" sigui la destrucció irreversible de la Natura i el sacrifici de les persones i d'altres éssers vius.

Creiem, sincerament, que salut i economia seran compatibles només amb una economia que pivoti sobre unes bases radicalment diferents, una economia que prioritzi les condicions de vida i es constrenyi als límits biofísics ja superats. De vegades, ens quedem en la senzillesa de l'eslògan: prioritzar salut, ecosistemes o cures per sobre de l'economia, posar en el centre la vida, però els eslògans cal omplir-los de contingut i proposta política i comprendre les conseqüències que comporten.

Necessitem superar aquesta aparent dicotomia, transcendir i impulsar una discussió que ajudi a fer-nos veure que la relació entre ambdues dista molt de ser una decisió dicotòmica i que les confrontacions entre economia i salut s'han de resoldre mitjançant decisions virtuoses.

Superar la dicotomia capital-vida és crucial però és al meu entendre impossible, sense que canviï el paradigma econòmic que cau a plom sobre les societats com si fos una llei natural indestructible, inapel·lable.

Un minut de lucidesa

L'arribada de virus ha permès que la societat adverteixi, almenys durant un instant, el parany civilitzatori. L'economia hegemònica està en guerra amb la vida. En el moment més terrible de morts per coronavirus a Bèrgam, el president de Confindustria, Vincenzo Boccia, defensava no tancar la indústria: "Ja perdrem cent mil milions d'euros al mes; no aturar l'economia convé a tot el país". Annamaria Furlan, secretària general d'un dels sindicats mirava d'explicar: "Fa

40 anys que sóc sindicalista i no he demanat mai el tancament de cap fàbrica, però és que ara està en risc la vida de les persones”⁴⁷.

Aquesta conversa expressa bé el que explicava Karl Polanyi a “La Gran Transformació”. El capitalisme desregulat s’estén a tots els ordres de la vida i funciona sacrificant minerals, boscos, glaceres, rius, animals i vida humana a l’altar del creixement econòmic. L’increment dels beneficis i del lucre esdevenen un suposat interès general que substitueix al bé comú. En aquest escenari, el que s’anomena normalitat o excepció estan delimitats per línies borroses. La normalitat, a la qual molta gent vol tornar, és la pura emergència civilitzadora que no volem mirar, que neguem.

La possibilitat de pensar des de la complementarietat les dicotomies salut i economia - planeta i economia, cures i economia, justícia i economia - passa per la reconstrucció d’una conceptualització de l’econòmic radicalment diferent. Mentre l’economia raoni exclusivament en termes comptables i no en termes de territori, necessitats o temps, resulta ontològicament impossible - sobretot en temps de crisi ecosocial - repensar aquestes dicotomies en termes d’interdependències.

Les emergències actuals, juntament amb la crisi sanitària del coronavirus i la situació que d’ella se’n deriva, revelen amb nitidesa la fragilitat del metabolisme social construït al voltant de la violència, l’exercici desigual del poder i dels diners com a prioritat. Són el resultat, diríem inevitable, d’un govern de les coses que s’orienta només mitjançant la brúixola del càlcul i la maximització de beneficis.

L’èsser humà no és el virus i el virus no ens iguala a tots

Durant els dies de pandèmia, sobretot al principi, van sorgir algunes afirmacions que assenyalaven a l’èsser humà com un virus que emmalaltia al conjunt de la natura i que, d’una manera mistificadora, assenyalaven relacions causa-efecte entre el confinament i una millora generalitzada de la vida natural. No compartim la idea que els éssers humans siguin un virus, ni que la pandèmia i el confinament siguin alguna cosa positiva en termes ecològics.

No. L’èsser humà no és el virus, però el sistema econòmic que ha creat una part de la humanitat i que de cap manera beneficia a tothom, sí que constitueix una veritable amenaça per a la continuïtat de la vida a la terra.

Durant dècades, evidenciar això ha estat l’obstinació de part del moviment ecologista i des de fa segles la lluita central de pobles originaris i societats que en les zones que han estat històricament utilitzades com mines i abocadors tracten de defensar-se.

47. <https://cxtx.es/es/20200401/Politica/31884/Alba-Sidera-Italia-coronavirus-lombardia-patronal-economia-muertes.htm> (darrera visita el 21 d’octubre de 2020).

De forma més recent, una part cada cop més gran de la comunitat científica està confirmant el que les economies ecològica i feminista, que són dues visions heterodoxes que s'inscriuen en l'economia crítica, han anat assenyalant des de fa temps. Així, científics de l'Institut de la Ciència i Tecnologia (ICTA) de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Goldsmiths University of London, han elaborat un estudi científic que examina les polítiques de creixement que proposen els principals informes del Banc Mundial, l'OCDE i el programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient. La conclusió dels investigadors és que, no ja les polítiques convencionals, sinó fins i tot les de creixement verd no tenen suport empíric, i assenyalen que els esforços del Banc Mundial i l'OCDE per promoure el creixement verd suposen una aposta per falses solucions. Afegeixen que per aconseguir reduccions proporcionades al problema que afrontem i que permetin arribar ràpidament a llinars segurs, serien necessàries estratègies de decreixement de l'esfera material de l'economia⁴⁸ En les esferes econòmiques es mira cap a una altra banda o es critiquen aquestes conclusions. Per a ells és preferible afirmar que l'ésser humà és un virus abans que apuntar a l'existència de causes estructurals. El poder econòmic té coneixement del canvi climàtic almenys des dels anys cinquanta i les reaccions han estat de negació i ocultació, supeditant al manteniment dels negocis l'expulsió de gran part de la humanitat i de la resta del món viu. És la lògica del sacrifici. El que posi en risc els beneficis és negat, silenciado o atacat.⁴⁹

Els éssers humans no som el virus. El que és destructiu és una forma d'organitzar-se que nega que som una espècie vulnerable inserida en un medi natural amb límits ja superats.

I tampoc el virus ens iguala.

Sota el fals pressupòsit que afecta tothom per igual, la crisi sanitària - i la civilitzadora - s'interpreta sota el paradigma totalitari del subjecte BBVA. Fora d'ell queden invisibles les persones sense llar, els que estan a la presó, les dones maltractades, els menors estrangers no acompanyats, la gent gran en residències o qualsevol que no pertany a la normalitat del subjecte pretesament universal (Padilla i Gullón, 2020).

La desigualtat no és una llei natural. És el resultat de decisions polítiques. En temps d'emergències que han arribat per quedar-se, abordar la disminució de les desigualtats des de tots els eixos de dominació és una qüestió en la qual es dirimeix la supervivència en condicions dignes de cada vegada més persones.

Hi ha sectors de població, privilegiats, que construeixen el seu "estar fora de perill" a costa d'altres persones i d'altres territoris. Aquells subjectes que, emparats pel poder polític, militar i econòmic, sosté estils de vida malbaratadors a costa que d'altres siguin expulsats als marges de la vida o de la vida mateixa.

48. Veure <https://www.lavanguardia.com/vida/20190527/462504961574/estudio-dice-que-para-reducir-ca-lentamiento-hay-que-hacer-decrecer-economia.html> (darrera visita de 22 d'octubre de 2020).

49. Una bona revisió del negacionisme com estratègia la podem trobar a Oreskes, Conway (2018).

En termes de materials, l'economia és un joc de suma zero. La terra, les tones de minerals o l'aigua que alguns acaparen, ja no estan disponibles per a d'altres. Només cal veure com les insuficients mesures de protecció social aprovades i la simple amenaça de derogació de la reforma laboral són intolerables per a unes elits que, fa ja temps, han expulsat a part de la humanitat i a la resta d'éssers vius per tal de mantenir els seus privilegis.

És important, recordar, una altra vegada, que fins a arribar aquí, a cada fita, a cada punt de bifurcació s'ha pogut triar entre el fre i l'accelerador del desastre, i que sistemàticament s'ha triat accelerar sabent quins eren els riscos, quines podien ser les conseqüències, quins eren els potencials perjudicats, etc. I és important comprendre que en aquesta conjuntura d'emergències ecosocials s'haurà de seguir escollint, cada vegada amb menys marge de maniobra, entre l'accelerador i el fre. Si es continua actuant amb la mirada extraviada de la raó comptable, el resultat serà l'agreuament de les ferides, del dolor, la precarietat en tots els aspectes de l'existència, la violència i la mort.

Es diu que aquesta crisi, la del coronavirus, ens ha fet reflexionar sobre els nostres estils de vida. Segurament ha estat així, però això no garanteix en si mateix torçar el rumb que porta al col·lapse de la nostra civilització. Només amb un fort moviment i pressió social podem transformar les prioritats que orienten les polítiques.

Creiem que una anàlisi material ecofeminista pot ajudar a repensar què significa estar fora de perill, què és una societat que refugia, com construïm espais segurs. La qüestió central és fer-se càrrec dels límits i la vulnerabilitat d'allò que és viu. En aquest sentit, és interessant l'aportació que realitza Kate Raworth en el seu llibre *Economia del Donut* en assenyalar que els éssers humans tenim un sòl mínim de necessitats que garanteixen poder tenir una vida digna i també un sostre ecològic que no és raonable superar si no volem córrer importants riscos ecològics. Entre aquest sostre ecològic - marcat pels nous límits planetaris als quals al·ludíem anteriorment - i aquest sòl mínim de necessitats - de refugi, alimentació, afecte, seguretat o participació - hi ha un espai en el qual és possible construir vida segura per a tothom.

Des del nostre punt de vista, el metabolisme social desitjable és el que permet mantenir aquestes necessitats cobertes sense sobrepassar la biocapacitat de la Terra. I a més s'ha de poder mantenir en el temps. Amb els límits superats i en un entorn de desigualtats creixents en tots els eixos de dominació - classe, gènere, ètnia - és obvi que la tasca pendent en els plànols teòrics, conceptuals, tècnics, polítics i culturals és ingent.

Les opcions de reconstrucció post-COVID 19 justes i coherents amb la situació d'emergència civilitzatòria, han d'apuntalar-se en tres eixos. El primer d'ells és el principi de suficiència. En un planeta translimitat és fonamental aprendre a viure amb el que sigui suficient, i suficient és allò que permet mantenir condicions de vida dignes. Això suposa que moltes persones encara han d'accedir a l'habitatge, energia o alimentació sana que necessiten, però suposa que moltes altres adoptem estils de vida més austers en el material. El segon, és el principi de repartiment de la riquesa i de les obligacions de cuidar.

I el tercer és la reorganització de la política i l'economia al voltant de les cures i del comú com a principis polítics.

No hi ha receptes mecàniques per construir sistemes resilents, però alguns dels aspectes que ajudarien serien: conèixer la realitat i mirar-la cara a cara, impulsar la transformació planificada del metabolisme social per tal de reduir la petjada ecològica, la pèrdua de biodiversitat i les emissions de gasos d'efecte hivernacle, i fer-ho de forma justa i democràtica, teixint aliances entre l'institucional i les dinàmiques socials autoorganitzades.

Caminar cap a una nova forma d'organitzar la vida en comú

Engagar un projecte centrat en el manteniment de la vida implica construir cohesió i un moviment que tingui la democràcia radical i el poder compartit i des de baix com a pilars. Sense, per descomptat, aspirar a esgotar les línies de reflexió i treball que caldria emprendre, ens atrevim a esbossar-ne algunes que ens semblen fonamentals en relació amb la temàtica abordada en aquest text⁵⁰:

- Iniciar un procés que permeti redefinir un marc organitzador orientat per la justícia, la sostenibilitat i la dignitat de totes les formes de vida. Aquest marc hauria de convertir-se en una potencial base per a un canvi jurídic i institucional que protegeixi els béns comuns (aigua, terra fèrtil, energia, etc.), garantint la seva conservació i l'accés universal als mateixos mitjançant el control públic, tenint en compte que a l'hora de parlar de control públic no ens referim a la mera estatalització.
- Protegir les condicions de vida de totes les persones, establint polítiques socials que garanteixin la cobertura de les seves necessitats mínimes. Parlem de la necessitat d'implantar iniciatives com la renda bàsica o les que fan referència al treball - socialment necessari - garantit. Assegurar l'accés als serveis i béns que garanteixen una vida bona com poden ser un habitatge adequat, educació, salut, cures i atenció a la dependència, atenció digna a la diversitat funcional, aliments de qualitat, aigua i energia, informació veraç i de qualitat, a tenir un medi ambient net i sa i la capacitat de participació i decisió. En aquest sentit, l'acollida i solidaritat amb les poblacions migrants, el treball intens en les tasques de rescat i cura de les persones refugiades, el tancament dels CIE i la fi de les devolucions en calent i els vols de deportació són qüestions fonamentals.
- Garantir un tracte digne, respecte i drets a totes les formes de vida.
- Establir un pla d'emergència que reorienti i democratitzi el metabolisme econòmic, transformant-lo en un model d'economia social, feminista i ecolò-

50. Aquestes línies de treball es troben desenvolupades en el ja esmentat llibre "La Gran Encrucijada", que és fruit del treball del *Foro de Transiciones*, un grup de reflexió i estudi sobre les necessàries i urgents transicions ecosocials (Padilla, Herrero i Torrero: 2016).

gica, centrada en el bé comú i no en l'acumulació de plusvàlua monetària; que posi en el centre dels processos de sostenibilitat de la vida i garanteixi l'equitat social. Aquesta planificació econòmica hauria d'estar basada en la reducció dràstica de l'esfera material de sistema econòmic: transformació dels sistemes alimentaris (amb un decreixement de la producció i consum de proteïna animal, sobretot d'origen industrial), canvi dels models urbans, de transport i de gestió de residus, relocalització de l'economia i estímul de la producció i comercialització properes.

- Establiment de polítiques de territoris i temps coherents i sostenibles amb la sostenibilitat de la vida. Per a això, cal actuar sobre els principals impulsors directes del canvi ecològic, contribuir a la preservació dels sistemes i cicles naturals clau en marcs temporals congruents amb els objectius generals apuntats. Això requereix centrar els esforços en una sèrie de fronts concrets: 1) el control del procés urbanitzador i d'ocupació de terra - tant en el medi urbà com en el rural; 2) la mitigació i adaptació al canvi climàtic; 3) la correcció de la sobreexplotació dels ecosistemes i els seus serveis ambientals; 4) el reforçament de la legislació i les regulacions per reduir la contaminació i les alteracions en els cicles biogeoquímics; 5) les iniciatives per enfrontar l'expansió de les espècies invasores; i 6) multiplicar les mesures per reduir els incendis.
- Transformar els sistemes de comptabilitat nacional, per complementar l'insuficient i limitat Producte Interior Brut amb un conjunt d'indicadors multicriteri que permetin avaluar de forma integral l'evolució de l'economia, tant en termes d'ecodependència, com d'interdependència.
- Implantar una estratègia d'adaptació i mitigació del canvi climàtic capaç de garantir una reducció de gasos d'efecte hivernacle coherent amb la magnitud del problema i la protecció de les persones, altres espècies i els ecosistemes. L'acció combinada sobre el binomi energia-canvi climàtic exigiria: 1) l'establiment de límits de consum energètic i impacte climàtic; 2) l'aposta per l'estalvi, l'ecoeficiència i la implementació de fons d'energies renovables en sectors clau de l'oferta i de la demanda; 3) l'adaptació al canvi climàtic; i 4) la redefinició del sistema de fiscalitat, que hauria de virar des del factor treball cap a gravar el consum d'energia fòssil i les emissions de gasos d'efecte hivernacle.
- Assegurar el cicle excepcional d'inversions públiques i privades requerides per transformar el sistema econòmic en poques dècades. Això implica la creació d'una banca pública no especulativa i centrada a possibilitar la transició i la capacitat de mobilitzar recursos privats.
- Si tenim béns comuns limitats i decreixents, l'única possibilitat de justícia és la distribució equitativa en l'accés a la riquesa. Lluitar contra la pobresa és lluitar contra l'acumulació de la riquesa. Per això cal afrontar una reforma fiscal que, amb criteris redistributius, enforteixi la capacitat d'acció i concertació pública. Només unes institucions públiques sanejades democràticament, amb fort suport ciutadà i amb recursos suficients, tindrien la legitimitat i la capacitat d'afrontar un cicle tan excepcional i contribuir a evitar una catàstrofe energètica i climàtica. En tot cas, les grans línies d'una

imprescindible reforma fiscal amb forta empremta redistributiva passen per: 1) incrementar la recaptació fiscal (i els sistemes de control social sobre la despesa); 2) augmentar sensiblement les aportacions per renda, patrimoni i successions de les grans fortunes i per beneficis de les grans empreses; 3) reconsiderar a fons les exempcions fiscals; 4) enfortir la pressió impositiva sobre certes transaccions financeres (especialment les més especulatives); 5) desplegar de manera progressiva i a fons la fiscalitat ecològica; i 6) lluitar efectivament contra el frau i els paradisos fiscals.

- Visibilitzar i reconèixer el valor i la dignitat de la feina domèstica i de cures; que es realitzi en condicions de coresponsabilitat i sigui assumida com una responsabilitat de tots i totes, de la societat i de l'Estat. Quan els treballs domèstics i de cures surten al mercat, garantir condicions laborals justes per a les treballadores de la llar i clàusules socials de contractació en els serveis públics.
- Afavorir la democratització i descentralització empresarial i territorial del sistema econòmic en la línia de les propostes de l'Economia Social i Solidària. Igualment, s'haurà d'impulsar l'economia i l'ocupació local, especialment les activitats responsables orientades a la creació d'activitat / ocupació, al bé comú i la sostenibilitat. Donar suport a les activitats econòmiques d'escala municipal, distrital i de barri. Encoratjar i protegir les iniciatives ciutadanes que s'orienten a la transició ecològica i social: cooperatives energètiques, de consum agroecològic, reciclatge, restauració ecològica, etc. Establir aliances públic-comunitàries amb els moviments socials i organitzacions de la societat civil. Facilitar la seva tasca de sensibilització i organització d'iniciatives autoorganitzades que funcionin com a laboratoris d'experiències i involucrin la societat organitzada en el procés de transició.
- Reorientació de la tecnociència, de manera que la R+D+I s'adreci a resoldre els problemes més greus i urgents que afecten la societat i els sistemes vius.
- Engagar un procés d'educació, sensibilització i alfabetització ecològica en totes les etapes de la vida, que arribi al conjunt de la població, des de les institucions, fins a les escoles, els barris i pobles, orientat a l'adopció del principi de suficiència i la cooperació com aprenentatges bàsics per a la supervivència.
- Garantir el dret a una informació rigorosa i veraç.
- Promoure l'emergència de relats culturals i imaginaris socials emancipatoris que encara no disposen de la força suficient per a constituir-se en conviccions socials majoritàries, "poder des de baix", que orienten les accions cap a la sostenibilitat. Al costat dels circuits de producció cultural més institucionals, les polítiques públiques haurien d'afavorir els "comuns creatius" i incentivar espais de creació autogestionats, donar suport experiències associatives, petites productores musicals o audiovisuals i, en general, obrir vies per a la participació ciutadana en la producció cultural entesa com a dret, tot això enfocat vers el canvi del sentit comú hegemònic. El gran repte seria ajudar a generar horitzons de desig que siguin compatibles amb la realitat material a la qual ens confronti la crisi ecològica.

No falten propostes o línies de treball a explorar i seguir. Sobretot, necessitem una important disputa de les hegemonies culturals i polítiques. En l'objectiu d'assolir aquesta transformació ens juguem ni més ni menys que la supervivència digna.

Hi ha condicions perquè emergeixi un moviment al voltant de la cura, el fre, la precaució, la contenció, el diàleg, la desobediència, el repartiment i justícia? És possible apostar per eines polítiques, econòmiques i culturals que, més enllà de l'oportunitat o el càlcul, afrontin l'emergència civilitzadora i sanitària des de la resiliència? Jo crec que sí i en qualsevol cas crec hem d'involucrar-nos en la construcció de les alternatives, independentment de si ens donen o no permís per construir-les. Senyals que orienten el camí i ens porten al camp de la salut com un espai integral des del qual recompondre llaços trencats amb la natura i entre les persones.

Bibliografia

Buxton, N (2018), El puño escondido: cambio climático, capitalismo y ejército. Transnational Institute. Disponible a <https://www.tni.org/en/node/24428>

Hernández, J. (2014), "El TTIP y la arquitectura de la impunidad", La Marea, disponible a <https://www.lamarea.com/2014/12/12/el-ttip-y-la-arquitectura-de-la-impunidad/>

Naredo J. M. (2006), Raíces económicas del deterioro ecológico y social. Más allá de los dogmas. Madrid, Siglo XXI.

ONU (2016). United Nations Development Programme. Human Development Report 2016, Disponible a http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

ONU (2017). United Nations International Children's Emergency Fund. Estado Mundial de la Infancia, UNICEF.

Oreskes, N., Conway, E. (2018), Mercaderes de la Duda. Madrid, Capitán Swing.

Padilla, J., Gullón P. (2020), Epidemocracia. Madrid, Capitán Swing.

Parenti, Ch. (2017), "La convergencia catastrófica: militarismo, neoliberalismo y cambio climático", a Buxton, N., Hayes, B., (eds.), Cambio Climático S.A., Madrid, Fuhem Ecosocial (pp. 49-68).

Prats, F., Herrero, Y., Torrego, A. (2016), La Gran Encrucijada, Madrid, Libros en Acción.

Sassen, S. (2015), Expulsiones. Brutalidad y complejidad en la economía global, Buenos Aires, Katz.

Solá, O. (2012), Desplazados Ambientales. Una nueva realidad. Bilbao, Cuadernos Deusto de Derechos Humanos n.º 66, Universidad de Deusto.

Survival (2009), La verdad más incómoda de todas. El cambio climático y los pueblos indígenas. Informe de Survival International Disponible a https://assets.survivalinternational.org/documents/134/Survival_Informe_Cambio_Climatico.pdf

Svampa, M. (2013), “Consenso de los Commodities y lenguajes de valoración en América Latina”, Nueva Sociedad, n° 244, marzo-abril. Disponible a <https://nuso.org/articulo/consenso-de-los-commodities-y-lenguajes-de-valoracion-en-america-latina/>

VI. Pandèmia, crisis, capitalisme de plataforma i destrucció creativa

Oscar Simón Bueno

La pandèmia ha fet aflorar les crisis que pateix i provoca el capitalisme. La devastació de sectors sencers de l'economia és aprofitada per altres empreses per copar mercats. En aquests moments les restriccions derivades per la pandèmia, els baixos preus del diner, la pujada de l'atur i la desregulació de les relacions laborals estan afavorint les empreses de venda online (plataformes digitals) dintre de la competència intracapitalista, que sota els paradigmes de l'economia col·laborativa i de la modernitat amaguen xarxes d'explotació brutals.

La pandèmia ha fet evident les crisis provocades per la dinàmica del capitalisme. Des de la crisi ecològica fins la de cures, passant per l'econòmica. Les empreses tecnològiques, aquelles que mediatitzen les seves relacions amb els clients moltes vegades amb les treballadores via Internet, estan trobant a la crisi actual l'escenari per copar cada cop més mercats. A una situació com l'actual, a la qual les persones tenim molt limitada la mobilitat i fins i tot en alguns moments no podem sortir de casa; internet, les xarxes socials i les plataformes de venda online s'han situat al centre de les relacions socials i comercials.

El capitalisme genera crisis però també els mecanismes per sortir de les mateixes per continuar aquesta cega carrera anomenada acumulació competitiva (Marx, 1867). Un d'aquests mecanismes és l'anomenat *destrucció creativa*. Aquest terme d'origen marxista fa referència al procés de destrucció de forces productives que té lloc durant les crisis successives del capitalisme. Marx va desenvolupar aquest concepte tant al Manifest Comunista com al *Grundrisse*, Harvey també ha estudiat i desenvolupat aquest concepte a la *Condicció de la Postmodernitat* (Harvey, 1995). Tant Marx com Harvey denuncien que la destrucció de sectors de producció sencers que es dona durant les crisis deixa sense mitjà de vida a milions de persones. Schumpeter⁵¹, des d'un altre posicionament, també va definir la destrucció creativa i la va definir com un vendaval perenne que regenera des de dins el capitalisme, acabant amb allò antic i creant allò nou. Avui en dia, les empreses que englobem dins allò anomenat capitalisme de plataforma van guanyant la batalla dins de certs sectors. Les conseqüències d'aquesta guerra econòmica estan per veure, però comencem a veure la seva influència a les relacions socials, com les de producció, però també a la vida als carrers de les ciutats.

Aquest és un únic capítol d'un llibre i per qüestions d'extensió es parlarà d'alguns aspectes bàsics, el paper que ocupen les plataformes al cicle de producció capitalista, com la crisi està afavorint a aquestes empreses i una part final sobre alternatives, molt centrada en l'experiència de *Ridersxderechos*⁵². Pel que fa a com les plataformes afecten les condicions laborals i dels mecanismes de control de les treballadores es comenten però sobretot es referencien articles ja escrits sobre aquests aspectes. Per ampliar i aprofundir cal citar tres llibres que tracten la classificació de les diferents plataformes, *Capitalisme de Plataforma*, on Nick Srnicek (2018) classifica i categoritza les diferents plataformes i també descriu en part els mecanismes d'acumulació, *Capitalisme Big Tech*, que és un recull d'articles de l'investigador Evgeny Mozorov (2018) i

51. Economista austro-nord americà nascut al 1883. Va teoritzar sobre el cicle econòmic i va ser un dels primers en posar al centre de la creació de riquesa a l'empresariat. Aquest posicionament és molt important perquè intenta emascarar que la creació de valor i riquesa parteix del treball i representa un dels papers fonamentals del neoliberalisme i la deificació de l'emprenedoria.

52. Plataforma de lluita laboral constituïda el 2017 per les riders de Barcelona. Es tracta del que als països anglosaxons anomenen el rank and file, que es pot traduir com unitat per la base, així poden participar persones sigui quina sigui la seva afiliació personal

que aborda molts aspectes del capitalisme de plataforma i també i per últim Cibercomunismo, un llibre de Maxi Nieto i Paul CockShot (2017) que aborda les possibilitats que dona la tecnologia per poder anar a una economia planificada democràticament en funció de les necessitats de les persones.

A les següents línies ens referirem a les empreses que mediatitzen la seva relació comercial amb els clients exclusivament per aplicacions mòbils i/o pàgines web i específicament a aquelles que contracten repartidores (*riders*) per portar les compres a domicili. Glovo i Deliveroo potser són les que primer ens venen a la ment, però Amazon també té una flota de repartidores autònomes.

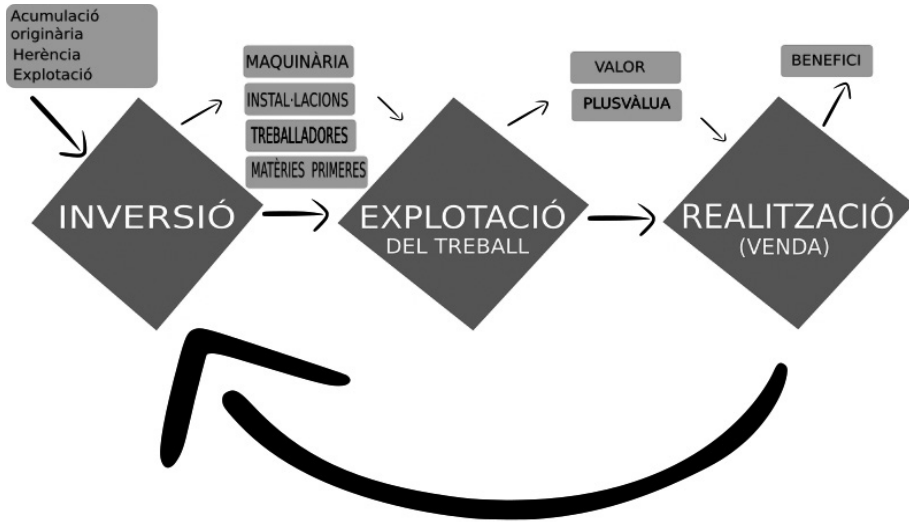
El paper de les empreses de venda online en el cicle del capital: Comissionistes sense fronteres

El consum a tres *clicks*, sense sortir de casa o des del cim dels pirineus després de fer-te una *selfie* i penjar-la a Instagram, poder parlar amb les amistats, poder lligar per internet, poder trobar feina, poder vendre allò que no utilitzes, convertir-te en taxista pirata, guia turística de *freetours*, apostar, jugar, mirar pel·lícules, etc. La influència del mòbil a les nostres vides és tan gran que han aparegut verbs nous com *xatejar*, *spamejar*, *twittejar*, conceptes *ghosting*, etc. però quin és el paper de les empreses del capitalisme de plataforma dins del cicle de l'economia? D'on provenen els seus beneficis? Només analitzant-les podrem entendre com estan aprofitant la crisi per créixer de manera molt important.

El cicle del capital i la crisi durant la pandèmia

Per mirar de respondre a aquestes preguntes el primer que cal és definir el cicle de producció.

La figura següent intenta mostrar les principals fases (color gris fosc) necessàries per què es pugui produir de manera cíclica una mercaderia o un servei. En color gris clar es marquen les formes que pren el capital durant el procés. En el cas del producte s'indiquen tant al punt on s'afegeix valor com l'aparició de la plusvàlua. Doncs bé, les plataformes, especialment les de venda online, se situen a la realització.

Representació esquemàtica del cicle del capital.
Font: elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Però què significa *realització*? Com es veu a l'esquema anterior, està relacionada amb la venda, però el concepte de realització és el retorn del capital (diners) a la seva forma original. Així, en qualsevol procés productiu, un o més capitalistes transformen una quantitat de diners X en adquirir maquinària, matèries primeres, instal·lacions i treballadores. Per tant, aquí els diners es transformen en coses concretes. Després, mitjançant el treball, les matèries primeres són transformades en un producte, per exemple, una programadora tot utilitzant un ordinador converteix l'electricitat en un programa que permet demanar menjar per emportar. Quan la gent paga per utilitzar aquest programa, es diu que el capital es realitza perquè torna a la seva abstracta forma original, que no és altra que els diners, ja sigui en efectiu, apunt comptable, accions o el que sigui. Quan aquest cicle circula ràpidament per una empresa aquesta va bé, quan ho fa per moltes es diu que estem en fase de boom; al contrari, quan va lent de manera generalitzada parlem de crisi. En aquests moments, les empreses d'hostaleria i les seves auxiliars tenen enormes problemes, els hotels no lloguen habitacions i per tant no aconsegueixen realitzar el capital invertit i per això tanquen, els restaurants a Catalunya estan obligats a tancar però a molts altres llocs obren menys hores i amb menys capacitat i arreu la seva única esperança és que Glovo i Deliveroo els ajudin a convertir els salons de casa nostra en restaurants. Tanmateix, l'atur o el no cobrament dels ERTOS (Expedients de Regulació Temporal d'Ocupació) i la incertesa econòmica estan provocant una reducció de la despesa. A més a més, la clientela principal de moltíssims establiments eren els turistes i aquests ni hi són ni se'ls espera com a mínim fins a la setmana santa de l'any 2021. La crisi pandèmica ha portat la crisi al

sector de l'hostaleria, al sector cultural, a moltes empreses agroalimentàries que venien els seus productes a hotels bars i restaurants, des de productores vitivinícoles fins a ramaderes passant per bugaderies industrials, etc. Durant el primer confinament, per exemple, l'anul·lació de tota activitat cultural va fer que la majoria de tècniques de so i il·luminació cerquessin alternatives laborals com a electricistes, a la construcció, etc. Aquest aspecte, que analitzarem a l'apartat de la destrucció creativa, és molt important per entendre perquè moltes treballadores que abans mai haurien considerat treballar com a *riders* ara ho estan fent, i perquè és fonamental per aquestes empreses comptar amb mà d'obra pràcticament il·limitada.

Entenent el procés: Treball-Explotació i Realització

El treball és l'activitat humana de relació amb la natura mitjançant la qual les persones obtenen tot el que necessiten per viure. Aquesta realitat humana es va transformar de manera radical i generalitzada amb l'adveniment del capitalisme quan grans masses de la població van passar de treballar per produir allò que necessiten a fer unes tasques concretes per guanyar els diners que els han de servir per comprar els béns necessaris per sobreviure. Així, es va passar de societats basades en treballs concrets, de producció de béns útils per a la mateixa persona, que podien servir per pagar tributs a, per exemple, senyors feudals, a societats on les persones desenvolupen un treball abstracte, el fruit del qual són els diners que les persones perceben. Vull fer aquí un incís per deixar clar que en cap moment s'oblida el treball reproductiu de la societat sense el qual cap societat ni ha pogut ni podrà sobreviure. Aquest treball desenvolupat per les dones ha estat moltes vegades oblidat. Aquí no és el cas. De fet, l'expansió del capitalisme, la tecnificació i la incorporació de les dones al mercat laboral assalariat han generat una crisi de cures, que la pandèmia està fent evident de manera brutal, tant amb les residències de persones grans com a l'obstinació per mantenir obertes les escoles i instituts.

Agafem l'exemple d'un entrepà d'hamburguesa amb formatge, enciam, tomàquet i ceba. De nou, aquí un incís al voltant de les terribles conseqüències mediambientals i socials d'un model agroproductiu capitalista que subordina el camp a les ciutats. No és que s'oblidi sinó que no forma part de la discussió del present article. Aquí intervé la pagesa que sembla, cuida i cull les verdures i el cereal, que compra els fertilitzants i fitosanitaris necessaris, també la ramadera que alimenta, cuida, muny les vaques per fer formatge i ven els vedells per a la carn. També hi intervenen les indústries de maquinària, càrnies, petrolieres de la construcció i algunes altres, i, per últim el personal d'hostaleria que cuina i et serveix l'hamburguesa al restaurant. Com es veu, la cadena de producció és tremendament complexa però per increïble que sembli el preu que es paga

per a cada hamburguesa conté per una banda el preu del mínim⁵³ de tots els treballs socialment necessaris per produir tots i cada un dels elements de la cadena de producció, també per a què les treballadores que els fan puguin sobreviure i per suposat el benefici de cada capitalista que controla cada un dels passos, des de la producció de llavors, fins el fabricant de tovallons (que no són gratuïts, sinó que estan repercutits en el preu de l'hamburguesa). El valor de cada component reflecteix les relacions de producció a partir de les quals ha estat generat, sempre recordant que dins del capitalisme el cost ecològic s'externalitza i és pagat per la societat en general. La creació de valor depèn del treball aportat en cada pas per les treballadores. El capitalista controla els mitjans, compra els ingredients, lloga o compra el local i paga els subministraments, però sense treballadores per molts ingredients que hi hagi, per maco i ben equipat que estigui el local o per molts clients que hi hagi a la cua, les hamburgueses no es fan. MC Donald, Burguer o Times Burg han eliminat el servei de taules per mirar de maximitzar els beneficis; la tasca d'aquest personal és desenvolupada per la mateixa clientela a canvi de pagar menys.

Dins del capitalisme, a banda de la transformació del treball concret en abstracte hi ha un altre element central, l'explotació, que es defineix com l'apropiació (robatori) del fruit del treball de les proletàries. Existeixen infinits exemples a la bibliografia sobre el que això significa. Per resumir es podria dir que les treballadores cada dia produeixen més del que després acaben cobrant, descomptant l'amortització de la maquinària, etc, de manera que l'amo cada dia es queda un percentatge del valor produït molt superior a la recuperació de les inversions. Perquè s'entengui tornarem a l'exemple del d'un restaurant amb 3 cuineres i 3 persones que atenen la sala i cobren. Aquest negoci ven 200 hamburgueses diàries a 10€ això significa uns ingressos de 60.000€, mensual, comptant, suposem uns costos d'un 30% en ingredients, en queden 40.000€, dels quals restem el sou brut de 1800€ de les quatre persones més el salari diferit de 300€ mensuals (quotes de la seguretat social) en queden encara 27400€ dels quals en restem 5000€ al mes de lloguer, amortitzacions de maquinària i subministraments i 5000€/mes en publicitat i impostos. En queden 17.000€ de benefici pel propietari. Les treballadores han produït 60.000€ dels quals només n'han percebut 12.600€, el que queda es gastarà en tots els elements necessaris per mantenir el negoci funcionat. De fet, en pocs anys les treballadores hauran pagat tota la inversió inicial del capitalista però mai seran propietàries del negoci. Doncs bé, de l'apropiació que fa l'amo de tot allò que produeixen les treballadores per sobre del seu sou se'n diu explotació i del valor d'allò robat se'n diu plusvàlua i sí, per molt que ens pesi, dins el capitalisme

53. Els preus dels productes aparentment més barats no inclouen la petjada ecològica del producte. Per exemple els Menús a 7€ de Mac Donalds, Burguer King, a part de poder-se aconseguir per les economies d'escala (gran número d'hamburgueses que venen) són possibles perquè els impactes ambientals de la seva producció o bé els paguem col·lectivament o els pagaran les generacions futures.

totes som explotades. D'aquí que aquest sistema sigui intrínsecament injust i, per tant, irreformable, però com deia Michael Ende a la *Història interminable* això és una altra història.

El cicle de producció-venda de l'hamburguesa ens serveix per explicar el cicle del capitalisme en general. Quan un capitalista inverteix els diners (forma acumulació abstracta de capital) es canvia per totes i cada un dels elements necessaris per produir la mercaderia o servei que sigui. Mitjançant l'explotació de les treballadores, el capitalista incrementa el valor i després amb la venda el capital es realitza, és a dir, recupera la seva forma abstracta inicial. La velocitat en què es produeix aquest cicle marca el procés de booms i crisi, tant al sistema econòmic en general com a les empreses en particular. Si l'empresari compra ingredients, maquinària i contracta personal (inverteix capital) però no ven hamburgueses (no el realitza) el negoci acaba entrant en crisi. Doncs bé, és aquí on entren les empreses com Glovoapp, Deliveroo, Stuar, entre d'altres, en el sector de la restauració, o Amazon, Alí express o Rakuten al sector de la venda online.

Les seves aplicacions són a moltes de les butxaques de qualsevol amb un telèfon mòbil connectat a internet (*smartphone*) i, per tant, fa créixer la clientela potencial de la "nostra" hamburgueseria. A més, ho fa d'una manera especial, sense ocupar llocs, de manera que trenca la limitació de taules i cadires i, a més, no necessita cambres. Per tant, permet a l'amo del nostre exemple incrementar la plusvàlua que extreu del personal de cuina atès que treballant les mateixes hores produiran més hamburgueses cobrant el mateix.

Per altra banda, el creixement de la clientela potencial pot fer, reduir el temps d'espera dels ingredients fins que són venuts en forma d'hamburguesa per emportar, és a dir, Glovoapp i Deliveroo aconseguen escurçar el temps que passa entre la inversió i la realització del capital de manera que el risc que es podrexin els ingredients és menor i a més els propietaris recuperen abans la inversió inicial.

A canvi d'aquests dos "serveis" Glovoapp i Deliveroo cobren un percentatge per transacció al restaurant i al client pel servei publicitari i de transport. Com hem establert a l'apartat anterior l'activitat de les apps només afegeix com a valor d'ús el transport perquè la clientela no necessita fer cua ni desplaçar-se fins al lloc. Tanmateix el preu extra que una persona està disposada a pagar perquè li portin a casa una hamburguesa no pot ser molt elevat, si no la gent prefereix anar al restaurant. D'aquí que, per una banda, es cobri una part als propietaris (que ho paguen de l'increment de l'explotació del personal de cuina i caixa) i, per altra, es fa no contractant a les transportistes, és a dir, les *riders*. Això ens comença a mostrar que necessàriament, perquè aquestes empreses guanyin diners dintre dels paràmetres capitalistes, les treballadores han de cobrar entre poc i molt poc i només fer-ho quan fan un viatge, o sigui, no tenir mai un salari per hora.

Si féssim un símil ecològic de Glovoapp i Deliveroo respecte al restaurant, aquests es troben entre el mutualisme (dues espècies que beneficiïn entre si) i el parasitisme (una espècie que es beneficia de l'altre). Perquè si bé és cert que

poder fer créixer la clientela, un cop feta la publicitat cada cop que hi ha una comanda, elles cobren uns diners, com més comandes es fan mitjançant l'app més cobren tot i que continuen fent exclusivament la publicitat contractada pel propietari del restaurant. Per tant, a partir d'un punt es passa del mutualisme al parasitisme, però de la mateixa manera que un paràsit generalment no pot matar a l'hoste perquè també mor ell, Glovoapp i Deliveroo però també Amazon i tota la resta de plataformes de venda online no poden cobrar molt per cada transacció de manera que necessiten arribar a grans economies d'escala. D'aquí la seva enorme inversió en publicitat per guanyar volum.

En resum, les plataformes de venda online es troben al final del procés productiu capitalista, la seva activitat principal afegeix poc valor, tant d'ús (Marx, 1867) com de canvi al producte i, per tant, necessiten unes economies d'escala molt grans, explotar fortament les treballadores i aprofitar les ajudes públiques i la solidaritat intergeneracional per pagar els mínims sous possibles.

La destrucció creativa, ruïna i precarietat per a moltes, negoci per a unes poques

Realment és difícil saber quan hauran crescut aquestes empreses durant la crisi perquè fins el 2021 no publicaran les seves dades, tanmateix la seva presència a les nostres vides cada cop és més gran i això fa sospitar que dins la lluita intracapitalista estan guanyant quota de mercat. Si tornem a l'exemple de l'hamburgueseria, avui l'espai reservat a la clientela dins del restaurant és pràcticament inútil. No només això sinó que el pagament del lloguer o la hipoteca per un espai amb menjadors grans és un dels aspectes que més complica la viabilitat de negoci. En canvi els bars i restaurants especialitzats en menjar per emportar, aquelles que per exemple només són una cuina i un taulell ja tenien el sistema de negoci organitzat, la resta l'ha d'improvisar i això passa o bé per generar una web i /o aplicació pròpia, cosa relativament lenta i costosa o bé contractar els serveis d'una empresa de *delivery*, principalment Glovo o Deliveroo sense oblidar l'incipient creixement de l'alternativa cooperativista Mensakas⁵⁴.

Glovo i Deliveroo basen el seu model laboral en no contractar repartidores i pagar a preu fet, o sigui, que la seva aspiració seria que qualsevol persona amb una bicicleta o motocicleta estigués disposada a convertir-se en repartidora unes hores al dia. Com més persones millor perquè així asseguruen que sempre podran fer les entregues, atès que, ara com ara, aquestes empreses mantenen en frau de llei a les repartidores, tot utilitzant el paradigma de l'economia col·laborativa (Simón, 2018) per realitzar una pràctica d'explotació tan antiga com és el treballa preu fet.

54. Per a més informació, veure <https://www.mensakas.com/>

Les empreses de venda online estan basant el seu creixement en quatre aspectes interrelacionats: la desregulació de les relacions laborals, el baix preu dels diners que els aporta finançament constant, l'atur elevadíssim que proporciona mà d'obra infinita i les limitacions de la mobilitat i reducció dels aforaments que fa que les relacions comercials hagin de passar per elles.

El vendaval que devasta sectors sencers de l'economia i envia milions de persones a l'atur font inesgotable de treballadores per les plataformes online

Per Schumpeter i els neoliberals la crisi està renovant el capitalisme. Pels seguidors del darwinisme social, aquelles empreses i persones que pateixen la crisi estan poc adaptades i són accessòries. Des del punt de vista de la humanitat, la crisi econòmica associada a la pandèmia està mostrant descarnadament la ineficiència d'un sistema com el capitalista que, malgrat tenir els recursos suficients per garantir les necessitats vitals de tothom, els malbarata amb l'acaparament de recursos per parts dels rics (no poden gastar el que tenen ni en diverses vides) i la negació d'aliments, habitatge a un número cada cop més gran de persones tot i produir-los o poder produir-los en abundància. Els economistes del sistema, quan se'ls qüestiona sobre per què mai tenen en compte les necessitats de les persones sense recursos per determinar la demanda real responen que el mercat funciona només amb la demanda efectiva, o sigui de la gent que pot pagar. En aquests moments, moltes persones han perdut la feina (l'atur està ja per sobre del 16%, segons l'EPA del darrer trimestre), o bé no cobren els ERTOS, ni l'ingrés mínim vital ni la renda garantida, i per poder sobreviure accepten treballar com a repartidores de Glovo, Deliveroo o Amazon, sense oblidar la quantitat d'economia submergida que trobem a pàgines com Walla-Pop (en forma de transportistes i els més variats oficis).

El treball a preu fet (gig-economy) com a mostra de la correlació de forces dins la lluita de classes

La seva traducció literal seria economia dels “bolos”. En realitat, el terme vol englobar totes aquelles activitats laborals a les quals es cobra per “actuació” tal com malauradament passa la majoria del món de l'espectacle.

Als països anglosaxons aquesta expressió té un sentit, però aquí, excepte, potser, dins de l'àmbit acadèmic, no aporta res. De fet, la majoria de persones que pateixen aquestes condicions laborals desconeixen aquest terme. Les *riders* parlen de preu per comanda, les Kellys de preu per habitació, molta gent que treballa a taller de costura cobra per peça de roba, a molts llocs del camp (on no arriben les organitzacions sindicals) per quilogram de fruita recollida, a les immobiliàries per transacció feta, etc. Podríem parlar també de les Empreses de Treball Temporal, ETTs, que poden arribar a fer contractes d'una o dues hores. Al final és treball a demanda, a preu fet, a comissió però ningú parla de *gig*. Potser els únics sectors que en parlen són la faràndula i el càtering on sí que s'utilitza el *caché* per bolo, però mai de preu per “*gig*”. Des del punt de

vista de la lluita de les treballadores, crec que no és gaire convenient que es vulgui importar un terme per descriure allò que fan unes persones aliè a aquestes. Tanmateix, la idea principal no és discutir sobre la utilització d'un neologisme sinó entendre que aquesta forma de treball no és nova, sinó que ha estat la forma majoritària de relacions laborals a la llarga de la història de la classe treballadora i encara ho és. Només cal haver vist *Cinderella man*, ambientada a la Gran Depressió o la sèrie *Babylon Berlin* que es desenvolupa a la República de Weimar, en les quals es reflecteix la realitat d'una època on els encarregats triaven cada dia uns quants treballadors als ports o com administratives d'una comissaria per realitzar una tasca concreta.

A l'agricultura, un cop abolida la servitud, molta gent va passar a ser jornalera, no obstant la propietat de la terra va continuar en mans dels de sempre i la gran massa camperola es va transformar en treballadors rurals que es van movent amb les collites. Durant molt de temps, anaven a les places dels pobles i allà cada dia havien d'esperar que el capatàs els triés. Després se'ls carregava en furgonetes per anar a treballar, sense assegurança, amb les eines llogades, etc, a les mines es cobrava per quilogram de mineral, a les fàbriques per quantitat de roba feta etc. Un exemple en són les "matchgirls", dones fabricants de llumins que el 2 de juliol de 1888 van començar una vaga. Aquestes dones cobraven per feina feta, ja fos per tallar els eixos dels llumins, per submergir-les al fòsfor, per ficar-les dins les caixes, que al seu torn eren muntades a casaper altres treballadores encara en condicions més precàries. Aquestes noies havien d'emportar-se les seves eines i materials com els pinzells i la cola. Van guanyar la vaga i al cap de poc temps amb el Salvation Army van desenvolupar una fàbrica alternativa de llumins amb millors condicions i utilitzant el fòsfor vermell, molt més tòxic que el blanc que utilitzava la fàbrica privada Bryant and May⁵⁵.

Les *riders*, igual que la majoria de treballadores a la major part del món i durant la major part de la seva història han de posar les seves eines, telèfon mòbil, pagar-se les dades, la motocicleta, bicicleta, cotxe, metro i bus. De la mateixa manera un de les que dona pedals per guanyar-se la vida, cau i es fa mal, l'endemà no treballa ni cobra, ni rep indemnització, a no ser que tingui contractat una assegurança privada, tal com passava als temps de Dickens.

Així doncs, la pressió dels amos per explotar més a les treballadores és una constant històrica. Certament, els telèfons portàtils amb internet no tenen gaires anys i no es pot negar que són unes noves màquines al·lucinants. Les aplicacions com *staffomatic* que és la que feia servir Deliveroo per relacionar-se amb les *riders* substitueixen a l'encarregat que sortia a la porta de la fàbrica o que anava a la plaça del poble a recollir. És cert que l'smartphone és a moltes butxaques, que permet l'atomització, ja que no requereix que les transportistes s'ajuntin a cap lloc concret. Tot i això les *riders* saben que l'algorisme detecta

55. Per a més informació, llegir https://en.wikipedia.org/wiki/Matchgirls%27_strike

la seva posició i els assigna les feines en funció de la proximitat al client i al restaurant i, per tant, tendeixen a reunir-se per exemple al voltant del McDonalds de Sagrada Família. Aquest intent de dispersió i de competència entre treballadores no és nou, com tampoc ho és el mecanisme d'acomiadament que es redueix a l'expulsió de l'aplicació de la treballadora acomiadada, mentre que abans a la gent que feia costura a casa era tan simple com no portar-li més roba⁵⁶. No obstant això, l'escala de precarització de llocs de feina i la centralització a unes poques empreses que permeten els telèfons mòbils i les telecomunicacions no s'havien donat mai a la història recent del capitalisme.

Aquestes empreses han trobat una manera d'obtenir beneficis estenent una gran xarxa de relacions mercantils als àmbits quotidians de la vida i aprofitant-se de les necessitats, primer de les treballadores més precàries, dones, joves i migrants, i ara de la gran massa d'aturades a les quals neguen qualsevol dret laboral. Així han aconseguit fer retrocedir les relacions laborals a un període previ a les conquestes sindicals de manera que poden convertir els costos laborals en despeses variables totalment lligades a la demanda. O sigui el somni de la desregulació total de les relacions laborals fet realitat.

Acomiadaments en massa, riders disponibles

L'anomenada «nova economia» ha trobat un nínxol on posar en pràctica aquesta forma extrema de relacions laborals, però, a més, el tancament del sector cultural, de l'hostaleria, de les empreses auxiliars i la crisi de l'automoció està fent que les treballadores que abans guanyaven uns 1500€ al mes i que, per tant, no pensaven entrar a treballar a un sector tan precari, avui ho facin. Si fa tres anys aquestes feines eren per gent jove i/o migrant, avui s'hi sumen antigues treballadores d'altres sectors que utilitzen el seu cotxe, motocicleta o furgoneta per repartir, sigui menjar o productes d'Amazon.

Les condicions per les transportistes són similars a totes les empreses, tot i que els amos intenten que ningú sàpiga quan cobra el company. Els propietaris de les aplicacions pacten amb les botigues, restaurants, etc., unes comissions, i, després, cerquen el que, de manera eufemística, anomenen col·laboradors. En diuen economia col·laborativa. Ens diuen que l'únic que fan les plataformes és posar en contacte transportista amb clientela i empresa proveïdora. Aquestes persones segons les empreses no tenen relació laboral, tanmateix se'ls proporciona una caixa amb el logo de l'empresa, se'ls determina la zona a la qual treballaran, se'ls informa de la «tarifa» que cobraran i se'ls demana disponibilitat. A més, una vegada i una altra les *riders* i les seves advocades han aconseguit acreditar la relació laboral.

56. Veure RoiRibeira (2017) *Así se tejió el imperio de Inditex: miles de mujeres gallegas sin derechos* Recuperat de <https://www.elsaltodiario.com/inditex/asi-tejio-imperio-amancio-ortega-inditex-mujeres-gallegas-precariudad-sin-derechos>

Les transportistes o *riders* han d'estar pendents del telèfon mòbil perquè un moment al dia s'obren torns i pateixen l'angoixa per saber si els entraran comandes, la mateixa angoixa que patien les places dels pobles rurals, o als anys 50 a la plaça Urquinaona de Barcelona, ja que només uns pocs són triats per l'algorisme.

Les treballadores d'*apps* o d'empreses com Amazon han de triar entre la misèria de no tenir cap ingrés i la pobresa de treballar fent viatges pels quals reben 3 o 4€, quan saben que no podran guanyar un salari mínim per accedir a un habitatge en condicions dignes però que els permetrà poder rellogar una habitació i amb el cobrament d'algun subsidi⁵⁷ i o el treball de tota la família aconseguiran sobreviure.

Les rondes de finançament, diners fàcils per a empreses de rendibilitat mínima o dubtosa

Uber va tenir un balanç negatiu de 612 milions d'euros durant el primer trimestre de 2020 (Ruiz de Gauna, 2020), Amazon va obtenir uns beneficis de 11588 milions durant el 2019 (EFE, 2020), que representen un 4% respecte al total de la facturació, Glovo i Deliveroo també treballen a pèrdues (Simón, 2019), tot i això, no paren de créixer. A apartats anteriors ja havíem explicat que aquestes empreses estan al final de la cadena de valor i que, per tant, no poden cobrar gaire pels seus serveis i necessiten fer moltíssimes transaccions per ser rendibles i a moltes els falta molt per ser-ho. De fet, se les anomena empreses unicorn, perquè sense cotitzar a borsa i, per tant, no repartir dividends assoleixen valors de més de 1000 milions de dòlars. A la figura següent hi apareixen les principals, però Deliveroo, Cabify, , Airbnb, Zalando, Spotify, Blablacar, també ho són.

Això no obstant, aquestes empreses reben ingents quantitats d'inversions anomenades rondes de finançament. Per què passa això? Per respondre a la pregunta s'han de considerar quatre factors: la pressió a la baixa de les condicions laborals que provoquen, la capacitat d'aconseguir rendes de monopoli en enfonsar sectors al complet, la mineria de dades i el baix preu dels diners que fa que tenir diners als bancs sigui molt poc rendible.

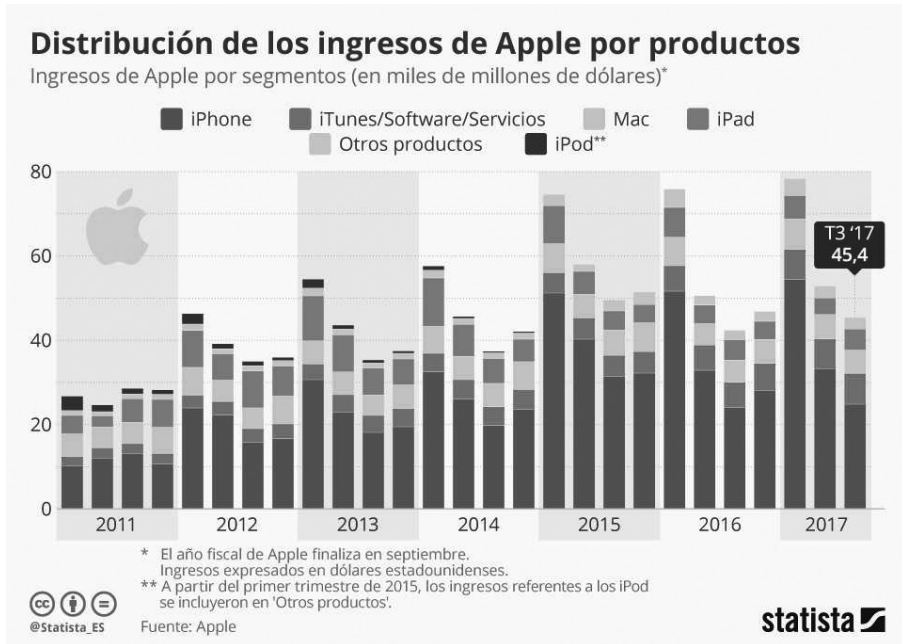
Per molt que cerquéssim un exemple més clar del que significa la destrucció creativa seria molt difícil trobar qualsevol cas més paradigmàtic que el sector de la distribució de continguts musicals. En una dècada, s'ha passat de botigues a peu de carrer a 3 distribuïdors principals, Youtube, propietat de Google, iTunes, propietat d'Apple i Spotify, propietat del seu fundador, el suec Daniel

57. Les rendes mínimes, tal com s'implementen majoritàriament avui dia permeten a les empreses estalviar-se bona part del salari que es paga socialment. A més si es considera que cada cop major percentatge d'impostos es pagat per la classe treballadora acaba passant que les treballadores paguen en part el sou d'altres treballadores.

EK. Spotify, amb 128 milions d'usuàries de pagament i 153 que no paguen i a canvi escolten anuncis va perdre 72 milions el 2019 (García, 2020). iTunes, que és la principal botiga de música als EUA representa una quantitat mínima d'ingressos respecte al total d'Apple, i això que la clientela subscripta a la marca de la poma (60 milions) està subscripta majoritàriament al servei. Youtube no arriba als 20 milions d'usuàries de pagament, o sigui que la majoria dels seus ingressos són per publicitat. AmazonMusic compta amb 55 milions d'usuàries i cal destacar el cas de l'Índia, on la companyia Gaana compta amb 152 milions d'usuàries.

Empreses Unicorn amb més valors al 2018.
 Font: <https://hablemosdeempresas.com/empresa/empresas-unicornio/>

Ingressos del diferents productes d'Apple.
Font: <https://www.bankinter.com/blog/empresas/que-productos-apple-generan-mas-dinero>

O sigui, si sumem Deezer, amb 14 milions d'usuàries, veiem que 5 empreses dominen la distribució musical i malgrat això encara no guanyen diners. Tanmateix pràcticament han eliminat les botigues de discos físiques⁵⁸.

Amazon, Google i Apple bàsicament inverteixen enormes quantitats de diners en aconseguir tràfic d'internet i, així, poder guanyar diners amb les dades, ja sigui mitjançant la venda de publicitat amb allò que anomenen "Machine Learning" o Spotify, com que no té al darrere cap de les GAFA (Google, Amazon, Facebook i Apple), s'ha cercat amics com TPG, Dragoon i Goldam Sachs, que el 2016 van invertir-hi 1000 milions de dòlars (Web Financial Group, 2016).

58. Aquest procés de substitució de les botigues de discos per les grans plataformes s'està donant de manera molt ràpida amb les sales de cinema. No vol dir que desapareguin totes però sí que cada cop són més espais de consum audiovisual puntual i que la majoritàriament veu les estrenes a alguna plataforma. La restriccions per la pandèmia estan accelerant el procés.

Després de la música, ara li toca a la restauració? Les darkkitchen

Passa el mateix amb Glovo i Deliveroo: compten amb enormes rondes de finançament constant que els permeten invertir més en publicitat, millorar els algorismes i mediatitzant la relació restaurant client. Aquesta dinàmica s'ha incrementat amb la pandèmia, de fet, significa pràcticament l'única alternativa per a molts negocis de continuar oberts. Moltes cambres i cambres estan esdevenint *riders*, sense horari, sense vacances pagades, sense seguretat social i tantes altres coses.

Aquesta relació té una derivada fonamental. De la mateixa manera que Amazon permet a botigues particulars utilitzar la seva plataforma per vendre i un cop té els coneixements de proveïdors i de clients és capaç d'oferir el mateix més barat, Glovo i altres empreses estan desenvolupant les Darkkitchen o Cloudkitchen (CCMA, 2019). Són cuines automatitzades que només treballen per empreses de delivery. Glovo té una cuina fosca a Les Corts a les quals hi ha 12 restaurants, la cadena de Sushi Instantmaki ha obert 6 locals a Barcelona darrerament, l'empresa alemanya *Keatzté* dues cuines a Barcelona i aquestes són dades del 2019. Queden per determinar els efectes de la pandèmia, però a ningú se li escapa que aquestes Darkkitchen no tenen horari de tancament, no tenen ni límit d'aforament. A més, l'aprenentatge online permet a aquestes empreses determinar els millors punts per posar un restaurant, saber exactament quins dies i aquines hores necessiten més cuiners i sobretot quins plats són els més demanats. No paguen cambres, no paguen decoració, no necessiten tenir taules i cadires perquè els menjadors de casa nostra esdevenen els seus salons. Ara mateix, cada cop que un restaurant de barri rep una comanda via Deliveroo, UberEats o Glovo està explicant a la competència qui són els seus clients, els seus millors plats i quan tenen demanda, i, a sobre, paga per fer-ho.

A la vegada, tenim bars i restaurants passant un moment econòmic dur, enviant les cambres als ERTOS, amb dificultats per accedir als crèdits ICO, havent de pagar lloguers o hipoteques i a l'altra banda tenim grans empreses que reben una font inesgotable de finançament a conseqüència d'unes polítiques de suposat estímul econòmic basades a reduir el preu dels diners per afavorir la inversió (això sí, només dels grans conglomerats, que són els que gràcies al seu poder econòmic poden accedir als diners gratis que la FED o el Banc Central Europeu donen als bancs). És aviat per dir què passarà, però les dades de tancaments de bars, restaurants, però també botigues són cada cop més altes. Ja estem pràcticament a un oligopoli de la distribució de menjar online (Glovo, Deliveroo i Uber Eats) i aquestes empreses estan aprofitant per fer fora del negoci als restaurants que els han ensenyat què menja la gent. Pels capitalistes, això és destrucció creativa, però nosaltres sabem que no és res més que concentració de cada cop més riquesa en menys mans. I si no que els preguntin a la gent de Madrid que van veure com durant la final de la Champions de 2019 les VTC van pujar el preu del transport un 300% mentre les conductores i conductors cobraven pràcticament el mateix (Souto, 2019).

Cal no oblidar que els grans fons inversors que insuflen diners a les plataformes estan actuant també com a instruments del capital per pressionar a la baixa les condicions laborals de la gent treballadora. Aquestes plataformes pressionen per la desregulació total de les relacions laborals. Ja sabem que la precarietat d'un sector de la població acaba afectant la totalitat de la població, un exemple seria el contracte de zero hores a Anglaterra⁵⁹.

Propera estació esperança RidersxDerechos, manual d'autoorganització

Com hem vist, això de l'economia col·laborativa (Simón, 2018) no és res més que una manera de poder explotar més al personal, que certament quan va començar tenia bona premsa. Airbnb es veia com l'evolució lògica de Coach-Surfing; Uber, Deliveroo, Glovo donaven bon rotllo perquè et permetien treure uns euros mitjançant la bici i el teu temps lliure. Durant els passatges d'aquest capítol hem intentat explicar què hi ha darrere d'aquest màrqueting de llops amb pell de xai. La cosa no pinta bé, però allà on hi ha opressió hi ha resistència. L'estiu de 2017, quan ningú s'ho esperava, quan a tots els mitjans Deliveroo apareixia com una alternativa per a joves estudiants, va esclatar la vaga de les *riders*. Vaig tenir la sort de poder estar allà col·laborant amb una lluita que va sorprendre a tothom i que ha provocat canvis molt importants. De fet, hi ha una llei en marxa per acabar amb el model de fals autònom que les empreses utilitzen. El camí per arribar al fet que el ministeri de treball estigui treballant en una llei no ha estat fàcil però mostra que si es lluita es pot guanyar.

Vaga Deliveroo

Tornem a finals de 2016 començament del 2017. En aquells moments la gent entrava a Deliveroo i els explicaven que eren col·laboradors, que no hi havia sou sinó gratificacions. Les treballadores cobraven un sou mínim per hora a la qual estaven connectades. En aquells moments, poca gent sabia el que era Deliveroo i necessitaven captar mà d'obra. L'empresa organitzava a les treballadores en nucli. Eren zones de l'Eixample, Ciutat Vella, Poble Nou a les quals les treballadores havien de ser-hi per poder-se connectar a l'aplicació i rebre comandes. Allà, de la manera més analògica imaginable es van començar a establir els llaços de confiança imprescindibles per emprendre qualsevol lluita. Allà, l'Oriol Alfambra, treballador i militant anticapitalista, va començar a parlar amb les companyes de la necessitat de fer una carta a l'empresa per reclamar

59. El contracte de 0 hores "pensat" en principi per a tasques puntuals era la forma laboral per a 1,8 milions de persones al 2017 quan el 2014 eren 697.400 . El 90% de les treballadores de McDonalds o d'SportsDirects tenen aquestes condicions que arriben al salari mínim i no tenen cobertura per enfermetat.

coses tan senzilles com roba de treball per si plovia, una assegurança en cas d'accident, la reparació de les bicicletes, el pagament de la tarifa de mòbil etc. Aquesta carta va córrer com la pólvora i a la primavera de 2017 va tenir lloc una reunió amb un representant de l'empresa. El vídeo de la reunió mostra com l'home de palla de l'empresa que es negava a reconèixer a les treballadores va acabar firmant la rebuda de la carta. L'empresa no es va quedar quieta i al cap de poc temps va enviar un correu a totes les treballadores dient que canviava les condicions. Aquest correu, i molts més, van acabar provant que les *riders* eren i són treballadores per compte d'altri. Però això va ser més endavant quan van arribar els judicis. La intenció de l'empresa era acabar amb el mínim per hora i passar al model actual de treball a preu fet. La situació es va precipitar, va ser al·lucinant, els centres on Deliveroo obligava als *Riders* a concentrar-se per treballar bullien d'octavetes i consignes. *-El dissabte 2 vaga, ningú es connecta!-*. I així va ser. El dissabte els amos de Deliveroo van tastar medicina obrera. Van haver de tancar l'aplicació perquè no podien servir, llàstima que no es va conservar la captura de pantalla amb el missatge. Sense treballadores no són ningú. La batalla també va ser a Twitter. El mur de Deliveroo, allà on els restaurants paguen per aparèixer es va convertir en un aparador de la vaga, milers de persones van etiquetar Deliveroo com explotadors⁶⁰. A més, les notícies a la premsa al voltant de les plataformes van canviar radicalment, es va passar d'una visió positiva⁶¹ a informar de com les condicions laborals eren terribles dins l'economia col·laborativa. De fet, al començament del conflicte només el Diari del treball, la Directa i el Salto havien informat sobre aquesta.

Una manifestació en bici quan va acabar la jornada de vaga, concentracions a les oficines de Deliveroo amb delegades del sindicat que hi donava suport (la IAC, Intersindical Alternativa de Catalunya), un viatge a València en cotxe per contactar amb *riders* locals i estendre *RidersxDerechos*. Aquests fets mostren la necessària sinèrgia entre xarxes i organització real. El contacte s'havia fet via twitter però no van ser fins que les *riders* no es van veure les cares que es va forjar la solidaritat real. Va ser qüestió de minuts; eren camarades disposades a lluitar. Es van entendre de seguida i a la seu de la Intersindical Valenciana se li va obrir un altre front a Glovo i Deliveroo.

Però tot no van ser flors i violes. La vaga va ser una llavor gegantina, tanmateix, l'empresa va reaccionar, va *deslogejar* a la gent més significativa, Uri, Eve, Txiqui, Núria, Mario (que en pau descansi), va bloquejar a Twitter a tothom que havia *postejat* en contra seva i va fer una campanya brutal per fer entrar més treballadores, fins i tot trucant a antigues persones perquè s'incorporessin, va donar incentius als esquirols i va collar a la resta de treballadores mitjançant

60. Per a més informació llegir: <https://diaritreball.cat/tag/vaga-deliveroo/>

61. Existeix un magnífic treball sobre com la lluita de *RidersxDerechos* va afectar a la percepció de la social Medios, ideología y tecnología: el caso de los *riders* en medios de comunicación. Mª Soliña Barreiro González, Aina Fernández i Aragonés (Tecnocampus-Universitat Pompeu Fabra)

dos mecanismes de control que són propis de les plataformes: la *gamificació*, com més comandes difícils i poc rendibles fas, més bones comandes et dono, i el *ràting*, en funció de la valoració del client, més bones comandes entren a l'aplicació (Simón, 2019). Aquesta pressió explica per què les *riders* a vegades van com esperitades per la ciutat.

El front legal

Les treballadores van fer la vaga, l'empresa va reaccionar i elles van contraatacar mitjançant denúncies a inspecció de treball i a les magistratures laborals. Durant tot el conflicte, tant a València com a Barcelona les treballadores van anar elaborant un dossier amb proves per demostrar que l'empresa controlava horaris i salaris i que en cap cas les treballadores eren autònomes. Aquí va tenir un paper important la feina de la Mireia Herrera, delegada de la IAC, i en Natxo Parra, advocat del Col·lectiu Ronda, que va acompanyar el procés des del principi ha anat guanyant un cas darrere de l'altre fins a 20 demandes i ha aconseguit la readmissió de fins a 6 companyes que avui en dia cobren de Deliveroo, encara que aquesta es nega que s'incorporin. Cal destacar la valentia i la coherència de les *riders* que no han venut els seus llocs de feina. També destaca el cas de Víctor Sánchez, de València que va rebutjar una oferta de Deliveroo de 10.000€.

A més, les demandes a Glovo, com la de Juan Carlos, han portat al suprem a sentenciar que les *riders* són treballadores per compte d'altri i que, per tant, no poden fer treballar a preu fet. Se'n deriven multes de la seguretat social i moltes altres coses més que serien llarg de relatar. Però la conjunció d'autoorganització, lluita sindical i legal ha portat a que el govern es posi a legislar, i no en el sentit que volien les companyies (cap el contracte de 0 hores) sinó per defensar els drets de les treballadores. O com a mínim això han promès.

La solidaritat internacionalista

Des d'un primer moment, les *riders* van tenir clar que Deliveroo és una multinacional i que, per tant, tenien companyes més enllà de l'Estat. Així, igual que s'ha anat a Madrid, Saragossa, València i Bilbao, s'ha parlat amb gent de Berlin, Roma, Xile, Argentina, París, Bèlgica i Londres, per compartir estratègies. Des de l'*app* sindical fundada a Argentina que permet l'organització laboral al voltant d'una aplicació mòbil, a les treballadores que demanen a amics que es donin d'alta a alguna d'aquestes companyies per després substituir-les i fer inútils els acomiadaments de les persones significades. Hem de pensar que els encarregats pràcticament mai veuen a les treballadores un cop es donen d'alta. Tot això i més es va poder parlar a la trobada internacional de *riders* que va tenir lloc a primers de Novembre de 2018 a Barcelona.

Mensakas, l'alternativa

La llavor de la vaga de 2017 ha estat molt fructífera, tant al front legal que ha collat i molt a les empreses. Però cal destacar l'aparició de dues cooperatives a Madrid, la Pàjara i a Barcelona Mensakas. El cas del qual parlaré, breument, és el de Mensakas perquè és el que conec. Aquesta cooperativa, el lema de la qual és *Som l'alternativa, drets laborals per nosaltres, millor servei per a tu* comença a funcionar el maig de 2018, o sigui a partir de la lluita incansable, les treballadores han estat capaces d'aixecar una alternativa, petita encara en comparació a Glovo i Deliveroo. De mica en mica han anat adquirint vehicles per què les *riders* no hagin de posar les seves bicis. Paguen les baixes i les vacances. Mentre escric aquestes línies estan punt de treure al mercat una app pròpia i ofereixen a tots els restaurants als que poden arribar un servei bo, eficient i que en cap cas servirà per robar-los la clientela. Aquí també cal recordar a l'ecosistema de l'economia social i solidària que ha ajudat a finançar la cooperativa, així com l'aposta de la IAC per entendre que sindicalisme i cooperativisme han d'anar lligats.

Alguns apunts breus

El primer és el paral·lelisme entre la lluita de les MatchGirls (finals s. XIX) que va començar amb una petició, va continuar amb una vaga i va acabar creant una fàbrica alternativa, i la lluita de les *Riders* que va començar amb una carta de peticions, va seguir amb una vaga i ha acabat creant una cooperativa.

El segon, apuntar algunes de les mancances del capítol i que necessàriament han de formar part de la lluita. Per què no tenim servidors d'internet públics que donin servei a la població i utilitzin la mineria de dades pel benefici col·lectiu? Quin és l'impacte ecològic del sistema de plataformes i de la seva acceleració del consum?

Bibliografia

CCMA (2019) La demanda de menjar a domicili porta el "boom" de les cuines núvol o fantasma a Barcelona. Economia de butxaca. Recuperat de <https://www.ccma.cat/324/la-demanda-de-menjar-a-domicili-porta-el-boom-de-les-cuines-fantasma-a-barcelona/noticia/2930813/>

Cockshot, P. i Nieto, M. (2017) *Ciber-comunismo. Planificación económica, computadoras y democracia*. Editorial Trotta

EFE (2020) Amazon cierra 2019 con un beneficio de 11.588 millones, un 15% más. Recuperat de https://elpais.com/economia/2020/01/31/actualidad/1580461940_213951.html

García, J. (2020) Quién está ganando la guerra del streaming de música? Recuperat <https://www.xataka.com/empresas-y-economia/quien-esta-ganando-guerra-streaming-musica>

Harvey, D. (1995) La Condición de la postmodernidad. Recueperat: https://flacso.edu.ec/cite/media/2016/02/Harvey-D_1990_La-condicion-de-la-posmodernidad-Investigacion-sobre-los-origenes-del-cambio-cultural.pdf

Marx, K. (1867) El Capital. Crítica de l'economia política. Madrid: Akal 2000.

Morozov, E. (2018) Capitalismo bigtech ¿Welfare o neofeudalismo digital? Enclave de libros

Ruiz de Gauna, C. (2020) Uber eleva las pérdidas a 2.900 millones de dolares. Recuperat: <https://www.expansion.com/economia/digital/companias/2020/05/07/5eb470b9e5fdea0a3e-8b45e0.html>

Simón, O. (2018) Les aplicacions de la dita economia col·laborativa: mercantilització de la vida quotidiana i explotació laboral en massa. Recuperat: <https://diaritreball.cat/les-aplicacions-de-la-dita-economia-collaborativa-mercantilitzacio-de-la-vida-quotidiana-i-explotacio-laboral-en-massa/>

Simón, O. (2018) Uberització del treballs, Airbnbització de l'habitatge. Recuperat: <https://iac.cat/2018/08/06/uberitzacio-del-treballs-airbnbitzacio-de-lhabitatge/>

Simón, O. (2019) La gamificació, el rating i els accidents laborals a Glovo, Deliveroo, Uber eats. Recuperat <https://diaritreball.cat/la-gamificacio-el-rating-i-els-accidents-laborals-a-glovo-deliveroo-uber-eats/>

Simón, O. (2019) Plataformes, forma digital d'un capitalisme en crisi Recuperat <https://catarsimagazin.cat/plataformes-forma-digital-dun-capitalisme-en-crisi/>

Souto, K. (2019) Las VTC amenazan con fijar el monopolio del transporte en las grandes ciudades. Recuperat <https://elcierredigital.com/investigacion/928491124/la-champions-disparo-el-precio-de-uber.html>

Srnicek, N. (2018) Capitalismo de plataformas. Editorial Cactus

Web Financial Group S. (2016) Spotify lograf inanciación por 1.000 millones y promete salir a bolsa antes de 2018. Recuperat <https://www.bankinter.com/blog/lo-ultimo/spotify-logra-financiacion-por-1-000-millones-y-promete-salir-a-bolsa-antes-de-2018>

VII. Virar el rumb
de la producció.
La Sobirania
Reproductiva com
a estratègia per
avançar cap a un
model autocentrat
amb democràcia
econòmica

Josep Manel Busqueta Franco

En aquest text es pretén plantejar alguns dels elements fonamentals que han de bastir un nou model productiu, en la base d'un procés de transformació profund de la realitat econòmica i social. El text parteix de les nocions d'immanència i organicitat pròpies del capitalisme, per presentar com aquestes característiques haurien de transformar-se per donar sentit a un model que tingué com a estratègia evolutiva la Sobirania Reproductiva. Completa el text l'esbós d'un model productiu autocentrat basat en la democràcia econòmica, com a concreció d'aquesta estratègia transformadora.

Tal com ja s'ha descrit àmpliament en altres capítols d'aquest treball, la dinàmica del capitalisme actual ha provocat greus desequilibris tant socials com ambientals. Situacions crítiques que requereixen canvis profunds. Sense aquests canvis, ja no és només la vigència del capitalisme la que està en dubte sinó la continuïtat de la vida futura en el planeta. A més, en aquest camí inexorable cap al col·lapse social i ambiental, de ben segur ens enfrontarem a escenaris inèdits, on la violència i la negació de la condició humana poden esdevenir, sens dubte, dues de les principals característiques del futur no massa llunyà que ens espera. Aquesta tesi no és cap novetat, ja fa força anys que diverses veus ens han anat anunciant que el futur que avui albirem esdevindria una terrible realitat si no es prenen les mesures oportunes. Mesures que presentaven totes el comú denominador d'esdevenir una veritable transformació econòmica i social. L'informe del club de Roma (1972) segurament fou un dels primers documents rellevants a escala internacional que ens va proposar les dimensions del problema que suposava la dinàmica expansiva del capitalisme. A casa nostra cal recordar la veu clara i pedagògica d'aquell gran mestre i activista per una societat millor que fou Ramon Fernández Durán. Ell, ja el 1993, en el seu llibre *La Explosión del desorden* exposava que:

“L'actual model productiu, econòmic i social, basat en la lògica del creixement i de l'acumulació, genera en la seva evolució un ordre aparent, fonamentat sobre desigualtats creixents, que engendra a la vegada un desordre creixent d'índole interna, econòmica i social, i externa, ambiental,(...) és important assenyalar que l'ordre aparent del model present se sustenta en un increment constant del consum energètic. (...) L'evolució del model actual, que indueix aquest desordre intern i extern creixents, anirà xocant, ho està fent ja, amb els límits de la naturalesa econòmica, sociopolítica i ambiental, fent esclatar crisis de molt diversa natura, els efectes de les quals s'acumularan i s'amplificaran. En aquest context les “metròpolis” es convertiran en espais “privilegiats” on es concentrarà la conflictivitat difusa i puntual, que es derivarà d'aquestes crisis, i en definitiva de la ingovernabilitat de lo social (comportaments desordenats, delictius, conflictes Interètnics, antagonistes, etc) com a manifestació darrera derivada de totes elles” (Fernández Durán, 1993)

Avui hem de ser conscients que segurament ja és tard per emprendre les mesures adequades que permetin revertir la crisi social i ambiental a la qual el capitalisme ens ha sotmès. Això no obstant, esdevé imprescindible tal com proposava Walter Benjamín, accionar el *fre d'emergència*. Això en l'àmbit social i econòmic suposa introduir les polítiques i les mesures adequades per tal d'aturar la dinàmica depredadora que, tant en l'àmbit humà com ambiental, suposa el capitalisme avui, amb l'esperança que sigui possible gestionar de forma justa i solidària el difícil present i futur que ens espera.

La reproducció orgànica i immanent del capitalisme. La base de la fractura metabòlica

A l'hora de pensar en alternatives al model productiu actual ens cal tenir present quina forma pren i sobretot com es reproduïx l'actual model econòmic i social capitalista. Sense cap mena de dubte exposar i fonamentar les idees principals que expliquen aquesta lògica s'escapa de les dimensions d'aquest article, no obstant esdevé imprescindible presentar el que, des del meu punt de vista, són algunes de les característiques fonamentals que basteixen el model de producció i reproducció del capitalisme i que el diferencien de qualsevol altre mode de producció històric. Tenir clares aquestes característiques estructurals del capitalisme esdevé fonamental per tal de saber quina ha de ser la natura i radicalitat de qualsevol proposta que es pretengui alternativa al capitalisme.

Una característica fonamental del capitalisme com a sistema econòmic és la seva reproducció orgànica. Tal com explica Karl Marx a la introducció dels *Grundrisse* (2009) els individus es produeixen en societat i alhora, la producció d'individus està condicionada socialment. És a través de la nostra activitat pràctica concreta a l'interior de la societat en què vivim com ens produïm com a persones, i ho fem a través d'un procés de producció que no només és material (béns i serveis), sinó que també es basa en unes formes de relacions socials, de cures, afectives i culturals determinades. D'aquesta manera ens cal entendre que les activitats productives no són només aquelles que permeten obtenir mercaderies amb un valor d'ús que satisfà les necessitats socials. Són també processos socials en què ens desenvolupem com a persones. La producció, per tant, en la mesura que és social, produeix també éssers socials (Benítez Romero et al., 2013).

Seguint M Lebowitz (2014), per tal d'entendre la reproducció del capitalisme hem de concebre'l com un procés total, connectat com una *"estructura social en la qual totes les relacions coexisteixen simultàniament i es donen suport mútuament"*. En el capitalisme, explicava Marx, *"cada relació econòmica pressuposa totes les altres en la seva forma econòmica burgesa; tot el que es postula és, també, un pressupòsit; això és així en tots els sistemes orgànics"*. La producció, la distribució i el consum característics del capitalisme es reforcen mútuament per tal d'assegurar-ne la reproducció com a sistema orgànic. Ras i curt, el capitalisme no és tan sols un sistema de producció sinó també de reproducció. A l'organicitat com a característica pròpia de la reproducció del capitalisme cal afegir-li la immanència de les premisses que conformen la base del dinamisme capitalista. Tal com assenyalen Negri i Hardt (2002), el capital, opera en el pla de la immanència, a través de punts de transmissió i xarxes de relacions de dominació sense necessitat de comptar amb un centre concret, transcendent de poder. Històricament el capital tendeix a destruir les fronteres socials tradicionals, a expandir-se a través dels territoris i a incloure sempre noves poblacions en els seus processos. Podem entendre la lògica expansiva

del capital en tres processos ben analitzats per Marx. Primer en els processos d'acumulació primitiva, el capital separa a les poblacions dels seus territoris, dels seus costums reproductius i crea un proletariat "lliure". En la seva evolució a través del món, el capital destrueix les cultures tradicionals i les organitzacions socials per crear les xarxes i els itineraris d'un únic sistema cultural i econòmic de producció i circulació. Per altra banda el capital posa totes les formes de valor en un únic pla comú (el valor de canvi) i les vincula a través del diner, el seu equivalent general. El capital redueix tota forma preestablerta a una qüestió de diner, això és a termes econòmics quantitius i commensurables. I en tercer lloc, les lleis per les que es regeix el capital no són lleis superiors que regeixen el capital des de les altures, sinó que són lleis històricament variables, immanents al propi funcionament del capital: les lleis de la taxa de guany, la taxa d'explotació, la realització del valor etc. En resum, el capital no necessita un poder transcendent, sinó que emana de mecanismes incrustats en la seva pròpia lògica de funcionament.

Així doncs, el que tenim és que en el capitalisme la sobirania rau en la mateixa genètica del capital. És la idea subjacent en la teoria del mercat que s'autoregula a través de la mà invisible d'Adam Smith i sota l'acompliment de la llei de Say (que tota oferta crea la seva pròpia demanda). Segons la teoria clàssica i neoclàssica, qualsevol interferència en aquest funcionament lliure del laissez-faire ens condueix a situacions d'estancament, de penúria econòmica i de crisis. Tanmateix, a aquesta idea de "llibertat" que es proposa en la base de la dinàmica social queda limitada en les relacions socials pròpies de la producció capitalista. Marx ens assenyala que la democràcia acaba a la porta de la fàbrica. Idealment, els i les treballadores són lliures de vendre la seva força de treball al capitalista que vulguin, però mai es podran escapar dels capitalistes en el seu conjunt. Els i les treballadores necessiten vendre la seva força de treball per poder subsistir en el capitalisme. I aquí intervenen dos elements fonamentals de la lògica de dominació de classe del capitalisme. Per una banda, el salari que determina l'explotació, i la propietat que determina la pobresa permanent dels i les treballadores en el capitalisme. Tal com assenyala James O'Connor (1981), l'Estat, en el capitalisme, esdevé l'element institucional regulador d'aquesta lògica de poder, fruit del conflicte de classe, a través d'establir les polítiques que assegurin l'acumulació de capital i garanteixin la legitimitat social del capitalisme. Per la banda de l'acumulació, imposant aquelles mesures que permeten l'afiançament i l'expansió dels beneficis empresarials, per la banda de la legitimitat, desenvolupant aquelles polítiques que garanteixen l'acceptació del capitalisme pel conjunt de la població com a sistema de regulació de les seves vides. La conclusió que es deriva d'aquesta realitat és que, en el capitalisme, els i les treballadores només poden aspirar a reproduir la seva pobresa de manera permanent.

Cal assenyalar que aquesta dinàmica de reproducció orgànica i immanent del capitalisme es dona a partir d'una constant interacció amb la base biològica i material que conforma la biosfera. Així la lògica de funcionament del capitalisme afecta i es veu afectada per les condicions físiques i materials que

caracteritzen el planeta en cada moment. El funcionament productiu del capitalisme té la seva base en l'entrada permanent de materials i energia provinents de la natura i en la també permanent generació de residus, fruit del seu model de producció, distribució i consum. Tal com ens explica John Bellamy Foster (2000), els impactes de la lògica capitalista sobre el medi generen el que ell anomena una segona naturalesa que pren una forma alienada, dominada pel valor de canvi per sobre del valor d'ús, i aquest fet està en la base de la creació d'una "fractura en el metabolisme universal". Aquesta fractura metabòlica, ocasionada pel funcionament depredador del capitalisme, serà la causant de les diferents crisis ambientals actuals (crisi energètica, pèrdua de biodiversitat, erosió del territori, canvi climàtic, acidificació de l'aigua, etc). A més, cal tenir en compte que els efectes de cadascuna d'aquestes crisis no són lineals i tendeixen a retroalimentar-se, incrementant per tant la dimensió i l'impacte de la fractura metabòlica ocasionada per la dinàmica del capitalisme (Ecologistas en Acción, 2019).

La producció en el neoliberalisme, un nou intent fallit per superar la crisi

Si bé les anteriors són característiques estructurals pròpies de la dinàmica de producció i reproducció pròpia del capitalisme, cal tenir en compte que durant el període neoliberal la producció en el capitalisme ha pres unes condicions determinades que defineixen de manera concreta com es la producció capitalista avui. Els canvis que se succeiran en l'àmbit de la producció a partir de la dècada dels anys 70 esdevindran una de les raons que permetran al capitalisme recuperar el dinamisme perdut durant el període de la crisi. Gràcies a l'impuls que jugaran les empreses transnacionals assistirem a importants modificacions en l'estructura productiva que tendiran a incrementar els processos d'explotació laboral i, per tant, permetran recuperar i incrementar els beneficis dels inversors. Mentrestant, la part de la població treballadora patirà un procés d'empobriment continuat. S'iniciarà el que s'ha conegut com a procés «d'externalització». Això suposarà que allò que abans representava un procés productiu desenvolupat en el si d'una fàbrica, ara es dividirà en parts i se subcontractaran empreses concretes encarregades de realitzar aquestes tasques. Aquest procés de subcontractes es reproduirà extensament, ja que cada empresa, amb l'objectiu de reduir costos, tendirà a reproduir el procés. S'inicia, així, una dinàmica de precarietat laboral sense límits, que sovint acaba desembocant en l'economia submergida, al marge de qualsevol control social.

Es produeix el pas de les relacions pròpies de l'economia fordista, caracteritzada per les formes de contractació estables a llarg termini, a una altra modalitat definida per les relacions de treball flexibles, mòbils i precàries. Flexibles perquè el treballador ha d'adaptar-se a diferents tasques, de manera discontinua i en diferents llocs geogràfics. Mòbils perquè salta amb freqüència

d'un lloc a un altre. Precàries perquè ja no hi ha contractes que garanteixin el treball assalariat a llarg termini.

La ideologia econòmica bàsica que inspira aquesta dinàmica productiva es basa en la idea que els sistemes monolífics de producció i intercanvi a gran escala són un obstacle per l'eficiència, i que aquesta dinàmica requereix sistemes de producció capaços de respondre de manera ràpida, així com pautes de comercialització diferenciades que permetin posar en pràctica estratègies especialitzades.

En aquest sentit, la forma característica per excel·lència del nou model productiu seran els treballadors autònoms. Aquests treballadors, malgrat que continuïn exercint les mateixes tasques productives, ja no tenen una vinculació assalariada amb l'empresa. Això, de fet, el que ocasiona és la total destrucció del model tradicional de protecció social vinculat al treball assalariat. Per als treballadors autònoms ja no existeixen els drets derivats de la percepció del salari, no existeix la limitació de la jornada de treball, ni el dret a vacances, ni, molt sovint, la separació entre el lloc de vida i el de treball, etc. Amb el nou estatus del treballador autònom, el capitalisme ha dinamitat bona part de les conquestes socials derivades de la lluita de classes (Bologna, 2006).

En aquest context, les formes tradicionals de representació obrera, els sindicats i els partits polítics d'avantguarda, han deixat de ser els elements centrals de la resposta antagonista de classe a les pràctiques d'explotació que efectua la nova forma de funcionament del capitalisme. La competència internacional que la globalització ha introduït entre els treballadors de la mà dels processos de deslocalització ha actuat com un element de neutralització de la capacitat reivindicativa del model sindical tradicional. Per a aquests sindicats esdevé un handicap insuperable enfrontar-se a un model d'acumulació capitalista transnacionalitzat amb una estratègia encara de caràcter nacional. A tots aquests factors caldria afegir el fet que molts dels treballadors actuals, sovint per les característiques summament precàries dels seus llocs de treball, ni tan sols prenen l'actitud de sindicar-se en constatar que els sindicats existents acaben actuant com una institució de defensa dels pocs treballadors que van quedant amb contracte estable. Cal matisar que, en aquest sentit, el paper de desprestigi jugat pel neoliberalisme, en el pla cultural i ideològic, ha esdevingut un factor clau de desmobilització en mostrar com a nociu tot allò que tingui a veure amb l'organització sindical o política (Bilbao, 1999).

També, des del punt de vista productiu, un element fonamental per tal d'entendre la dinàmica econòmica que es desenvolupa a partir d'aquest moment, i que jugarà un paper determinant en la gestació de les condicions de les quals es derivaran les crisis posteriors, serà l'estret vincle que, a partir d'aquest moment, es produeix entre el món financer i el productiu (Busqueta, 2003). En aquest sentit el que s'ha conegut com a «palanquejament» ha jugat un paper clau a l'hora d'expandir, de manera absolutament fictícia, la capacitat inversora de les empreses i involucrar-les en dinàmiques cada cop més allunyades de l'economia real, vinculades a processos d'especulació sense control. Com a "palanquejament" (Seminari Taifa, 2009) es coneixen aquelles pràctiques em-

presarials que permeten operar amb molt poc capital propi i volums de crèdit molt superiors a aquest capital. Aquesta pràctica en els darrers anys s'ha utilitzat per "depredar empreses". Capitalistes amb molt poc capital propi i el suport d'un elevat crèdit financer han realitzat operacions de compra d'empreses amb l'objectiu de "sanejar-les" i vendre-les immediatament amb uns beneficis de tal magnitud que els permetessin retornar el crèdit. Sanejar les empreses sovint ha suposat acomiadar treballadors, vendre els actius importants i generar una situació de beneficis a curt termini, però en detriment de la viabilitat futura de l'empresa. En el vessant financer aquest tipus d'operacions ha generat importants transaccions, però en l'àmbit de l'economia real ha suposat el debilitament progressiu del teixit productiu i, per tant, de l'economia real.

Actualment, en l'àmbit productiu, són les "plataformes" la nova forma d'organització empresarial que està creixent amb força. Gràcies a la gran inversió en tecnologia i infraestructures digitals escomesa pel capitalisme durant la dècada dels 90. Avui són aquestes estructures empresarials les que emergeixen com a nous actors capaços de liderar l'expansió del capitalisme. Les dades, i el tractament productiu de les mateixes esdevenen un nou filó per l'obtenció de beneficis creixents alhora que s'obren moltes possibilitats per continuar incrementant la precarització laboral i vital de les treballadores i l'espoli dels recursos públics i naturals (Srnicek, 2018).

COVID-19. El termòmetre que fa evident el col·lapse del model

En el moment de la irrupció de la pandèmia de la COVID-19 la situació de l'economia era d'extrema fragilitat. A escala global, els nivells d'endeutament, públics i privats, ja es trobaven en dígitos superiors als del període previ a l'eclosió de la crisi del 2008 i els nivells de benefici empresarial, malgrat la gestió neoliberal de la sortida de la crisi, experimentaven una tendència decreixent (Roberts, 2020). Amb una indústria caracteritzada, a escala global, per un excés de capacitat de producció, el comerç internacional es trobava molt debilitat en el marc d'una tendència proteccionista creixent que les grans àrees econòmiques, encapçalades per Xina i els EUA, estaven desenvolupant per tal de protegir les seves estructures productives. En aquest context, la precarietat vital per la majoria de les persones coexistia amb una tendència escandalosa a la concentració de la riquesa. En els mesos que portem des de l'eclosió dels primers casos de COVID-19 al continent europeu, n'hem tingut més que suficient per experimentar que el capitalisme, en la seva fase de globalització neoliberal, resulta absolutament inútil per resoldre les necessitats més elementals de la ciutadania. Si això ja era evident per la gran majoria de la població del planeta, l'impacte de la COVID ha fet palès que el capitalisme no serveix per garantir la vida ni en el seu centre suposadament més desenvolupat. El coronavirus ha esdevingut termòmetre que ens ha permès mesurar quina és la fortalesa de les nostres infraestructures públiques de salut pública i d'atenció a les

persones més febles. La mancança dels equips bàsics per garantir la seguretat dels treballadors sanitaris i dels pacients (EPis, equips de respiració assistida, etc) ha fet evident que el mercat no ens proporciona allò que necessitem quan ho necessitem. En societats on les persones no poden quedar-se a casa per preservar la seva vida perquè han de sortir al mercat a continuar guanyant-se el sou, el coronavirus també ens demostra el nivell de precarietat vital que el capitalisme sotmet a la majoria de la societat.

Una altra de les lliçons que ens deixa la pandèmia és el fracàs de l'austerocràcia com a mecanisme de rescat de les societats i de les economies en el moment postcrisi. Receptes que han abraçat amb entusiasme la majoria o la totalitat dels governs europeus, i, evidentment, també el conjunt de la Unió Europea. La prioritat del pagament del deute, la política del control del dèficit i dels pressupostos equilibrats, han esdevingut unes tises de podar que ha eliminat tot el que és essencial a les nostres societats per passar-ho a mans privades. La pandèmia ha fet eclosió sobre societats amb infraestructures col·lectives (educació, sanitat, cures, transport públic) molt debilitades, cosa que ha dificultat una reacció segura i eficient davant la crisi. Pel que fa al debat sector públic versus el sector privat, avui no se sosté el discurs de la superioritat del sector privat respecte del sector públic. La suposada superioritat del sector privat com a regulador més eficient de l'economia ja va quedar tocada de mort amb la crisi del 2008, on precisament va ser el sector públic, a partir d'aportar els recursos col·lectius, que va haver de sortir al rescat del sector privat industrial i financer. Ara, en situacions com les que ha generat la pandèmia és obvi, que és el sector públic l'únic capaç de garantir certa seguretat col·lectiva. Un altre element que la pandèmia ha emfatitzat de forma evident és el naufragi de la idea d'individualisme, element central de la ideologia capitalista. Els apòlogues del capitalisme, ens volen convèncer que totes podem ser emprenedores en aquesta societat i llaurar-nos el nostre camí cap a l'èxit. La pandèmia ens mostra que la nostra vida està vinculada als altres, que nosaltres som el que les nostres societats ens permeten ser. Finalment, durant aquests mesos de crisi sanitària hem descobert que hi ha coses necessàries i que hi ha coses supèrflues. Avui, som conscients que hi ha coses que necessitem més que altres, però no tenim en el capitalisme, regit per l'obtenció del màxim benefici, mecanismes per discriminar què és el que hem de prioritzar en la producció. La lliçó de la pandèmia és que ens cal, com a societat, prioritzar la vida per sobre del benefici, ens cal ja un programa de transició per abandonar el capitalisme com a forma d'organització social, per començar a bastir una societat on la producció la distribució i el consum estiguin orientades a la reproducció ampliada de la vida.

L'estratègia de la Sobirania Reproductiva. La base des d'on bastir un model productiu alternatiu

Definiré com a Sobirania Reproductiva al procés que avança cap a la transformació del sistema productiu i de les relacions socials que el reproduïxen, envers una forma de societat que ha de tenir com a objectiu fonamental el ple desenvolupament de les persones i per tant la reproducció ampliada de la vida. La Sobirania Reproductiva es planteja com un procés orgànic, antagònic al de la reproducció del capital. No es tracta només per tant de la recuperació de la capacitat col·lectiva de decisió en un àmbit concret, ni d'un procés exclusivament material. Del que es tracta és de generar propostes productives que serveixin per bastir un entorn adequat per tal que en ell s'hi desenvolupin persones d'acord amb l'objectiu del sosteniment de la vida, present i futura. Així doncs, la proposta de la Sobirania Reproductiva esdevé una proposta radicalment respectuosa amb els ecosistemes que pretén recuperar la capacitat coevolutiva de l'activitat humana inserta en la biosfera.

La Sobirania Reproductiva tindria com una de les seves concrecions principals la lluita per la recuperació de cadascuna de les sobiranies materials indispensables per la reproducció de la vida en societat (alimentària, energètica, residencial, financera, sobre la salut i la sanitat, tecnològica, cultural, etc). En un moment on l'ofensiva del capitalisme neoliberal passa, amb el suport dels estats, per apoderar-se de tot el que és susceptible de generar beneficis econòmics esdevé indispensable afirmar col·lectivament que existeixen àmbits de les nostres societats on la presa de decisions ha de basar-se a satisfer les necessitats vitals a partir de l'exercici de la democràcia, exclouent els mecanismes de mercat com a reguladors d'aitals àmbits. Es tracta de recuperar per la col·lectivitat tots aquells drets, espais i sectors indispensables per a la reproducció de la vida que han quedat subsumits a la lògica de l'assignació mercantil i sota la lògica de l'obtenció del benefici privat. Un procés d'aquestes característiques ens permet ressituar quins han de ser els punts cardinals de les nostres societats, posant en evidència que termes com democràcia i sobirania esdevenen buits sinó estan sostinguts per processos materials i vitals concrets que garanteixin una vida digna a la majoria social.

Les característiques fonamentals de la Sobirania Reproductiva

Sembla sensat plantejar que en l'estratègia de la Sobirania Reproductiva aquelles propostes que es plantegin han de ser coherents amb la finalitat transformadora que es vol aconseguir. A aquest efecte resulten de gran ajut les reflexions plantejades per Mike Lebowitz (2014), cristal·litzades en el seu "triangle socialista", així com les reflexions del Seminari d'Economia Crítica Taifa (2009) en relació amb les alternatives.

Per Lebowitz, a l'hora de plantejar les característiques estructurals que ha de tenir la societat, alternativa al capitalisme, pren sentit la relació orgànica que s'ha de bastir entre les tres grans característiques de la nova societat que ell caracteritza com els tres costats del "triangle socialista". El triangle socialista és un sistema orgànic de reproducció. Les seves premisses són resultat del sistema, i els seus productes són la propietat social dels mitjans de producció, la producció social organitzada pels treballadors, i una orientació solidària cap a les necessitats i els objectius col·lectius. Tanmateix, la mateixa interdependència entre aquests tres elements específics suggereix que la realització d'un element depèn de l'existència dels altres dos. Així concretament, el triangle estaria conformat per:

1. La propietat social dels mitjans de producció. Aquesta és fonamental dins d'aquesta estructura perquè és l'única manera d'assegurar que la nostra productivitat social i comunal té com a objectiu el lliure desenvolupament de tothom i no s'utilitza per satisfer els objectius privats dels capitalistes, d'alguns grups de productors o dels buròcrates de l'Estat.
2. La producció social organitzada pels treballadors. A partir d'aquesta es construeixen noves relacions entre els productors, relacions de cooperació i solidaritat. Mentre s'impedeixi als treballadors de desenvolupar les seves capacitats mitjançant la combinació de "pensar" i "fer" al centre de treball, continuaran sent éssers humans alienats i fragmentats, el gaudi dels quals consistirà a posseir i consumir coses.
3. La satisfacció de les necessitats i els objectius comuns com a finalitat de l'activitat productiva significa que, en comptes d'interactuar com a individus separats i indiferents, funcionem com a membres d'una comunitat. Quan la nostra activitat productiva s'orienta cap a les necessitats dels altres, aleshores es construeixen vincles solidaris entre les persones. Aquí cal posar èmfasi en el principi que afirma que el lliure desenvolupament de cadascú és la condició per al lliure desenvolupament de tothom, la societat solidària insisteix en l'existència d'institucions democràtiques, participatives i protagonistes que assegurin, per a tots els membres de la societat, "el seu ple desenvolupament, tant individual com col·lectiu".

Així doncs el "triangle socialista" ens defineix el marc concret que produirà i serà produït pel procés de la Sobirania Reproductiva. A l'hora de definir com han de ser les propostes pràctiques que donaran sentit a l'estratègia de la Sobirania Reproductiva, resulten de gran suport les reflexions del Seminari D'economia Crítica "Taifa". De manera concreta considerem que aquelles propostes que pretenguin avançar en una direcció transformadora hauran d'estar guiades per una sèrie de criteris que ens semblen indispensables a l'hora de poder considerar que tals propostes estan dotades del potencial transformador que requereix el procés de la Sobirania Reproductiva.

Així doncs, les diferents propostes plantejades han de basar-se en formes de propietat que superin la propietat privada. Allò que s'ha de sotmetre a formes de propietat col·lectiva (estatal, comunal, cooperativa, municipal, etc.) se-

ran fonamentalment tots aquells recursos que es considerin indispensables per la reproducció de la vida i que el fet de deixar-los en mans de la regulació mercantil pugui suposar un perill per al desenvolupament digne i ecològicament viable d'aquesta.

En la producció han de superar-se els diferents processos de dominació i explotació que sustenten el funcionament del capitalisme. Han de superar-se per tant, l'explotació capital-treball, el domini patriarcal, així com el sotmetiment dels recursos naturals als interessos privats, fet que suposa posar en dubte la possibilitat del seu gaudi per les generacions futures.

Les propostes plantejades han d'estar dissenyades amb l'objectiu de satisfer a les persones de manera universal segons les seves necessitats. Han de superar-se per tant, els mecanismes mercantils de distribució, així com tots aquells que suposin una discriminació de les persones a l'accés o gaudi dels diferents béns o serveis a partir de la seva orientació sexual, religió, procedència geogràfica etc.

La presa de decisions ha de basar-se en la democràcia. Els processos de presa de decisió no han de ser ni autoritaris ni despòtics.

Ha de superar-se l'individu com a objecte de les polítiques. L'objectiu que ha d'orientar les diferents propostes ha de ser crear entorns on totes les persones disposin del màxim de possibilitats per desenvolupar una vida plena.

Ha de tenir-se en compte que aquests criteris no s'han de veure com a limitadors sinó com a elements esperonadors per a la proposta i la pràctica transformadora. Han de formar part de l'imaginari comú de totes les propostes transformadores, essent conscients que la superació de les premisses de la reproducció del capital per altres de reproducció de la vida són les que dotaran d'organicitat a la proposta resultant de la Sobirania Reproductiva convertint-la veritablement en el procés immanent de gestació i consolidació de la vida.

Un model productiu autocentrat amb democràcia econòmica

El model productiu fa referència al conjunt de l'estructura productiva, a la totalitat d'unitats productives (empreses, cooperatives, associacions, col·lectius i famílies) que, amb la seva activitat, produeixen béns i serveis destinats a la cobertura de necessitats socials i materials. Per a aquesta finalitat, l'estructura productiva també la compon la xarxa d'infraestructures que faciliten la producció i permeten la distribució de les mercaderies des dels centres de producció als centres de consum. Al mateix temps, els centres de formació i investigació, on es forma les persones que interactuaran en aquesta producció, són un component important del model productiu i també ho seran en el marc de l'assoliment de les sobirania a partir de l'estratègia de la Sobirania Reproductiva.

Com hem anat repetint el llarg del text pretenem que el nostre model productiu és caracteritzat per ser un tot orgànic, conformat per diferents esferes que es relacionen de manera sinèrgica. Els mitjans de producció permeten la

producció d'un conjunt de béns i serveis, mitjançant l'aplicació de la força de treball. El control sobre aquests mitjans de producció estableix en quina direcció s'organitza la producció. En definitiva, estem plantejant un control social dels mitjans de producció per dirigir-los a satisfer les necessitats. Això, per a nosaltres, passa pel desenvolupament de models econòmics el màxim d'autocentrats possibles i de circuit curt, tant de producció com de distribució i consum. Un model autocentrat ha de partir de dues premisses conjuntes:

- Desplegar les potencialitats dels recursos productius d'un determinat territori. Únicament d'aquells recursos que són «desitjables» perquè no suposen un consum energètic alt, un consum insostenible ecològicament, ni una emissió de contaminació que posi en perill el medi social i natural. Les potencialitats productives a desenvolupar han de ser coherents amb la cultura i la manera de viure de la població, han de potenciar el bé comú i personal i integrar el treball de cures no com un annex, sinó com una part indestriable del treball necessari per a la reproducció quotidiana de la vida. En la mesura que més activitats es desenvolupin sota aquest esquema hi podria haver una major cooperació i integració entre si.
- Aconseguir un desenvolupament integrador entre les distintes parts del territori. Pensem que això esdevé fonamental des d'una perspectiva que intenti dotar els pobles i ciutats de la màxima autonomia material coherent amb el metabolisme amb la natura. A l'hora de pensar en aquest aspecte esdevé font d'inspiració el model de la ciutat Jardí teoritzat per Cebrià de Montoliu (Masjuan, 2000), proposta basada en els principis de la ciutat orgànica de Patrick Geddes (2009).

Cal insistir que no podem oblidar que les cures o treballs domèstics formen part tant de les potencialitats com de les necessitats. En el fons, ens hem de plantejar com repartim el treball de cures entre tota la societat, partint de dues estratègies: assolir un alt nivell de socialització de les cures amb el desenvolupament dels serveis públics i àmbits comunitaris, i un repartiment d'aquest treball entre gèneres. La provisió de serveis tan destinats als infants com a la gent gran són dos àmbits que ofereixen bones possibilitats per desenvolupar projectes d'escola, residència, entre d'altres, que permetin a les persones (nens i nenes, avis i àvies) fer-se grans i envellir en el marc de la seva comunitat, cuidats i educats per la seva gent en projectes integrats en la vida personal i comunitària.

Característiques definitòries del model autocentrat

La demanda interna vinculada al benestar i a l'ocupació

L'eix central, al voltant del qual es desenvolupa el model productiu autocentrat, és la demanda interna vinculada al benestar i l'ocupació. L'ocupació no seria

vista com el subproducte d'una hipotètica competitivitat, sinó com un objectiu rellevant de l'activitat econòmica des del punt de vista social. En aquesta direcció, caldria enfortir, expandir i articular l'estructura productiva existent per generar una veritable xarxa productiva nacional, que combinés l'activitat de les grans empreses amb l'expansió i l'estímul de les empreses de caràcter més local i integrés en la dinàmica productiva les diferents propostes de l'Economia Social i Solidària. La reactivació econòmica és un objectiu necessari, però hem de fugir dels objectius merament productivistes o desenvolupistes. No es tracta de produir per produir ni de privilegiar les fonts de creació de producció pel sol fet de generar llocs de treball, sinó de pensar que aquesta producció és un mitjà per a altres fins: les necessitats —de tota mena— de les poblacions i l'equilibri metabòlic amb l'ecosistema. Insistir que la voluntat expressa de dinamització de la demanda en el marc d'un model autocentrat significa que la despesa s'hauria de canalitzar cap als béns i serveis produïts a l'interior del territori i que, per tant, signifiquessin la màxima creació de valor afegit intern.

La necessitat de revertir la visió de la competitivitat

Per fer efectiu aquest eix central del model, caldrà revertir la visió de la competitivitat basada en la permanent disminució dels costos laborals. Aquesta dinàmica porta a ignorar que els salaris són una de les principals fonts de demanda, i que el fet de rebaixar-los implica reduir greument les possibilitats d'absorció de la producció del país a través del consum i de la inversió interns. De fet, haver ignorat aquest punt ha estat un dels elements que ha agreujat les conseqüències de la crisi actual. Cal tenir present que la vocació del model és produir per garantir la vida, per tant caldrà tenir en compte els mecanismes de distribució de la producció que permetin un accés universal i suficient als recursos. L'existència d'una cistella bàsica de recursos públics d'accés universal i incondicional, així com un nivell salarial adequat, han de garantir la bona dinàmica de funcionament del model.

En aquest model productiu, la demanda i la competitivitat externes esdevindrien elements subordinats a les variables internes, amb l'objectiu final de garantir nivells importants d'ocupació de qualitat que generin expectatives positives i possibilitats de millora i progrés per al conjunt de la població.

El paper del sector públic

Impulsar un sector públic molt més actiu, dinàmic, creatiu i especialment directiu i regulador en la gestió de l'economia és un dels elements més importants en un model sobirà com el presentat aquí. L'acció del sector públic caldria plantejar-la amb diferents nivells de descentralització, integrant sempre en el seu funcionament la participació social (Harnecker i Piñeiro, 2009). Evidentment, caldria considerar un sector públic al marge de la dinàmica del mercat i, per tant, revertir de manera total l'actual tendència existent a la privatització en les seves múltiples dimensions.

En l'àmbit fiscal, d'una importància cabdal en l'articulació del model, caldria plantejar un increment dels impostos del patrimoni improductiu i als estrats de renda més elevats, en el marc d'una reforma fiscal progressiva. Òbviament l'àmbit fiscal esdevé central per tal d'avançar envers la construcció d'una societat cohesionada amb el mateix nivell d'oportunitats de desenvolupament per tothom. En aquest aspecte es tracta d'actuar amb molta pedagogia i determinació a l'hora de plantejar que els recursos destinats des d'aquesta vessant col·lectiva tenen efectes multiplicadors per l'objectiu de fer créixer la riquesa i el benestar del conjunt de la societat.

Respecte a la despesa pública, aquesta hauria d'esdevenir una veritable font de dinamització de la demanda i l'ocupació a l'hora que hauria d'estar integrada en el procés de creació d'una societat socialment cohesionada i d'acord amb els objectius reconversió de l'economia coherents amb el respecte dels equilibris ecosistèmics. El sector públic hauria de desenvolupar modalitats d'inversió que haurien d'esdevenir sinèrgiques, és a dir, combinar els nivells de satisfacció de les necessitats col·lectives amb la creació d'ocupació de qualitat: programes de transport públic vinculats a les necessitats de mobilitat de la vida quotidiana, reforçament dels programes públics de sanitat, salut pública i cura de les persones, millores en l'urbanisme i en els equipaments socials (residències, escoles, escoles bressol, oci i cultura, etc.).

Els capitals privats, d'origen internacional, que operen en l'espai nacional hauran d'estar sotmesos a la regulació del sector públic. Està molt estesa la idea que, si s'establissin controls i una major regulació, els capitals privats respondrien amb una fugida del país. El primer que cal tenir present és que possiblement la fugida de capitals no sigui tan automàtica ni dràstica, tal com demostren experiències d'aquest tipus. Per altra banda, cal plantejar-se quina és la necessitat de disposar d'aportacions d'un capital que vol programar i dirigir l'economia d'acord amb els seus interessos i que, un cop satisfetes les seves expectatives, o quan gaudeix de millors condicions en una altra part del planeta, no té gens d'escrúpols per abandonar el territori, malgrat els desajustos econòmics i socials que pugui generar. La circulació del capital sense control i subordinació a una estratègia interna és sinònim de precarietat i desestructuració econòmica.

Repensar la planificació econòmica

En la base d'un model com aquest s'hi troba la convicció que actualment, si es volen afrontar amb solvència, i basats en criteris de justícia social i ambientals, els desafiaments tan humans com ecològics que enfronta la humanitat cal que les societats es dotin de mecanismes democràtics per tal de poder decidir què es produeix, com es produeix, qui produeix i com es finançaria el que cal produir. Així, dotar de contingut la planificació econòmica, a partir d'edificar-la sobre sòlids pilars democràtics, esdevé un element central d'aquesta proposta transformadora (Schweickart, 1997).

No s'està plantejant una planificació totalitzadora. En aquest moment, cal una integració eficaç entre planificació i mercat. La planificació hauria de tenir l'objectiu de dotar de coherència i eficàcia les grans decisions socials, les que afecten de manera directa a la producció i distribució dels béns i serveis fonamentals per la reproducció de la vida. El mercat hauria de constituir l'instrument d'expressió d'algunes de les preferències individuals, sempre subordinat a l'hegemonia de la societat en la presa de decisions sobre tot allò que es consideri rellevant. En l'àmbit mercantil caldrà que el sector públic s'impliqui en donar el suport necessari per tal que siguin les propostes provinents de l'Economia Social i Solidaria les que ocupin la centralitat d'aquest espai de distribució.

En la definició del mecanisme de presa de decisions des del punt de vista econòmic, caldria plantejar un model de planificació amb una àmplia representació de les forces socials. Per assolir un tal objectiu, es proposa una economia regulada en les grans orientacions estratègiques per l'acció participativa de la ciutadania organitzada. Caldria engregar processos de superació de l'actual democràcia representativa, que tinguessin com a objectiu definir les principals línies mestres que haurien de regular el funcionament de la societat i l'economia. Aquesta realitat podria ser compatible amb una combinació entre l'activitat pública i l'activitat privada. La regulació estatal tindria com a objectiu crear situacions i escenaris que conduïssin els actors econòmics a ajustar-se a la lògica social del model. Així, doncs, l'activitat privada que es desenvolupa dins de les coordenades així definides podria gaudir també del suport del sector públic.

L'articulació amb l'economia global

El procés de sobirania reproductiva parteix d'un moment en què l'economia interna del nostre entorn té unes carències importants i és dependent del capitalisme globalitzat. La nostra economia es troba inserida en el marc de la Unió Europea i la zona euro, on s'ha acabat reproduint un esquema centre-perifèria (Lapavitsas, 2013). Les dècades de globalització han modificat les necessitats socials, algunes de les quals no es poden afrontar a partir de l'estructura productiva autòctona. Així, doncs, l'intercanvi amb altres economies esdevé un element important en el desenvolupament de la sobirania, que, obligatòriament, haurà d'estar regit per criteris i valors superadors de l'actual model capitalista. No obstant això, en la mesura que la capacitat d'intervenció de les classes populars s'incrementi, caldrà adequar la lògica de les relacions externes de l'economia als objectius interns definits col·lectivament.

De forma congruent amb el procés que representa la Sobirania Reproductiva, cal pensar en models de caràcter autocentrat, endògens, que vagin adquirint gradualment certs graus d'autonomia respecte a la dinàmica dels mercats mundials. Es tractaria de detectar i dissenyar un «ecosistema» de diferents unitats productives als diferents territoris (PIME, cooperatives i, fins i tot, grans

empreses) que permeti desplegar una estratègia per enfortir-les, vinculades a les potencialitats del país. Hi ha recursos productius molt potents (infraestructures, sectors industrials, tecnologies, etc.), vinculats a la cadena de producció global de valor, que no compleixen actualment els criteris de no-depredació del medi natural i de sostenibilitat social. Aquestes forces productives no es podran modificar de cop i volta, però caldrà iniciar un procés de transformació per adaptar-les progressivament a les prioritats del model. Serà necessari avaluar les possibilitats d'aquests recursos d'establir-se o reorientar-se cap a cadenes locals i regionals de producció i distribució, i d'integrar-se amb altres recursos.

El fet de partir de la necessitat de potenciar la demanda vinculada a un model productiu centrat en les possibilitats internes no significa que es plantegi la creació d'una economia tancada o autàrquica. Del que es tracta és de considerar central el creixement derivat de les potencialitats internes i subordinar-hi el basat en mecanismes externs. L'aposta seria per un model autocentrat, amb liberalització externa, regulada pel disseny econòmic i industrial estratègic, en el qual s'hauria d'inserir el sector exterior. Lluny de potenciar un model autàrquic la proposta aquí plantejada té en compte la necessitat de participar en l'establiment de noves relacions econòmiques internacionals basades en criteris de solidaritat, cooperació i suport mutu, amb la voluntat de superar l'actual model de competència internacional que ha tendit històricament a degradar de manera global tant les condicions socials com ambientals.

El sector financer integrat en el procés de la Sobirania Reproductiva

Pel que fa al sector financer, també hauria d'estar sota control públic i amb l'objectiu d'esdevenir un element de suport de la Sobirania Reproductiva. Aquest element és d'importància vital per l'abast i la capacitat de destrucció d'un sistema financer absolutament al marge del control públic.

Com és sabut i, per molta gent, patit, l'àmbit financer és una part central de l'entramat econòmic d'una societat. El protagonisme i la centralitat que les finances han assumit en el capitalisme, sobretot a partir del procés de reestructuració econòmica iniciat durant la dècada dels setanta, han fet que aquestes s'allunyessin de forma radical (sobretot han esdevingut l'element dinamitzador del cicle especulatiu financeritzat) del paper que haurien de jugar en la dinamització d'una economia equilibrada, centrada a satisfer les necessitats humanes i d'acord amb els equilibris ecològics del planeta. En l'objectiu de recupear el control sobre l'àmbit financer i entroncar-lo amb una activitat econòmica equilibrada, la banca pública hi hauria de jugar un paper estratègic subordinat.

La banca pública d'inversió, un instrument cabdal per al sector financer integrat en la Sobirania Reproductiva

L'objectiu de la banca pública d'inversió és garantir la suficiència de recursos financers per engegar i sostenir totes aquelles activitats econòmiques que estigui d'acord amb els objectius de la Sobirania Reproductiva. La banca pública d'inversió hauria d'esdevenir un dels instruments principals a l'hora d'ajudar a plasmar els eixos centrals de desenvolupament que haurien d'esdevenir la força tractora de la dinàmica econòmica i productiva del país.

En el moment actual, sense haver d'esperar un futur llunyà, una proposta com la de la banca pública d'inversió podria esdevenir un bon instrument per facilitar als treballadors i treballadores —davant d'un futur incert en els seus centres de treball— la recuperació de l'empresa i l'inici d'un procés d'autogestió cooperativa de la seva activitat productiva. Aquí la banca pública d'inversió, a banda d'esdevenir un instrument vital de lluita contra els efectes destructors de la crisi, esdevindria en la pràctica el pal de paller en la constitució d'un veritable teixit productiu nacional.

A l'hora de plantejar l'estructura de la banca pública d'inversió, caldria partir d'un model organitzatiu que aconseguís abastar en la seva forma de funcionament totes les realitats productives existents en el territori. En aquesta direcció, caldria dotar l'organisme de la màxima descentralització possible. Es podrien establir dues grans àrees organitzatives:

- Una primera de caràcter estratègic, destinada a l'estudi de la viabilitat i planificació concreta de totes aquelles inversions estratègiques a escala de país.
- Una segona organitzada de forma territorial destinada a avaluar i potenciar totes aquelles activitats vinculades estrictament a la dinamització reproductiva de cadascun dels territoris. Aquest seria l'àmbit del micro-finançament destinat a donar suport a totes aquelles activitats amb un sentit clar de creació de llocs de treball i dinamització local.

Idealment o de manera progressiva, caldria generar i desenvolupar processos participatius socials per definir quines haurien de ser les prioritats d'inversió, tant en l'àmbit del conjunt del país com de cada territori concret. En definitiva, la banca pública d'inversió seria una eina subordinada als mecanismes de planificació social, posant els instruments financers adequats al servei dels projectes a desenvolupar segons les decisions de la planificació social. La banca pública d'inversió hauria d'estar incorporada als processos de caràcter participatiu que fessin efectiva la democràcia de base que suposa la Sobirania Reproductiva.

Bibliografia

- Bellamy Foster, J. (2000) La ecología de Marx.. Barcelona: El Viejo Topo.
- Benitez Romero, I., Busqueta Franco, J. M., Gordillo Bernardez, I., Grieria Llonch, C., Idoate Ibanez, E., Llonch Mendez, P., ... & Perez Lopez, A. (2013) Sobiranes, una proposta contra el capitalisme. Sant Andreu de la Barca: Espai Fàbrica.
- Bilbao A. (1999). El empleo precario. Madrid: Libros de la catarata.
- Bologna S. (2006). Crisis de la clase media y el posfordismo. Madrid: Akal
- Busqueta JM. (2003) L'hora dels Voltors. Lleida: El Jonc
- Ecologistas en Acción. (2019). Caminar sobre el abismo de los límites. Recuperat de: www.ecologistasenaccion.org
- Fernández Durán, R. (1993). La Explosión del desorden. Madrid: Fundamentos
- Geddes, P. (2009). Ciudades en evolución. Oviedo: KRK ediciones
- Hardt M, Negri A. Imperio.(2002). Barcelona: Ed Paidós
- Harnecker M, Piñeiro C. (2009) Democracia y planificación económica. Recuperat de: rebelión.org.
- Lapavistas C. (2013) Crisis en la eurozona. Madrid: Capitan Swing
- Lebowitz M. (2014). L'alternativa Socialista. Barcelona: Edicions del 1979
- Marx, K. (2009). Elementos fundamentales para la crítica de la economía política. Madrid: Siglo XXI
- Masjuan E. (2000) La ecología humana en el anarquismo ibérico. Barcelona: Icària
- O'Connor J. La crisis fiscal del estado.(1981). Barcelona: Ediciones Península
- Roberts M. Pronóstico para 2020. (2020) Recuperat de: <https://sinpermiso.info/textos/pronostico-2020>
- Schweickart D. (1997) Más allá del capitalismo. Maliaño: Sal Terrae
- Seminari "Taifa". (2009). Apuntes teóricos para entender la crisis. Recuperat de: www.seminaritaifa.org
- Seminari Taifa. (2013) Reflexionando sobre las alternativas. Recuperat de: www.seminaritaifa.org
- Srnicek N. (2018). Buenos Aires: Caja Negra

VIII.Green New Deal: la nova estratègia per sortir de la crisi?

Josep Nualart Corpas i Alfons Pérez López

Aquest capítol és un extracte actualitzat del llibre "Pacts Verds en temps de pandèmies. El futur es disputa ara" d'Alfons Pérez, publicat per l'ODG i Libros en Acción a principis de 2021.

“El Pla de recuperació converteix l’immens desafiament a què ens enfrontem en una oportunitat no només per donar suport a la recuperació, sinó també per invertir en el nostre futur: el Green New Deal Europeu i la digitalització”

Ursula von der Leyen, Presidenta de la Comissió Europea, 27/05/2020

Aquestes paraules de la Presidenta de la Comissió Europea reflecteixen el camí emprés per diverses institucions internacionals, entre elles la UE, per establir les bases d’una recuperació econòmica post-COVID verda i digital. El Pacte Verd Europeu (PVE), lluny de deixar-se en un calaix, es converteix en l’estratègia de recuperació i una veritable actualització del software neoliberal de la UE. Sembla doncs, que “allò verd” no serà més un fet, un treball o un repte exclusiu pels moviments ecologistes. La centralitat i hegemonia de la política verda en els plans de recuperació, en els termes que l’interpreten institucions, projecten un futur que deixa en mans de la tecnologia i les grans corporacions la responsabilitat de la lluita contra la crisi climàtica i la pèrdua de biodiversitat, entre altres límits planetaris. La pandèmia, a més, accelera aquesta posada en escena fent legítima l’aposta verda i digital amb el suport de grans quantitats de diners i garanties públiques, cosa que semblava impensable abans de la seva arribada. Fons com el NextGeneration EU, dotat amb 750.000 milions d’euros, lluny de reforçar la salut pública o els treballs de cures, es configuren com el finançament d’una nova política industrial europea que busca un millor posicionament internacional davant d’altres actors, sobre tot la Xina i els EUA. Prenent tot això en consideració, el present capítol vol situar breument els Green New Deals en el seu context històric i aprofundir en els aspectes més controvertits del PVE: el creixement verd, l’extractivisme verd i la recuperació verda; perquè ens trobem, sens dubte, davant la que és, possiblement, l’última oportunitat que les institucions actuïn amb la proporcionalitat necessària per enfrontar els reptes ambientals globals del segle XXI.

Green New Deals, Pactes Verds, de què estem parlant?

La referència històrica que inspira la idea d'un Nou Pacte Verd és el New Deal de l'expresident dels EE. UU. Franklin D. Roosevelt. L'any 1933, Roosevelt va proposar un paquet de polítiques socials, econòmiques i financeres que incloïen reformes bancàries, programes d'assistència social urgent, programes agrícoles, ajudes a la feina i projectes d'ocupació pública per a respondre a la Gran Depressió després del crac econòmic de 1929. La ràpida implementació i profunditat de les seves reformes van ser gràcies a la forta pressió de la classe treballadora que, amb protestes, aldarulls i vagues, agitava els carrers de les principals ciutats dels EUA (Rose, 2019). Així doncs, el New Deal va acabar sent un paraigua d'intervenció institucional que, sota una forta pressió social, va reorganitzar pràcticament totes les àrees de l'administració per respondre a un moment d'emergència.

El nou us d'aquesta terminologia no va arribar fins els anys 90 però el veritable impuls dels pactes verds institucionals el va donar Alexandria Ocasio-Cortez. La congressista estatunidenca va presentar al febrer de 2019, gràcies a la feina de popularització i disseny del Sunrise Movement, un Nou Pacte Verd pels EUA. És un pla amb una gran ambició per combatre el canvi climàtic mitjançant la creació d'ocupació en indústries verdes i impulsant la transició energètica (H. Res.109,116th Cong., 2019). El pla, que va ser rebutjat pel Senat Republicà, dóna molta centralitat a l'impuls tecnològic, però també inclou objectius socials. Aquests objectius van en la direcció de crear llocs de treball d'alta qualitat; oferir formació per a les persones treballadores afectades per la transició; expandir l'estat de benestar proporcionant atenció mèdica gratuïta i habitatges assequibles a tota la ciutadania; fomentar la justícia ambiental, i reparar l'opressió històrica de les comunitats en situació de vulnerabilitat (Ocasio-Cortez, 2019).

En el context europeu, hi ha gran diversitat de propostes. Per exemple, la Unió Europea va presentar a finals de 2019 el Pacte Verd Europeu (Comissió Europea, 2020a), el partit laborista del Regne Unit va proposar el seu propi pacte⁶³ i grups d'activistes i acadèmics van publicar el Nou Pacte Verd per a Europa⁶⁴. Igualment, podem trobar infinitat de posicionaments de grans organitzacions ecologistes, com WWF, Greenpeace, Friends of the Earth, etc.

També s'han publicat Pactes Verds que trenquen amb la mirada euro-americana-cèntrica. Des de diferents llocs del planeta, s'han llançat propostes com el Pacte Ecosocial del Sud⁶⁵ o el Pacte Vermell: acció indígena per salvar la nostra Terra⁶⁶. El Pacte Ecosocial del Sud, per exemple, és un conjunt de pro-

63. Com s'explica a la web creada per aquest efecte: <https://www.labourgnd.uk/gnd-explained>

64. Per a més informació: <https://www.gndforeurope.com/campaign>

65. Com es pot veure a : <https://pactoecosocialdelsur.com>

66. Es pot consultar a: therednation.org/about-maisha/

posicions integrals que contenen la transformació tributària solidària, l'anul·lació dels deutes externs dels estats, la creació de sistemes nacionals i locals de cura, la renda bàsica universal o la construcció de societats postextractivistes. A més, el moviment feminista ha formulat Pactes Verds que, a les demandes per a una transició justa, el reconeixement i el respecte dels pobles indígenes o la fi del racisme ambiental, hi afegeixen la prioritització d'un altre tipus de lideratges, la justícia de gènere i els drets humans en la formulació de polítiques i el discurs públic a través de la ruptura de les estructures de poder dominades pel patriarcat (WEDO, 2020).

Així doncs, sota l'etiqueta Green New Deal han florit nombroses i diverses propostes que, aprofitant la finestra d'oportunitat, recullen una llarga trajectòria de treball de col·lectius, organitzacions, campanyes i xarxes. Encara que l'essència fundacional del Green New Deal parteix d'una intervenció institucional a gran escala, això no exclou que avui dia puguin néixer i ser reconeguts com pactes verds altres tipus de propostes.

Per què és tan rellevant el Pacte Verd Europeu?

A diferència de les propostes d'Ocasio-Cortez, el PVE està aprovat i, com a tal, és el major del món, en termes de població, mida del mercat, abast sectorial i mobilització de recursos econòmics. És a dir, és un autèntic assaig a gran escala que pot marcar una ruta a seguir per altres potències mundials.

El seu document fundacional de l'11 de desembre de 2019 obre amb un diagnòstic que podria ser compartit per molts altres pactes verds: "L'atmosfera s'està escalfant i el clima canvia d'any en any. Dels vuit milions d'espècies de la planeta, un milió està en risc d'extinció. Estem contaminant i destruint boscos i oceans".

Encara que poc després, assevera: "Reduir encara més les emissions és un repte que exigirà una inversió pública massiva i un major esforç per dirigir el capital privat. (...) Aquesta inversió inicial també representa una oportunitat per situar a Europa amb fermesa en un nou camí de creixement sostenible i integrador".

Aquesta idea de la "transformació d'un desafiament urgent en una oportunitat única" està molt present en el text del PVE. La Unió Europea veu el PVE com l'oportunitat per tenir un lideratge global, en una esfera internacional monopolitzada per EUA i la Xina. Per aconseguir-ho, vol ser la primera a dur a terme unes reformes verdes de gran calat que serveixin per reforçar el seu model econòmic i de mercat.

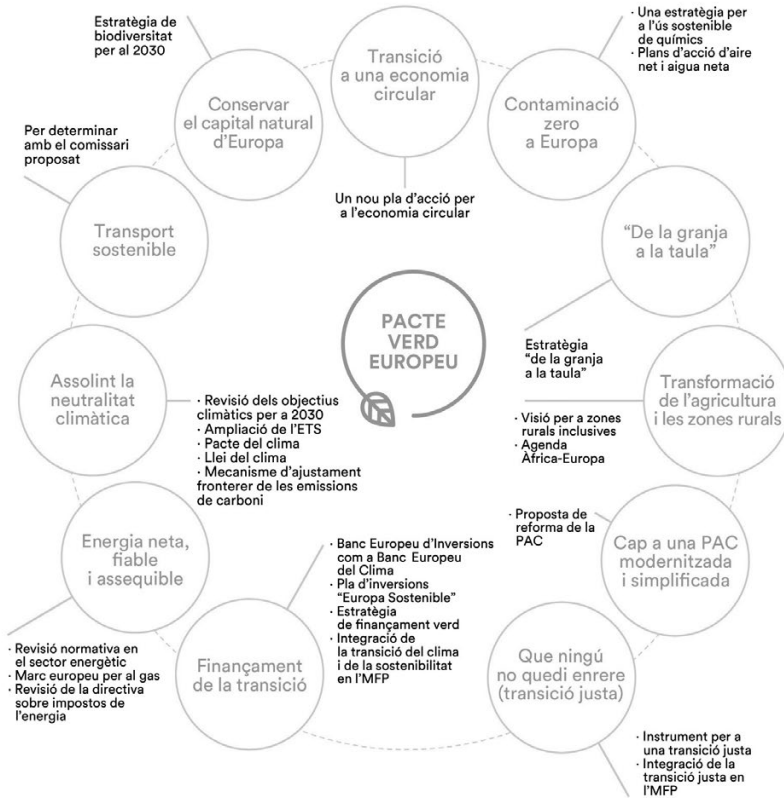

Figura 1. El Pacte Verd Europeu. Elaboració pròpia

Les iniciatives, els plans i les directives incloses en el PVE afecten principalment a sectors com l'energia, el transport i l'agricultura, amb l'objectiu d'aconseguir la neutralitat climàtica i la contaminació zero, i transitar cap a una economia circular.

Tot i que potser les coses més importants, com comentàvem a la introducció és que l'arribada de la pandèmia ha reforçat i accelerat l'impuls del PVE. En altres moments de crisi econòmica les polítiques ambientals han quedat subordinades als plans de recuperació. A hores d'ara, en canvi, el PVE, que ja tenia molt de pla de reactivació econòmica, és l'esperança europea d'una futura economia modernitzada per la implantació massiva de tecnologia verda i digital, i el camí i horitzó il·lusionant per a institucions, empreses i inversors. Sobre els seus aspectes més controvertits en parlarem a continuació.

Creixement verd, l'oxímoron capitalista.

“El Pacte Verd Europeu que presentem avui és la nova estratègia de creixement per a Europa.” Ursula von der Leyen, presidenta de la Comissió Europea

Quan es formula el PVE com a estratègia de recuperació econòmica o, al cap i a la fi, com a estratègia de reactivació del creixement econòmic, es fa des de la creença que és possible seguir fent créixer el PIB mentre es redueixen els impactes ambientals, d'entre els quals les emissions de CO₂, al ritme necessari per no arribar a la pujada de 2°C i per intentar mantenir-la per sota d'1,5°C, tal i com es formula en l'Acord de Paris.

Per assolir aquesta fita, que es tradueix en aconseguir la neutralitat climàtica al 2050, la UE argumenta que les emissions van baixar de 1990 al 2017 un 22% mentre l'economia creixia un 58%. Ara bé, aquesta disminució d'emissions es va produir en un període d'externalització de processos industrials cap a indrets amb una major desregularització i ma d'obra barata (Laurent, 2020). Per exemple, la UE va multiplicar per quatre el valor de les seves importacions de la Xina, passant de 90.402 milions d'euros el 2002 a 420.800 milions el 2019 (Eurostat, 2021).

Un altre argument molt d'actualitat en temps de pandèmia, que pretén reforçar els postulats del creixement verd, és la desmaterialització de l'economia a través de la digitalització. Es proclama que les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), i altres avenços en robotització i la intel·ligència artificial, contribuiran a la reducció dràstica de les emissions i del consum de materials i energia. Aquest argument interessat oblida que el creixement de l'ús d'ordinadors, tauletes, mòbils, antenes, amplificadors, servidors, cablejat, etc. necessita l'extracció de grans quantitats d'alumini, cadmi, cobalt, coure, gali, indi, liti, neodimi, níquel i altres elements crítics que existeixen de manera limitada. A més, tot l'aparellatge de la Xarxa que ens permet tenir accés des de pràcticament qualsevol lloc del món, a qualsevol informació en qualsevol moment, té un consum creixent d'energia que es comptabilitza en un 7% del total de consum mundial (Molina, 2020).

Per exemple, els consums energètics de les grans tecnològiques encara estan connectats a mixos elèctrics intensius en carboni. Així, el 2017, l'energia elèctrica de les TIC d'Alibaba.com provenia, en un 67%, de centrals tèrmiques de carbó. En el cas d'Amazon.com, aquest percentatge era d'un 30% i d'un 31% per Microsoft (Cook, 2017).

Les dades disponibles fins el moment i el constant creixement de les emissions a nivell global, deixen en evidència que les premisses del creixement verd no es compleixen. Segons les previsions de l'IPCC, en un escenari de creixement global d'un 3%, es necessitaria un desacoblament absolut a escala global del 10,5% anual, és a dir, al mateix temps que es creix el 3% caldria una davallada del 10,5% de les emissions a l'any si volem evitar un escenari d'1,5 oC, o un 7,3% per evitar-ne un de 2 oC (Agència Europea de Medi Am-

bient, 2019). La teoria del creixement verd afirma que aquest desacoblament és possible. No obstant això, el ritme més alt de desacoblament absolut aconseguit en la història de l'economia moderna va ser menor del 3% i fou just als anys posteriors a la crisi del petroli dels anys 70 (Hickel i Kallis, 2020). Fins i tot els models més optimistes estimen que el màxim ritme de desacoblament a escala global només pot arribar a un 3% anual respecte a unes taxes de creixement econòmic d'un 3% (Schandl, et al, 2016; IPCC, 2000).

Extractivisme verd, limits biofísics i impactes socioambientals.

L'impacte de la COVID-19, ha accelerat l'agenda europea de la tecnologia verda i digital que incrementarà les necessitats d'extracció i, per tant, la pressió sobre els territoris amb reserves de matèries primeres crítiques. Aquestes matèries primeres no estan disponibles en quantitats infinites, sinó que hi ha colls d'ampolla insalvables per a algunes, sobretot si s'incrementa fortament la seva demanda global. Tot i que la retòrica dels pactes verds institucionals parla de "justícia", de "no deixar ningú enrere" o del principi de "no causar dany significatiu", paradoxalment, la proposta comporta avançar la frontera extractiva i ampliar les àrees d'extracció, processament i subministrament de matèries primeres.

La Comissió Europea és conscient que, entre 1970 i 2017, es va triplicar l'extracció anual global de matèries primeres i que aquesta no para de créixer, un fet que representa un risc global. Més del 90% de la pèrdua de biodiversitat i de l'estrès hídric en zones d'explotació són causats per processos extractius i de processament de matèries primeres, combustibles i aliment. Per solucionar-ho, la Comissió proposa una nova economia circular a través d'una "total mobilització de la indústria" juntament amb "un desacoblament absolut entre el creixement econòmic i l'ús de materials", apostant de nou per la innovació tecnològica en una lògica imperativa de creixement econòmic (Comissió Europea, 2019).

De fet, l'últim informe de la Comissió Europea sobre matèries primeres crítiques (2018) emfatitza el fet que hi ha matèries primeres crítiques essencials per a la transició energètica que "són irremplaçables en la construcció de panells solars, turbines eòliques, cotxes elèctrics i il·luminació de baix consum" (Comissió Europea, 2018).

Aquesta cursa de la UE per assegurar-se els recursos estratègics s'ha de situar en un context global de competència en què altres països i blocs econòmics també pugneran per aconseguir aquests recursos. Si centrem l'anàlisi en un dels fets més importants que s'han de dur a terme per aconseguir la neutralitat climàtica, la transformació del model energètic, comencem a percebre la impossibilitat material de compatibilitzar transició energètica dins un model de creixement econòmic. En aquest sentit, l'estudi "Abastament responsable de minerals per a les energies renovables", elaborat per Earthworks per l'Ins-

titute for Sustainable Futures (ISF) (Dominish, et al., 2019), afirma que “caldrà una nova mineria per satisfer la demanda a curt termini, i hi ha noves mines que ja estan en desenvolupament vinculades amb les energies renovables per extreure’n cobalt, coure, liti, terres rares, níquel, etc. Si no són utilitzades amb responsabilitat, tenen el potencial de generar impactes socials i ambientals”.

		Demanda anual el 2050 respecte a l'extracció actual		Demanda acumulada respecte a recursos i reserves
Alumini		< 5% de l'extracció en tots els escenaris		< 5% de les reserves en tots els escenaris
Cadmi		< 5% de l'extracció en tots els escenaris		< 5% de les reserves en tots els escenaris
Cobalt		> 500% de l'extracció en tots els escenaris		> 100% de les reserves en tots els escenaris i dels recursos en l'escenari de demanda total
Coure		< 50% de l'extracció en tots els escenaris		< 20% de les reserves en tots els escenaris
Disprosi		> 500% de l'extracció en tots els escenaris		< 20% de les reserves en tots els escenaris
Gal·li		< 50% de l'extracció en tots els escenaris		< 5% de les reserves en tots els escenaris
Indi		< 50% de l'extracció en tots els escenaris		> 50% de les reserves en l'escenari màxim
Liti		> 100% de l'extracció en tots els escenaris		> 100% de les reserves en la majoria dels escenaris
Manganès		< 50% de l'extracció en tots els escenaris		< 20% de les reserves en tots els escenaris
Neodimi		> 500% de l'extracció en tots els escenaris		< 20% de les reserves en tots els escenaris
Níquel		> 100% de l'extracció en tots els escenaris		> 100% de les reserves en els escenaris màxims
Plata		< 50% de l'extracció en tots els escenaris		> 50% de les reserves en l'escenari màxim
Seleni		< 20% de l'extracció en tots els escenaris		< 20% de les reserves en tots els escenaris
Tel·luri		> 100% de l'extracció en tots els escenaris		> 50% de les reserves en l'escenari màxim

Nota: la primera columna reflecteix l'augment de la demanda anual a l'any 2050 respecte al 2018 per tal de veure en quines matèries primeres crítiques s'exerceix més pressió, i la segona columna suma les demandes del 2018 al 2050 i les compara amb les reserves i els recursos per tal de veure si és biofísicament possible la projecció.

Figura 2. Reptes per reduir la demanda de minerals.
Font: Institute for Sustainable Futures

L'estudi agafa com a referència l'escala global per aconseguir la neutralitat climàtica l'any 2050 sense superar l'escenari de 1'5°C marcat per l'Acord de Paris. Les conclusions dels diferents escenaris plantejats són que “la demanda acumulada per a energies renovables i tecnologies d'emmagatzemament

podria excedir les actuals reserves de cobalt, liti i níquel”. Dels 14 elements estudiats, la producció pel 2050 duplica els nivells de producció actual per a gairebé la meitat dels elements: cobalt, disprosi, liti, neodimi, níquel i tel·luri. En el cas del liti té una projecció que va del 1.565%, en l’escenari més baix, al 8.845% en el més alt, respecte de la producció actual. El cobalt estaria entre 679% i 1.788%, el neodimi entre 369% i 592%, el níquel entre 119% i 313% i el disprosi entre 406 i 640%.

La distribució geogràfica de la producció actual té una forta concentració de l’extracció de liti a Austràlia (62%), de níquel a Indonèsia (25%) i de cobalt a la República Democràtica del Congo (70%). Pel que fa a les reserves, Xile té un 51% del liti, Indonèsia el 24% del níquel, molt a prop del 22% d’Austràlia, i la República Democràtica del Congo, el 51% del cobalt (Shedd, 2020). Pels recursos, la majoria dels recursos de cobalt es trobarien al Congo, Zàmbia, Austràlia, Cuba, Canadà i Rússia. Per al níquel, els nous descobriments han sofert una sensible caiguda i s’ha iniciat l’exploració en zones de més complexitat com l’est-centre d’Àfrica i el subàrtic (McRae, 2020). En canvi, s’ha incrementat la troballa de liti, liderada per Bolívia, Argentina i Xile, i seguida per Austràlia, la Xina, el Congo, Canadà i Mèxic. També països europeus com Alemanya, República Txeca, l’Estat espanyol, Portugal, Àustria i Finlàndia tenen recursos d’aquest mineral (Jaskula, 2020).

Aquesta expansió de la frontera extractiva, també comporta impactes severes en comunitats i ecosistemes. L’Atlas Global de Justícia Ambiental⁶⁷, elaborat per investigadores de la Universitat Autònoma de Barcelona, registra 648 conflictes socioambientals a escala global relacionats amb la mineria. Entre aquests, ja apareixen conflictes relacionats amb les matèries primeres crítiques necessàries per a la transició energètica: des de la lluita dels treballadors de la mina de cobalt de Bouazar, al Marroc, que denuncien unes condicions de treball properes a l’esclavitud (Ejatlas, 2019d), fins a la contaminació de l’aigua i dels ecosistemes de les mines Glencore-Katanga al Congo (Ejatlas, 2019b), amb amenaces i violència contra activistes. Altres greus conflictes actuals són les pluges àcides i les emissions de diòxid de sofre provocades també per Glencore a Zàmbia (Ejatlas, 2019c), les lluites del poble indígena Karonsi’eDongi contra la minera Vale, S. A., a Indonèsia (Ejatlas, 2019a) i el conflicte obert pels recursos de liti al desert de sal d’Uyuni, Bolívia (Ejatlas, 2019e), amb una forta pugna entre l’activitat extractiva i la protecció de l’aigua i el turisme que beneficia les poblacions locals.

La vessant més dura dels conflictes socioambientals queda reflectida en l’informe “Defensant el demà” (Global Witness, 2020). L’estudi revela que l’any 2019 va ser el més fatídic per als defensors del territori i el medi ambient. 212 activistes van ser assassinades i el sector més implicat va ser el de la mineria,

67. Disponible a: <https://ejatlas.org/>

amb 50 persones mortes. Podem trobar casos a Colòmbia, Filipines, Brasil, Mèxic, Hondures, Guatemala, Veneçuela, Índia, Nicaragua, Indonèsia, el Congo, etc. Malauradament, aquesta no és una situació puntual, sinó una dinàmica que ve de lluny i que compta amb 1.500 morts en els últims 15 anys, 230 del sector miner i agrícola (EFE, 2019).

Accedir als recursos: deute extern i tractats de comerç i inversió

Les disciplines macroeconòmiques, de manera més o menys subtil, poden facilitar l'accés a matèries primeres crítiques. En primera instància, el deute extern pot forçar països a explotar i exportar matèries primeres per afrontar els pagaments. D'altra banda, els tractats de comerç i inversió constitueixen el marc perfecte per protegir les activitats extractives.

El deute extern i l'extracció de recursos tenen una llarga història de relació. Als anys 80, la brusca pujada dels tipus d'interès i la caiguda internacional del preu de les matèries primeres van comportar una crisi del deute al Sud global. Els països afectats van acudir als crèdits del Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM) que, per les condicions que portaven associades van suposar la privatització de serveis i béns comuns, la reducció de la despesa pública, reformes fiscals i l'obertura dels mercats nacionals a l'exportació de matèries primeres a través de transnacionals majoritàriament del Nord global. Tot això, per poder pagar als creditors (Campaña ¿Quién debe a quién?, 2015).

Avui dia, encara que la COVID-19 està mostrant de nou l'extrema vulnerabilitat d'aquestes economies davant de la demanda i conjuntura internacional (baixada de demanda – baixada de preus– dèficit fiscal), l'FMI continua fent servir les mateixes estratègies relacionades amb el pagament del deute extern i l'extracció de recursos naturals. Per exemple, l'abril de 2020, en plena crisi de la COVID-19, l'FMI va recomanar a Moçambic, uns dels països classificats en crisi de deute, seguir amb els plans d'exportació de gas natural per relançar el seu creixement econòmic i aconseguir un equilibri fiscal més gran (Wheatley i Cotterill, 2020). D'altra banda, la Xina ha transferit 150.000 milions de dòlars a governs africans (Angola, Ghana, Kenya, Etiòpia, Camerun, Moçambic, Costa d'Ivori, Zàmbia, Congo i Nigèria) i empreses estatals per assegurar el subministrament de matèries primeres i el seu projecte global d'infraestructures BeltandRoadInitiative (FMI, 2020).

En el cas de tractats de comerç i inversió (TCI), aquests preveuen sistemes de protecció d'inversions i la inclusió de clàusules per a la resolució de controvèrsies entre inversors i estats que permet als inversors eludir els tribunals nacionals i utilitzar tribunals privats d'arbitratge per presentar les seves demandes. Aquests tribunals acaben deliberant sobre temes que afecten comunitats, pobles indígenes i països sencers, i posen en risc l'autodeterminació dels pobles indígenes, els drets humans i els ecosistemes. Les empreses extractives, particularment les indústries del petroli, gas i mineria, treuen un gran rendiment

d'aquestes clàusules i, en l'actualitat, hi ha més de 140 demandes interposades per les empreses als estats (Moore i Pérez-Rocha, 2019). Alguns exemples de TCI actuals són: les negociacions del tractat UE-Mercosur (Noalttip, 2019); el tractat signat a començament de 2020 amb Vietnam, un país amb reserves de cobalt (Emerging Europe, 2020); el CETA, un acord entre el Canadà i la UE que igualment posa en risc els estats membres davant les empreses mineres canadenques (CIEL, 2018); o el Tractat sobre la Carta de l'Energia, que ha estat l'empara de la denúncia Uniper contra Holanda pel tancament obligat de les seves centrals de carbó abans del previst (Darby, 2020), són instruments que poden ser utilitzats contra qualsevol país. Els TCI atorguen a les corporacions la possibilitat de demandar els estats que proposen una regulació més estricta o lleis progressistes que poden afectar les seves activitats i comprometre els seus beneficis esperats.

Recuperació verda - Primera onada: Nova crisi, mateixa recepta?

Què ha fet la Unió Europea?

Les mesures que s'han pres per fer front a l'emergència sanitària i la propagació de la COVID-19 han suposat una frenada econòmica sense precedents. En conseqüència, les institucions públiques han activat plans, mecanismes i instruments que, pretesament, volen aturar el xoc, reactivar l'economia i recuperar la normalitat pre-pandèmia. En aquest sentit, les grans empreses estan jugant un paper similar al dels bancs durant la crisi financera de 2008: en un moment d'alta incertesa es beneficien de la política pública i són rescatades.

A nivell europeu, veiem que les dues institucions financeres que s'han encarregat de dur a terme aquesta tasca han estat el Banc Central Europeu (BCE) i el Banc Europeu d'Inversions (BEI). En el cas del BCE, el 2014 va crear el programa d'expansió quantitativa (Quantitative Easing en anglès) per donar resposta a la crisi financera del 2008. El mecanisme utilitzat és la compra d'actius per comprar deute dels països de la zona euro i la compra de bons corporatius, del què s'han beneficiat més de 300 grans empreses, entre les quals es troben BMW, E.ON, Enagás, ENEL, ENI, Peugeot, Renault, Ryanair, etc.

El passat 24 de març de 2020, a conseqüència dels impactes econòmics generats per les mesures aplicades per contenir la COVID-19 com el tancament de fronteres i els confinaments, el BCE va habilitar una ampliació del programa amb 750.000 milions d'euros, anomenat Pandemic Emergency Purchase Pro-

gramme (PEPP)⁶⁸ (Comissió Europea, 2020b). El procés de selecció de les empreses beneficiàries es delega als bancs centrals d'Alemanya, França, l'Estat espanyol, Itàlia i Bèlgica, i els criteris d'elegibilitat que empren són l'estabilitat financera de l'empresa i la qualitat del deute (BCE, 2020b).

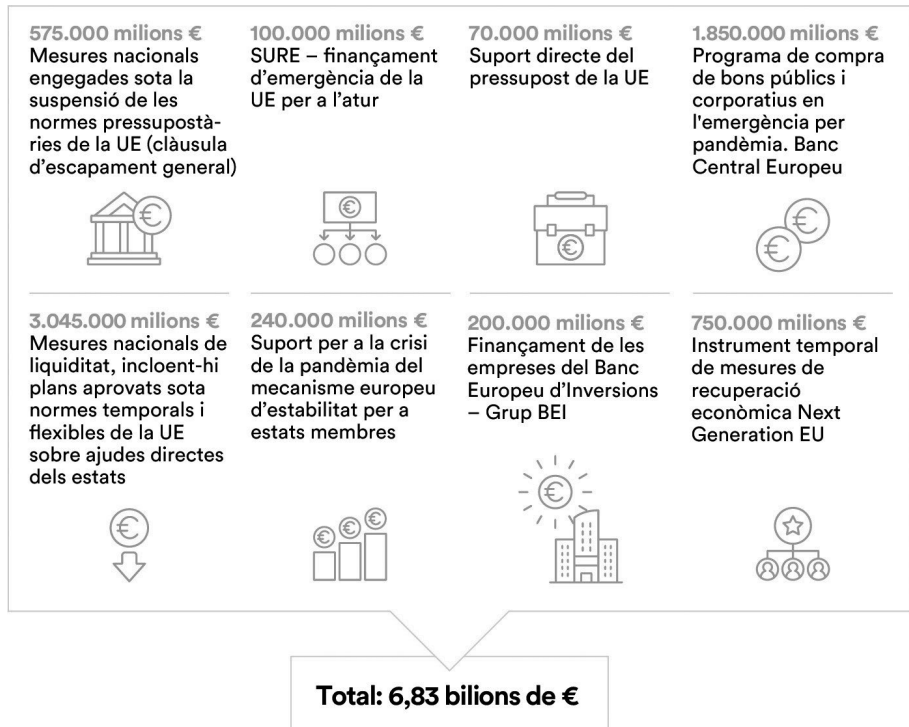

Figura 3. Resposta de la UE a la crisi del coronavirus.
Font: Comissió Europea, 2020. Elaboració pròpia

La pròpia concepció del PEPP fa que només estigui a l'abast de les grans empreses. Les emissions de bons tenen tràmits costosos i només es fan per quantitats que van dels centenars als milers de milions d'euros. A més, els criteris d'elegibilitat dels intermediaris bancaris no inclouen cap exclusió o condicionalitat sobre aspectes socials, ambientals o climàtics i, en canvi, s'estableix que 'no es discriminarà en positiu o negatiu per l'activitat econòmica de les entitats emissores', de manera que se n'estan beneficiant grans empreses com

68. Programa de compra de bons corporatius per fer front a l'emergència generada per la pandèmia

Total, Airbus, Shell, E.ON i més de 50 transnacionals. Les grans empreses de l'Estat espanyol han rebut gairebé 145.000 milions d'euros fins l'11 de desembre, on destaquen els sectors de les telecomunicacions i energètics, sent Telefonica i Naturgy les majors beneficiades.

El BEI, el banc públic d'inversió de la Unió Europea (UE), també jugarà un paper important dins dels plans de recuperació de la pandèmia. D'una banda ha creat un paquet d'emergència de 40.000 milions d'euros (BCE, 2020a) i un fons de garantia de 25.000 milions per mobilitzar capital privat per un valor de 200.000 milions d'euros (BCE, 2020c). Aquests dos mecanismes es destinaran a facilitar préstecs, mitjançant garanties, i avalant a petites i mitjanes empreses (PIMES). Cal destacar que els processos establerts són poc democràtics i poc transparents, ja que només es facilita la informació de les entitats financeres si el promotor no ha presentat raons legítimes de confidencialitat. A més, hi ha una manca de criteris ambientals i socials, el que contradiu la política energètica aprovada per als pròxims anys (BEI, 2019) i la seva autoproclamació com a líder climàtic del sector de les finances públiques, mitjançant el Climate Bank Roadmap 2021-2025 (BEI, 2020a).

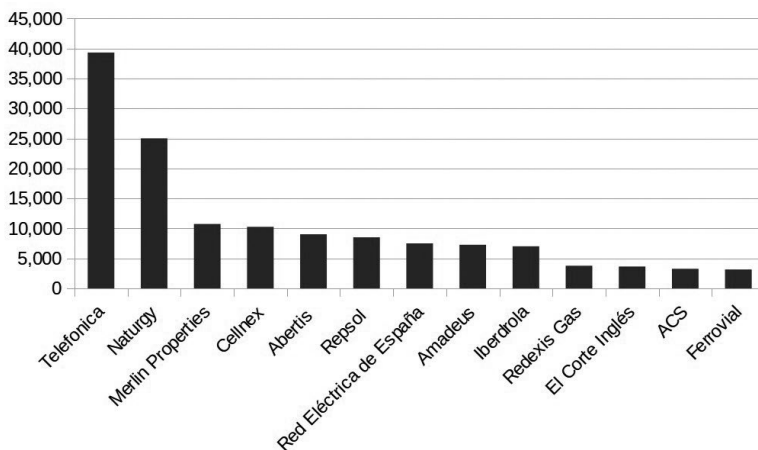

Figura 4. Imports assignats (milions d'euros) pel BCE a les grans empreses espanyoles fins l'11 de desembre. Elaboració pròpia

Com s'ha desenvolupat a l'Estat espanyol?

A l'Estat espanyol, el BEI ha aprovat un préstec de 1.500 milions d'euros (BEI, 2020b) per a l'Institut de Crèdit Oficial (ICO), que és el banc públic que s'encarrega de proporcionar liquiditat als bancs privats perquè puguin deixar diners a empreses i autònoms. Aquest organisme va ser creat el 1971 i està adscrit al Ministeri d'Afers Econòmics i Transformació Digital.

L'ICO també ha estat l'organisme encarregat de gestionar els mecanismes i instruments aprovats pel Govern central per estimular la recuperació econòmica durant el confinament provocat per la COVID-19. Aquests mecanismes han estat: 1) l'aval per a préstecs a curt termini⁶⁹; 2) la compra de pagarés⁷⁰ d'empreses; i 3) avals de pagarés⁷¹. També s'han creat altres ajuts indirectes a les empreses, com les contractacions públiques adjudicades per via d'emergència sense licitació prèvia, mitjançant col·laboracions públic-privades (CPPs)⁷², així com les ajudes d'ajuntaments i comunitats autònomes.

Una primera onada d'avals i compra de pagarés es va produir entre març i juny, quan el Govern espanyol els va atribuir un import de 100.000 milions d'euros. A principis de juliol es va anunciar una nova línia d'avals per a inversió destinat a empreses de 40.000 milions d'euros i una altra de 10.000 milions per a un fons destinat a garantir la solvència de les empreses estratègiques mitjançant la compra d'accions (De Barrón, 2020), gestionat per la Sociedad Nacional de Participaciones Industriales (SEPI), que és l'instrument estratègic adscrit al Ministeri d'Hisenda per garantir que les activitats de les empreses i sectors s'alineen amb les polítiques del Govern espanyol.

La clau es troba en els detalls

Els crèdits i suports financers que ofereix l'ICO es gestionen habitualment a través dels grans bancs comercials espanyols com Bankia, BBVA, Caixabank, Santander i Banc Sabadell, entre d'altres. El paper d'intermediaris els col·loca com a majors beneficiaris del procés perquè els permet obtenir benefici mitjançant el marge que hi ha entre l'interès del crèdit que obtenen de l'ICO i el que fixen ells en els préstecs que ofereixen a les empreses.

En relació als avals i compra de pagarés aprovats pel Govern espanyol per fer front als impactes generats per la COVID-19, es detecten tres elements negatius: 1) Risc d'endeutament públic: el Govern, mitjançant l'ICO, assumeix la no devolució dels fons rebuts per les empreses a través dels pressupostos generals; 2) Falta de condicionalitats: s'exigeix que les empreses beneficiàries no tinguin la seu en un paradís fiscal, permetent que la tinguin les seves filials (Domínguez, 2020), ni que es reparteixin dividendes durant un temps sense especificar; i 3) Falta de transparència: la informació publicada a la pàgina web de l'ICO i canals oficials del Govern no recullen quines empreses s'han beneficiat, tampoc l'import atorgat ni mitjançant quin mecanisme. S'han pogut

69. Avals per a préstecs d'empreses i autònoms, amb un termini de fins a 5 anys

70. Deute que emet una empresa per a finançar-se i es compromet a retornar l'import amb els interessos estipulats amb l'emissor. Similar a un bo, però amb terminis més curts

71. Inversors compren el deute emès per l'empresa i l'ICO es presta com a avalador

72. Definició de Col·laboracions Públic-Privades (CPP): <https://odg.cat/es/colaboraciones-concesiones-publico-privadas-cpp/>

conèixer algunes de les empreses avalades indagant en els seus comunicats i en notícies de premsa, ja que estan obligades a publicar qualsevol operació de préstec rellevant.

Cal destacar que un 30% del total dels avals i compra de pagarés estava destinat perquè es beneficiessin grans empreses. La manca de criteris d'exclusió i condicionalitats socials, ambientals, climàtiques i sobre el dret de les treballadores ha permès que empreses dels sectors que més han contribuït a l'escalfament global, que compten amb un historial d'impactes ecològics, climàtics, socials, de gènere i/o de portes giratòries, que tenen filials en paradisos fiscals i/o que s'han descapitalitzat repartint significatius dividendes entre els seus accionistes en els últims anys (ODG, EeA i OMAL, 2020a), hagin pogut accedir a aquests ajuts. Aquests són els casos d'Iberia, Vueling, OHL i NH Hotels.

Recuperació verda - Segona onada: És el NextGeneration EU l'eina que necessitem per a una recuperació verda?

Què és el NextGeneration EU?

Amb els programes, mecanismes i instruments creats per les diferents institucions financeres europees i de l'Estat espanyol abans de l'estiu caldria esperar que s'haguessin mitigat els impactes econòmics generats per la crisi multidimensional derivada de la COVID-19, però no ha estat així. Veient l'impacte econòmic causat durant els primers mesos de confinament i la incertesa de fins quan podria durar aquesta situació de recessió econòmica, al maig del 2020 els Estats Membres van optar per crear un programa de recuperació econòmica a llarg termini per "preservar la salut dels ciutadans i prevenir el col·lapse de l'economia" (Consell Europeu, 2020), el NextGeneration EU. Aquest programa ha de complimentar els pressupostos europeus pels pròxims set anys, el Multiannual Financial Framework (MFF per les seves sigles en anglès), contribuint en els diferents fons que conformen el MFF. El NextGeneration EU està dotat de 750.000 milions d'euros i ha de ser el catalitzador per a la transformació de la Unió Europea. Posa el focus en el Pacte Verd Europeu, la revolució digital i la resiliència, a través de la creació de treball i la recuperació del dany causat per la COVID-19 (Comissió Europea, 2020c).

A diferència del PEPP, els fons atorgats al NextGeneration EU es repartiran entre els Estats Membres i es farà tenint en compte l'impacte econòmic generat per la COVID-19, per la qual cosa Itàlia i l'Estat espanyol en seran els principals beneficiaris. Els mecanismes financers escollits pel repartiment dels fons han estat préstecs i subvencions, repartits gairebé de manera equitativa, 360.000 milions d'euros en préstecs i 390.000 milions d'euros en subvencions, tot i la pressió exercida pels països frugals (Països Baixos, Àustria, Dinamarca i Suècia) durant les negociacions (Álvarez Barba, 2020).

El procés d'elecció de quins projectes es beneficiaran del NextGeneration EU inclou als governs dels Estats Membres i la Comissió Europea. En primer lloc, els Estats Membres han de preparar els seus plans de recuperació i resiliència nacionals per a 2021-2023 i poden presentar-los a la Comissió Europea (CE) fins al 30 d'abril de 2021. Llavors la CE té dos mesos per revisar-los i passar-lo al Consell d'Europa perquè els aprovi en menys de quatre setmanes. Per tant, estem parlant de temps administratius molt accelerats perquè des que l'Estat Membre presenta el seu pla de recuperació i resiliència fins que és aprovat pel Consell d'Europa poden passar com a màxim tres mesos.

Overall budget 2021-2027

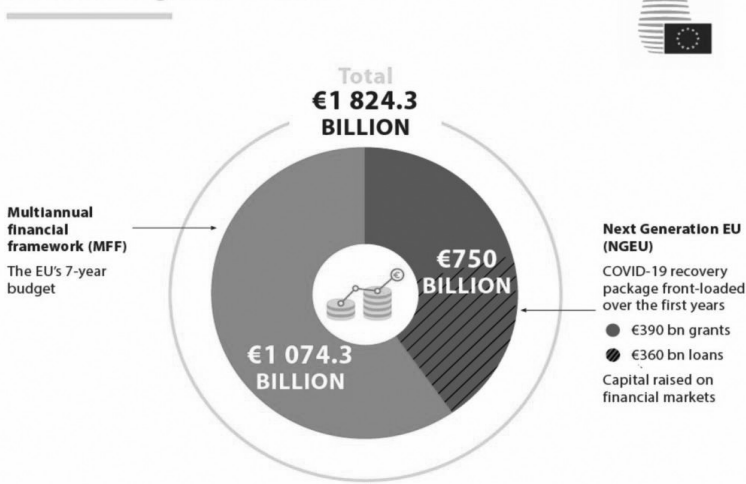

Figura 5. Importes assignats al MFF i al Next Generation EU

L'acceleració administrativa i burocràtica també es trasllada a l'atorgament de finançament, ja que el 70% del Mecanisme per a la Recuperació i la Resiliència (MRR, Recovery and Resilience Facility en anglès), que és el principal fons del NextGeneration EU amb 672.500 milions d'euros⁷³, han de distribuir-se entre el 2021 i el 2022.

En el cas de criteris i condicionalitats, a nivell tècnic s'exigeix que els projectes inclosos en els plans de recuperació i resiliència nacionals han de respectar el principi de 'no causar dany significatiu' ('do no significant harm' en anglès), els quals no poden anar en detriment dels objectius climàtics ni ambientals. A més, el 37% de la despesa ha d'estar relacionada amb el clima i el 20% amb la digitalització (Comissió Europea, 2020d).

73. Pel Mecanisme de Recuperació i Resiliència 312.500 milions seran en subvencions i 360.000 en préstecs.

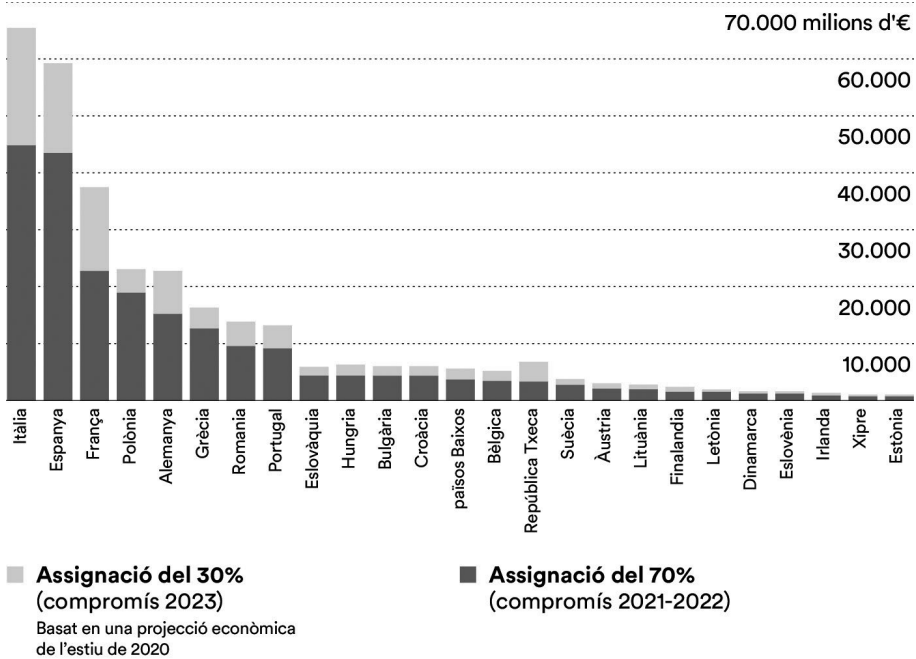

Figura 6. Distribució del Mecanisme per a la Recuperació i la Resiliència entre Estats Membres. Elaboració pròpia. Font: Comissió Europea, 2020

No tot és el que sembla

La utilització de les subvencions com a instrument de finançament pel Next-Generation EU pot semblar una bona notícia perquè implica que els diners no han de retornar-se. Però no tot és tant bonic com sembla. Els fons destinats per a aquest programa de recuperació s’han obtingut a través de la venda de bons de la CE en el mercat financer, un fet que no havia ocorregut fins ara, i l’ha convertit en el major emissor supranacional de deute del món. Per tant, els 750.000 milions d’euros han de retornar-se en gairebé 40 anys, tant si els Estats Membres els han rebut a través de préstecs com subvencions (Euro EFE – Euractiv, 2020). El més plausible és que s’ampliïn els mecanismes existents per dotar a la Comissió Europea de fons mitjançant la recaptació de diners dels Estats Membres (Comissió Europea, 2020e).

Cal tenir en compte que des que es va iniciar la pandèmia la CE va suspendre l’aplicació del Mecanisme Europeu d’Endeutament (MEDE), que posava un sostre en el dèficit i endeutament dels Estats Membres. El MEDE és la principal eina que ha permès a la Comissió Europea aplicar les mesures d’austeritat durant l’última dècada, concebuda principalment per controlar als països del sud d’Europa. La seva suspensió també podria veure’s com quelcom positiu, però quan torni a aplicar-se pot suposar un daltabaix pels països que s’han

endeutat més durant aquests últims mesos, com és el cas de l'Estat espanyol (Tesoro Publico, 2020).

L'acceleració administrativa, burocràtica i financera del NextGeneration EU fa que no totes les empreses tinguin la mateixa capacitat per beneficiar-se'n. Poder presentar projectes que van dels centenars de milers d'euros a desenes de milers de milions d'euros en tant poc temps només està a l'abast de les grans empreses, ja que compten amb l'estructura i recursos necessaris per fer-hi front. A més, igual que el PEPP, el NextGeneration EU tampoc compta amb cap criteri d'exclusió i condicionalitat i, per tant, és molt probable que grans empreses contaminants també es beneficiïn d'aquest programa. Una possibilitat seria que els Estats Membres determinessin criteris perquè els projectes pugin ser inclosos en plans de recuperació i resiliència nacionals. Aquesta opció és poc probable, ja que molts països i territoris estan marcant polítiques tractores que haurien de dur-se a terme a través de projectes que només poden assumir les grans empreses (Cano, 2020).

Què els hi toca i quins plans tenen a l'Estat espanyol i Catalunya?

El passat 7 d'octubre, el president Pedro Sánchez va presentar el 'Plan de Recuperación, Transformación y Resiliencia de la Economía española' (PRTRE) que estableix les 10 polítiques tractores que han de permetre a l'Estat espanyol fer front als impactes econòmics generats per la COVID-19 (La Moncloa, 2020). Aquest document ha de ser la guia per determinar a quins projectes es destinaran els 140.000 milions d'euros del NextGeneration EU atorgats a l'Estat espanyol, 68.000 milions d'euros a través de préstecs i 72.000 milions d'euros mitjançant subvencions.

El procés de selecció de projectes és semblant a l'establert per la CE. En aquest cas, els governs de les comunitats autònomes presentaran els seus projectes al Consell de Ministres, que serà l'òrgan encarregat de gestionar les demandes que es facin des dels territoris. Per a les comunitats autònomes les regles del joc són confoses perquè l'única condició que s'ha establert és que els projectes presentats han d'estar alineats amb les polítiques tractores del PRTRE, sense determinar un criteri clar de repartició dels fons segons el PIB o població de cada territori (Plaza, 2020).

Per tal d'accelerar el màxim possible l'execució de finançament corresponent al NextGeneration EU, els Pressupostos Generals de l'Estat del 2021, aprovats el passat 3 de desembre, ja compten amb 27.000 milions d'euros d'aquest programa (Merino, 2020). El més probable és que l'atorgament d'aquests fons es faci a través de subvencions, ja que la vicepresidenta d'economia, Nadia Calviño, va assegurar que l'Estat espanyol executaria els 140.000 milions d'euros que li corresponen del NextGeneration, prioritzant a curt termini els que es rebran mitjançant aquest mecanisme financer (El País, 2020). Cal remarcar que l'assignació d'aquests diners als Pressupostos General de l'Estat del 2021 s'ha fet abans que s'aprovés el propi NextGeneration EU, endarrerit pel bloqueig de Polònia i Hongria. Aquest bloqueig ve donat pel fet que l'accés al programa de

recuperació europeu obliga als Estats Membres a respectar els principis fonamentals de l'estat de dret (Manresa Nogueras, 2020).

El document presentat pel president Pedro Sánchez el passat 7 d'octubre no té un caràcter executiu i anuncia què es vol fer amb el finançament rebut a través del NextGeneration EU. Per tant, el passat 31 de desembre es va publicar en el Boletín Oficial del Estado (BOE) el Real Decret Llei que explicita com s'implementarà (Gobierno de España, 2020). Les línies mestres del Real Decret Llei són preocupants. Per una banda apunta a una desregularització en les etapes prèvies a l'adjudicació de projectes a través del procés de contractació pública, saltant-se o disminuint els terminis dels processos legislatius de transparència i avaluació de projectes habituals, com és l'Avaluació d'Impacte Ambiental. Per l'altre, es proposa l'ampliació de l'import màxim a percebre i dels terminis d'execució del projecte, permetent anticipar el 50% del pressupost en el moment de l'adjudicació. També s'obre la porta a l'atorgament a dit dels projectes, sense convocatòria oberta, i sense que faci falta una autorització prèvia per part del Gobierno si les ajudes estan vinculades a la recuperació (Civio, 2020). També s'assigna més poder al sector privat en les Col·laboracions Públic-Privades (CPPs), creant la categoria Projectes Estratègics per a la Recuperació i Transformació Econòmica (PERTEs), modificant i/o eliminant les regulacions de contracció del sector públic que donen una mínima cobertura a la part pública. Aquesta última petició contrasta amb el fet que l'Estat espanyol ha rebut diverses denúncies europees sobre la manca de regulació de les CPPs (GuidoFara, et al., 2018).

En el cas de la Generalitat de Catalunya, el passat 21 de juliol va presentar un pla de recuperació per optar al NextGeneration EU, tenint en compte l'aportació de Catalunya al PIB espanyol, 30.000 milions d'euros (Coca, 2020). El pla inclou 20 projectes estratègics i 145 actuacions en àmbits de l'economia de la vida, la digitalització, la transició ecològica, la societat del coneixement i actuacions transversals (Generalitat de Catalunya, 2020a). Les característiques del pla d'actuació és semblant al desenvolupat pel Govern central i, per tant, tot apunta que es prioritzaran projectes tractors que s'executaran des de les grans empreses. Tot i això, existeix un portal web on es poden presentar propostes de projectes perquè siguin finançats pel NextGeneration EU (Generalitat de Catalunya, 2020b).

Conclusions (i camins alternatius)

Tenint en compte tot el que s'ha exposat fins ara, podríem afirmar que ens trobem en una de les dècades més rellevants des del final de la Segona Guerra Mundial. Les decisions que prenguem avui marcaran la realitat que viuran les pròximes generacions i, per tant, no podem cometre els mateixos errors que en les crisis anteriors, ja que en van sortir reforçades les elits nacionals i financeres.

No ens hem de deixar enganyar. El Pacte Verd Europeu i el NextGeneration EU no són eines que promoguin una transició ecosocial i ecofeminista real i justa, ja que segueixen amb la doctrina del creixement. No tot ha de mesurar-se a través del PIB. Existeixen altres indicadors que tenen una perspectiva més multidisciplinària i que reflecteixen millor quins són els impactes que generen les diferents activitats sobre la societat i el planeta. Tot i que el creixement que promou el Pacte Verd Europeu té tonalitats verdes per la inversió en tecnologies renovables, no es tenen en compte els límits biofísics del planeta.

Per aquest motiu, hem de canviar de paradigma. Els límits biofísics ens diuen que no podem seguir com fins ara. La demanda de matèries primeres per implementar el Pacte Verd Europeu està molt per sobre de la seva capacitat de renovació. Des del Nord global hem d'eliminar la nostra perspectiva neocolonialista que ens fa creure que estem legitimades per explotar els territoris del Sud per satisfer les nostres necessitats, mentre que són aquests territoris els que pateixen els impactes socials i ambientals de pràctiques com l'extractivisme. Per tant, hauríem de començar a adaptar la nostra demanda segons la capacitat de generació de recursos del nostre territori i avaluar quines són necessitats reals i les que han estat induïdes pel sistema capitalista, neoliberal i patriarcal en el qual vivim. Aquesta és l'única manera de no deixar a ningú enrere.

Per aconseguir tot el que hem exposat fins ara, no podem deixar que les grans empreses siguin les que ens liderin. El seu únic propòsit és mantenir-se en el poder i, per tant, les seves accions no contribuiran a la transició ecosocial i ecofeminista que necessitem. Són les principals causants del sistema extractivista depredador actual i aprofiten els períodes de crisi, com l'actual, per sanejar els seus comptes a través dels diners públics. Per aquest motiu, és imprescindible que els programes de recuperació econòmica, com el Next-Generation EU, tinguin condicionalitats socials, ambientals, climàtiques i de gènere per poder beneficiar-se'n. Això no ha passat amb la primera onada de rescats i, per tant, les institucions econòmiques europees i estatals han aplicat la mateixa recepta que en la crisi econòmica-financera del 2008, però aquesta vegada rescatant a les grans empreses, i no a la ciutadania.

A més, si fons reservats per a la recuperació verda es destinen a sectors que generen impactes a nivell social i ecològic, com el de combustibles fòssils, no es contribuirà a una transició ecosocial i ecofeminista real i justa perquè es genera un vincle entre les empreses i les institucions financeres, ja que aquestes últimes són les principals interessades en garantir la viabilitat econòmica del sector en qüestió perquè les ajudes siguin retornades.

També hem de trencar amb la doctrina del deute. Un primer pas seria abolir el deute extern que han contret els països del Sud en les últimes dècades. Les polítiques econòmico-financeres imposades als països del Sud pels organismes multilaterals internacionals, com el Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional, sempre beneficien al Nord. El mateix passa amb els Tractats de Lliure Comerç i Inversió. Es venen com un acord en el que les dues parts surten beneficiades, però són les grans empreses del Nord les grans vencedores.

En el cas del NextGeneration EU, no hem d'oblidar que és un programa que es finança a través de l'emissió de deute que hipotecarà l'economia europea durant els pròxims 40 anys. Hi ha altres maneres de poder aconseguir els fons, com seria aplicar una fiscalitat progressiva justa i que es prohibissin les figures fiscals que beneficien a les grans empreses i fortunes amb taxes impositives baixes, com són les SOCIMIS. Una altra mesura seria que dins de la Unió Europea no existissin paradisos fiscals, com són els Països Baixos, Suïssa o Luxemburg.

A nivell de l'Estat espanyol, els preparatius legislatius i legals per a canalitzar els fons que han d'arribar a través del NextGeneration EU obren la porta a la desregularització dels processos de transparència i avaluació de projectes. El Govern central ha utilitzat el caràcter d'urgència pel repartiment dels fons com a excusa per aprovar un Real Decret Llei que inclou les reclamacions de les grans empreses dels diferents sectors en els últims anys, atorgan encara més poder al sector privat.

El passat mes de juliol l'Observatori del Deute en la Globalització (ODG), conjuntament amb Ecologistas en Acción i l'Observatorio de Multinacionales en América Latina (OMAL) (2020b), vam realitzar una campanya per reclamar que els rescats fossin transparents, justos i efectius. Perquè siguin transparents és necessari que hi hagi un escrutini públic i, per tant, els organismes financers han de publicar el nom de les empreses que s'han beneficiat del finançament públic, la quantia i sota quines condicions.

Un rescat just passa per prioritzar les ajudes a aquelles empreses que contribueixin positivament en termes climàtics, mediambientals, de Drets Humans, socials, de gènere i financers. Per tant, han de quedar excloses les activitats que augmenten la magnitud de la crisi climàtica, que generen impactes negatius sobre la biodiversitat, que vulneren els Drets Humans, que precaritzen les condicions de les treballadores i totes aquelles empreses que han obtingut beneficis substancials i han repartit dividendes durant el 2020, i/o que tenen filials a paradisos fiscals.

Si una empresa pot accedir a les ajudes, cal establir les condicions perquè el rescat sigui efectiu. Per garantir-ho, cal que la institució competent, juntament amb les treballadores, entrin en el Consell d'Administració de l'empresa per realitzar tasques de fiscalització, a la vegada que se li prohibeix, a l'empresa, demandar-los mentre duri l'ajuda ni realitzar una reestructuració de la plantilla o acomiadaments durant sis mesos després de retornar l'ajuda. També cal prohibir el repartiment de dividendes i limitar la retribució màxima dels executius.

Bibliografía

Agència Europea de Medi Ambient (2019). The European environment-state and outlook 2020. Knowledge for transition to a sustainable Europe. Recuperat de <https://www.eea.europa.eu/publications/soer-2020>

Álvarez Barbam, Y. (2020). “Alemania y Holanda ganan en todo, Bruselas castigará a España - El Salto - Edición General”, Unión Europea, 6 juliol 2020, <https://www.elsaltodiario.com/union-europea/alemania-holanda-merkel-frugales-ganan-bruselas-castigara-espana>

BCE, (2020a). El Grupo BEI movilizará rápidamente hasta 40 000 millones de euros para combatir la crisis provocada por el Covid-19 y pide a los Estadosmiembros que establezcan una garantía adicional para el apoyo a las pymes y midcaps por parte del Grupo BEI y de los bancos nacionales de fomento, 16 març 2020. Recuperat de: <https://www.eib.org/en/press/all/2020-086-eib-group-will-rapidly-mobilise-eur-40-billion-to-fight-crisis-caused-by-covid-19>

BCE, (2020b). Corporate Sector Purchase Programme (CSPP) – Q&A [En línia] Recuperat de: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/app/html/cspp-qa.en.html>

BCE, (2020c). El Consejo de Administración del BEI aprueba un fondo de garantía paneuropeo de 25 000 millones de euros como respuesta a la crisis de la COVID-19, 26 maig 2020, https://www.eib.org/en/press/all/2020-126-eib-board-approves-eur-25-billion-pan-european-guarantee-fund-to-respond-to-covid-19-crisis?utm_source=twitter&utm_medium=Social&utm_campaign=PressRelease&utm_content=na&cid=Social_twitter_PressRelease_2020-05-26-

BEI, (2019). EIB energy lending policy. Recuperat de: https://www.eib.org/attachments/strategies/eib_energy_lending_policy_en.pdf

BEI, (2020a). EIB Group Climate Bank Roadmap 2021-2025. Recuperat de: https://www.eib.org/attachments/strategies/eib_group_climate_bank_roadmap_en.pdf

BEI, (2020b). ICO COVID-19 response for SMEs and MIDCAPs Spain», 27 març 2020. Recuperat de: <https://www.eib.org/en/projects/pipelines/all/20200190>

Campaña “¿Quién debe a quién?” (2015), Vivir en deudocracia. Iban un portugués, un irlandés, un griego y un español... Barcelona, Icaria Edicions. Recuperat de https://odg.cat/wp-content/uploads/2014/06/vivir_en_deudocracia.pdf

Cano, F. (2020). “La carrera por los fondos de la UE entra en su recta final: constructoras y energéticas aventajan a las tecnológicas”, El Español, Invertia, 7 diciembre 2020, https://www.elespanol.com/invertia/empresas/tecnologia/20201207/carrera-fondos-ue-constructoras-energeticas-aventajan-tecnologicas/541446120_0.html

Center for International Environmental Law (CIEL), (2018). CETA Threatens EU MemberStates. Mining. Recuperat de https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2018/03/CIEL_CETA-mining_March2018.pdf

Civio (2020). “El Decreto Ley para ejecutar el Plan de Recuperación reduce las exigencias y plazos en contratación pública y subvenciones”, 31 diciembre 2020. Recuperat de: https://civio.es/el-boe-nuestro-de-cada-dia/2020/12/31/decreto-ley-plan-de-recuperacion/?utm_campaign=share&utm_source=twitter&utm_medium=web.

Coca, M. T., (2020). “Cataluña diseña un plan de recuperación de 31.000 millones a cubrir con fondos europeos”, 21 juliol 2020, <https://www.economista.es/catalunya/noticias/10679710/07/20/Cataluna-disena-un-plan-de-recuperacion-de-31000-millones-a-cubrir-con-fondos-europeos.html>

Comissió Europea (2018) Report on Critical Raw Materials and the Circular Economy. Recuperat de https://www.strategicminerals.com/38/activos/texto/strategiwdpastbd_pdf_0216-zYlwrcuN5Xt8SVnw.pdf

Comissió Europea (2019) The European Green Deal. Recuperat de https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf

Comissió Europea (2020a). A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent, 2020. Recuperat de https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

Comissió Europea (2020b). Official Journal of the European Commission, «Decision on Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP)», 24 març 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020D0440>

Comissió Europea (2020c). European Commission, «Recovery plan for Europe», 2020, https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

Comissió Europea (2020d). European Commission, «Recovery and Resilience Facility: Questions and answers», 17 setembre 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1659.

Comissió Europea (2020e). European Commission, «Questions and Answers on the MFF and Next Generation EU», 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_935

Consell Europeu (2020). Special meeting of the European Council (17, 18, 19, 20 and 21 July 2020) - Conclusions Next Generation EU. Recuperat de: <https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf>

Cook, G. (2017) Clicking Clean: Who is Winning the Race to Build a Green Internet?. Recuperat de <http://www.clickclean.org/downloads/ClickClean2016%20HiRes.pdf>

Darby, M. (2020) “Coal generator uses investment treaty to fight Netherlands coal phaseout”, Climate Home News, 21 de maig de 2020. Recuperat de <https://www.climatechangenews.com/2020/05/21/uniper-uses-investment-treaty-fight-netherlands-coal-phaseout/>

De Barrón, I. 2020. “El Gobierno lanzará una nueva línea de avales de 40.000 millones para financiar la economía digital y la ecológica”, El País, Economía, 2 juliol 2020. Recuperat de: <https://elpais.com/economia/2020-07-02/el-gobierno-lanzara-una-nueva-linea-de-avales-de-40000-millones-para-financiar-la-economia-digital-y-la-ecologica.html>

Domínguez, D. (2020), “Acciona, Meliá, Ferrovial... ERTes y paraísos fiscales en el IBEX 35”, 19 maig 2020, LaMarea, Yoibextigo. Recuperat de: <https://www.yoibextigo.lamarea.com/informe/noticias/ibex-35/acciona-melia-ferrovial-ertes-y-paraisos-fiscales-en-el-ibex-35/>

Dominish, E.; Florin, N.; Teske, S., (2019). Responsible Minerals Sourcing for Renewable Energy. Recuperat de https://www.earthworks.org/cms/assets/uploads/2019/04/MCEC_UTS_Report_lowres-1.pdf

EFE, (2019). “Más de 1.500 activistas ambientales han sido asesinados en los últimos 15 años”, el Periódico (Sociedad), 6 d'agost de 2019. Recuperat de <https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20190805/mas-1500-activistas-ambientales-asesinados-15-anos-7583295>

Ejatlas (2019a). Karonsi'e Dongi people and Valemine in Sorowako, Sulawesi, Indonesia, 18 d'agost de 2019. En: Atlas de Justicia Ambiental. Recuperat de <https://ejatlas.org/conflict/karonsie-dongi-people-and-vale-mine-in-sorowako-sulawesi-indonesia>

Ejatlas (2019b). Glencore-Katanga Mining Ltd., Democratic Republic of Congo (DRC), Campaña Global para Desmantelar el Poder de las Transnacionales; Transnational Institute; Amigos de la Tierra Internacional, 19 de febrer de 2019. Recuperat de <https://ejatlas.org/conflict/glencore-katanga-mining-ltd-in-the-democratic-republic-of-congo-drc>

Ejatlas (2019c). PPT case: Glencore copper and cobalt mining, Zambia, Campaña Global per Desmantellar el Poder de les Transnacionales; Transnational Institute; Centre for Trade Policy and Development (CTPD), 18 d'agost de 2019. En: Atlas de Justicia Ambiental. Recuperat de <https://ejatlas.org/conflict/glencore-in-zambia>

Ejatlas (2019d). Cobalt Mining in Bouazar and workers' struggle, Morocco, 18 d'agost de 2019. En: Atlas de Justicia Ambiental. Recuperat de <https://ejatlas.org/conflict/illegal-animal-trafficking-iraq>

Ejatlas (2019e). Extracción de Litio en el Salar de Uyuni, Bolivia, 18 d'agost de 2019. En: Atlas de Justicia Ambiental. Recuperat de <https://ejatlas.org/conflict/extraccion-de-litio-en-el-salar-de-uyuni-bolivia>

El País (2020). "Calviño dice que España usará íntegramente los 140.000 millones de fondos europeos, también la parte de créditos", Economía, 19 novembre 2020. Recuperat de: <https://elpais.com/economia/2020-11-19/calvino-dice-que-espana-usara-integramente-los-140000-millones-de-fondos-europeos-tambien-la-parte-de-creditos.html>

Emerging Europe, (2020). "What can emergint Europe expect from the EU's Vietnam Trade deal?", Emerging Europe. Business, 14 de febrer de 2020. Recuperat de <https://emerging-europe.com/business/what-can-emerging-europe-expect-from-the-eus-vietnam-trade-deal/>

Euro EFE – Euroactiv (2020). "La Comisión Europea emitirá 900.000 millones de euros en bonos hasta 2026", 21 octubre 2020. Recuperat de: <https://euractiv.es/section/economia-y-empleo/news/la-comision-europea-emitira-900-000-millones-de-euros-en-bonos-hasta-2026/>

Eurostat (2021) Extra-EU trade by partner. Recuperat de: <https://ec.europa.eu/eurostat>

FMI (2020) [nota de premsa], Republic of Mozambique : Request for Disbursement Under the Rapid Credit Facility; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Mozambique, 20(141), 2020. Recuperat de <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2020/English/1MOZEA2020001.ashx>

Generalitat de Catalunya (2020a). «Pla per a la reactivació econòmica i protecció social», 2020, <https://web.gencat.cat/ca/detalls/article/pla-reactivacio-economica-i-proteccio-social>.

Generalitat de Catalunya (2020b). «EU RecoveryPlan - Fons europeus per a la transformació digital i ecològica», 2020, <https://www.accio.gencat.cat/ca/serveis/innovacio/innovacio-empresarial-i-rd/eu-recovery-plan/>.

Global Witness (2020). Defending tomorrow. The climate crisis and threats against land and environmental. Recuperat de https://www.globalwitness.org/documents/19938/Defending_Tomorrow_EN_high_res_-_July_2020.pdf

Gobierno de España (2020). 17340 Real Decreto-ley 36/2020, de 30 de diciembre, por el que se aprueban medidas urgentes para la modernización de la Administración Pública y para la ejecución del Plan de Recuperación, Transformación y Resiliencia.

Guido Fara et al. (2018). Asociaciones público-privadas en la UE: Deficiencias generalizadas y beneficios limitados. Tribunal de Cuentas Europeo. Recuperat de: http://obcp.es/sites/default/files/documentos/documentos_Informe_Especial_T_cuentas_Europeo_1026e153.pdf

H. Res.109, 116th Cong., 1st Sess., 7 de febrer de 2019, Recognizing the duty of the Federal Government to create a Green New Deal. Recuperat de: <https://www.congress.gov/116/bills/hres/109/BILLS-116hres109ih.pdf>

Hickel, J.; Kallis, G. (2020). "Is Green Growth Possible?", *New Political Economy*, 25(7576), p. 1-18. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>

IPCC (2000). Special Report on Emission Scenarios. Recuperat de: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/emissions_scenarios-1.pdf

Jaskula, B. W. (2020) "Lithium", U.S.Geological Survey, Mineral Commodity Summaries., 2020, p. 98-99. Recuperat de <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2020/mcs2020-lithium.pdf>

La Moncloa (2020). Plan de Recuperación, Transformación y Resiliencia de la Economía española, 7 octubre de 2020. Recuperat de: https://www.lamoncloa.gob.es/presidente/actividades/Paginas/2020/071020-sanchez_plan.aspx

Laurent, E. (2020). "The European Green Deal: Bring back the new", OFCE Policy Brief, 63. Recuperat de <https://www.ofce.sciences-po.fr/pdf/pbrief/2020/OFCEpbrief63.pdf>

Manresa Nogueras, J., (2020). "Hongria i Polònia segresten els fons europeus antipandèmia", *Diari Ara*, 16 novembre 2020, https://www.ara.cat/economia/Hongria-segresten-europeus-antipandemia-coronavirus-covid-19_0_2564743614.html

McRae, M. E., (2020). Nickel. U.S.Geological Survey, Mineral Comodity Summaries, USGS. Recuperat de <https://www.usgs.gov/centers/nmic/nickel-statistics-and-information>

Merino, J. C. (2020). "Sánchez esgrime los 27.000 millones del fondo europeo para aprobar sus primeros presupuestos", *La Vanguardia*, 26 octubre 2020. Recuperat de: <https://www.lavanguardia.com/politica/20201026/4911998216/sanchez-esgrime-27000-millones-fondo-europeo-aprobar-presupuestos.html>

Molina, M., (2020). "Propuestas post confinamiento a debate: Teletrabajo, movilidad sostenible y uso consciente de Internet", *Opciones*, 6 de juliol de 2020. Recuperat de <https://opcions.org/es/consumo/debat-teletreball-mobilitat-internet/>

Moore, J., & Pérez-Rocha, M., (2019). Casino del extractivismo: las empresas mineras apuestan con la vida y la soberanía de América Latina usando el arbitraje supranacional. Mining Watch Canada, Insitute for Policy Studies i Centre for International Environmental Law. Recuperat de <https://ips-dc.org/wp-content/uploads/2019/06/ISDS-Mining-Latin-America-Report-Formatted-SPANISH.pdf>

No Tratados de Comercio e Inversión, (2019). "La UE firma uno de los tratados más peligrosos tres 20 años de negociaciones", 2 de juliol de 2019. Recuperat de <https://www.noalttip.org/firma-tratado-mercosur/>

Observatori del Deute en la Globalització (ODG), Ecologistas en Acción (EeA), i Observatorio de Multinacionales en América Latina (OMAL) (2020a) «Carta a Diputados con motivo de los rescates a empresas en Covid19», 16 juliol 2020, Recuperat de: <https://odg.cat/es/prensa/carta-diputados-rescates/>

Observatori del Deute en la Globalització (ODG), Ecologistas en Acción (EeA), i Observatorio de Multinacionales en América Latina (OMAL), 2020b «Rescates Reloaded en contexto Covid19», 16 juliol 2020. Recuperat de: <https://odg.cat/pagines/campanyes/rescates-covid19/>

Ocasio-Cortez, A. (2019) The Green New Deal. Recuperat de <https://www.ocasiocortez.com/green-new-deal>

Plaza, A. (2020). "Las autonomías preparan un aluvión de proyectos para captar dinero europeo sin tener claro cómo se repartirá", *Eldiario.es*, 18 octubre 2020. Recuperat de: https://www.eldiario.es/economia/autonomias-preparan-aluvion-proyectos-captar-dinero-europeo-claro-repartira_1_6298509.html?utm_source=adelanto&utm_medium=email&utm_content=Socio&utm_campaign=10/18/2020-adelanto&goal=0_10e11ebad6-de5c4e392d-56352837&mc_ci

Rose, N. E., (2009). "Put to work: the WPA and public employment in the Great Depression", *Monthly Review Press* (2a ed.), Nova York.

Schandl, H.; Hatfield-Dodds, S.; Wiedmann, T. et. al., (2016). "Decoupling global environmental pressure and economic growth: scenarios for energy use, materials use and carbon emissions", *Journal of Cleaner Production*, 132, p. 45-56. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.06.100>

Shedd, K. B. (2020) "Cobalt", U.S.Geological Survey. Mineral Commodity Summaries, p. 50-51. Recuperat de <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2020/mcs2020-cobalt.pdf>

Tesoro Público, (2020) «Recent Developments in the Spanish Economy, Policy & Funding», http://www.thespanisheconomy.com/stfls/tse/ficheros/2014/202021_Kingdom_of_Spain.pdf

Wheatley, J.; Cotterill, J., (2020). "African debt to China: 'A major drain on the poorest countries'", *Financial Times*, 26 d'octubre de 2020. Recuperat de <https://www.ft.com/content/bd73a115-1988-43aa-8b2b-40a449da1235>

Women's Environment & Development Organization (WEDO) (2020). Global Feminist Frameworks for Climate Justice Town Hall. Frameworks Reader, setembre de 2020. Recuperat de <https://wedo.org/wp-content/uploads/2020/09/Global-Feminist-Framework-Town-Hall-READER-FINAL.pdf>

IX. Trauma cultural i inèrcia social: la Declaració d'emergència Climàtica de Barcelona

Clàudia Custodio Martínez

Adaptació del Treball de Fi de Màster de l'autora. Disponible a <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9026337>

El punt de partida per aquest capítol és l'esclat recent de declaracions d'emergència climàtica a diferents punts del planeta. En un context de capitalisme ferotge, governs d'arreu del món s'han vist obligats a admetre públicament la gravetat de la situació climàtica davant la pressió en augment de la societat civil organitzada i, sobretot, del creixent moviment de joves que demanen una cosa gens descabellada com és un futur; un planeta on poder albirar un futur.

L'empitjorament de les condicions climàtiques, juntament amb la renovada onada de moviments climàtics ha donat lloc a declaracions institucionals d'emergència climàtica. A la ciutat de Barcelona, un cas únic per la seva història de moviments socials i l'origen activista de l'actual govern municipal, es va fer una declaració d'emergència climàtica el 15 de gener de 2020. Així, en aquest capítol s'explora el discurs emprat per l'Ajuntament a la Declaració, les lluites ideològiques que s'hi amaguen i les seves implicacions socials. Mentre que el municipalisme i el Dret a la Ciutat semblen clau per definir l'emergència climàtica, també s'aprecien trets característics de la modernització ecològica, enfocaments tecno-optimistes i una conseqüent despolitització del discurs. En un anar i venir constant entre la condició post-política i l'empenta cap a repolitització del canvi climàtic a través de la lluita local, sembla que hi ha cert marge per abordar el trauma cultural que el canvi climàtic suposa, però els riscos de caure en inèrcia social prevalen.

La descripció del canvi climàtic i els seus impactes catastròfics potencials han estat exposats per la recerca científica. Segons l'informe del Grup Intergovernamental sobre el Canvi Climàtic⁷⁵ de 2018, el futur de la terra és desolador. A banda d'uns quants escèptics, hi ha un consens extens en la societat sobre l'existència d'un fenomen exacerbat per l'ésser humà conegut com a canvi climàtic i sobre l'amenaça que aquest suposa per a tota la humanitat (Wainwright i Mann, 2018). En repetides ocasions s'ha vinculat la destrucció ambiental i l'escalfament global a l'extracció capitalista i a la reproducció social (Harvey, 1996; Malm, 2016; Hornborg, 2016). Tanmateix, aquesta explicació causal ha estat menys reconeguda a l'esfera pública.

A arreu del planeta la gent s'ha mobilitzat per exigir la implementació efectiva de polítiques climàtiques i posar pressió sobre governs (Garrelts i Dietz, 2014; Bond i Dorsey, 2010). Mentre que el suport cap als moviments socials emergents que demanen acció climàtica sembla que augmenta, i, efectivament, alguns canvis discursius s'estan produint, encara no ha obtingut prou suport per donar lloc a una transformació radical. El repte de construir la base cultural i material necessària per tal que el moviment per la justícia climàtica es consolidi segueix bloquejat. Qualsevol tipus d'avenç ha sigut, fins ara, massa lent (Wainwright i Mann, 2018).

Encara que des del món acadèmic ja fa temps que s'adverteix sobre les conseqüències irremediabls de l'escalfament global, el 2019 va marcar un punt àlgid en les mobilitzacions per exigir acció governamental. En lloc d'actuar en conseqüència, alguns governs van fer declaracions simbòliques per reconèixer el problema, tot normalitzant, així, el discurs al voltant de l'emergència climàtica (Rankin, 2019; Farand, 2019). La noció d'emergència climàtica ha estat adoptada, fins i tot, pels contaminadors que tenen la part més gran de responsabilitat per i els beneficis dels quals es basen en les causes de la crisi eco-social, com les empreses de petroli i gas⁷⁶ (Taylor, 2019; Swyngedouw, 2011). Tanmateix, aquest reconeixement no s'ha traduït en acció afectiva.

En una onada iniciada a Escòcia l'abril de 2019⁷⁷, i responent a la pressió creixent de moviments per la justícia climàtica, governs a escala local, regional i nacional arreu del món van començar a declarar l'emergència climàtica públicament (Boyle et al., 2020). Ara bé, el primer govern en fer-ho havia estat l'ajuntament de Darebin, una ciutat als afores de Melbourne, el desembre de 2016 (Young, 2020). Tanmateix, va ser el 2019 que el fenomen va agafar embranzida, sobretot a les ciutats⁷⁸. Així mateix, es va escampar a universitats

75. Més conegut com a IPCC, per les seves sigles en anglès

76. Per exemple, <https://www.france24.com/en/20200122-climate-crisis-spawns-high-tide-of-greenwashing>

77. La primera ministra d'Escòcia, Nicola Sturgeon, va declarar "l'emergència climàtica" el 28 d'abril de 2019. Més informació a <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-48077802>

78. Recollit al mapa de declaracions d'emergència climàtica de governs locals. Disponible a: <https://www.climateemergency.uk/blog/map-of-local-council-declarations/>

públiques i altres institucions. Les declaracions, però, diferien en abast i grau de tangibilitat (Rode, 2019). Aquest pas ha estat celebrat pels moviments de justícia climàtica però també criticat pels grups més radicals, que ho veuen com paraules buides sense cap tipus de conseqüència material. Ara bé, cada declaració d'emergència climàtica és un cas particular. Mentre que algunes es van limitar a l'acte institucional de fer-la, d'altres han anat acompanyades de mesures detallades per fer-hi front. En aquest capítol, em centraré en el cas de la ciutat de Barcelona.

A Barcelona, ciutat coneguda pels sòlids moviments socials (Rendueles i Sola, 2018), una coalició municipalista va guanyar les eleccions municipals el 2015. Des de llavors, polítiques socials bastant innovadores s'han implementat, sobretot en matèria d'habitatge. Eclipsat per altres moviments socials, un moviment climàtic més aviat feble va agafar impuls, seguint l'onada global provocada per la jove activista Greta Thunberg i la fórmula d'Extinction Rebellion. El discurs de l'emergència climàtica ha arribat, també, a països del sud d'Europa com Espanya, i tot i que el moviment climàtic és més petit, més jove i menys consolidat que en altres estats com França o Alemanya, està creixent ràpidament (Pérez i Martín-Sosa, 2020). Aquests grups climàtics emergents han incrementat la pressió sobre les autoritats públiques per tal que implementin polítiques climàtiques i, en concret, adoptin el relat d'emergència climàtica. És en aquest context que l'Ajuntament de Barcelona va declarar oficialment l'Emergència Climàtica el 15 de gener de 2020.

Si bé va més enllà de la reflexió que fa aquest capítol, cal esmentar que el brot de la pandèmia de la COVID19 ha servit d'excusa a molts governs per posposar la implementació de les declaracions d'emergència climàtica. Moltes s'han quedat en paper mullat, com en el cas espanyol, en què s'han dedicat milions al rescat de companyies aèries⁷⁹. A Barcelona, el 16 de juliol, 6 mesos després de la declaració, es va llençar el primer informe de seguiment de la Declaració d'Emergència Climàtica (DEC)⁸⁰. L'informe connecta el coronavirus i la davallada d'emissions que n'ha derivat, que es presenta com una oportunitat per “fer un canvi de rumb”. Caldrà veure si realment aquesta s'aprofita en els mesos de “recuperació” econòmica.

79. 475 milions per Air Europa, com s'explica aquí https://www.elespanol.com/invertia/empresas/turismo/20201104/rescate-millones-air-europa-escenario-iberia-renegocie/533197943_0.html i 758 per Iberia i vueling <https://www.elcritic.cat/opinio/alfons-perez/tornem-a-rescatar-les-elits-corporatives-67162>

80. Disponible a <https://www.barcelona.cat/emergenciaclimatica/ca>

Context històric: el debat sobre l'emergència planetària

No va ser fins a la primera dècada del segle XXI que la visió del canvi climàtic com a crisi va cobrar impuls a escala global. Polítics, intel·lectuals i periodistes influents van començar a fer servir la terminologia de crisi, mentre que el canvi climàtic s'incorporava a l'agenda de securització⁸¹ (Paglia, 2018; Dupont, 2019). Més endavant, el 2007, el Secretari General de l'ONU, Ban Ki-moon, va definir el canvi climàtic com una "emergència global" (Paglia, 2018). Tanmateix, l'adopció del discurs d'emergència no es va traduir en acció urgent (Dupont, 2019).

Definir el canvi climàtic com a crisi s'ha vist com a problemàtic (Crist, 2007; Hulme, 2019; d'Alisa, 2019). Tot i que promet la mobilització extraordinària de recursos estatals per donar resposta a l'emergència, també aplanava el terreny per a un major control estatal i repressió⁸² (D'Alisa, 2019; Hulme, 2019). També s'ha criticat que el concepte d'emergència climàtica condueix a un enfocament reduït a remeis tecnològics per fer-hi front que ignora molts altres aspectes. Un d'aquests és la pèrdua de biodiversitat que s'està produint a una velocitat creixent i, tanmateix, només apareix de forma marginal en el discurs. Mentre que el canvi climàtic està accelerant l'extinció d'espècies, això també és degut al fet que la biosfera ja ha estat tan danyada que no pot contribuir més a la mitigació de l'escalfament global. El canvi climàtic es percep com una amenaça directa a la humanitat, a causa d'episodis climàtics extrems i la freqüència creixent de desastres naturals, cosa que fa que sigui una prioritat per damunt de la intangibilitat de la pèrdua de biodiversitat (Crist, 2007). Aquest tipus de narrativa al voltant del canvi climàtic alimenta el discurs de la geoenginyeria⁸³ com a solució per afrontar-lo (Crist, 2007; Markusson et al., 2014). A banda de la improbabilitat que la geoenginyeria sigui realment una solució factible d'implementar a escala global (Jackson, 2009), l'eliminació efectiva de CO₂ de l'atmosfera i de reduir gasos d'efecte hivernacle no implicaria necessàriament la resolució de problemes i injustícies derivades de les configuracions socioecològiques profundament arrelades (Crist, 2007).

A més, el concepte d'emergència climàtica és problemàtic pel seu alt grau d'incertesa i "subjectivitat científica" (Markusson et al., 2014). Aquesta incertesa, juntament amb l'abast incalculable del fenomen, pot generar apatia i derrotisme, i tenir un efecte dissuasiu en la presa d'acció efectiva per fer-hi front (Hodder i Martin, 2009). També dóna una raó als escèptics per desestimar-lo, ja que el llenguatge apocalíptic pot ser vist com una exageració.

81. En termes de seguretat i risc

82. Si bé no s'ha donat el cas, fins ara

83. Alguns dels perills de la geoenginyeria es poden llegir aquí: <https://www.jacobinmag.com/2018/10/geoengineering-climate-change-environmental-impacts-warming>

L'ús de la por per empènyer l'acció ha estat criticat perquè sovint condueix al negacionisme. Sense solucions clares i sentint-se petita i insignificant, la gent tria viure com si l'amenaça no existís (Warner i Boas, 2019; Hodder i Martin, 2009). Com que comporta polarització, normalitzar el discurs de l'emergència climàtica pot desestimar visions alternatives i, així, perjudicar la democràcia. En conseqüència, polítiques de *top-down*⁸⁴ esdevenen l'única manera efectiva de fer front a la urgència de la crisi (Hodder i Martin, 2009). Smart (2019), en canvi, considera que, si bé l'emergència climàtica existeix, la resposta a aquesta no és compatible amb la democràcia liberal, ja que els processos democràtics no poden estendre's a l'economia. El públic ha d'incloure's i participar en els processos de presa de decisions per tal de definir la transformació urgent i necessària del sistema social i econòmic.

Per altra banda, les veus crítiques del discurs de l'emergència climàtica argumenten que el lent desplegament del canvi climàtic dificulta que es percebi com a crisi o emergència. El canvi climàtic és intangible, i, per tant, fàcil de desestimar per a l'acció política immediata (Paglia, 2018; Hodder i Martin, 2009). Segons Paglia, la intervenció social ha estat crucial, doncs, per redefinir la crisi climàtica com a tal. A més, la ciència ha tingut un paper central en aquest procés de crisisació, perquè gaudeix d'autoritat discursiva a la societat. Específicament, l'ús de xifres per justificar i predir els impactes del canvi climàtic han estat instrumentalitzats per veus influents (Paglia, 2018).

Així, la concentració de CO₂ ha esdevingut el principal indicador per avaluar el perill de la crisi climàtica, mesurat en PPM (parts per milió) (Swyngedouw, 2010; Paglia, 2018). Certes xifres de PPM s'han utilitzat discursivament per traçar línies vermelles a certs nivells de contaminació de l'atmosfera, vinculades a un increment de la temperatura global. Segons Paglia (2018:104), la percepció del canvi climàtic com a crisi l'han co-construït diferents actors: "El discurs de crisi climàtica és, així, el nexa entre elements socials i científics situat a escala global, amb l'IPCC [...] com a node clau".

Per altra banda, Rode (2019) defineix l'emergència climàtica com l'oposat a la perspectiva reformista sobre qüestions ambientals que ha regnat en les darreres dècades en el debat públic. Donat que ara ja és massa tard per implementar mesures de forma gradual, hem de canviar les nostres accions. Segons un estudi que va conduir sobre DECes de diferents ciutats, declarar l'emergència climàtica és vist com "dir la veritat" sobre les conseqüències del ràpid escalfament. L'autor també va observar un canvi en el llenguatge dels mitjans de comunicació per adaptar-se a la narrativa de l'emergència climàtica. Paraules com crisi, emergència, catàstrofe o col·lapse han substituït els – ara antiquats – mots canvi climàtic i escalfament global. Adoptar un discurs d'emergència climàtica hauria de, en teoria, justificar la presa d'acció, mentre que requeriria

84. Fer política des de l'alt, de dalt cap a baix, sense consultar les masses.

un major grau de cooperació entre una varietat d'actors amb interessos diversos. A diferència del recent brot de coronavirus, l'emergència climàtica és una emergència *llarga*, en tant que dura tant temps que les respostes esdevenen part de la nova normalitat en la vida quotidiana (Rode, 2019).

Un problema amb les DECes en l'àmbit de la ciutat és l'abast limitat de les mesures que es poden emprendre. Un tret comú és l'establiment d'una data per assolir la neutralitat en carboni, és a dir, quan totes les emissions siguin compensades a zero. El paper de les ciutats és crucial per fer de pont entre moviments socials, atrets en declaracions d'emergència, i governs estatals, atrets en polítiques climàtiques ordinàries. Queda per veure si aquests dos poden ajuntar-se. Fins ara, de totes les ciutats que han fet una DEC, ben poques l'han convertit en canvis en polítiques efectius (Rode, 2019).

La situació espacio-temporal de la DEC de Barcelona

Abans d'analitzar la DEC de Barcelona, és important entendre el context en què va emergir. La política local a Barcelona va experimentar un canvi el 2015 amb la victòria electoral de la nova formació Barcelona en Comú. Aquesta coalició, molt vinculada als moviments sorgits arran del 15M, va establir una plataforma ciutadana que unia personalitats del món acadèmic, societat civil i activistes, i incorporava, també, membres del partit en dissolució Iniciativa per Catalunya Verds, entre d'altres. Per a molts, BenC es va veure com un partit-moviment que volia guanyar les eleccions per recuperar institucions claus i implementar polítiques transformadores (Islar i Irgil, 2018). BenC defensava el municipalisme i processos de *bottom-up*⁸⁵, i posava èmfasi en la transparència, horitzontalitat, els comuns i el desmantellament del poder corporatiu (Gilmartin, 2018; Castro, 2019).

Des de llavors, el nou govern de Barcelona ha anat introduint alguns canvis en matèria ambiental: construcció de nous carrils bici, disseny del famós pla de les superilles, millora del transport públic i el més recent posada en marxa de la Zona de Baixes Emissions (ZBE) (Bazurli i Castaño Tierno, 2018). L'any 2018, es va llançar el Pla Clima 2018-2030, que havia de materialitzar el compromís pres durant la COP21⁸⁶ a París de reduir en un 40% les emissions de diòxid de carboni durant el període, així com d'incrementar en 1,6 km² les zones verdes (Barcelona, 2018).

Després de les eleccions de primavera de 2019, la nova coalició de govern municipal (BenC i PSOE) va establir la Regidoria d'Emergència Climàtica i Transició Ecològica (Barcelona, 2019a). Al cap de poc, es va establir un

85. De l'anglès, es tradueix "de baix cap a dalt", per fer referència a processos de presa de decisions des de la base, amb jerarquia invertida. Seria l'oposat del *top-down*, descrit anteriorment

86. Cimera pel Clima celebrada el 2015. COP és l'acrònim de l'anglès "Conference of the Parties"

procés participatiu que va començar el juliol de 2019, moment en què l'Ajuntament de Barcelona va reconèixer per primera vegada que “vivim en una situació d'emergència climàtica”. Per mitjà de la plataforma Decidim Barcelona, l'ajuntament va establir la Taula rodona per l'Emergència Climàtica (Barcelona, 2020b). Més endavant, altres ciutats veïnes adoptarien mesures semblants⁸⁷. El propòsit de la Taula rodona era establir els objectius, així com les mesures concretes per assolir-los, de la Declaració d'Emergència Climàtica, i fer-ho de manera conjunta amb tots els actors interessats. Tanmateix, tot i que a la Taula rodona hi van participar més de 300 persones, l'autor reconegut de la DEC és l'Ajuntament.

Seguint el Pla Clima, la Taula rodona havia d'especificar el Pla d'Acció pel període 2020-2025 (Barcelona, 2019b). Quatre tallers participatius oberts es van dur a terme entre octubre i novembre de 2019, en què es van reunir unes 200 organitzacions, escoles, investigadors, partits polítics, moviments socials i grups municipals i del govern (Barcelona, 2020b).

El procés va culminar amb la publicació del document “Això no és un simulacre”, el qual contenia 7 canvis de model i 2 adaptacions a assolir, considerats necessaris per afrontar l'emergència climàtica. Els canvis de model haurien de produir-se en els sectors següents: urbà, mobilitat i infraestructures, energia, econòmic, consum i residus, alimentació, cultural i educació. Les adaptacions, en canvi, haurien de produir-se en els àmbits l'aigua, així com de la salut, el benestar i la qualitat ambiental (Barcelona, 2020a). A més, la DEC incrementava l'ambició de reducció de gasos d'efecte hivernacle del 40 al 45 % per a l'any 2030, en comparació amb l'objectiu establert al Pla Clima (Barcelona, 2018).

La presentació oficial de la DEC la va fer l'alcalde, juntament amb alguns dels regidors i regidores. Després de la presentació, es va llançar una web pròpia per la declaració, on es va penjar el document que contenia les mesures disponible en català, castellà i anglès. La presentació de la DEC es va produir en un context marcat per la recent celebració de la COP25 a Madrid, d'incendis sense precedents i incontrolables cremant a Austràlia⁸⁸, i de l'explosió d'una planta petroquímica a Tarragona que va deixar un balanç de 3 morts⁸⁹ just el dia abans de la presentació.

87. Com Sant Cugat del Vallès o l'Hospitalet de Llobregat, per a més informació veure: https://www.totsantcugat.cat/actualitat/medi-ambient/sant-cugat-celebra-trobada-taula-ciutadana-emergencia-climatica_2109499102.html i <https://www.elperiodico.cat/ca/hospitalet/20191203/lhospitalet-de-llobregat-crea-la-seva-propia-taula-per-lemergencia-climatica-7762030>

88. Veure <https://www.bbc.com/news/world-australia-50951043>

89. Com s'explica a <https://directa.cat/els-ecos-que-no-ressonen-de-lexplasio-diqoxe/>

Post-política climàtica i inèrcia social

El canvi climàtic en temps post-polítics

La condició post-política, que domina en la governança d'avui dia, es caracteritza pel rebuig de la polarització i l'antagonisme i, en conseqüència, la inqüestionabilitat de l'ordre neoliberal (Mouffe, 2013). En aquest context, la democràcia és entesa com un consens, sense lloc per antagonismes (Mouffe, 2018). La condició post-política -no només, però sí de forma important - s'ha consolidat a través de les polítiques en relació amb el canvi climàtic, basada en la cerca d'un consens ambiental (Swyngedouw, 2010; Swyngedouw, 2018b). Aquest és part d'un règim post-democràtic més ampli, en el que els drets democràtics s'han erosionat i el poder corporatiu està, cada vegada, més entrelligat amb la presa de decisions parlamentària (Crouch, 2000). Tanmateix, hi ha petits clústers de ciutats polititzades i moviments que mostren oposició i que lluiten per desafiar la condició post-política i les institucions post-democràtiques àmpliament esteses (Swyngedouw, 2018b).

En aquest context, el canvi climàtic és generalment reconegut com un problema global i es presenta fent servir un relat catastrofista sobre un futur desolador i poc esperançador. Aquest discurs, segons Swyngedouw (2010:219), és post-polític i populista, i part de "la nova política cultura del capitalisme". El canvi climàtic esdevé l'enemic extern contra el qual hem de lluitar conjuntament. La globalitat del fenomen despolititza la lluita, i els mitjans per fer-hi front no es troben en l'àmbit polític sinó en el tecnològic (Swyngedouw, 2010). L'ordre socioeconòmic capitalista no es posa en dubte, ja que són les elits les que haurien d'organitzar la resposta – els governs esdevenen els gestors de la crisi. Mentre que el discurs al voltant del medi ambient és apocalíptic, l'hegemonia de l'ordre neoliberal continua incontestada (Russell, 2012; Swyngedouw, 2018a). Aquest és el consens climàtic, la idea que el canvi climàtic és una amenaça global que s'ha d'abordar més enllà de la ideologia i les desavinences polítiques. El plantejament de consens per fer política és post-polític, en tant que reuneix actors d'òrgens diversos per prendre decisions dins del funcionament del capitalisme. En relació, una altra característica de la condició post-política és l'ús de significants buits, és a dir, de paraules que no tenen cap significat efectiu per denominar accions relacionades amb el canvi climàtic (Swyngedouw, 2010).

En parlar de sostenibilitat, s'ha assenyalat al CO2 com a enemic comú, silenciant, d'aquesta manera, conflictes latents i inherents. Així, el CO2 esdevé el fetitxe al voltant del qual les pors apocalíptiques giren, i en el que les nostres solucions es projecten. A més, és l'indicador quantificable per mesurar la intensitat del problema i la responsabilitat de cada individu (Russell, 2012; Swyngedouw, 2018a). Aquesta externalització del problema en un enemic central homogeneïtzador és, també, una característica del populisme (Žižek, 2006).

El diòxid de carboni no és només l'objecte extern al voltant del qual els discursos i polítiques sobre el canvi climàtic es formulen, sinó també la mercaderia⁹⁰ a través de la qual s'ha financeritzat. La compensació⁹¹, institucionalitzada als anys 90 amb el Protocol de Kyoto, ha esdevingut àmpliament normalitzada com a instrument de governança (Swyngedouw, 2011; Ervine, 2012). Tanmateix, això, si ha tingut algun efecte, aquest ha estat l'exacerbació de la crisi socioecològica (Böhm et al., 2012).

Aquesta mercantilització i fetitxització del CO₂ és part d'una mercantilització més àmplia del medi ambient que va començar amb l'adveniment del capitalisme (McCarthy i Prudham, 2004). Aquesta mercantilització és problemàtica perquè oculta les relacions de poder i el sistema social que en deriven (Harvey, 1996), cosa que permet l'acumulació del capital continuada i la deslocalització de danys ambientals (Harvey, 2005).

La perspectiva predominant per afrontar el canvi climàtic – és a dir, la reducció d'emissions de CO₂ – confia en la tecnologia sense qüestionar estructures socials. El problema es presenta com a extern al funcionament de l'ordre mundial neoliberal, i per tant, també ho han de ser les solucions. Un cop les emissions s'hagin reduït per mitjà de solucions tecnològiques, la vida (capitalista) podrà continuar com de costum (Swyngedouw, 2010; Russell, 2012).

La fe en el progrés tecnològic està profundament arrelada en la nostra comprensió cultural de la societat (Hornborg, 2016). Poders quasi màgics s'atribueixen als objectes tecnològics i confiem en aquests per resoldre tots els problemes de la societat – i també els reptes que suposa l'escalfament global. Els *techno-fixes*⁹² es consideren apolítics, un símbol del progrés humà i el mitjà a través del qual els humans podem dominar el món natural. L'ordre social i la interacció entre humans i natura s'incrusten en fetitxes tecnològics. En efecte, la tecnologia ha estat instrumental en la història del capitalisme i, per tant, de la destrucció ambiental (Harvey, 2003). A més, la tecnologia és l'eina que permet l'apropiació de temps i espai a aquells que hi poden accedir. Juntament amb els diners, la tecnologia esdevé el mitjà pel qual tenen lloc l'intercanvi ecològicament desigual i la deslocalització dels impactes ambientals⁹³. És a dir, *la tecnologia encarna relacions socials invisibles* (Hornborg, 2016). Per exemple, assumir que les tecnologies d'energia renovable són totalment netes és una fal·làcia; la producció implica l'extracció de certs minerals i l'ús de força de treball a una altra banda (Hornborg, 2020). Així, dependre de la tecnologia com a mitjà per abordar la crisi socioecològica no és ni efectiu ni desitjable (Harvey, 2003).

90. De l'anglès, *commodity*

91. Coneguda en anglès com a *offsetting*

92. De l'anglès, es traduiria com "solucions tecnològiques"

93. De l'anglès, *ecologically unequal exchange* i *environmental load displacement*

Canvi climàtic i inèrcia social

Norgaard i Brulle (2019), combinen la psicologia i la sociologia per explicar la reacció de la societat, institucions i individus davant del canvi climàtic. Segons els autors, l'explicació que hi ha darrere de la inacció socialment organitzada enfront de l'amenaça que suposa el canvi climàtic rau en la lluita (inconscient) per evitar el trauma cultural que implicaria reconèixer-ne la gravetat. *Trauma cultural* fa referència al “procés social que implica la disrupció sistemàtica de la base cultural de l'ordre social” – és a dir, de l'ordre mundial neoliberal (Brulle i Norgaard, 2019:894). Aquest trauma cultural és doble: sorgeix de la confusió causada pels desastres naturals i del profund qüestionament de les normes de la societat. La necessitat d'evitar aquest trauma porta a la inèrcia social, és a dir, la no-actuació davant del canvi climàtic, derivada d'un garbuix de mecanismes culturals, institucionals i individuals. El canvi climàtic és un problema col·lectiu (socialment construït), que desafia de forma directa l'ordre social actual (Brulle i Norgaard, 2019).

La interacció social es produeix a escala individual, institucional i de la societat. Hi ha mecanismes d'estabilització als diferents nivells que interaccionen per evitar el trauma cultural i, per tant, donen lloc a inèrcia social (Brulle i Norgaard, 2019). Les respostes de cada persona davant del canvi climàtic estan incrustades en una estructura més àmplia, que influencia tant les creences personals com les normes institucionals (Norgaard, 2011). A la vegada, les creences individuals també influeixen les institucions i les polítiques. El discurs juga un paper fonamental en la concepció i el manteniment de les estructures socials existents, ja que crea i sosté una comprensió compartida de la realitat (Brulle i Norgaard, 2019).

Al nivell de l'individu, el canvi climàtic representa un trauma cultural potencial perquè qüestiona les nostres pràctiques de la vida quotidiana. Per fer front a aquesta sensació de fracàs, les persones pot ser que neguin l'existència del canvi climàtic i la relació d'aquests amb els seus hàbits. D'altres entren en una *realitat doble* (Norgaard, 2011), que descriu la incapacitat d'actuar tot i ser conscients de les conseqüències de no fer-ho. En l'àmbit institucional, el trauma cultural sorgeix del repte que el canvi climàtic suposa per a pràctiques organitzatives, que pot generar conflicte dins d'una institució. Per últim, en l'àmbit de la societat, el canvi climàtic representa una amenaça directa al sistema capitalista neoliberal. Aquests processos, als diferents nivells, estan, tanmateix, interrelacionats l'un amb l'altre (Brulle i Norgaard, 2019).

Abordar el trauma cultural pot conduir a canvi social, però també a inèrcia social. En l'àmbit individual, significa canviar com els individus i altres actors interaccionen. En l'àmbit institucional, requereix noves pràctiques dins de les organitzacions existents o la creació de noves entitats; al nivell de societat, fa falta la construcció de nous imaginaris culturals, un procés en què els moviments socials són claus. Ara bé, la resposta generalitzada al canvi climàtic

ha seguit les línies de la modernització ecològica⁹⁴, dins de la post-política, sense qüestionar les relacions de poder existents. La resposta post-política desencadena mecanismes d'estabilització que condueixen a la inèrcia social. La resposta contrària més desitjable (i radical) està liderada per moviments socials de base que defensen la justícia climàtica, fan crítica sistèmica i generen confrontació (Brulle i Norgaard, 2019).

Justícia climàtica urbana i global

El concepte de justícia climàtica sorgeix de moviments socials que critiquen les responsabilitats desiguals respecte al canvi climàtic així com les capacitats desiguals per protegir-se i adaptar-se als seus impactes més adversos dels diferents grups de persones arreu del món. Les elits mundials, la gran majoria residents als països industrialitzats, s'assenyalen com a responsables, mentre que les masses, sobretot al Sud global, pràcticament no hi ha contribuït i, tanmateix, en patiran la major part dels seus efectes (Della Porta i Parks, 2014; Bäckstrand i Lövbrand, 2019). Més enllà d'una reducció dràstica d'emissions, aquesta visió comporta un re-ordenament de les relacions de poder.

La justícia climàtica ha esdevingut un concepte generalitzat entre moviments ecologistes radicals arreu del planeta. El(s) moviment(s) per la justícia climàtica va sorgir a principis de segle de la frustració amb negociacions climàtiques fallides i va desplegar una forta crítica a l'acumulació del capital per ser el motor principal del canvi climàtic (Bond, 2014; Brulle i Norgaard, 2019; Garrelts i Dietz, 2014). Va emergir de dins del moviment per la justícia ambiental, que havia originat als Estats Units als anys 70 contra la injusta distribució de residus tòxics. Més tard, molts moviments d'altres llocs del món van adoptar el concepte, i en van ampliar l'abast per denunciar la distribució desigual de beneficis i danys ambientals dins i entre estats, i les causes estructurals d'aquestes desigualtats, així com demanar accés a la presa de decisions (Martin, 2013; Martínez-Alier et al., 2014).

A més, és important diferenciar entre la dimensió urbana i la dimensió global de la justícia climàtica. El que he descrit fins ara seria la justícia climàtica global, és a dir, entre territoris i poblacions arreu del planeta. La justícia climàtica en espais urbans, d'altra banda, fa referència a situacions injustes en el si de la ciutat. És a dir, a com es prenen les decisions i a la capacitat de la gent per ser part del procés, a qui es beneficia i qui pateix els impactes d'entorns diferents, i a qui es reconeix quan s'emprèn acció enfront del canvi climàtic (Bulkeley et

94. També conegut com a *Keynesianisme verd*, representa el discurs optimista sobre com "salvar el medi ambient sense canviar el sistema" que va emergir als 80. Posava la sostenibilitat al centre i seguia el mantra del progrés. Defensava un augment en eficiència, solucions "verdes", innovació tecnològica i la confiança continuada en el mercat (Wainwright i Mann, 2018; Brulle i Norgaard, 2019; Harvey, 1996). No qüestionava l'ordre mundial capitalista. A més, posava èmfasi en la governança multinivell i la implicació d'actors locals i internacionals més enllà de l'estat.

al., 2014). Per Steele et al. (2012) la justícia climàtica urbana enfoca la justícia socioecològica des de la perspectiva del Dret a la Ciutat. Així, es reconeix el rol de la ciutat en la lluita global per reduir els pitjors impactes de l'escalfament global mentre i, a la vegada, es treballa per la justícia social a la ciutat (McKendry, 2016). Els moviments per la justícia climàtica urbana demanen un canvi cultural, que abandoni el discurs de les solucions tecnològiques com a mitjà per a fer una ciutat més justa (Steele et al., 2012).

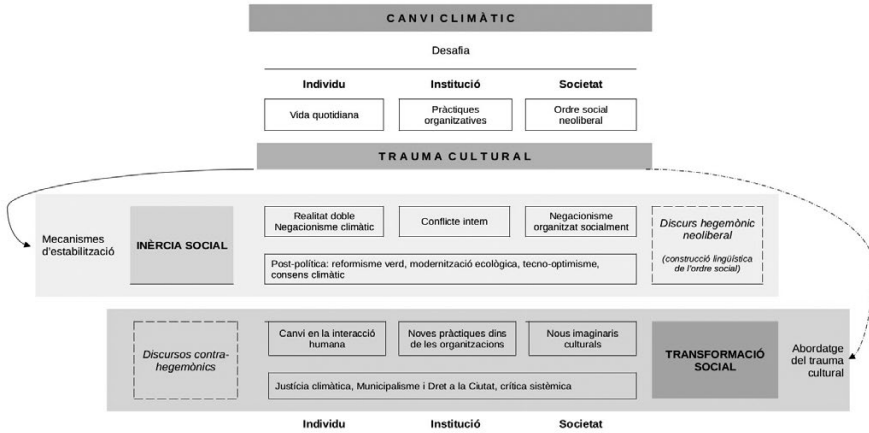
Municipalisme i Dret a la Ciutat

Tant el municipalisme com el Dret a la Ciutat comparteixen moltes de les crítiques cap a la condició post-política, ja que re-conceptualitzen la democràcia i desafien les relacions de poder existents. El Dret a la Ciutat, establert per Henri Lefebvre, “implica una transformació radical en les estructures de poder polític” (Purcell, 2014:104). Comporta reclamar l'espai urbà per a tothom qui hi viu, els i les habitants – com a alternativa a la categoria limitada i exclusiva de ciutadans (Islar i Irgil, 2018). Els i les residents de la ciutat substitueixen la classe obrera com a força revolucionària (Harvey, 2012) i, per tant, constitueixen subjectes polítics, actius i mobilitzats. S'auto-governen i co-produeixen l'espai urbà. A través de la participació en política urbana, esdevenen més conscients i volen participar-hi més. Així, el Dret a la Ciutat és un punt de partida per impulsar la transformació urbana i de la societat, i no l'objectiu final (Purcell, 2014; Harvey, 2012). Tot i que té potencial revolucionari, el Dret a la Ciutat és un significant buit; el seu significat s'ha d'omplir amb implicacions radicals i transformatives, més enllà dels enfocaments reformistes (Harvey, 2012).

Molt lligada al Dret a la Ciutat, l'onada recent d'iniciatives municipalistes focalitza en el nivell local com a estratègia per reunir diferents localitats per construir la teoria de manera col·lectiva. El municipalisme també és vist com una estratègia en lloc d'un objectiu final (Russell, 2020). Inspirat pel pensador anarquista Murray Bookchin, el municipalisme demana democràcia radical de base a nivell local com a via pel canvi social i la sostenibilitat ecològica. Tanmateix, “no es tracta d'un simple esforç per “prendre el control” dels ajuntaments per construir un govern municipal més “ambientalista” (Bookchin, 1991;17). El municipalisme és vist com la plataforma adequada per impulsar col·lectivament la transformació, des de l'enfocament contra-hegemònic necessari per afrontar la urgència de l'escalfament global (Russell, 2020).

Les institucions locals s'han de “coordinar i manipular” des dels governs municipalistes, a la vegada que se'n construeixen de noves. Els governs locals no són l'única font de poder; altres iniciatives més enllà de l'estat són centrals. El municipalisme defensa el local com a plataforma per a la transformació. Ara bé, el repte al que s'enfronta és la co-optació des de les institucions profundament establertes (Russell, 2019).

Per resumir, en la figura següent, se sintetitzen les idees teòriques presentades:

Resum del marc teòric.
Elaboració pròpia basada en Norgaard i Brulle (2018)

Com es defineix “l'emergència climàtica” a Barcelona?

Temps científicament urgents

Un discurs apocalíptic es percep al llarg de tota la DEC. Les paraules “crisi” i “emergència” són emprades de manera indistinta al llarg del text. L'objectiu de la declaració s'exposa clarament: “L'emergència climàtica ens ha d'esperonar a fer canvis per assolir un model de desenvolupament que respecti els límits ecològics del planeta i garanteixi una vida digna per a tothom.” (Barcelona, 2020a). És a dir, que la DEC hauria de servir el propòsit d'activar la ciutadania per emprendre acció climàtica justa.

La DEC reconeix que les ciutats no seran capaces d'abordar la crisi climàtica totes soles. La necessitat d'involucrar actors i governs de diferents nivells institucionals es repeteix de manera continuada. Aquesta voluntat de col·laborar amb altres actors ja es va exposar clarament en la constitució de la Taula rodona el juliol de 2019. Tot i les diferències entre el govern municipal i la generalitat, la necessitat de cooperar també és reconeguda.

A la DEC, es fan servir xifres per descriure l'emergència. Increments en la temperatura mitjana, connectats a fenòmens meteorològics extrems i les morts relacionades, així com la transformació del paisatge, s'esmenten de manera continuada. S'empra un discurs científic per justificar mesures concretes, per quantificar la necessària reducció de gasos d'efecte hivernacle i per aterrar el canvi climàtic al nivell local. La descripció de com la ciutat es veurà afectada

es fa servir com a estratègia per remarcar la urgència d'actuar. La crisi és global i, naturalment, Barcelona també patirà les conseqüències del canvi climàtic. A més, la DEC lliga la ciència climàtica amb l'activisme: "Les evidències científiques irrefutables i els efectes de la crisi climàtica que ja estem patint han creat un important moviment social a tot el món que reclama actuar de manera urgent i contundent." (Barcelona, 2020a). Com a resposta, la ciutat declara l'emergència climàtica. A la vegada, aquesta urgència justifica les mesures preses i la necessitat de tothom d'involucrar-s'hi. Així, els "fets" científics es fan servir per donar legitimitat a les mesures proposades (Fairclough, 2010).

Tecnologia verda? Les restes del paradigma de la modernització ecològica

En línia amb acords internacionals, la DEC està orientada a disminuir les emissions de gasos d'efecte hivernacle. Tots els canvis de model es quantifiquen amb un nombre de reducció d'emissions concret. Ara bé, tot i la gravetat de la situació, per aconseguir la reducció la DEC proposa, principalment, a través de mesures d'innovació tecnològica i de fer la ciutat més verda. Això es fa palès, per exemple, amb el port i l'aeroport de Barcelona. Mentre que es reconeix que es tracta, de lluny, dels principals emissors de la ciutat, les mesures proposades són bastant modestes, com ara l'electrificació del moll. No s'esmenta la necessitat de reduir el trànsit o la quantitat de creuers. Paradoxalment, una de les mesures és, literalment "promoure que el Port de Barcelona sigui port base de les línies de creuers", que més aviat suggereix el contrari, és a dir, un increment del trànsit. Altres mesures concretes per reduir el trànsit al port o l'aeroport no es mencionen. Mesures indirectes que el reduirien s'atribueixen a altres nivells governamentals, suposadament més enllà de l'abast de les competències de l'ajuntament (Barcelona, 2020a).

Ara bé, des de l'ajuntament s'ha expressat la necessitat de reduir el nombre de vols. Així, juntament amb la publicació de la DEC es va comunicar que la plantilla municipal predicaria amb l'exemple: es deixaria de volar per viatges de menys de 1000 km sempre que hi hagués una alternativa ferroviària de menys de 7 hores⁹⁵. Amb l'esclat de la pandèmia els viatges han sigut inexistents, així que caldrà veure si i com s'aplica. A més, cal recordar que a la DEC només hi diu que la mesura s'estudiarà, sense implicacions vinculants.

L'electrificació també es considera central en relació amb la mobilitat terrestre, i tota la producció d'energia ha de passar a ser renovable. En lloc d'explicar la necessitat de reduir el consum d'energia, la DEC descriu la necessitat de canviar-ne les fonts, així com d'incrementar l'eficiència en l'ús (Barcelona, 2020a). Aquesta visió ignora que el canvi a energies renovables no ha conduït,

95. Segons paraules de la regidora d'Ecologia, Urbanisme, Infraestructures i Mobilitat, Janet Sanz, en l'acte de presentació de la DEC. Disponible aquí <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2020/01/14/declaracio-demergencia-climatica-de-barcelona/>

en altres territoris, a una reducció del consum total d'energia (Hornborg, 2019). A més, els impactes ambientals de la transició són passats per alt.

Un altre aspecte central de les mesures proposades és la “verdificació”. Verd és una de les paraules que apareix amb més freqüència a la DEC. Actualment, a Barcelona hi falten zones verdes, però la DEC preveu una ciutat on això ja no és així. Algunes de les mesures fan referència a augmentar els espais verds i a reduir la contaminació local, per exemple al voltant de les escoles públiques de la ciutat. Tot i que aquestes mesures tenen un impacte en les emissions globals, van dirigides a millorar l'entorn local i a assegurar el benestar dels residents. Es reconeix que la presència d'arbres té un impacte positiu en la contaminació i les GEH totals, però, tanmateix, es focalitza en el medi-ambient local. La DEC barreja el reconeixement d'un problema global que afecta la Terra amb els aspectes medi-ambientals que espais urbans contaminats com Barcelona tenen en la població local. El problema (global) és la creixent concentració de CO₂ a l'atmosfera i, tanmateix, part de la solució consisteix en crear espais verds i eliminar emissions locals per millorar la qualitat de vida dels i les habitants de la ciutat (Barcelona, 2020a).

Vies per a la transformació – cap a la Justícia Climàtica?

L'estructuració de la DEC en canvis de model suggereix una acceptació que abordar la crisi climàtica requereix anar més enllà de les polítiques ambientals anteriors. Cada canvi de model va connectat a una visió concreta de com la ciutat hauria de ser. No només es reconeix la gravetat de l'escalfament climàtic sinó també el sistema socioeconòmic obsolet que l'ha causat.

També es reconeix, obertament, la necessitat tant per la transformació econòmica com cultural. El creixement econòmic infinit, la sobreexplotació de recursos i la cultura consumista són criticats (Barcelona, 2020a). El model econòmic actual es considera “insostenible i injust” (Barcelona, 2020a). Ara bé, es posa èmfasi en fer la transició cap a una economia circular, el potencial transformador de la qual s'ha qüestionat per tractar-se d'un oxímoron que permet mantenir els nivells de consum i les relacions socials actuals (Kębłowski et al., 2020; Zink i Geyer, 2017).

A més, el terme justícia climàtica forma part del vocabulari de la DEC. S'esmenta específicament en descriure el canvi de model de consum i residus, així com en el canvi de model cultural i educatiu. A més, és un concepte central per a l'adaptació en relació amb la salut, el benestar i la qualitat ambiental (Barcelona, 2020a).

També es fa referència a la justícia climàtica urbana unes quantes vegades. Gairebé tots els canvis de model incorporen elements per reconèixer la necessitat de no deixar ningú enrere, de reduir desigualtats i vulnerabilitats i d'incrementar l'accessibilitat de les persones més vulnerables a un entorn més sa i a aliments sostenibles (Barcelona, 2020a). D'altra banda, la implementació de la ZBE busca reduir la contaminació de l'aire local. La ZBE, de fet, va entrar en vigor el gener de 2020, coincidint amb la formalització de la DEC. Ara bé, l'efecte

d'aquesta mesura sobre la justícia climàtica urbana és controvertit, ja que la prohibició de circular dels vehicles més antics perjudica les rendes més baixes.

La ciutat insurgent

La ciutat és un element central. Tot i que s'emmiralla en acords internacionals pel canvi climàtic i adopta relats activistes, la particularitat de la DEC de Barcelona rau en el discurs municipalista. L'enfocament participatiu va ser central en l'elaboració de la DEC. Això també es posa de manifest al llarg del text: la voluntat d'implicar els habitants, de treballar conjuntament amb els diferents actors, de promoure la participació i el compromís cívic per actuar. Aquest caràcter participatiu reflecteix trets del municipalisme: la idea que l'espai urbà i les polítiques han de ser coproduïdes per les persones que hi habiten (Purcell, 2014).

Per tal de motivar la ciutadania a emprendre les accions plantejades, la DEC descriu els impactes que tindrà l'escalfament global a la ciutat. Per explicar com l'emergència climàtica es materialitzarà a la ciutat, ho exemplifica per mitjà de la desaparició de la platja de Sant Sebastià i donant xifres sobre els impactes de fenòmens meteorològics extrems (Barcelona, 2020a).

A més, la ciutat es presenta com la plataforma des de la qual abordar els reptes que suposa l'escalfament global. L'emergència és un problema mundial, però que afectarà la ciutat i és des de la ciutat de s'ha d'impulsar l'acció. La prioritització de l'urbà com a plataforma per promoure la transformació de la societat reflecteix la influència del municipalisme i el Dret a la Ciutat (Harvey, 2012; Purcell, 2002).

La DEC com a resposta al trauma cultural

La repetida al·lusió a la pèrdua de platja a la ciutat encaixa amb el que sembla ser el propòsit de la DEC: descriure l'emergència climàtica, connectar-la al món local, justificar les mesures proposades i apel·lar a la ciutadania perquè actuï en conseqüència. Com que “amb declaracions estables de la realitat social, membres de societat tenen una base per actuar conjuntament” (Brulle i Norgaard, 2019:893), declarar l'emergència climàtica des d'institucions poderoses com l'ajuntament, és un acte prometedor. A Barcelona, l'emergència climàtica es defineix com un problema col·lectiu pel qual l'ajuntament, juntament amb la ciutadania, ha d'assumir la responsabilitat i liderar la transformació necessària per afrontar-la. És una amenaça global contra la qual s'ha de lluitar des de l'àmbit urbà local. Mentre que el reconeixement de la gravetat i urgència del fenomen indica la presa de consciència del trauma cultural que el canvi climàtic representa, les possibilitats per assolir el canvi social són, en el millor dels casos, ambivalents.

La publicació de la DEC pot ser vista com una expressió de la condició post-política des de l'ajuntament de Barcelona, segons Swyngedouw (2010),

en tant que les polítiques climàtiques dels governs reflecteixen discursos apocalíptics. Tot i el seu caràcter simbòlic, implicar que ens trobem en un constant “estat d'emergència” és, efectivament una expressió d'allò post-polític (Swyngedouw, 2018b). A més, el llenguatge fet servir també sembla donar suport a aquesta inferència, ja que es posa èmfasi en la ciència per provar la magnitud de la catàstrofe. El canvi climàtic es descriu amenaça que requereix la implicació de tota classe d'actors. A més, hi ha una creença en la innovació i confiança en invents tecnològics per abordar l'escalfament global, ja que les emissions de CO₂ es fetitxitzen (Swyngedouw, 2018a). Addicionalment, l'èmfasi en el canvi a les energies renovables denota la fe en solucions tècniques, i ignora l'apropiació de temps i espai directament connectada a la seva manufactura i existència com a tals (Hornborg, 2020). Aquest optimisme tecnològic també encaixa amb el discurs de modernització ecològica, així com amb altres característiques identificades com: la definició de canvi climàtic com a problema col·lectiu, l'èmfasi en la col·laboració i la governança multinivell i la insistència en solucions verdes (Harvey, 1996). Tot i que no arriben a defensar el creixement verd, la voluntat de “verdificar-ho” tot es pot interpretar com l'imperatiu superficial de “ser verd” també característic de la modernització ecològica i narratives post-polítiques (Russell, 2012). Verd és un “significant buit”⁹⁶ sense implicacions tangibles (Swyngedouw, 2010).

Tanmateix, l'hegemonia del discurs de la modernització ecològica trontolla: en la DEC es produeix una crítica de les relacions desiguals de poder actuals i una tímida oposició a l'ordre social capitalista. Es reconeix de forma implícita que el sistema econòmic és la causa d'arrel del canvi climàtic. A més, segueix havent-hi una forta politització de responsabilitats. Les tensions inherents entre BenC i el govern regional s'entreveuen a la DEC. Això representa, en part, un desafiament a les relacions de poder, almenys entre les diferents administracions públiques. La identificació d'actors responsables per a implementar les mesures proposades compromet la seva implantació, perquè no depenen de l'ajuntament. Proposar mesures, la implementació de les quals no es pot garantir, resulta problemàtic. Això reforça el simbolisme de la DEC però no la seva efectivitat. És cert, però, que hi ha limitacions a l'habilitat d'actuar des del nivell de la ciutat, que en la DEC es fan evidents. Els conflictes potencials amb altres institucions governamentals són una expressió de la disrupció de l'ordre social que reconèixer el trauma cultural en forma d'emergència climàtica implica (Brulle i Norgaard, 2019).

D'altra banda, el nivell local és central a la declaració: la perspectiva municipalista que caracteritza el govern municipal impregna la seva manera d'entendre l'emergència climàtica. Mentre que es tracta que reduir les emissions globals de CO₂, és igual de central protegir la salut i el benestar de la ciutadana-

96. De l'anglès, “empty signifier”. S'usa per fer referència a mots que absorbeixen significats enlloc d'emetre'n.

nia local. Es fa referència al Dret a la Ciutat contínuament, si bé no directament. Tot i que la responsabilitat que té l'ajuntament en l'emissió de gasos d'efecte hivernacle és clarament reconeguda, la ciutat és vista, a la vegada, com a lloc ple de potencial per a la transformació. Allò local esdevé la plataforma des de la qual lluitar i des d'on construir nous imaginaris; és l'antídoto a la crisi global. Així, l'emergència climàtica s'aborda des del municipalisme barceloní.

Sembla que l'ajuntament, en produir la DEC, ha decidit deliberadament d'incorporar-hi discursos més radicals provinents de l'activisme. Tanmateix, en altres parts del text, la DEC parteix de diferents discursos, i les mesures proposades no coincideixen amb la radicalitat del llenguatge. Si això condueix cap a un canvi discursiu, o encara més important, a un canvi social, queda per veure. L'enfocament participatiu en la producció de la DEC podria estar relacionat amb l'ús de "discursos activistes" al llarg del text. Mentre que l'autoria del text és només de l'ajuntament, la participació de diferents organitzacions de la societat civil, grups i individus és ben probable que hagi influenciat l'ús del llenguatge de crisi, així com la tria de mesures per fer-hi front. A més, la institucionalització de moviments socials que ha caracteritzat el mandat de BenC des de l'inici, pot ser que s'estigui produint, també, amb els moviments climàtics. La co-optació de discursos observada podria mostrar un intent d'incorporació dels nous moviments climàtics en les institucions locals.

La participació d'actors diversos per a l'elaboració de polítiques públiques permet debatre sobre el tema de l'emergència climàtica, si bé dins d'un marc determinat. La co-optació de discursos i la implicació de diferents actors fins a un cert punt, frena l'oposició a les polítiques proposades i, per tant, reforça l'estabilitat política i la poca posada en dubte de les relacions socials existents. A més, l'ús de la terminologia d'emergència pot re-conceptualitzar el problema però també presenta el perill de normalitzar-lo i buidar-lo de significat. Es corre el risc de canviar el llenguatge sense desafiar realment les pràctiques socials que se'n deriven.

Pel que fa a la justícia climàtica, el text mostra unes quantes incoherències. Es reconeix que els països rics són els responsables principals de l'escalfament global i, per tant, haurien d'agafar el lideratge per revertir la situació. La justícia climàtica es representa com a desitjable i necessària (Barcelona, 2020a). Tanmateix, algunes de les mesures sembla que estiguin en directa oposició amb l'assoliment de la justícia climàtica, com l'èmfasi en fer la transició a l'energia renovable sense anar lligada una reducció del consum energètic global. Això implica un increment imperatiu en l'extracció a països productors dels materials necessaris per a la transició, i per tant, la deslocalització dels impactes ambientals⁹⁷, fent-la incompatible amb la justícia climàtica (Hornborg, 2019).

97. En anglès, se'n diu "environmental load displacement"

D'altra banda, la implementació de la ZBE, que prohibeix els vehicles més vells de circular per la ciutat, podria accentuar injustícies socials. Mentre que pot ser que millori la qualitat de la l'aire de la ciutat, aquesta mesura pot conduir a un ús encara més estratificat del transport públic, ja que aquelles persones amb una renda més baixa no podran substituir els vehicles “massa” antics per nous. En canvi, es fomenta el consum de les rendes més altes, que adquiriran nous vehicles i, per tant, seguiran fent ús del vehicle privat. A la DEC s'hi mostra, però, la voluntat de fer la transició de la mobilitat sense accentuar les injustícies actuals, però no s'hi concreta com s'hauria de fer (Barcelona, 2020a). Altre cop, el foment de l'adquisició de nous vehicles implica un increment en l'extracció material a una altra banda.

En vaivé constant

En síntesi, en la DEC de Barcelona hi ha un desajust entre la definició d'emergència climàtica i les seves conseqüències, d'una banda, i les mesures proposades per abordar-la, de l'altra. Mentre que la situació es defineix com una crisi urgent, arrelada al sistema econòmic, les mesures romanen còmodament dins els límits del sistema. L'emergència, es podria dir que és “suau”. Això queda reflectit, inter alia, en l'èmfasi en mesures verdes i l'ús de llenguatge de l'economia ambiental⁹⁸ que qualifica els efectes perjudicials de la crisi socioecològica com a “externalitats”, el que justifica l'ús repetit de fiscalitat per corregir el comportament individual. Un altre exemple és el compromís amb l'economia circular sense cap declaració ferma sobre la reducció de la mida de l'economia en paral·lel. Fent ressò del discurs de modernització ecològica, aquesta conceptualització no permet desafiar les arrels del sistema capitalista, intrínsecament lligat al col·lapse socioecològic.

Les forces estirant en direccions oposades identificades reflecteixen la lluita per fer front al trauma cultural que suposa el canvi climàtic. Mentre que els marcs institucionals post-democràtics exerceixen pressió cap a la inèrcia social, hi ha uns quants corrents que estiben cap al canvi social. Davant d'un trauma cultural, la pregunta és si, i com, el municipi l'aborda. En l'àmbit individual, el discurs de l'emergència climàtica es dirigeix al sentiment de culpabilitat de la ciutadania, però no desafia directament la seva identitat pròpia. En l'àmbit institucional, la DEC reflecteix tensions i confusió dins les institucions governamentals i entre elles. Per exemple, l'ajuntament ha anunciat la voluntat de canviar pràctiques internes, com en el cas de reduir vols interns, si bé no s'ha plasmat en la DEC. Com diuen Brulle i Norgaard (2019:902), “el trauma cultural del canvi climàtic també juga un paper en conflictes institucionals”. Per últim,

98. En anglès, disciplina coneguda com a “environmental economics”, diferenciada del que es coneix com a “ecological economics” (més crítica). Estudia l'impacte econòmic de les polítiques ambientals.

la DEC desafia l'ordre social actual quan demana un canvi en el sistema econòmic i insisteix en la necessitat d'un canvi cultural. A més, el reconeixement dels moviments socials com a promotors de la DEC⁹⁹ reflecteix el seu rol en la construcció de nous imaginaris socials. Ara bé, a la vegada, algunes de les mesures recorden la modernització ecològica, ja que denoten tecno-optimisme i enfocaments de reformisme verd a l'economia (Wainwright i Mann, 2018).

Les oscil·lacions entre la crítica implícita a l'ordre global neoliberal i la defensa de la justícia climàtica, d'una banda, i les narratives verdes de l'estil de la modernització ecològica, de l'altra, reflecteixen els conflictes i turbulències que emergeixen en pertorbar l'ordre social i les pràctiques organitzacionals de les institucions. Hi ha un anar i venir entre el canvi i la inèrcia social com a resposta al trauma cultural. Mentre que es reconeix obertament que la "inacció comporta riscos molts més grans que la gosadia de fer canvis que ens posin en el camí d'un sistema més sostenible i més just" (Barcelona, 2020a), la DEC reflecteix una realitat doble i fracassa en proposar mesures adequades, influenciada per la condició post-política. Com a part d'un procés més ampli integrat d'estabilització social, el reconeixement de la gravetat del canvi climàtic no es tradueix en l'aplicació efectiva de mesures per fer-hi front. Aquesta inèrcia podria ser reforçada si les mesures (insuficients) proposades no es materialitzen degut a possibles limitacions futures (com la pandèmia de la COVID-19, sense anar més lluny). Tot i que la perspectiva municipalista és present i obre vies per a la repolització, aquest procés no és senzill. Es reproduïx la condició post-política, tot reforçant un consens climàtic insuficient. Això desafia "l'emergència climàtica" com a concepte paraigües i la seva adequació per afrontar els problemes socioecològics actuals. En lloc de permetre que sorgeixi conflicte per desestabilitzar l'ordre social i, així, acabar transformant la societat i moure'ns més enllà de la inèrcia social, la DEC sembla que obstaculitzi aquesta evolució. Tanmateix, l'adopció del discurs de l'emergència climàtica i els debats emergents al seu voltant podrien esdevenir la plataforma per obrir canvis en els discursos actuals i, així, conduir a la transformació social.

99. En el discurs de l'alcalde de l'acte de presentació de la DEC, el 15 de gener de 2020

Bibliografia

Bäckstrand, K. i Lövbrand, E. (2019). The Road to Paris: Contending Climate Governance Discourses in the Post-Copenhagen Era. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 21, 519-532.

Barcelona, A. (2015). Barcelona tindrà un paper actiu en la trobada mundial de ciutats contra el canvi climàtic, a París. Disponible a <https://ajuntament.barcelona.cat/premsa/2015/12/03/barcelona-tindra-un-paper-actiu-en-la-trobada-mundial-de-ciutats-contra-el-canvi-climatic-a-paris/> [Accedit 20/11/2020]

Barcelona, A. (2018). Pla Clima 2018-2030.

Barcelona, A. (2019a). Acord d'esquerres per governar Barcelona del 2019 al 2023.

Barcelona, A. (2019b). Emergència climàtica. Compromís i crida a l'acció.

Barcelona, A. (2020a). Això no és un simulacre. Declaració d'emergència climàtica.

Barcelona, A. (2020b). Decidim Barcelona [En línia]. Disponible a: <https://www.decidim.barcelona/assemblees/emergencia-climatica> [Accedit 04/07/2020].

Bazurli, R. i Castaño Tierno, P. (2018). Barcelona, a Beacon By the Sea. *The Jacobin*.

Böhm, S., Misoczky, M. C. i Moog, S. (2012). Greening Capitalism? A Marxist Critique of Carbon Markets. *Organization Studies*, 33, 1617-1638.

Bond, P., (2014). Justice. A: Death, C. (ed.) *Critical Environmental Politics*. New York: Routledge.

Bond, P. i Dorsey, M. K. (2010). Anatomies of environmental knowledge and resistance: diverse climate justice movements and waning eco-neoliberalism. *The Journal of Australian Political Economy*, 286.

Bookchin, M. (1991). Libertarian municipalism: An overview. *Green Perspectives*, 24, 1-6.

Boyle, M., Crone, S., Endfield, G., Jarvis, S. i Mcclelland, A. (2020). Cities and the climate and ecological emergency. *Journal of Urban Regeneration and Renewal*, 13, 365-379.

Brulle, R. J. i Norgaard, K. M. (2019). Avoiding cultural trauma: climate change and social inertia. *Environmental Politics*, 28, 886-908.

Bulkeley, H., Edwards, G. A. i Fuller, S. (2014). Contesting climate justice in the city: Examining politics and practice in urban climate change experiments. *Global Environmental Change*, 25, 31-40.

Castro, M. (2019). Barcelona en Comú: The Municipalist Movement to Seize the Institutions. A: Lang, M., König, C.-D. i Regelman, A.-C. (eds.) *In a world of crisis*. Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung.

Crist, E. (2007). Beyond the climate crisis: A critique of climate change discourse. *Telos*, 141, 29-55.

Crouch, C. (2000). *Coping with Post-democracy*, Fabian Society London.

- D'Alisa, G. (2019). Emergenciocracy: why demanding the “climate emergency” is risky. *Undisciplined Environments* [En línia]. Disponible: <https://undisciplinedenvironments.org/2019/11/21/emergenciocracy-the-risk-of-demanding-a-declaration-of-climate-emergency> [Accedit 01/04/2020].
- Della Porta, D. i Parks, L. (2014). Framing processes in the climate movement: From climate change to climate justice. *Routledge handbook of the climate change movement*, 19-30.
- Dupont, C. (2019). The EU's collective securitisation of climate change. *West European Politics*, 42, 369-390.
- Ervine, K. (2012). The Politics and Practice of Carbon Offsetting: Silencing Dissent. *New Political Science*, 34, 1-20.
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language*, Routledge.
- Farand, C. 2019. Four countries have declared climate emergencies, yet give billions to fossil fuels. *Climate Home News*.
- Garrelts, H. i Dietz, M. (2014). Introduction: contours of the transnational climate movement conception and contents of the handbook. *Routledge handbook of the climate change movement*. New York: Routledge, 1-16.
- Gilmartin, E. (2018). The mayors and the movements. *The Jacobin*.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cornwall, Blackwell.
- Harvey, D. (2003). The fetish of technology: Causes and consequences. *Macalester International*, 13, 7
- Harvey, D. (2005). *The new imperialism*, OUP Oxford.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*, Verso books.
- Hodder, P. i Martin, B. (2009). Climate crisis? The politics of emergency framing. *Economic and Political Weekly*, 53-60.
- Hornborg, A. (2016). *Global magic: technologies of appropriation from ancient Rome to Wall Street*, Springer.
- Hornborg, A. (2019). *Nature, Society, and Justice in the Anthropocene: Unraveling the Money-Energy-Technology Complex*, Cambridge University Press.
- Hornborg, A. (2020). Energy, space, and movement: toward a framework for theorizing energy justice. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 102, 8-20.
- Hulme, M. (2019). Climate emergency politics is dangerous. *Issues in Science and Technology*, 36, 23-25.
- IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C*. [pdf] Disponible: <https://www.ipcc.ch/sr15/> [Accés 18/07/2020]
- Islar, M. i Irgil, E. (2018). Grassroots practices of citizenship and politicization in the urban: the case of right to the city initiatives in Barcelona. *Citizenship Studies*, 22, 491-506.
- Jackson, R. (2009). *Geoengineering To Mitigate Global Warming May Cause Other Environmental Harm*. *ScienceDaily*.

- Kębłowski, W., Lambert, D. i Bassens, D. (2020). Circular economy and the city: an urban political economy agenda. *Culture and Organization*, 26, 142-158.
- Malm, A. (2016). Who lit this fire? Approaching the history of the fossil economy. *Critical Historical Studies*, 3, 215-248.
- Markusson, N., Ginn, F., Singh Ghaleigh, N. i Scott, V. (2014). 'In case of emergency press here': framing geoengineering as a response to dangerous climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 5, 281-290.
- Martin, A. (2013). Global environmental in/justice, in practice: introduction. *The Geographical Journal*, 179, 98-104.
- Martinez-Alier, J., Angelowski, I., Bond, P., Del Bene, D. i Demaria, F. (2014). Between activism and science: grassroots concepts for sustainability coined by Environmental Justice Organizations.
- McCarthy, J. i Prudham, S. (2004). Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum*, 35, 275-283.
- McKendry, C. (2016). Cities and the challenge of multiscale climate justice: Climate governance and social equity in Chicago, Birmingham, and Vancouver. *Local Environment*, 21, 1354-1371.
- Mouffe, C. (2013). Five Minutes with Chantal Mouffe: "Most countries in Europe are in a post-political situation". LSE European Politics and Policy (EUROPP) Blog.
- Mouffe, C. (2018). *For a left populism*, Verso Books.
- Norgaard, K. M. (2011). *Living in denial: Climate change, emotions, and everyday life*, mitPress.
- Paglia, E. (2018). The socio-scientific construction of global climate crisis. *Geopolitics*, 23, 96-123.
- Pérez, A. i Martín-Sosa, S. (2020). Emergencia climática: ¿Qué activismo para la nueva década? CTXT [En línea]. Disponible: <https://ctxt.es/es/20200108/Politica/30450/Alfons-Perez-Samuel-Martin-Sosa-emergencia-climatica-COP25-Cumbre-Social-por-el-Clima-2020-Rebeli%C3%B3n-por-el-Clima.htm> [Accedit 05/05/2020].
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: Theright to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*, 58, 99-108.
- Purcell, M. (2014). Possible worlds: Henri Lefebvre and the right to the city. *Journal of urban affairs*, 36, 141-154.
- Rankin, J. (2019). "Ourhouse is on fire" EU parliament declares climate emergency. *The Guardian*.
- Rendueles, C. i Solà, J. (2018). Strategic crossroads: the situation of the left in Spain. Rosa Luxemburg Stiftung (ed.).
- Rode, P. (2019). Climate Emergency and Cities: An urban-led mobilisation? LSE Cities Discussion Papers.
- Russell, B. T. (2012). *Interrogating the post-political: the case of radical climate and climate justice movements*. PhD, University of Leeds.

Russell, B. T. (2019). Beyond the local trap: New municipalism and the rise of the fearless cities. *Antipode*, 51, 989-1010.

Russell, B. T. (2020). Making power emerge: municipalism and the Right to the City. *Soundings*, 74, 95-111.

Smart, B. (2019). An Unsustainable Modernity: democracy, the global climate emergency and environmental ethics. *Journal ISSN*, 1467, 0437.

Steele, W., MacCalum, D., Byrne, J. i Houston, D. (2012). Planning the climate-just city. *International Planning Studies*, 17, 67-83.

Swyngedouw, E. (2009). The Antinomies of the Postpolitical City: In Search of a Democratic Politics of Environmental Production. *International journal of urban and regional research*, 33, 601-620.

Swyngedouw, E. (2010). Apocalypse forever? *Theory, culture & society*, 27, 213-232.

Swyngedouw, E. (2011). Depoliticized environments: The end of nature, climate change and the post-political condition. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 69, 253-274.

Swyngedouw, E. (2018a). CO The 2 Love as Neoliberal of Crisis and Fetish: the Depoliticized Immuno-Biopolitics of Climate Change Governance. *The SAGE Handbook of Neoliberalism*, 295.

Swyngedouw, E. (2018b). Promises of the political: Insurgent cities in a post-political environment, The MIT Press.

Taylor, M. (2019). Climate emergency: what the oil, coal and gas giants say. *The Guardian*.

Wainwright, J. i Mann, G. (2018). *Climate leviathan: A political theory of our planetary future*, York, USA, Verso Books.

Warner, J. i Boas, I. (2019). Securitization of climatechange: Howinvoking global dangers for instrumental ends can backfire. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37, 1471-1488.

Young, E. (2020). This Melbourne concil declared the world's first climate emergency - now 28 countries are on board. *SBS News*.

Zink, T. &Geyer, R. (2017). Circular Economy Rebound. *Journal of Industrial Ecology*, 21, 593-602.

Žižek, S. (2006). Against the populist temptation. *Critical inquiry*, 32, 551-574.

X. Crisi sistèmica i desigualtats. Entre societats ecocomunitàries i ecofeixismes

Luis González Reyes

Traducció de l'original en castellà a càrrec de Clàudia Custodio Martínez

La transició ecosocials s'enfronta a tres reptes fonamentals: el grau de profunditat i l'amplitud dels canvis necessaris, l'alta velocitat a la qual han de produir-se aquestes transformacions i que moltes d'aquestes mutacions tindran lloc inevitablement. Entre els possibles escenaris de transició, només el Decreixement (D) respon als reptes ambientals, però comporta una destrucció molt important d'ocupació. Tot i això, és l'opció menys dolenta en un context en què les bones ja no són factibles. L'escenari D té oportunitats inèdites de desenvolupar-se en els escenaris futurs, però també creixen les condicions pel creixement de nous feixismes. Limitar les opcions de nous feixismes implica aconseguir una forta redistribució de la riquesa i projectar de manera majoritària els imaginaris socials emancipadors.

Tres reptes de les transicions ecosocials

Cada vegada és més evident que estem vivint una profunda crisi sistèmica que s'està carregant el nostre ordre socio-econòmic. L'any 2020 ha sigut especialment meticulós en evidències: incendis sense precedent a Austràlia i Sibèria (causats pel canvi climàtic), onades de calor a l'Àrtic, tempestes excepcionals com el Glòria a Llevant (altre cop el canvi climàtic), grans plagues de llagostes a la Banya d'Àfrica (també l'emergència climàtica), una pandèmia que ha aturat a mig món (una de les causes ha estat la disrupció ecosistèmica) i una crisi econòmica de les que només es donen una vegada cada segle en el capitalisme, i l'última va ser fa tan sols dotze anys (que tenia la crisi energètica com un dels seus motors). Per això, la transició ecosocial és un repte inevitable.

Aquesta transició ecosocial s'enfronta a tres desafiaments fonamentals. El primer és el grau de profunditat i l'amplitud dels canvis necessaris. El segon és l'alta velocitat a la qual han de succeir aquestes transformacions. I el tercer consisteix en que moltes d'aquestes mutacions es produiran inevitablement, però sense que les societats tinguin la capacitat de planificar-les ni de dirigir-les.

Pel que fa a la profunditat i amplitud dels canvis necessaris en destaquen tres aspectes fonamentals que requereixen un canvi. El primer és la nostra matriu energètica, que ha de passar de basar-se en combustibles fòssils a fer-ho en energies renovables. Només així es poden esquivar els pitjors escenaris de l'emergència climàtica o de l'extinció massiva d'espècies. Això no és un canvi nimí, ja que les energies renovables tenen característiques diferents dels combustibles fòssils. En concret, fins i tot en un escenari de màxims, aportarien bastant menys energia total que la que estem utilitzant en l'actualitat i, a més, seria menys versàtil. Això es deu a la seva característica intrínseca de fonts poc concentrades, que són fluxos (i no *stocks* com els combustibles fòssils) i que estan subjectes a una certa intermitència. Per això, un món articulat basant-se en les renovables implica una altra economia i una altra societat (Fernández Durán y González Reyes, 2018).

El segon factor és que no només cal canviar les fonts energètiques, sinó també molts materials degut al seu esgotament i impacte en la seva extracció. Des del fòsfor, indispensable en l'agricultura industrial, fins a diferents elements centrals en les renovables d'altres prestacions (incloent-hi el coure, l'indi, el tel·lur, l'estany, la plata o el gal·li) (Capellán-Pérez et al., 2019). És a dir, que transició energètica a més ha de ser cap a unes renovables tecnològicament i materialment senzilles. El canvi de la base material de la nostra economia implica una transició d'economies d'extracció (mineres), a economies de producció que no són altres que les agrícoles. D'economies basades en minerals, a altres articulades per la biomassa.

Per si no fos prou, a més, esdevé imprescindible un canvi de model econòmic, ja que el capitalisme requereix un creixement constant per no entrar en crisi (és a dir, per poder funcionar) i aquest és impossible de mantenir. Entre altres factors, això es deu al fet que existeix una correlació lineal a escala global

entre el PIB i el consum material i energètic. No existeix la desmaterialització de l'economia (Parrique et al., 2019). Si volem que aquest canvi transcendeixi el capitalisme, que construeixi economies feministes, ecològiques i solidàries, ha d'articular-se al voltant d'un procés de dessalarització i desmercantilització en el que la població guanyi autonomia en la satisfacció de les seves necessitats (González Reyes y Actis, 2019).

Entrem en el segon desafiament: la velocitat de la transició. Un dels elements que obliguen a una transició accelerada és l'emergència climàtica. El canvi climàtic no és un procés lineal. Passat un llindar determinat (que probablement estigui en un increment de temperatura d'1,5°C, del que ja som molt a prop), serà igual quantes emissions realitzi el metabolisme humà, perquè el propi planeta es convertirà en emissor net de gasos d'efecte hivernacle. I això no cessarà fins a assolir un altre nou equilibri de 4-6°C superior al preindustrial (Steffen et al., 2018), que faria que la gran majoria de la Terra sigui inhabitable per l'ésser humà (Hansen et al., 2017). Una cosa similar li ocorre a la disfunció ecosistèmica.

Per això, tenint en compte l'emergència climàtica, necessitem determinar quina hauria de ser la reducció de les emissions per no sobrepassar 1,5°C. Nacions Unides planteja que hagi de ser del 7,6 % anual a escala global (UNEP, 2019). Això implica una reducció del 58% el 2030 respecte de les emissions de 2019. Però, en un món marcat per la desigualtat, les responsabilitats d'uns territoris i altres són molt diferents. Per Espanya, que és un dels principals emissors històrics i per càpita del món, les reduccions haurien de ser majors, almenys d'un 10 % l'any. Això significa una baixada del 65% el 2030. Per fer-nos una idea del que això suposa, les reduccions que es van produir a l'antiga URSS, quan es va col·lapsar van ser del 4% en els anys que van ser més importants. Estem parlant de gairebé el doble, a escala planetària i sostingudes en el temps.

Això té un corollari i és que no podem realitzar programes en dos temps del tipus "primer es fa el més fàcil per guanyar temps i després el difícil". El canvi ha de ser en un únic pas. Realitzar-se de cop.

Finalment, varies de les transicions es produiran inevitablement i amb bastant celeritat. Per exemple, més enllà de les voluntats polítiques, els combustibles fòssils estan donant clars símptomes d'esgotament geològic i les empreses del sector estan reduint fortament les seves inversions (perquè els resulten ruïnoses) (Global Witness, 2019). Això implica que la reducció de la disponibilitat energètica, que ja estem vivint, s'accentuarà. Considerant la dependència del capitalisme global dels combustibles fòssils, un aprofundiment de la crisi vigent és més que probable. Això és un problema de primer ordre, ja que, en escenaris caòtics, aquells que són més vulnerables tenen moltes opcions de veure compromesa molt seriosament la satisfacció de les seves necessitats.

A més, el canvi climàtic acompanyarà la Terra en els pròxims mil·lennis, fins i tot encara que aturéssim en sec les emissions de gasos d'efecte hivernacle, i el mateix es pot dir de la disfunció ecosistèmica. Pensar el contrari és dotar l'ésser humà de capacitats que no posseeix, encara que faci ús de la tecnologia.

Canvis necessaris en l'economia per afrontar aquests reptes

Considerant aquests reptes, hem modelat per a Espanya quin tipus de transformacions caldria dur a terme en el món del treball i, per tant, en l'economia (González Reyes et al., 2019). Amb aquest propòsit, hem creat tres escenaris.

En el primer, que denominarem *Business as Usual* (BAU), plantegem que tot seguís en el mateix sentit que va en l'actualitat. L'opció BAU està exemplificada per l'eliminació de Trump o de la Junta d'Andalusia de la normativa ambiental, o l'aposta de la Xina pel carbó. Tot això, acompanyat per una creació ingent de diners que acaba en gran part en l'economia més contaminant (Flores, 2020).

El resultat és catastròfic, ja que les emissions, segons el model que hem construït, augmentarien un 21% el 2030 respecte a 2019. El que tindriem al davant serien estius encara més tòrrids i llargs, amb el que això comporta de reducció de la disponibilitat d'aigua pel turisme o l'agricultura (no oblidem que l'estiu ja dura, a la península Ibèrica, 5 setmanes més). O borrasques com el Glòria i el Fiolmena més freqüents, virulentes i encadenades.

Fins i tot sense entrar en un canvi climàtic descontrolat, entre 1999 i 2018 van morir al món 495.000 persones com a conseqüència directa de més de 12.000 fenòmens meteorològics extrems (Eckstein et al., 2019). I la previsió és que entre 2030 i 2050 es produiran 250.000 morts addicionals a l'any només per la incidència del canvi climàtic en la malnutrició, la malària, així com defuncions per diarrees i onades de calor (WHO, 2018). A més, un dels fenòmens que s'està veient ampliat i reforçat per l'emergència climàtica són les pandèmies (Colin et al., 2020). I, repeteixo, això és amb el canvi climàtic "lleuger" que tenim. Els impactes es disparen exponencialment a mesura que augmenta la temperatura (IPCC, 2019) i una de les coses que ens ha ensenyat la pandèmia de COVID-19 és entendre la importància de les corbes que creixen de manera exponencial.

Però en realitat l'opció BAU té encara més impactes. En apostar per seguir articulant el metabolisme social al voltant de la mineria de combustibles fòssils i d'una gran varietat d'elements està irremediablement condemnada al curt termini, ja que estem en una època d'esgotament energètic i material (Nieto et al., 2020). A més, aquesta opció també implica una ràpida disrupció de molts ecosistemes (Triso et al., 2020). Avui dia, sense augmentar la degradació ambiental, les 18 funcions ecosistèmiques més importants per a la humanitat ja estan en recessió (Díaz et al., 2019). Entre elles s'hi troben la pol·linització (de la que en depèn una part substancial de l'agricultura), la formació del sòl, la regulació del pH oceànic o la qualitat de l'aire. Totes elles imprescindibles per a la vida.

Per tot plegat, l'escenari BAU és clarament el pitjor, també per a l'ocupació, ja que no hi ha feina en un planeta devastat. Les polítiques d'aquest tipus impliquen que no hi hauria cap preparació de les classes populars davant del terrible cop que ja s'està produint i que anirà en augment degut a la crisi sistèmica. Per això, l'escenari BAU pot ser l'avantsala d'ecofeixismes.

El segon escenari és el *Green New Deal* (GND). Inclou els components habituals de les propostes de capitalisme verd, amb el fort increment de les renovables d'alta tecnologia, les TIC (Tecnologies de la Informació i la Comunicació) i l'estat social. Però, a la vegada, és un GND decreixentista, ja que també modela una reducció de la mobilitat o de la climatització dels espais públics i privats, i una reconversió cap a l'agricultura ecològica. Aquest escenari no contempla que, en la propera dècada, existeixi cap límit en la disponibilitat material i energètica, el que és molt poc probable.

L'escenari GND redueix de forma considerable les emissions (-45%), però es queda lluny de fer-ho de manera suficient (-65%), inclús sense considerar la justícia climàtica (-58%). Podríem dir que va a una velocitat inadequada. I la velocitat és fonamental en un context d'emergència climàtica ja que, com més temps triguem a aconseguir que la concentració de CO₂ se situï per sota de les 350 ppm (actualment supera àmpliament les 400), més possibilitats hi haurà de que es traspassi el llindar dels 1,5°C.

Quan es modela un GND no decreixentista a escala mundial, el que apareix és que, a curt termini, augmentarien les emissions de gasos d'efecte hivernacle i, a mitjà termini, la reducció seria insuficient (Nieto et al., 2020). A més, faltarien materials a la Terra perquè pogués realitzar-se a escala global. A això se li poden sumar la incapacitat de les renovables per mantenir el nivell de vida actual (Fernández Durán y González Reyes, 2018; Capellán-Pérez et al., 2019). El GND és una falsa solució òptima. Aquestes opcions no existeixen.

El tercer escenari és el Decreixement (D). Aquest construeix una economia més petita, local i integrada en els ecosistemes (és a dir, més agroecològica i menys industrial). A més, l'escenari D també aposta per la dessalarització, construint així una autonomia política i material per trencar amb el capitalisme. Per visualitzar el nivell d'activitat econòmica, el 2030 aquesta seria una mica inferior a la que ha existit a l'abril de 2020 a Espanya, durant la part més dura del confinament fruit de la pandèmia de la COVID19 (González Reyes, 2020a). Una manera d'expressar la localització de l'economia és que el model planteja una retallada d'un 80% del tràfic marítim (principal font d'entrada de mercaderies).

Si analitzem els diferents sectors productius (taula següent), les ocupacions i les hores de feina dedicades a la construcció, transport, finances, turisme, indústria i TIC haurien de descendir considerablement. En el cas del turisme, les hores no es desplomarien perquè el sector de la restauració tindria només un descens moderat, però no el de l'allotjament. Respecte a la indústria, encara que hi hagi una reducció neta d'hores de treball, el més significatiu és la reconfiguració del sector, amb una diversitat molt més gran del teixit productiu per poder fer front a una economia menys globalitzada. Això es mostra en la revitalització del processament d'aliments, la fabricació de mobles o el tèxtil. A més, s'apostaria per un sector industrial de baix impacte ambiental.

	Ocupació 2019 (milions)	Ocupació 2030 amb el mateix mercat laboral (milions)			Ocupació 2030 amb jornada de 30 hores (milions)		
		BAU	GND	D	BAU	GND	D
TOTAL	19,30	21,79	20,34	17,347	25,90	24,18	20,61
% de variació	*	13%	5%	-10%	34%	25%	7%
Cures remunerades	3,87	4,03	5,17	3,79	4,42	5,67	4,16
Comerç	2,77	3,28	2,91	2,55	4,31	3,82	3,35
Altres serveis	2,38	2,13	2,31	2,01	2,56	2,78	2,43
Turisme	1,70	2,17	1,62	1,41	2,75	2,06	1,79
Transport	1,45	1,62	0,98	0,76	2,01	1,22	0,95
Alimentació	1,35	1,44	1,50	2,07	1,92	1,99	2,75
Construcció	1,44	2,18	0,88	0,62	2,57	1,04	0,74
Indústria	1,34	1,56	1,32	1,16	1,84	1,56	1,37
Administració Estat	1,29	1,29	1,46	1,26	1,53	1,74	1,50
Oci	0,52	0,55	0,67	0,61	0,61	0,75	0,69
Finances	0,45	0,55	0,54	0,34	0,55	0,55	0,34
TIC	0,45	0,65	0,82	0,38	0,61	0,76	0,36
Energia	0,11	0,15	0,17	0,12	0,09	0,11	0,08
Residus	0,09	0,10	0,09	0,09	0,07	0,06	0,06
Investigació	0,06	0,06	0,07	0,06	0,03	0,04	0,03
Silvicultura	0,03	0,05	0,08	0,10	0,01	0,02	0,03

Taula: Ocupació per sectors el 2019 i ocupació per escenaris el 2030 amb i sense repartiment del treball remunerat.

En contraposició, el sector de l'energia i, sobretot, de la silvicultura i l'alimentació experimentarien fortes pujades. A més, es reconfigurarien de manera apreciable. L'energia evolucionaria des d'un mix basat en els combustibles fòssils d'importació cap a un altre de renovables en el que aquestes no només produeixin electricitat, sinó també treball directe. Conviurien aprofitaments de les energies renovables altament sofisticats (com un molí eòlic de 7MW), amb altres de més senzills i realment renovables (com un molí per extreure aigua del subsòl). En el cas de l'alimentació es desenvoluparia amb força l'agroecologia.

El resultat final és que el sector alimentari passaria a ser el tercer amb més hores dedicades, només per darrere del de cures remunerades (sanitat, educació, etc.) i comerç, i a un nivell similar que el de serveis no englobats en altres categories. En canvi, el transport i la construcció, que el 2019 tenien un número d'ocupació similar a l'alimentació, el turisme, la indústria i l'administració de

l'Estat, deixarien d'estar al nivell de tots aquests sectors i quedarien en un tercer escalafó d'importància en termes d'ocupació.

En el pla personal, les emissions de climatització dels espais públics i privats es reduirien un 50%. Això implicaria, més enllà de mesures d'augment de l'eficiència, canviar aires condicionats per ventiladors, o passar a escalfar les cases a escalfar determinades estances (el bany o la sala d'estar) o a les persones (brasers sota les faldilles de les taules). També hi ha una fortíssima reducció de la mobilitat en avió, i, en menor mesura, però també molt substancial, en automòbil.

L'escenari D assoliria les reduccions necessàries de gasos d'efecte hivernacle (-68%) d'acord amb criteris de justícia ambiental internacional. Però, a diferència dels escenaris BAU i GND, que crearien ocupació neta mantenint l'actual mercat laboral, destruiria 2.000.000 de llocs de treball. No fa falta explicar quines implicacions té això per una societat dependent del treball remunerat per satisfer les seves necessitats, afligida per un alt nivell de desocupació crònic i marcat per fortes desigualtats en el repartiment de la riquesa, una de les expressions del qual és el desmantellament progressiu dels serveis públics.

Això pel que fa al treball remunerat. Pel que fa al treball no remunerat, que és més de la meitat del treball que realitza ara mateix la societat espanyola (el 53%), en l'escenari D modelem un increment d'aquests treballs per autogestionar en l'àmbit familiar part de les cures que deixa de promoure el mercat. Malgrat el fort apoderament de les dones en els últims anys, aquests treballs segueixen estant condicionats per una societat encara patriarcal, en la que, a més, la violència masclista és estesa, el que mostra un altre risc que representa l'escenari D.

En qualsevol cas, per les majories socials (per les classes privilegiades o per altres éssers vius és possible que l'opció a elegir fos una altra) l'opció menys dolenta de les tres (BAU, GND i D) és la que dibuixa l'escenari D. Ho és perquè és la que atén les urgències ambientals. L'existència d'una naturalesa equilibrada és un element bàsic per a la supervivència, ja que som ecodpendents. També ho és perquè és l'escenari que obre possibilitats majors de societats justes i democràtiques, com abordarem més endavant.

La política en temps de triatges

Una de les escenes més dures que ens deixa la pandèmia del coronavirus és la del triatge, l'elecció de quin pacient rebrà més atenció en funció de les seves possibilitats de supervivència. Aquesta situació és conseqüència de les nefastes decisions polítiques preses anteriorment: les retallades en la sanitat pública, el procés continuat de degradació ambiental que ha augmentat la nostra exposició a noves pandèmies, el sistema altament globalitzat que facilita la dispersió de patògens o, en general, una organització social extremadament complexa que és molt vulnerable (González Reyes, 2020b).

A qui està atenent a urgències, ja li és igual tot el que va succeir en el passat i que ha portat a aquesta situació. Això ja no es pot canviar. El que importa és prendre la decisió menys dolenta en aquest moment, aquella que maximitzarà el nombre de persones que sobreviuran en condicions dignes. És una decisió en la qual és determinant no equivocar-se. Simplement i tràgicament, les opcions bones, que requereixen tenir els recursos materials i humans necessaris per ajudar a totes les persones que acudeixen a l'hospital, estan fora del seu abast.

El triatge en els hospitals per la pandèmia de COVID19 és una bona analogia del temps històric que vivim. Estem en una època marcada per l'elecció de les opcions menys dolentes, ja que les bones ja són impossibles. Fruit de moltes decisions que es van prendre en el passat i que ja no es poden revertir, estem vivint un temps de col·lapse sistèmic, el que implica triatges.

La nostra opció menys dolenta seria la dibuixada per l'escenari D. A priori, el decreixement de l'economia és l'opció políticament més increïble, però és quelcom que inevitablement anirà succeint a mesura que els límits ambientals retallin les possibilitats de continuar amb processos expansius. En realitat, la disputa no es troba entre el creixement i el decreixement, ja que els escenaris GND i BAU només poden mantenir el creixement durant un temps limitat. A partir d'aquí, l'escenari BAU reforçaria la seva empremta autoritària i injusta i el GND podria tenir diferents derives. El dilema real es troba entre el decreixement just o injust. Així que una qüestió central és com minimitzar el dolor social que, sens dubte, el desenvolupament de l'escenari D produiria i un decreixement injust, expressat en alguna forma d'ecofeixisme, maximitzaria.

En aquest decreixement, els canvis que viurem seran bruscos i ràpids. Això comporta que la manera majoritària de fer política serà a cop de shock (en gran part, ja ho és). Estem en temps de triatges en què les situacions d'excepció es multiplicaran. En un context així, la clau no és intentar evitar les crisis, cosa que té molt poques possibilitats d'èxit pel context de l'ordre establert que estem vivint, sinó en implementar-hi polítiques públiques enfocades a reduir l'impacte per les majories socials del següent shock. Tenir una gestió del *shock* no només a curt termini, sinó amb una mirada de mig i llarg recorregut entenent que l'antic ordre no és recuperable.

Evidentment, és molt més difícil fer política en un temps de triatges que en una època en la que són factibles solucions òptimes. En primer lloc, perquè la càrrega emocional de prendre les decisions menys dolentes és molt forta. En temps normals, podem permetre'ns una manera de ser flàccida. Deixar-nos portar pels automatismes col·lectius i individuals. En temps de triatges, tenim l'obligació vital i ètica de créixer en els reptes que enfrontem en les nostres vides i en les nostres opcions polítiques.

En segon lloc, perquè mentre que en les èpoques en les quals hi havia solucions bones la política podia estar conduïda per la il·lusió, avui està marcada per la por. Davant d'aquesta por, la nostra responsabilitat és transmetre esperança, ja que només una altra emoció ens pot ajudar a superar-la. Dic que és una responsabilitat perquè crec que és el que hem de fer, encara que flaquegi. Si no ho fem els i les que lluitem per un món just, democràtic i sostenible, ningú

ho farà, i sense esperança no hi ha procés de canvi emancipador que pugui tenir èxit (González Reyes, 2018).

No em refereixo a una esperança en solucions màgiques, ni en la tornada a la normalitat anterior. Això és impossible. Em refereixo a l'esperança que l'ensorrament d'aquest ordre sociocida i ecocida ens pugui brindar oportunitats de construir societats on la vida valgui la pena de ser viscuda. Una esperança centrada en el pensament lúcid (Cembranos, 2020). Ens aturem un moment a analitzar aquestes oportunitats.

Oportunitats per l'escenari D

L'escenari D és actualment el menys creïble des de la perspectiva econòmica, política i sociològica. Tanmateix, la història està plegada d'exemples en els quals ha sorgit l'improbable. D'una banda, l'improbable entès estadísticament (la victòria en Marató de l'Atenes lleugerament democràtica davant al molt més gran exèrcit persa). De l'altra, el que l'ésser humà considerava com a difícil que ocorregués, però que tenia bases sòlides a sota (el moviment indignat va sorgir perquè hi havia condicions sociològiques i materials per a fer-ho, encara que no es veiessin a venir). I moltes d'aquestes improbabilitats han condicionat de manera profunda l'esdevenir social.

Les crisis, a més de dolor, també porten esperança. Impliquen una catarsi ràpida, personal i social. Els processos que es veuen de lluny, aliens i complicats, s'entenen i se senten de cop. El canvi pren sentit, ja que l'ésser humà respon millor davant de problemes propers i concrets que llunyans i abstractes. Fruit d'aquesta catarsi, creixeran els valors col·lectius, ja que seran probablement imprescindibles per poder sobreviure amb un mínim de dignitat en els entorns venidors. El que és col·lectiu no és necessàriament emancipador, però és més fàcil que ho sigui que el que és individualista.

A més, les crisis discorren de manera discontinua i imprescindible, amb múltiples bifurcacions fruit de l'alta creativitat que generen. També provoquen que les velles maneres de fer les coses deixin de funcionar i de tenir credibilitat, i donen oportunitats a altres idees noves. És més, moltes de les polítiques i de les pràctiques per navegar en el col·lapse ja existeixen, són les que s'engloben, per exemple, al voltant de les economies feministes, ecològiques i solidàries. Així, on creix el perill també poden prosperar les oportunitats de salvació.

Per exemple, durant la fase més dura de la pandèmia de COVID19, clarament s'ha prioritzat la vida al creixement econòmic. Però no tan sols això, sinó que s'ha elaborat una definició de quins són els serveis essencials que coincideixen bastant amb els bàsics per tenir una existència digna: alimentació, sanitat, gestió de residus, cures a persones dependents, etc. Aquests serveis essencials encaixen amb la tríada decreixement-localització-renaturalització de l'economia de l'escenari D. I tot això s'ha produït amb un alt nivell de consens social. El que semblava impossible, de sobte, en poques setmanes, s'ha convertit en una realitat assumida.

El format social al qual s'encamina la humanitat serà de dimensió més reduïda. El petit canvia més de pressa i és potencialment més susceptible d'evolucionar cap a formats justos. Això últim també es pot dir de societats amb menys energia disponible i d'accés més universal, que són característiques de les renovables. I d'aquelles amb tecnologies més senzilles.

Oportunitats per a l'ecofeixisme

No només sorgeixen oportunitats per a escenaris emancipadors, sinó que també creixen, i molt, per a nous autoritarismes. Una de les expressions dels quals, però no l'única, són els feixismes. Aquests feixismes estaran molt impregnats per la crisi ambiental i és probable que tinguin un component fort d'ecologisme reaccionari, com de fet ja està passant a molts llocs d'Europa.

“Feixisme” és un terme que s'usa de forma relativament polisèmica, així que és necessari explicar primer a què em refereixo amb aquest terme. El feixisme de la primera meitat del segle XX va ser un moviment de masses nacionalista, organitzat contra els moviments obrers i les persones estrangeres, però també contra el liberalisme i la intel·lectualitat. Va tenir un fort caràcter autoritari, ja que s'articulava al voltant d'un lideratge messiànic. S'expressava a través de valors reaccionaris (tradicionalisme, nacionalisme, racisme, masclisme), la pràctica de la violència i la identificació entre política i espectacle. A més, va fomentar un fort alliberament emocional (victimisme, por, sentiment de pertinença).

La seva estratègia va consistir a fer-se amb l'Estat, cosa que van aconseguir especialment en zones on aquest estava més desacreditat. El feixisme no era anticapitalista, com va demostrar allà on va prendre el poder, forjant aliances amb el gran capital, al que va servir mantenint a ratlla el moviment obrer. Més aviat va suposar una re-invenió del capitalisme mitjançant l'abandó del liberalisme. Per això, encara que es va acompanyar d'un ideari d'adoració a la puresa ambiental en consonància amb la puresa ètnica, va resultar *desenvolupista* en les seves pràctiques.

Van funcionar com a motors del feixisme, d'una banda, les “classes mitjanes”, que van intentar, així, contenir l'ascens de les més baixes, i, de l'altra, les capitalistes, que van entendre que era la seva única opció per garantir la reproducció del capital. Però també s'hi van adherir sectors exclosos socialment, encara que en menor mesura. Va néixer i créixer en un context de manca material i d'incertesa existencial, amb la idea estesa que no hi havia recursos per a tothom i que no era possible respondre als problemes de manera solidària, pel que era “lògic” que el grup social “superior” passés per sobre de la resta.

A aquest moviment social és al que em refereixo al parlar de feixisme i no a qualsevol tipus d'autoritarisme o de política genocida. A la segona meitat del segle XX, el feixisme va esdevenir una força política minoritària o fins i tot residual, però això ha canviat irremissiblement a l'inici del segle XXI. El feixisme ha tornat per quedar-se.

En el context vigent de col·lapse, els feixismes s'estan alçant, d'una banda, des de parts substancials de les "classes mitjanes" que intenten, així, conservar els seus privilegis. També parts de les classes més populars amb pedigrí nacional. Aquests subjectes es caracteritzen per l'individualisme, la submissió a l'autoritat, l'agressivitat, el pessimisme sobre la naturalesa humana, el simplisme en la solució de problemes complexos i la por. D'altra banda, són impulsats des de les elits, ja que a mesura que avança el col·lapse sistèmic es va convertint en la seva millor opció per conservar la seva posició. Però això és un traç molt gruixut, fa falta determinar quins factors estan alimentant aquests feixismes per justificar la seva eclosió i articular maneres de frenar-los. En podem identificar vuit:

1. On la població estigui més desesperada fruit de ser conscient de la *infrassatisfacció* de les seves necessitats. Això és quelcom que s'estendrà a mesura que vagi avançant la descomposició dels serveis socials i del mercat, i la població segueix estant encadenada a un treball assalariat i al mercat per satisfer les seves necessitats. Així, la violència i la disposició al sotmetiment es combinen com a respostes a la frustració, la impotència i la por.

No caldria pensar només en la necessitat de supervivència, sinó també en altres com la de seguretat i la d'identitat. D'aquesta manera, el feixisme dota d'una identitat col·lectiva forta que dóna sentit a la vida de moltes persones en temps d'ensorrament de l'ordre pretèrit, però també de la vacuïtat contemporània.

En conseqüència, el feixisme puja per ser capaç de satisfer, almenys en part, les necessitats de la seva base social (en molts casos a costa dels grups que designarà com a bocns expiatoris). Per això, en el seu ascens juga un paper important en la creació de menjadors populars, de bandes per "garantir" la seguretat o de comunitats cohesionades que serveixin de refugi emocional i satisfacen la necessitat d'identitat.

En contraposició, una necessitat bàsica com la de la llibertat podrà ser autosacrificada per parts importants de la població per mantenir almenys la il·lusió d'un augment de seguretat. En tot cas, en el discurs de l'extrema dreta la llibertat individual (que en realitat és la d'exercir els privilegis) desenvolupa un paper molt rellevant.

2. Encara que el feixisme no és un moviment individualista, sinó que crea una poderosa identitat col·lectiva, sí que parteix de l'individualisme, de poblacions que tendeixen a optar per el "jo primer". Una essència del feixisme és la seva capacitat d'empatitzar amb el conjunt de la humanitat, el que dóna lloc a solucions del tipus "els espanyols primer".
3. Societats amb una forta desigualtat. En un context en què els mitjans de control social presents seran cada vegada més inviables (societat de la imatge, consumisme, escola, fàbrica, negociació amb els agents socials), les elits recorreran cada vegada més a incitar l'odi i la por, i a la repressió per sostenir l'ordre social actual.

Aquesta desigualtat és estructural, ja que resulta imprescindible pel funcionament del capitalisme i, a la vegada, constitueix una conseqüència del seu

desenvolupament. També és conseqüència de l'estil de vida i de les infraestructures construïdes. Per exemple, les poblacions empobrides que viuen en barris perifèrics depenen més de l'automòbil que les enriquides. I l'ús de l'automòbil serà cada vegada més inviable a mesura que avanci la menor disponibilitat d'hidrocarburs.

4. Això resulta més fàcil en espais on s'hi hagi sembrat ja la por a "l'altre/a", que justificarà la repressió, ajudarà a cohesionar el grup social dominant i facilitarà la persecució ètnica i de gènere pròpia dels feixismes. És a dir, que un altre factor de l'auge del feixisme són les societats multiculturals i no interculturals. El Ejido pot ser-ne un exemple paradigmàtic.

5. Les masses desorientades que no comprenen el que està passant són més fàcilment manipulables amb discursos demagògics que orientin la seva ràbia i frustració cap a la població més vulnerable. Als espais centrals, el gruix de la població no es troba en absolut preparada pel que està passant. A més, existeix una percepció difosa dels límits físics, i es conceben com a incompatibles la supervivència i la protecció de l'entorn, el que són errors dramàtics en temps de Capitalocè.

A l'hora de pensar en les causes de la desorientació social és necessari valorar la responsabilitat de la majoria de les esquerres cridades a aturar el feixisme, que estan obviant en els seus discursos, però sobretot en les seves pràctiques, els límits ambientals. La desorientació s'alimenta quan, per exemple, es fan les crides al creixement o es promet la reconstrucció de "l'Estat del Benestar" que, simplement, són impossibles al segle XXI. En contraposició, dins de la demagògia feixista hi ha missatges que expressen molt bé el que està succeint. Quan diuen "aquí no hi cabem tots", tenen raó, ja que es refereixen al fet que no s'hi cap mantenint un nivell de vida alt.

6. Aquestes opcions creixeran amb més facilitat en els Estats amb una major empremta colonial, aquells en els que el gruix de la població fa generacions que gaudeix d'un alt nivell de consum. D'aquesta manera, el feixisme és un moviment més propi dels territoris centrals (o dels semi-perifèrics) que de les perifèries, on amb prou feines existeix

7. També es desenvoluparan preferiblement a les "democràcies" menys consolidades, estats més desacreditats i, per suposat, estats ja autoritaris. Però sense oblidar que la història europea demostra com l'evolució des de democràcies parlamentàries cap a dictadures feixistes pot ser molt ràpida.

8. Només mitjançant un renovat domini sobre el cos femení està sent possible sostenir les tasques de cures i, a la vegada, intentar mantenir els beneficis empresarials. S'està reforçant l'adjudicació a les dones de la realització gratuïta de les tasques de reproducció social i, a la vegada, de les feines remunerades més precàries i mal pagades. De manera més profunda, les relacions de poder en el macro s'han de reproduir també en el micro i la seva expressió principal és el patriarcat.

Idees per afrontar el feixisme i construir l'escenari D

El feixisme del segle XX va ser derrotat per la conjunció de tres factors: un moviment obrer fort, la seva derrota militar (sobretot a la Segona Guerra Mundial) i l'inici d'un període de creixement sense precedent històric que va permetre l'articulació de la societat del consum i de "l'Estat del Benestar", el que es va alimentar amb l'inici de l'ús massiu del petroli com a font d'energia bàsica. A Espanya, on el feixisme va guanyar la Guerra Civil, la seva derrota com a moviment va trigar més (cosa que no vol dir que les seves elits deixessin el poder).

Tanmateix, aquesta societat del "benestar" ha marxat per no tornar mai més, ja que s'està esgotant la base material en la qual es va sostenir: grans quantitats de matèria i energia, i grans embornals planetaris encara relativament inalterats. A més, no hi ha temps per a transicions realment justes. Les transicions estan succeint ja en un entorn de fortes desigualtats i societats individualistes, colonials, i mancades d'autonomia.

Per tant, l'escenari social el segle XXI no és el de l'1% contra el 99% (si és que aquesta equació ha sigut alguna vegada correcta), sinó el de l'1% + 20% feixista (per posar una xifra, que és inventada) contra el 79% restant. Seran (ja van sent) societats molt polaritzades en les que el diàleg amb l'estat feixista resultarà, com va succeir al segle XXI, gairebé quimèric. Això comporta implicacions importants.

La primera és que les masses socials hauran de defensar-se no només de les elits, sinó de parts d'elles mateixes. Les guerres civils obertes o encobertes estan servides. Afrontar aquests escenaris buscant la construcció de societats jutes, solidàries, democràtiques i sostenibles no pot donar-se a través de la violència. El paisatge que va quedar a l'Europa Oriental victoriosa de la Segona Guerra Mundial va resultar desolador. El de l'Europa Occidental, a més d'irrepetible, no era millor si entenem com es va sostenir a través de l'explotació de la majoria del planeta. La violència mai ha obert el camí de l'alliberament humà, ja que, com diu Ormazabal (2009): "no porta més que patiments i insensibilitza davant del dolor aliè, imposa la dialèctica amic-enemic, deshumanitza l'adversari polític, acaba militaritzant la rebel·lia, tanca portes, destrueix ponts que han de tornar a construir-se, desvia objectius, condiona la pràctica del conjunt de la dissidència, facilita la violència de l'estat, obstaculitza la participació social i porta a la immobilitat de la majoria".

Però, en realitat no existeixen dues cultures pures, la violenta i la no-violenta, sinó tota una gradació en funció de les persones, els contextos i els moments. Per això, en la transició cap a un món no-violent des de la situació actual una opció es anar rebaixant l'ús de la violència, encara que s'hagi d'usar per ser el "llenguatge" comú. Es respondrà a la violència amb graus decreixents de violència. No és el mateix defensar-se que atacar, per exemple. La manera

d'actuar de l'EZLN¹⁰¹ encaixaria molt amb aquest tipus d'actuació i podria continuar servint com a model. A més, davant d'una agressió també es podrà fugir, demanar ajuda o resistir pacíficament. Una altra opció serà canviar el marc de joc, per exemple moure's per una altra banda del territori o portar el conflicte a un altre pla.

Una segona implicació de l'equació 1%+20% vs 79% és la importància de crear fonts àmplies en aquest 79% per frenar el feixisme. L'hegemonia del feixisme estarà determinada en funció de si aquest 79% forma un bloc antifeixista o una part substancial d'aquest deixa fer al feixisme. Construir aquests fronts és complicat perquè, en realitat, aquest 79% és molt heterogeni. En concret, dins d'aquest s'hi troben alguns dels agents que han establert les bases per l'auge del feixisme. L'exemple més significatiu és la socialdemocràcia representada pel PSOE (però que és molt més que el PSOE). Ha sigut un actor clau en l'augment de les desigualtats socials, de l'individualisme, de la pèrdua d'autonomia social, de la desacreditació del sistema parlamentari o de la desorientació social. Però, a la vegada, la socialdemocràcia se situarà en el bloc del 79%. Podem teixir aquestes aliances sense estar, a la vegada, alimentant les bases del feixisme? Fins i tot, encara que la resposta a la pregunta fos no, valdria la pena intentar-ho? Crec que sí, ja que aquest és un altre exemple de les opcions menys dolentes a les que ens hem d'encarar. Una altra cosa serà quina forma prendran aquestes aliances.

En l'articulació del 79% resultarà molt important crear alternatives que permetin a la població satisfer les seves necessitats, sortejant, així, les emocions que poden fer créixer el feixisme (por, desesperació, frustració). Aquestes alternatives hauran de dotar d'autonomia a les persones per satisfer les seves necessitats sense comptar amb l'estat i, sobretot, el mercat. Per a fer-ho, caldria avançar en processos de dessalarització (per exemple, creant horts comunitaris en què no hi hagi una relació contractual, sinó que el treball col·lectiu sigui recompensat amb l'accés als aliments) i la desmercantilització (per exemple, traient del mercat béns com l'habitatge que passin d'estar sota règim privat o públic a comunitari i accedir-hi mitjançant el dret d'ús). Aquestes economies també han de ser resilients als contextos de col·lapse i justes (Rubio et al., 2019).

Encara que aquestes alternatives són un requisit imprescindible per frenar el feixisme i, a la vegada, construir societats justes, democràtiques, solidàries i sostenibles, també serà necessari un repartiment profund de la riquesa. En primer lloc, les polítiques que contempla l'escenari D han d'anar acompanyades d'una reestructuració dràstica del treball. Una primera mesura seria el seu repartiment (no només de l'ocupació, sinó també de les tasques de cures no remunerades). Per exemple, amb una jornada de 30 hores setmanals i repar-

101. Ejército Nacional de Liberación Zapatista

timent de l'ocupació, en l'escenari D es generarien 1.300.000 llocs de treball segons el nostre model. Però de ben segur que serien imprescindibles, també, mecanismes de repartiment de la riquesa, com la renda bàsica de les iguals o importants expropiacions (incloses de terres per poder posar en marxa la ruralització social que l'escenari D dibuixa com a necessària). Dit d'una altra manera, la transició ecològica ha de ser a la vegada cap a societats justes i autònomes.

Es podria pensar que aquest tipus de polítiques redistributives són factibles també en els escenaris BAU i GND. Tanmateix, en ser escenaris que es segueixen movent dins el marc del capitalisme, que a la vegada requereix inevitablement l'explotació humana per reproduir el capital, no és molt realista esperar que això succeeixi en la profunditat suficient. La construcció de "l'Estat del Benestar" va suposar l'exemple més gran històric de redistribució en el si del capitalisme. Però es va fer a costa d'augmentar exponencialment la degradació ambiental (cosa que va permetre maximitzar els beneficis i repartir-los en part) i incrementar els graus d'explotació a escala global (per més que es produís una certa redistribució en les societats centrals). Per això és més probable que, almenys en l'escenari BAU, esdevingui en nous autoritarismes.

En qualsevol cas, la redistribució és, òbviament, una lluita a realitzar estiguem en el context que estiguem. Ho és perquè en un context de decreixement de l'economia, o som capaços d'alterar els percentatges als que accedeixen els nostres estrats socials més desafavorits o la quantitat de riquesa que els arribi serà cada vegada més petita, el que posarà seriosament en dubte la seva capacitat de supervivència. No és el mateix l'1% de 1000, que de 100.

En la disputa cultural, l'escenari D ha de tenir sentit no només ambiental, sinó també vital. Si es possessin en marxa les mesures descrites, treballaríem menys hores en total, en dedicariem més a les cures no remunerades, menys a la feina (tant pública com privada) i apareixeria un camp de treball autogestionat no capitalista emmarcat en l'economia social i solidària que potencialment tindria molt més sentit vital que l'alienació capitalista. Per mi, una vida que mereixi més ser viscuda. Necessitem comunicar i demostrar amb experiències concretes que una vida austera (però no miserable) i amb una relació harmònica amb els ecosistemes és probablement una vida més feliç i plena. Això, a més, serà imprescindible per reduir el 20% feixista (o, almenys, perquè no augmenti).

Però no ens enganyem ni enganyem a la resta: arribar a una societat com la que apunta l'escenari D és complicat i exigeix sacrificis, començant per la renúncia a molts dels nostres privilegis, pel que per una part important de la població no serà mai una opció desitjable. A més, amb la correlació de forces, el nivell de desigualtats, vulnerabilitat social i falta d'autonomia existent, i l'hegemonia dels valors capitalistes, no és realista pensar que es podran dur a terme canvis tan profunds en tan poc temps sense dolor social. És més, inclús en els escenaris de màxims de redistribució de la riquesa, les reconversions, en el pla laboral, són tan importants i accelerades que vindran acompanyades de dosis de patiment. D'aquesta manera, és important recalcar que l'escenari D

és només el menys dolent i el grau de patiment dependrà de l'èxit de les lluites que estem realitzant. Cap canvi mínimament emancipador es podrà realitzar sense enfrontament amb les classes capitalistes. Aquest és un altre missatge central.

Per trobar el sentit als canvis del tipus dels de l'escenari D, històricament les espiritualitats han desenvolupat un paper determinant i poden tornar-ho a fer. Encara que aquest serà un altre terreny de disputa amb les opcions feixistes.

També complirà un paper important articular discursos holístics que ens permetin comprendre elements bàsics dels nostres temps. Necessitem entendre i mostrar la interrelació entre les crisis econòmiques, socials, polítiques i ambientals. També la irreversible esquerra del metabolisme industrial i les oportunitats que això brinda per articular societats emancipades. Discursos que puguin explicar amb senzillesa suficient la complexitat de la nostra època i, sobretot, l'estupidesa de les receptes simplistes de l'extrema dreta.

Un últim apunt en el pla cultural. Una empatia àmplia (amb persones properes i llunyanes, i amb la resta d'éssers vius) entre el sector feixista serà molt complicat, però sí que es pot assolir dins del 79%. Per a fer-ho, serà necessari articular models educatius formals (González Reyes et al. 2018), no formals i informals (Ecologistas en Acción, 2017) que busquin la connexió amb el dolor aliè.

Per acabar, posem-nos en la visió més obscura el triomf polític i social del feixisme. No existeix cap mena d'exemple històric en què aquests règims s'hagin pogut mantenir més enllà d'unes dècades, que és molt poc temps històricament. La necessitat de llibertat és una de les bàsiques dels éssers humans, tan mobilitzadora i important com la de la supervivència, seguretat o identitat (Max-Neef, 2006). A més, el feixisme no serà capaç de garantir la supervivència. Per això, tard o d'hora sorgiran moviments socials que acabaran amb les articulacions feixistes. Treballem perquè sigui aviat.

Bibliografia

Capellán-Pérez, I.; de Castro, C.; González, L. J. M. (2019). Dynamic Energy Return on Energy Investment (EROI) and material requirements in scenarios of global transition to renewable energies. *Energy Strategy Reviews*. DOI: 10.1016/j.esr.2019.100399.

Carlson, C. J.; Albery, G. F.; Merow, C.; Trisos, C. H.; Zipfel, C. M.; Eskew, E. A.; Olival, K. J.; Ross, M.; Bansal, S. (2020). Climate change will drive novel cross-species viral transmission. *BioRxiv*. DOI: 10.1101/2020.01.24.918755.

Cembranos, F. (2020). Pepitas de oro psicológicas ante el confinamiento. *ctxt.es*.

Díaz, S., Settele, J., Brondízio, E.S., Ngo, H.T., Agard, J., Arneth, A., Balvanera, P., Brauman, K.A., Butchart, S.H., Chan, K.M. and Garibaldi, L.A. (2019). Pervasive human-driven decline of life on Earth points to the need for transformative change. *Science*. DOI: 10.1126/science.aax3100.

Eckstein, D.; Künzel, V.; Schäfer, L.; Wings, M. (2019). Índice de Riesgo Climático Global 2020. German watch.

Ecologistas en Acción (2017). 99 preguntas y 99 experiencias para aprender a vivir en un mundo justo y sostenible. Ecologistas en Acción.

Fernández Durán, R.; González Reyes, L. (2018). En la espiral de la energía. Libros en Acción y Baladre: Madrid.

Flores, L. (2020). Covid19 y la doctrina del shock en los mercados financieros. elsaltodiario.com.

Global Witness (2019). Overexposed How The IPCC's 1.5°C Report Demonstrates The Risks Of Overinvestment In Oil And Gas. Global Witness.

González Reyes, L. (2018). Algunas ideas sobre cómo comunicar el colapso civilizatorio. Albelda, J.; Parreño, J. M.; Marreno, J. M. (eds). Humanidades ambientales. Pensamiento, arte y relatos para el siglo de la Gran Prueba. Catarata: Madrid.

González Reyes, L. (coord) (2018). Educar para la transformación ecosocial. Orientaciones para la incorporación de la dimensión ecosocial al currículo. FUHEM: Madrid.

González Reyes, L.; Actis, W. (2019). ¿Cómo de alternativas son nuestras alternativas? Criterios para articular economías feministas, ecológicas y solidarias. RESISE. DOI: 10.33776/resise.v2i0.3663.

González Reyes, L.; Almazán, A.; Lareo, A.; Actis, W.; Bueno, L. M.; Madorrán, C.; Santiago Muñío, E.; de Benito, C. (2019). Escenarios de trabajo en la transición ecosocial 2020-2030. Ecologistas en Acción: Madrid.

González Reyes, L. (2020a). ¿Cómo serían vidas que se adapten a los límites ambientales?. youtube.com.

González Reyes, L. (2020b). Pandemia y colapso sistémico. Ecologista, n.º 104.

Hansen, J., Sato, M., Kharecha, P., Schuckmann, K.V., Beerling, D.J., Cao, J., Marcott, S., Masson-Delmotte, V., Prather, M.J., Rohling, E.J. and Shakun, J. (2017). Young people's burden: requirement of negative CO2 emissions. Earth System Dynamics. DOI: 10.5194/esd-8-577-2017.

IPCC (2019). Calentamiento global de 1,5 °C. OMM, PNUMA.

Max-Neef, M. (2006, primera edición: 1994). Desarrollo a escala humana. Icaria: Barcelona.

Nieto, J.; Carpintero, O.; Miguel, L. J.; de Blas, I. (2020). Macro economic modelling under energy constraints: Global low carbon transition scenarios. Energy Policy. DOI: 10.1016/j.enpol.2019.111090.

Ormazabal, S. (2009). 500 ejemplos de no violencia. Otra forma de contar la historia. Bidea Helburu Taldea, Manu Robles Arangiz Institua: Bilbao.

Parrique, T.; Barth, J.; Briens, F.; Kerschner, C.; Kraus-Polk, A.; Kuokkanen, A.; Spangenberg J.H. (2019). Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. European Environmental Bureau.

Rubio, M.; Rivero, M.; González Reyes, L. (coords) (2019): Horizontes ecosociales. Indicadores de resiliencia local y justicia global. Solidaridad Internacional de Andalucía.

Steffen, W.; Rockström, J.; Richardson, K.; Lenton, T. M.; Folke, C.; Liverman, D.; Summerhayes, C. P.; Barnosky, A. D.; Cornell, S. F.; Crucifix, M.; Donges, J. F.; Fetzer, I.; Lade, S. J.; Scheffer, M.; Winkelmann, R.; Schellnhuber, S. J. (2018). Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. PNAS. DOI: 10.1073/pnas.1810141115/-/DCSupplemental.

Trisos, C. H.; Merow, C.; Pigot, A. L. (2020). The projected timing of abrupt ecological disruption from climate change. Nature. DOI: 10.1038/s41586-020-2189-9.

UNEP (United Nations Environment Programme) (2019). Emissions Gap Report 2019. UN.

WHO (World Health Organization) (2018). Climate change and health. *who.int*.

XI. El Matrix carni capitalista

Javier Guzmán
Justícia Alimentària

Mengem i produïm massa carn, tanta i d'una manera tant industrialitzada que el negoci de la indústria càrnia s'ha convertit en les últimes dècades en una greu amenaça per a tots nosaltres, tant des del punt de vista de la nostra salut, com des del de la crisi climàtica, convertint-se en la punta de llança del model agrícola i alimentari global. Un model que només s'explica tenint en compte l'enorme poder que reté aquesta indústria i els interessos que estan en joc.

Quan parlem de carn i de ramaderia, ens ve gairebé de manera automàtica al cap una granja bucòlica de tipus familiar, situada en un verd prat, una imatge que les grans companyies s'entesten a repetir-nos una vegada i una altra en els seus anuncis de televisió, i que necessiten que quedi ben inserida a la nostra memòria. Una imatge que tracta d'amagar una realitat molt més distòpica.

En realitat, el negoci de la indústria càrnia és un sector hipertrofiat, hiperconcentrat que s'ha convertit en les últimes dècades en una greu amenaça per a tots nosaltres, tant des del punt de vista de la nostra salut, com des del de la crisi climàtica, convertint-se en la punta de llançà del model agrícola i alimentari global.

Abans de començar, però, és important aclarir un aspecte. La crítica a la indústria càrnia no és una crítica a la producció de carn per se, sinó a la producció industrialitzada i a les empreses que es beneficien del sistema actual. Més enllà dels debats morals sobre la relació entre l'ésser humà i els animals, i l'auge (en moltes ocasions amb motius més que merescuts) del moviment animalista, el cas és que la ramaderia té un lloc clar i demostrat en els ecosistemes agraris. Compleix una funció de simbiosi amb el sistema agrari i, si es fa bé, permet tancar i completar els circuits energètics i de materials d'aquests sistemes, a més de ser una bona font d'alimentació sana i equilibrada. No obstant això, el que tenim incrustat en els nostres sòls agraris, en els supermercats i en el nostre plat no té res a veure amb això. La producció i el consum actuals han desbordat tot límit ecològic i saludable. La carn industrial s'ha de començar a veure com el que és, una font inqüestionable de problemes per a la societat. I com sempre que hi ha problemes d'aquest tipus, haurien d'actuar polítiques públiques que balancegin l'equilibri sempre inestable entre la rendibilitat econòmica corporativa i l'interès general. Ara mateix, no hi ha contrapoder a aquesta indústria que destrueix la nostra terra i la nostra salut.

Repassem algunes dades que ens ajudin a dimensionar el problema. L'evidència científica disponible ens permet assegurar, amb una robustesa que no deixa lloc al dubte, que l'alimentació insana és el factor que més incideix en la nostra salut, és el que més ens fa emmalaltir i el que més ens mata a una distància considerable d'altres factors com el tabaquisme, l'alcoholisme, les drogues, o les malalties transmissibles. Aquest tema l'hem analitzat profundament a la campanya Enverina'm¹⁰². Bé, doncs dins de la categoria "risc alimentari", el més important és el carni. En concret, el 60% de tota la salut perduda per culpa d'una alimentació insana es pot atribuir al consum excessiu de carns vermelles i processades¹⁰³.

102. <https://justiciaalimentaria.org/dame-veneno>

103. Totes les dades estan extretes de l'Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME). L'IHME és un institut d'investigació que treballa en l'àrea d'estadístiques de salut globals

A grans xifres, sabem que a l'estat espanyol hi hauria 270.000 persones menys amb malalties cardiovasculars si el consum de carns processades fos el recomanat, 1,8 milions de persones menys amb diabetis i cada any es podrien evitar 17.500 casos de càncer colorectal i 8.200 defuncions de càncer colorectal si es mengés la quantitat màxima de carn recomanada.

Observem que el 28-38% de les malalties isquèmiques i cardiovasculars poden atribuir-se al consum excessiu de carn. El mateix per al 17% de la hipertensió, el 18% de la diabetis o el 28% dels càncers colorectals. Cada any moren una mica més de 34.500 persones a causa del consum excessiu de carn i derivats (17.600 dones i 16.900 homes), i ho fan per algunes de les malalties que hem enumerat abans. Això suposa, pràcticament, el 10% de totes les morts no infeccioses (tant per a dones com a homes). És a dir, que en una de cada deu persones que moren, el consum excessiu de carn i derivats ha estat determinant. Les dades ens diuen que per cada dia de salut que perdem a causa del tabac, en perdem 1,3 a causa del consum excessiu de carn; per cada dia que ens posem malalts pel consum excessiu d'alcohol, ens posem malalts 2,5 per la carn i per cada dia de malaltia per riscos laborals, en són 7 per menjar massa carn.

La suma de tot ens dóna una despesa directa de 3.400 milions d'euros, i la suma de totes les despeses (directes i indirectes), més de 7.400 milions d'euros. Això suposa una despesa per persona de 157 euros / any, el que equival a l'13% del total de despesa sanitària pública per habitant.

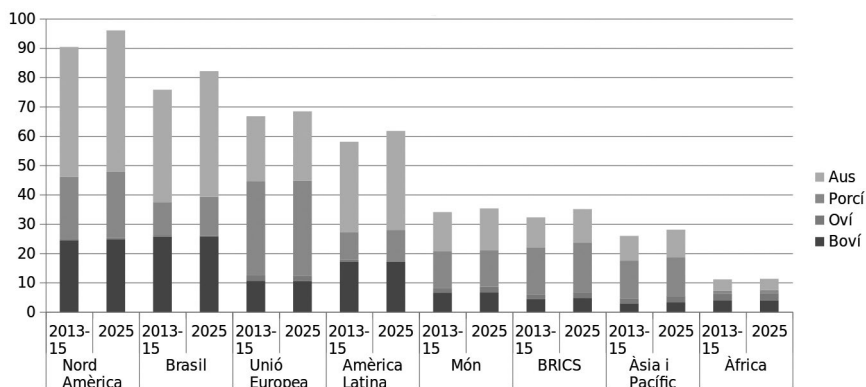
Tot això sense comptar amb l'impacte que té sobre la salut l'ús massiu d'antibiòtics per part de la indústria. Es calcula que l'any 2030 el seu ús s'haurà incrementat en un 67%, el que representa una "amença per a la salut pública", segons afirma un estudi recentment publicat al Proceedings of the National Academy of Scientists (PNAS) dels Estats Units, a més de les 25.000 morts que el Centre Europeu per a la Prevenció i el Control de les Malalties calcula que originarà la resistència als antibiòtics. L'abús dels antibiòtics té conseqüències nefastes per a la salut humana. Es calcula que més de 3.000 persones moren cada any a l'Estat espanyol per culpa de la resistència als antibiòtics¹⁰⁴, a més de moltes altres que pateixen complicacions i reducció de la seva qualitat de vida.

Tot aquest tsunami de males notícies s'elabora amb les dades de consum actual, però la previsió de consum carni és que aquest augmentarà considerablement en els propers anys i, amb ell, els seus impactes.

Segons les previsions, el consum de carn s'estabilitza en alguns llocs del món i per a alguns tipus de carn (boví i oví) mentre que augmenta en altres. Ara bé, són dades de consum per persona i any, la qual cosa vol dir que, en zones on s'incrementi la població, també ho farà el consum total. Per tant una

104. https://www.aemps.gob.es/informa/notasInformativas/laAEMPS/2018/NI-AEMPS_9-2018-InformeJiara.htm

estabilització en el consum (segons el terme usat per FAO) significa, en realitat, un augment absolut. Veiem, per tant, que, si la situació actual és totalment insostenible, en els nivells actuals de producció/consum, el futur indica que seguirem caient pel precipici.

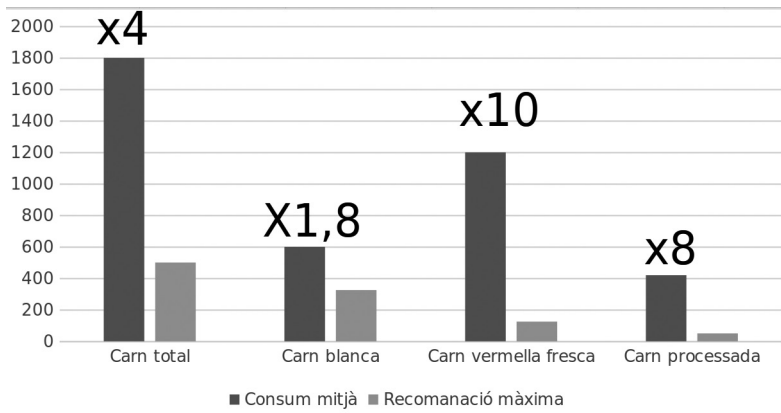
Consum de carn (kg/persona/any).
Elaboració pròpia amb dades de la FAO/OCDE 2016

Tot això és conseqüència del consum excessiu de carn. Si diem excessiu vol dir que hi ha consum màxim recomanat i un consum actual, la diferència entre un i altre és aquest excés. A l'Estat espanyol, segons la recomanació oficial de la Societat Espanyola de Nutrició Comunitària (SENC)¹⁰⁵, que és pràcticament la mateixa que la de l'OMS i l'Agència Espanyola de Consum, Seguretat Alimentària i Nutrició (AECOSAN)¹⁰⁶, el consum de carn vermella i elaborats carnis hauria de ser ocasional, i el de carns blanques de 2/3 vegades per setmana. Això, traduït a grams, vol dir uns 325 g / persona / setmana de carn de blanca (au, gall dindi, conill) i per al cas de les carns vermelles i processades (consum ocasional), uns 125 g / persona / setmana, com a molt.

105. Guies alimentàries per la població espanyola (SENC, desembre 2016) ; la nova piràmide de l'alimentació saludable

106. [2www.aecosan.msssi.gob.es/AECOSAN/web/noticias_y_actualizaciones/temas_de_interes/carne.htm](http://www.aecosan.msssi.gob.es/AECOSAN/web/noticias_y_actualizaciones/temas_de_interes/carne.htm)

Si prenem aquestes recomanacions i les comparem amb el consum mitjà actual de carn i derivats carnis a l'Estat espanyol observem el següent:

*Consum VS recomanació màxima (gr/persona/setmana).
Elaboració pròpia amb dades FAO 2018 i AECOSAN*

Les dades no deixen espai per al dubte: mengem no molta, sinó moltíssima carn. I, especialment, mengem una barbaritat de la carn més insana, la vermella i la processada. En concret, mengem sis vegades més carn de la recomanació màxima, i això és molt, però, a més, mengem deu vegades més carn vermella de la recomanada i vuit vegades més de la processada.

Més enllà de la salut

El consum excessiu de carn no només afecta la nostra salut, sinó que també es troba a la base de la creació i desenvolupament de l'actual crisi climàtica. L'expansió del consum de carn i ramaderia industrial és el responsable directe de més del 18% de les emissions de gasos d'efecte hivernacle, i per veure més clar què passa, una sola empresa -la líder mundial, JBS- emet gairebé tants gasos d'efecte hivernacle com l'Estat espanyol, en concret, el 82%.

A més, a causa de la seva dependència de cultius destinats al pinso animal com la soja transgènica, genera una enorme pressió sobre la frontera agrícola i els recursos hídrics. La carn de vaca és la que més consum d'aigua precisa, ja que la mitjana mundial és d'uns 15.400 litres per quilo.

La FAO explica que la ramaderia s'utilitza avui en dia el 30 per cent de la superfície terrestre del planeta, que en la seva major part són pastures, però que ocupa també un 33 per cent de tota la superfície cultivable, destinada a produir farratge. La tala de boscos per crear pastures és una de les principals causes de la desforestació, especialment a Llatinoamèrica, on per exemple el 70 per cent dels boscos que han desaparegut a l'Amazones s'han dedicat a pastures.

Un altre dels efectes més importants i potser menys conegut té a veure amb la degradació del sòl. La meitat de la capa superficial del planeta s'ha perdut en els últims 150 anys. A més de l'erosió, la qualitat de la terra es veu afectada per altres aspectes de la industrialització agrícola. Aquests impactes inclouen la compactació, la pèrdua de l'estructura, la degradació de nutrients i la salinitat. És un fet poc conegut que els sòls emmagatzemen 4 vegades més carboni que tots els arbres i altres vides. En el futur, les persones no podrem alimentar-nos si el sòl es continua degradant, i ara mateix s'està degradant a un ritme més ràpid que mai. La prioritat número u com a societat ha de ser protegir el sòl, i la producció de carn industrial és una de les seves principals amenaces. Cada any, s'estima que 24 bilions de tones de sòl fèrtil es perden a causa de l'erosió. Els diferents estudis coincideixen a assenyalar un alt grau de degradació dels sòls agraris. Aproximadament, el 40% de les terres degradades del món es troben en zones amb la incidència més gran de pobresa.

La galàxia càrnia

Un cop vist a grans trets els impactes generats per aquest enorme monstre de la ramaderia industrial, és el moment de posar una mica de llum per conèixer millor aquesta enorme galàxia en expansió que, no obstant això, ha aconseguit romandre anys i anys en la foscor. Perquè no es tracta de veure-ho de forma únicament sistèmica, sinó que darrere de tot hi ha grans actors, les corporacions, que són el veritable matrix carni.

Potser, el primer que cal és conèixer l'origen d'aquesta enorme indústria, i intentar esbrinar qui va ser abans, l'ou o la gallina. És a dir, va ser la dinàmica i la lògica del capitalisme la que va crear una ramaderia a la seva imatge i semblança, o va ser la ramaderia industrial a la base del desenvolupament de l'actual model capitalista. El que sabem, és que, encara que la producció de tipus "fordista" de treball en cadena, se li atribueix òbviament a Henry Ford i la seva fàbrica d'automòbils, en realitat la devem a un escorxador. En concret va ser una planta càrnia de l'empresa Swift & Company on una delegació de tècnics de Ford a 1912 va realitzar una visita i van quedar meravellats en veure un procés totalment dissenyat, controlat i eficient on per una banda arribaven milers d'animals en ferrocarril i poc després eren sacrificats, trossejats segons les necessitats dels diferents clients, i enviats. Tot això ben cronometrat. Ja veuen, els tècnics de Ford, només van haver de pensar el procés a l'inrevés, acoblar les diferents peces i aconseguir el cotxe final. Des de llavors, aquest model carni industrial no ha canviat gaire. Simplement s'ha sofisticat i ha agradat tant, que a pocs metres de qualsevol de nosaltres poden trobar un paquet de plàstic ben decorat que conté fins talls de carn de porc a un euro.

Si donem un cop d'ull, no és casualitat que els països que més carn produeixen al món, no siguin tants, realment només hi ha quatre grans epicentres: Xina, Estats Units, la Unió Europea i Brasil. Dins de la UE, hi ha tres grans països productors, per aquest ordre: Alemanya, l'Estat espanyol i França. Ja

veuen, l'Estat espanyol es pot considerar un dels grans planetes d'aquesta galàxia càrnia, un planeta porcí com després veurem.

Com hem comentat anteriorment, la previsió de producció indica que si ara mateix els impactes socials i ambientals de la producció intensiva de carn són inassumibles, la cosa no anirà a millor, ans al contrari. Però abans, vegem una altra dada interessant com és el flux comercial carni. Òbviament, no tota la carn industrial produïda es destina al consum intern. L'Estat espanyol és un bon exemple d'això, ja que exporta la meitat de la carn porcina que produeix. Si els centres de producció generen, simplificant, problemes ambientals, de drets humans i laborals, a les zones consumidores el principal impacte és la pèrdua de salut. Brasil és el país exportador de carn bovina i d'au, mentre que la UE és el líder en exportació porcina. Altres països exportadors són Estats Units, Canadà (per al porcí) o Austràlia (per al boví). On va a parar, majoritàriament, aquesta carn? Doncs a la Xina (primer receptor de tota la carn mundial de porcí i boví) i els seus veïns Japó (primer receptor de la d'au), Hong Kong i Corea del Sud. Per a les aus, la zona de l'Àràbia Saudita, els Emirats Àrabs i Egipte és un altre centre d'absorció. Finalment, l'altre element interessant, a més de les zones de producció i flux comercial, és la part corresponent al consum, tant l'actual com el futur. Hem vist que la producció càrnia augmentarà encara més. Això es correspon, òbviament, amb un increment paral·lel del consum, i si la situació actual és totalment insostenible, en els nivells de producció / consum, el futur indica que seguirem caient pel precipici.

Si pensem en les principals corporacions que controlen l'alimentació mundial, els primers noms que ens vénen al cap són, d'una banda, empreses que associem a l'agricultura (Monsanto, Bayer, Syngenta o Cargill), i de l'altra, empreses comercialitzadores finals (McDonald's, Burger King, Danone o Mondelez). Però hi ha tot un entramat que enllaça i sol formar part d'aquests dos punts de la cadena i que, sovint, es manté ocult, tot i que el seu poder i els seus impactes són més grans que les empreses més conegudes. Ens referim a l'entramat carni global (a què podem anomenar Matrix), i convé recordar que parlant de carns estem parlant (també) de cereal i soja, és a dir, pinsos. Són les empreses que controlen la producció, el processament i el comerç de carn a tot el món. El seu obscurantisme públic es deu, en part, al fet que sovint s'amaguen darrere d'una marca per als seus productes i perquè el seu producte final (carn) no sembla ser directament responsable de tants impactes negatius com altres sectors. La Matrix Càrnia és una xarxa altament integrada (horitzontal i verticalment) de corporacions transnacionals que controlen les entrades, la producció i el processament de quantitats massives de carn. Algunes d'aquestes empreses transnacionals tenen negocis a les parts principals de la cadena de la producció de carn global. Per exemple, Cargill és un dels principals comerciants de cereals del món, el segon fabricant de pinsos i el tercer major processador de carn del món. D'altres, com el Grup CP de Tailàndia, New HopeLiuhe de la Xina i el Grup d'Aliments de Wen o BRF del Brasil són alguns dels majors fabricants de pinsos ramaders i, a el mateix temps, gegants processadors de carn. L'auge de la carn global ha estat realment espectacular

en els últims trenta anys, però el procés ha estat particularment intens des de la dècada dels 2000. JBS, TysonFoods, Cargill i Smithfield són les corporacions de producció de carn més grans de el món i tenen estratègies molt semblants: fusions i adquisicions d'altres companyies, integració vertical de les seves cadenes de subministrament i les més o menys dissimulades interferències en les polítiques dels principals governs i marcs de negociació transnacional.

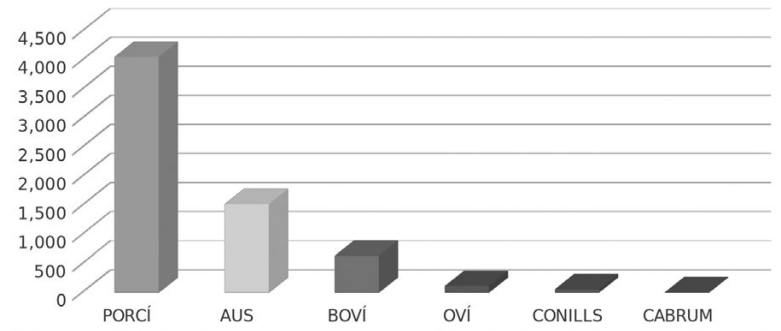
Més enllà de la carn, hem d'entendre aquest producte com una peça més d'un entramat global que té, entre els seus elements imprescindibles, el blat de moro i la soja (pinsos), els pesticides i fertilitzants sintètics, la genètica animal i la farmacologia veterinària. Pel que fa als pinsos, les troballes més recents mostren que els Big 6 (Monsanto, DuPont, Syngenta, Dow, Bayer i BASF) s'han consolidat en un Big 4 dominat per Bayer i Corteva (una nova firma creada com a resultat de la fusió Dow- DuPont), i Completat amb ChemChina i BASF. Aquestes quatre empreses controlen més del 60% de les vendes de llavors patentades a escala mundial.

Franco, amb tu va començar tot

Tot va començar cap als anys 50, just després de la Segona Guerra mundial, en un país anomenat Estats Units d'Amèrica i per un petit llegum anomenada Glycinemax, encara que la coneixem pel seu nom de pila: soja. Inicialment conreada com a font d'oli vegetal, la indústria de l'oli d'Estats Units de seguida va veure que tenia tones i més tones d'un subproducte: la "torta de soja". Què fer amb aquella muntanya marronosa? La resposta la van donar un parell de bessons que en aquella mateixa època també estaven florint: la indústria de cereals basada en el blat de moro i un sector ramader industrialitzat que necessitava matèries primeres barates per als seus pinsos. Es van seleccionar determinades estirps d'animals, bàsicament de pollastre i porc i, posteriorment, boví, perquè responguessin amb creixement ràpid a la fórmula soja + blat de moro. Amb això es van posar els fonaments de l'actual complex pinso-ramaderia i, de passada, es va tirar el cademat i la clau es va guardar a les butxaques de les corporacions nord-americanes que posseïen i controlaven cada un d'aquests ingredients màgics. La producció interna va créixer fins a desbordar i llavors va arribar un moment crucial per a la història de la humanitat: l'aprovació i entrada en vigor de la Agricultural Act el 1962. La idea era doble: oferir sortida als excedents agraris nord-americans i que les corporacions agroalimentàries s'expandissin com apòstols de la bona nova i, de retruc, controlar els sistemes agraris perifèrics (i entre ells englobem a l'Europa de la postguerra). El que resulta curiós que el primer lloc on va aterrar l'embull fos un país autàrquic, controlat per una dictadura feixista, on amb prou feines es menjava carn. Aquest lloc, òbviament, era l'Espanya franquista de principis dels anys 60. Si analitzem el sistema agroalimentari espanyol, ens adonarem que algunes de les distorsions més significatives que presenta -elevadíssimes importacions de cereal i soja, anòmala i desmesurada importància dels sistemes ramaders

intensius o la hipertrofiada producció càrnia- només es poden entendre si es veu al sistema de l'Estat espanyol com a colònia de l'imperi nord-americà. L'any 1959 es va aprovar el Pla d'Estabilització Econòmica, que bàsicament va significar una lleu obertura econòmica. Contrari a l'ideari autàrquic franquista, aquest establia la concessió de permisos perquè empreses agrícoles nord-americans exercissin la seva activitat en territori espanyol i l'obertura de les fronteres per a la importació de certs productes.

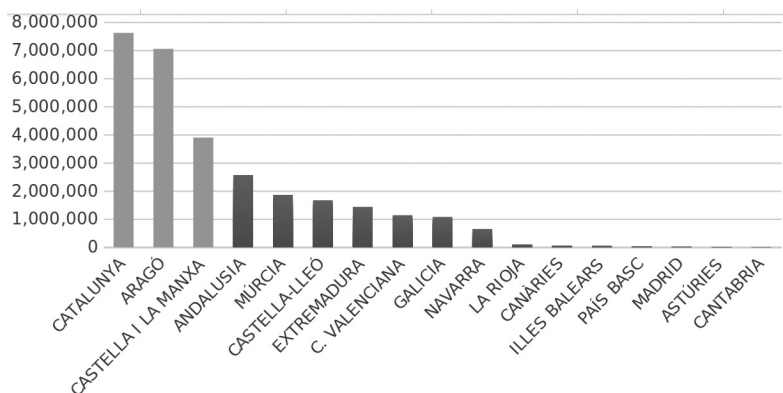
Una primera manera d'apreciar la magnitud del sector carni espanyol és, òbviament, veure la quantitat de carn que es produeix. En realitat, pot ser que no sigui el millor indicador, però és un d'ells. Per començar, quan ens apropem als lineals de carn fresca al supermercat, observarem que hi ha una mica de tot: aus, porcí, boví, una mica de conill i oví. Això ens pot donar a entendre que tenim una producció similar, més o menys repartida entre totes aquestes espècies. En realitat, bàsicament produïm porc i pollastre. I una miqueta de vedella. I quantitats escasses de la resta. Arrodonint, de cada 10 kg de carn produïts a l'Estat espanyol, 6,5 són de porc, 2,5 de pollastre i un de vedella. Com dèiem anteriorment, aquesta plantilla productiva és herència directa del complex soja-blat de moro importat. Quan diem que l'Estat espanyol és una plataforma de màquila càrnia, en realitat hauríem de dir que ho és bàsicament de porc i, en segon lloc, de pollastre.

*Producció de carn (milers de tonelles).
Elaboració pròpia amb dades de MAPAMA 2016*

Si ens dirigim ara al sector de derivats carnis, veurem més clarament la prevalença del sector porcí. Pràcticament la meitat de la producció va a la indústria processadora, mentre que en la producció bovina, per exemple, pràcticament tota és consumida directament. La producció d'aus se situa en un espai intermedi. També seria un equívoc pensar que aquests porquets i pollets estan homogèniament repartits pel territori estatal. El component espacial és important perquè bona part dels impactes ambientals estan directament vinculats al lloc on se situen físicament les megalòpolis càrnies. Per tant, és important destacar que la meitat de la producció espanyola surt de només sis províncies: Lleida, Osca, Saragossa, Múrcia, Barcelona i Segòvia.

Si ho mirem per autonomies, veiem que la marea porcina es concentra en quatre d'elles, on hi viu el 74% de tota la producció porcina estatal. El mateix passa amb l'avícola, on les quatre primeres concentren el 73%.

Cens porcí (milions d'animals).
Elaboració pròpia amb dades de MAPA 2016

Comptabilitzant només el sector dels escorxadors, les sales de trossejament i les indústries d'elaborats, la indústria càrnia ocupa amb diferència el primer lloc de tota la indústria espanyola d'aliments i begudes, representant una xifra de negoci de 22.168.000 d'euros, el 21,6% de tot el sector alimentari estatal. L'ocupació sectorial directa de les nostres empreses, 80.979 persones treballadores, representa igualment més del 20% de l'ocupació total de la indústria alimentària espanyola. Una dada molt rellevant és que la indústria càrnia va exportar 1.710.000 de tones de productes de tot tipus per valor de 4.350 milions d'euros a mercats de tot el món, amb una balança comercial molt positiva, del 375% (el 2010 la taxa de cobertura va ser de l'229%, el 2011 es va elevar fins a un 283%, el 2012 va ser de l'345% i el 2013 va ser del 356%), una dada que molt pocs sectors econòmics rellevants poden presentar, i que contribueix a pal·liar el tradicional dèficit comercial del nostre país. El consum de carns i elaborats carnis és el més important de la cistella de la població amb una despesa alimentària de carns a la llar d'14.646.000 d'euros, el que suposa un 22% de la despesa total. Segueix molt per sobre d'altres productes com els lactis o les fruites i verdures. És a dir, que un dels principals eixos de rotació de l'economia estatal és la carn. De fet, si fem bé els càlculs, veurem que, de facto, és l'eix principal. L'Estat espanyol depèn de la bèstia que ha creat, però, com passa sovint, les conseqüències són nefastes.

La magnitud de la bèstia

El sector carni no és un sector qualsevol a l'Estat espanyol. És un dels eixos de rotació de la seva economia. És un planeta gegantesc amb una força gra-

vitatòria immensa, a la qual se sumen altres planetes. La galàxia càrnia inclou, entre altres, a la ramaderia industrial, escorxadors i indústria elaboradora, a la indústria de pinsos, la farmacèutica animal i la de pesticides i agroquímics. També és un volum de negoci important dels supermercats.

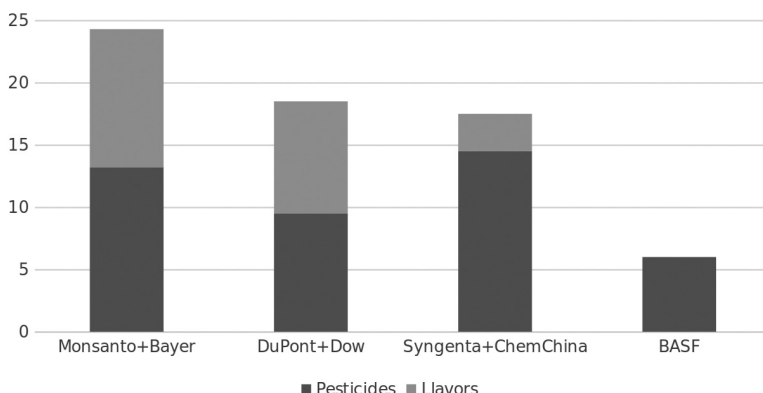
La carn més produïda és la porcina: 4 milions de tones, de les quals la meitat les exportem. L'Estat espanyol és el tercer productor mundial de porc (ens guanyen la Xina, Estats Units i, de vegades, pels pèls, Alemanya) i el tercer exportador mundial. Però pel que fa a exportacions, el pòdium està molt igualat: 2,1 milions de tones l'Estat espanyol, 2,6 Alemanya i 2,8 Estats Units. Exportem per valor de 5.000 milions d'euros (el doble que el vi i un 50% més que olis), el sector porcí dona feina directa a 300.000 persones i indirecte a 1 milió. El volum de negoci del porc a l'Estat és de 15.000 milions d'euros. La taxa de cobertura de la carn a l'Estat és de 450%; és a dir, produïm 4,5 vegades el que mengem i podríem alimentar 211 milions de persones, o el que és el mateix, a la meitat de la població de la Unió Europea. Tota aquesta carn són animals ficats en unes 80.000 granges concentrades en vuit províncies de l'Estat, la meitat de tot està en unes poques comarques de Catalunya i Aragó. Podem imaginar l'impacte ambiental de semblants megàpolis càrnies?

La indústria càrnia és el sector més important dins de l'agroalimentari i un dels principals productes d'exportació (en augment any rere any). A més, el consum de carn i derivats és altíssim. Sens dubte, és el Pigland europeu i d'aquí deriva la seva immensa força per condicionar hàbits de consum i polítiques públiques. Heus aquí algunes breus pinzellades de l'aparell carni en la seva plenitud. Ningú a Europa fabrica tant pinso com l'Estat espanyol: de cada 10 € que factura el sector agroalimentari, 1,5 prové dels pinsos. Som una autèntica potència mundial, les cambres productores mundials (al costat de Mèxic), només superats per la Xina, Estats Units i Brasil. Els ports estatals són un veritable hub mundial d'entrada de cereals i soja destinats a l'alimentació animal. De fet, som el primer importador de matèries primeres europeu per a pinso, un de cada tres quilograms de cereal que importa Europa ho importa l'Estat espanyol i és, bàsicament, per la seva indústria càrnia. La hipertròfia és tan majúscula que necessitem més del doble de cereal que produïm per alimentar la ramaderia industrial i tota la soja que puguem enxampar dels mercats internacionals. Cada any importem 5 milions de tones de cereal i 14 milions de tones¹⁰⁷. Per posar-ho en situació, això equival a 105 kg de cereal per persona i any i 300 kg de soja per persona i any. L'Estat espanyol és una autèntica succionadora mundial del mercat del cereal i la soja i això té les seves conseqüències dins i fora de les nostres fronteres, en l'àmbit social, econòmic i ambiental. Aquests productes es barregen en les fàbriques i d'elles surten més de 35 milions de tones de pinso (ens toquen 740 kg de pinso per persona). De

107. Enquesta Global sobre Aliment Equilibrat d'Alltech 2018 de tones de soja

tot aquest pinso produït a l'Estat espanyol, el 78% va destinat a la fabricació de carn, concretament, a la carn porcina (gairebé la meitat del total de pinso és per als garrins).

Amb tot, el negoci dels pesticides segueix en auge a l'Estat espanyol. Les últimes dades de facturació són 1.100 milions d'euros anuals. Com a la resta de sectors, la concentració de les corporacions fabricants de biocides és molt intensa i encara més després de les fusions en la cúspide dels últims mesos. Hem d'afegir (i per això vam presentar així la gràfica) que les principals empreses de pesticides tenen un doble negoci: per un cantó, venen l'agrotòxic i per un altre, la llavor híbrida o transgènica que rebrà aquest tractament.

Vendes mundials de corporacions de pesticides i llavors (milers de milions d'euros €). Elaboració pròpia amb dades d'ETC Group, Bayer i Monsanto 2017

Tant Bayer com Monsanto tenen un ampli historial de denúncies ambientals, econòmiques i socials, així com del seu intens lobby per aconseguir polítiques públiques que afavoreixin els seus interessos, encara que siguin a costa de la salut de la població o el medi ambient. Una ràpida consulta a les webs de les principals organitzacions ambientalistes, d'agricultura ecològica o de drets humans ens pot donar una idea del que estem parlant, i fer el llistat seria, literalment, massa extens.

Pel que fa als herbicides constitueixen gairebé el 20% dels pesticides comercialitzats a l'Estat espanyol. La facturació de fertilitzants sintètics a l'Estat va ser el 2017 de 2.180 milions d'euros. Aproximadament la meitat dels 1,8 milions de tones de fertilitzants sintètics que s'administren als camps, van destinats a cultius que es transformaran en pinsos. De les empreses de fertilitzants, en aquesta ocasió ens centrarem en la principal empresa, Fertiberia, que controla el 30% del mercat estatal i produeix el 75% dels fertilitzants de l'Estat (la resta s'importen) i el 100% (sí, tots) dels de Portugal. Les seves vendes ascendeixen a gairebé 900 milions d'euros i és la principal empresa de fertilitzants d'Europa. Fertiberia pertany al Grup Villar Mir i per a qui vulgui ampliar

informació sobre qui i què és aquest grup, es pot consultar a la magnífica web de Civio¹⁰⁸.

Si a hores d'ara no heu envermellit, a veure si ho aconseguim amb aquest paràgraf: Isabel García Tejerina va ser ministra d'Agricultura del Govern de Mariano Rajoy fins que se'n va anar, amb ell, el 2018. Havia arribat a el Ministeri l'any 2012 com a secretària general. Just abans, García Tejerina va ser una alta directiva de Fertiberia. En concret, directora de Planificació estratègica. Ho va ser fins al dia abans d'ingressar al Ministeri d'Agricultura com a secretària general, i d'aquí va passar a dirigir el Ministeri el 2014. Una de les seves últimes decisions va ser votar en contra que Europa baixés els límits tòxics permesos dels fertilitzants agrícoles. En concret, la Comissió Europea i el Parlament havien proposat reduir el volum d'un element tòxic (el cadmi) dels 75 micrograms / kg fins als 20. L'Estat espanyol s'hiva oposar i va votar per mantenir el nivell de 75.

108. Més enllaços: <https://civio.es/quien-manda/2013/10/08/la-saga-de-los-villar-mir/>
<https://quienmanda.es/search?utf8=%E2%9C%93&q=villar+mir>
<https://quienmanda.es/people/alvaro-villar-mir-de-fuentes>

La farmacologia

La indústria farmacèutica animal també és un negoci que va de la mà de la ramaderia càrnia. Factura aproximadament 1.350 milions d'euros anuals -la despesa mèdica total per humans a l'Estat espanyol és d'uns 9.500 milions d'euros-, dóna feina a 3.500 persones i 10.000 de manera indirecta. L'usuari favorit de la indústria farmacològica és la producció de carn (el 70%) i dins d'ella, és la producció porcina qui consumeix la meitat de totes les substàncies venudes a la ramaderia. La despesa farmacològica per porc arriba fins als 12 euros. Pensem que el que els humans vam comprar amb recepta, de mitjana, és de 10,78 €; és a dir, cada porc gasta més en medicaments que el que els humans vam comprar amb recepta. Pel que fa a les corporacions que controlen el mercat, són cinc, després de dècades de fusions i adquisicions. Les dues principals són Boehringer - líder en porcí- i Zoetis-número 1 global-, que va obtenir el 2017 uns beneficis nets de 1.185 milions d'euros, una xifra gens negligible, ja que, si mirem el benefici net d'un dels líders d'un dels sectors més lucratiu del món (la banca), veiem que CaixaBank va tenir, en aquest mateix any, uns beneficis de 1.684 milions.

La poció màgica

Però perquè aquesta gran màquina funcioni, necessita com tota poció, un ingredient secret, que en aquest cas es diu subvenció pública, o dopatge carni, com prefereixin.

Existeix des de fa decennis, un transvasament constant de milions d'euros de diners públics de la ciutadania a la indústria càrnia i, sense aquest transvasament de diners públics, no s'entén la mida, creixement i rendibilitat d'aquesta indústria. El 2004, amb una PAC¹⁰⁹ molt semblant a l'actual, la Comissió Europea xifrava les ajudes directes relacionades amb la carn a 10.000 milions d'euros. Es podria pensar que aquest va ser un any especial i que les coses han canviat. Mirem les últimes dades, els de 2016: 13.623 milions. Si assumim una xifra similar cada any, en els últims deu anys, el sector ha rebut més de 100.000 milions d'euros en ajudes directes. I les directes, en el cas de la carn, no són les més importants. Quan parlem d'ajudes indirectes, ens referim a totes aquelles ajudes de caràcter monetari que incideixen en el compte de resultats; és a dir, tots aquells ingressos que no deriven de la venda del producte, sinó de diferents subvencions o ajudes de mercat. La més important d'elles són les subvencions, ajudes i mesures de mercat que afecten el cereal i la soja. El cost més important en la producció de carn és l'alimentació dels animals, és

109. Política Agrària Comuna de la Unió Europea

a dir, el pinso. Al voltant de tres quartes parts del cost total de produir un quilogram de carn es pot atribuir al cost del pinso. El component majoritari del pinso és el pack cereal + soja, que representa el 84%. Tenint en compte això, qual-sevol mesura que faci que el preu del cereal o la soja sigui més barat, incideix dràsticament en el cost de producció de la carn i aquesta és la principal via de dopatge de la indústria càrnia. És més, el gruix de la PAC sembla dissenyat justament per això, per aconseguir unes matèries primeres barates per a la indústria càrnia i empreses associades (fàbriques de pinso, especialment). Per a la producció de pollastre o porc, el 18% dels seus ingressos són subsidis de diners públics, per a la d'oví i cabra, el 55% i per a la carn de boví el 90%. Pel que fa als costos de produir carn, tanta subvenció és el subsidi directe a la carn com el subsidi directe al cereal, i aquí ens trobem amb el 57%. És a dir, que del total d'ingressos que es rep per produir cereal, el 57% es deuen als subsidis, sense ells la cosa seria molt diferent. L'informe de Justícia Alimentària insisteix en les ajudes als cereals (és a dir, als pinsos), perquè un argument repetit fins la sacietat per la indústria càrnia és que aquest sector amb prou feines rep ajudes de la PAC (de fet, el que es diu és que no es rep cap ajuda), i aquesta afirmació és manifestament incorrecta. Amb una segona dada la cosa s'aprecia millor. El cost de producció mitjà d'1 kg de carn de porcí que representa l'alimentació (el pinso) a l'Estat espanyol és el 73% del total de costos. Si el 64% de la composició d'aquest pinso és cereal i el cost d'aquest cereal està subvencionat en un 57%, això vol dir que, almenys, un 37% dels costos de producció de la carn de porc estan subvencionats. Dit a l'inrevés, sense els subsidis directes al cereal, el cost de produir un quilogram de carn de porc serien un 37% més alts. Sumem aquest 37% a l'18% que són subsidis directes que rep la producció de carn de porc (i pollastre): 55%. Ergo, més de la meitat dels costos de produir carn de porc estan subvencionats.

I ara, què fem?

Arribats a aquest punt, però, cal preguntar-nos com sortim d'aquest enorme embolic que suposa l'actual model de producció i consum carni.

La resposta és clara, necessitem una reducció dràstica tant de la producció com del consum de carn i una transformació del model de producció a un que realment sigui sostenible i deixi de ser una amenaça per a la nostra salut i el medi ambient. Per tant, ens cal en primer lloc una enorme voluntat política perquè les mesures per posar en marxa les coneixem, només es tracta prémer el botó del play.

Sorgeix llavors la pregunta de com podem reduir el consum d'aquests aliments, i és aquí on apareix el debat sobre les polítiques impositives o, com es coneixen col·loquialment, els impostos a la carn. Les opcions d'actuació basades en la regulació de mercat han anat guanyant espai en els debats públics, especialment els impostos o taxes vinculades a la salut o taxes salut. Mostra d'això és que aquest tipus d'impostos existeix en gairebé tots els països del

món (és el cas del tabac o de l'alcohol) i més recentment s'han afegit a la llista certs aliments o ingredients alimentaris, com és el cas de l'impost a les begudes ensucrades o els greixos saturats. Tot sembla indicar que la carn o alguns dels seus derivats formaran part, a curt termini, del grup de productes amb un impost salut. Les mesures fiscals o de preus sobre els productes perniciosos per a la salut o el medi ambient d'una societat estarien així justificades per una triada d'arguments que no són excloents entre sí, sinó que actuen conjuntament. Es tracta d'una estratègia d'internalització de costos, és a dir la mateixa idea de "qui contamina, paga". Si una activitat industrial contamina un riu, ha de crear les instal·lacions per evitar-ho i això, òbviament, corre del seu compte, no de la societat. En aquest cas seria "qui fa emmalaltir, paga".

En segon lloc es tracta de guanyar el relat. Si des dels poders públics s'en- via el missatge que s'està consumint massa carn i derivats i que això està afectant greument a la nostra salut, i es construeix un nou relat que vingui a substituir l'existent actualment (la carn és bona, menjar carn és sa, no mengem gaire carn, no passa res, etc.), això pot tenir un efecte tant o més poderós que els purament economicistes. Si es facilita la presa de decisions del consum a través d'un bon etiquetatge, el consum de carns i derivats es reduirà. Dues iniciatives que s'han proposat (i que existeixen en altres països) són etiquetar aliments com "sense nitrats" i / o "sense antibiòtics".

A més, és urgent la prohibició de l'ús de nitrats per part de la indústria càrnia, donada la seva demostrada participació en la generació de substàncies cancerígenes, prohibició de l'ús col·lectiu d'antibiòtics en la producció animal amb finalitats profilàctiques, excepte en els casos autoritzats per l'Administració pública i degudament justificats. També l'eliminació de les carns processades i reducció de les carns vermelles en els menús escolars, segons les mateixes recomanacions de l'OMS, així com el seu control efectiu per part de les agències de salut pública. De la mateixa manera, proposem que la compra pública d'aliments prioritzi la carn procedent de models ramaders sostenibles i vinculats al territori. També la prohibició de la publicitat de carns processades amb perfils nutricionals insans adreçada a públic infantil, la regulació estricta i transparent del conflicte d'interès entre la indústria alimentària i les entitats científiques vinculades a la salut i/o nutrició, i posada en marxa, per part de l'Administració pública, de campanyes actives que informin la població sobre els riscos del consum de carns processades i de l'excés de consum de carns vermelles.

Pel que fa a la producció i el medi ambient, necessitem la prohibició de l'establiment de megagranges i la reducció de les mides de les granges existents perquè siguin realment efectives en l'àmbit mediambiental. La necessitat de granges sostenibles requereix limitar adequadament el nombre de caps de bestiar per granja i per territori. Cal eliminar els subsidis dirigits a la producció càrnia no sostenible i la creació d'ajudes per a la promoció de models de ramaderia en extensiu i de petita escala, així com un pla de finançament per a la seva transició ecològica. També la creació d'una fiscalitat dirigida a gravar l'impacte ambiental causat per la generació de purins i les emissions difuses de

metà generades en instal·lacions ramaderes intensives i, per últim, la Inversió en infraestructures dirigides a la ramaderia ecològica, extensiva i de petita escala.

Com veuen, és ara el moment d'actuar. Amb l'actual pandèmia hem après que el dilema entre salut i economia és absolutament fals i que necessitem abordar la transformació i reducció de sectors que no són compatibles amb la vida i no poden ser part del futur.

XII. El cooperativisme agroecològic a Catalunya: canvi d'escala, sostenibilitat i reptes

Pati Homs, Adrià Martín, Gemma Flores-Pons, Annaïs Sastre
Aresta SCCL

En el territori català, una de les expressions més esteses i desenvolupades del moviment agroecològic han estat les xarxes d'aprovisionament configurades per projectes productius juntament amb les cooperatives o grups de consum agroecològic, amb les que s'estableixen acords de cooperació, compromís i reciprocitat. En aquest capítol, abordem breument el desenvolupament del cooperativisme agroecològic a Catalunya des dels seus inicis, la seva intersecció amb l'Economia Social i Solidària i recollim algunes de les experiències i principals canvis arran de la crisi de la COVID-19. Així mateix, senyalem algunes de les propostes col·lectives que estan afrontant el repte del canvi d'escala per tal de millorar la sostenibilitat d'aquestes xarxes en un context dominat per l'agroindústria.

El cooperativisme agroecològic

L'agroecologia i el cooperativisme agroecològic a Catalunya

L'agroecologia neix i s'estén a Amèrica Llatina cap als anys 70 i 80 a partir de la trobada de les pràctiques camperoles arrelades al territori i la perspectiva acadèmica d'autors com Stephen Gliessman o Miguel Altieri. En aquest sentit, l'agroecologia es considera alhora una disciplina científica, un moviment social i un conjunt de pràctiques camperoles respectuoses amb la vida (Sevilla-Guzmán i Woodgate, 2013).

El Movimiento Agroecológico de América Latina y el Caribe (MAELA)¹¹⁰, el Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST)¹¹¹ i la Via Campesina¹¹² són alguns dels moviments camperols clau en el desenvolupament de l'agroecologia que reivindiquen la sobirania alimentària dels pobles i un model alimentari que sigui just socialment i ambiental.

Cap als anys 90, l'agroecologia arriba a l'estat espanyol gràcies a agents de l'àmbit acadèmic com ara investigadors de l'Institut de Sociologia i Estudios-Campesinos (ISEC) de la Universitat de Córdoba que desenvolupen la sociologia agroecològica i reformulen alguns dels supòsits i enfocaments sociològics del desenvolupament rural i agrícola d'aquella època (Altieri, 2015). En aquest mateix període, també trobem experiències des de la producció i el consum que proposen pràctiques productives, organitzatives i de funcionament transformadores.

L'agroecologia es desenvolupa creant discursos i pràctiques alternatives en un context dominat per l'agroindústria que d'ençà de l'anomenada Revolució Verda es va estendre arreu del planeta. La Revolució Verda va suposar una sèrie de canvis radicals en els sistemes de producció, distribució i consum d'aliments. Així, es va produir una forta industrialització de l'agricultura que va passar a dependre dels agroquímics, dels combustibles fòssils i d'altres inputs. A més, va suposar una mecanització i monetarització de l'activitat agrària provocant, en molts casos, el despoblament de les zones agràries i la transformació d'una agricultura de subsistència a una agricultura basada en la producció d'excedents alimentaris. L'agricultura agroindustrial és responsable d'una bona part de l'emissió de gasos hivernacle així com responsable de molts processos de desforestació i de pèrdua de la fertilitat de sòl. Aquest model de producció va lligat a un model de distribució globalitzat controlat per unes poques empreses transnacionals que decideixen què mengem, d'on

110. Per a més informació <http://maela-agroecologia.org/>

111. Per a més informació <https://mst.org.br/>

112. Per a més informació <https://viacampesina.org/es/>

ve el que mengem, els preus dels aliments, i, en definitiva, tots els aspectes lligats a la nostra alimentació. Ben al contrari, la perspectiva agroecològica inclou tots els agents clau a l'hora de decidir com volem alimentar-nos i té en compte tres dimensions íntimament interrelacionades: l'ecològica-productiva, la sociopolítica i la socioeconòmica i cultural. D'aquesta manera, el conjunt de teories i pràctiques agroecològiques aposta per un canvi global del sistema alimentari que inclou no només repensar l'àmbit de la producció sinó també com es comercialitzen i distribueixen els productes, l'àmbit del consum i la generació de residus.

En paraules d'Eduardo Sevilla-Guzman (2006), l'agroecologia és la “gestió ecològica dels recursos naturals a través de formes d'acció social col·lectiva que presenten alternatives a l'actual model de gestió industrial dels recursos naturals mitjançant propostes, sorgides del seu potencial endogen, que pretenen un desenvolupament alternatiu des dels àmbits de la producció i la circulació alternativa dels seus productes, intentant establir formes de producció i consum que contribueixin a encarar la crisi ecològica i social, i d'aquesta manera enfrontar-se al neoliberalisme i a la globalització econòmica”.

Tot i que anteriorment ja existien experiències de consum organitzat i producció ecològica al territori, els inicis de l'agroecologia a Catalunya se situen cap als anys 90, tot coincidint amb la introducció dels reglaments governamentals de certificació de l'agricultura ecològica. L'actual certificació per tercera part redueix l'agricultura ecològica a una agricultura sense productes químics de síntesi i deixa de banda les dimensions socials, econòmiques, polítiques i culturals dels sistemes alimentaris que són reivindicades amb fermesa des de l'agroecologia.

En el territori català, una de les expressions més desenvolupades del moviment agroecològic han estat les xarxes d'aprovisionament configurades per projectes productius juntament amb les cooperatives o grups de consum agroecològic, amb les que estableixen acords de compromís i reciprocitat en la producció i el consum alimentari. D'ençà de les primeres cooperatives de consum constituïdes als anys 80 com el Brot a Reus (1979), El Rec a Barcelona (1985) o el Rebost a Girona (1988), s'han multiplicat les experiències arreu. El 2016 a Catalunya es calcula que hi havia aproximadament uns 160 col·lectius encara que el cens és incomplet, ja que no es disposa d'un llistat actualitzat del nombre real de cooperatives i grups de consum al territori (Fernández i Miró, 2016). En l'àmbit de la producció destaquen projectes com el del Martí Rosell al Maresme (1982), Cal Valls (1979) o La Kosturica que van començar l'activitat productiva l'any 2000. Així mateix, també trobem processos d'articulació de la pagesia amb estructures formals com la cooperativa Hortec (1991) o bé amb xarxes menys formalitzades com ara La Xarxeta (Xarxa de Pagesos Agroecològics de Catalunya) (2007) o l'ADV Gent del Camp (2006).

Més enllà d'aquestes experiències col·lectives de producció i consum, amb les que decidim en la nostra quotidianitat alimentar-nos de productes de proximitat i respectuosos amb el medi ambient i les persones, el moviment agroecològic és molt divers i inclou també projectes que treballen en la dimensió

sociocultural i política de l'agroecologia. Per exemple, projectes de recuperació de varietats locals com Les Refardes, Esporus o la Carxa Catalana de Graners, revistes de divulgació com l'Agro-cultura i la revista Sobirania Alimentària o espais de recursos i recerca com l'Associació l'Era (Espai de Recursos Agroecològics), el postgrau en dinamització local agroecològica (coordinat per Arran de Terra, la Universitat Autònoma de Barcelona-UAB i l'Institut de Govern i Polítiques Públiques-IGOP) o la càtedra en agroecologia i sistemes alimentaris per la transformació social de la Universitat de Vic-UV. Des del moviment agroecològic també s'ha donat suport i s'ha participat d'altres lluites socials i en defensa del territori com l'oposició al transvasament de l'Ebre i la defensa de l'horta de València o s'han creat espais específics d'acció i d'incidència sociopolítica com la Plataforma Transgènics Fora! O Som lo que Sembrem que va impulsar una Iniciativa Legislativa Popular, tots dos espais amb l'objectiu d'aturar el cultiu i desenvolupament d'aliments transgènics en l'àmbit territorial català.

En aquest capítol, parlem de cooperativisme agroecològic per assenyalar totes aquelles experiències basades en pràctiques cooperatives que fan possible que decidim que volem alimentar-nos i desenvolupen mecanismes i estratègies per materialitzar la sobirania alimentària dels pobles. En concret, ens centrem en les xarxes d'aprovisionament mencionades anteriorment constituïdes per projectes productius (amb diferents formes jurídiques) i consumidores organitzades (en cooperatives, associacions o grups de consum sense forma jurídica) que estableixen relacions d'intercanvi i de reciprocitat entre elles.

Tal com vam plantejar a l'estudi publicat el 2017, "El canvi d'escala, un reuulsu per la sostenibilitat del cooperativisme agroecològic?", emprem el terme cooperativisme agroecològic per visibilitzar les dinàmiques d'intercooperació que han caracteritzat les relacions entre productores, entre consumidores i entre ambdós sectors. A més, parlar de cooperativisme agroecològic ens permet aprofundir en la intersecció entre l'agroecologia i el cooperativisme i possibilita construir nous imaginaris i recuperar referents passats com el cooperativisme d'inicis del segle XX (Dalmau i Miró, 2010) i referents presents com les aliances amb l'Economia Social i Solidària (ESS) (Hiero i Vidal, 2019).

El moviment agroecològic i el moviment cooperativista i de l'ESS han caminat simultàniament, comparteixen espais, persones, discursos, pràctiques, però no sempre s'han identificat prou com a agents aliats ni han nodrit amb prou intensitat els projectes que en participen (Martín et al, 2017).

En aquesta introducció també volem remarcar que és habitual emprar el terme cooperatives de consum agroecològic per referir-nos a col·lectius que no són exclusivament cooperatives en la seva fórmula jurídica, sinó també incloem associacions o bé col·lectius no constituïts legalment. La forma jurídica no fa necessàriament la cosa, igual que no tots els col·lectius desenvolupen de la mateixa manera ni amb la mateixa intensitat la cooperació social.

Per tots aquests motius, utilitzem el terme cooperativisme agroecològic que ens permet posar en el centre el fet cooperatiu i identificar-lo com un dels trets transversals amb altres sectors.

Les cooperatives i els grups de consum a Catalunya

Si ens fixem en l'evolució en el nombre de cooperatives i grups de consum ecològic a Catalunya, veiem com a principis del 2000 es comptabilitzen una dotzena de col·lectius mentre que en el 2010, les dades apuntaven a uns 123 que aglutinaven unes 4.000 unitats de consum¹¹³. En general, la distribució territorial de les cooperatives ha tendit a concentrar-se a la província de Barcelona on es troben prop del 82% de les experiències (FCCUC, 2010). Com dèiem prèviament, no tenim dades exactes del nombre de cooperatives però les darreres xifres assenyalen l'existència d'un 160, de les que més d'una seixantena es troben a la ciutat de Barcelona (Fernández i Miró, 2016; Espelt i Vega, 2018). Tanmateix, tenim constància que al llarg d'aquests darrers anys, se n'han seguit formant de noves arreu del territori.

El format més comú i que ha seguit un creixement exponencial del 2010 al 2015 ha estat el de col·lectius donats d'alta com a associació i configurats per entre 15 i 30 unitats de consum, amb una mitjana de 20-25 unitats. La majoria dels col·lectius no tenen botiga per a vendre a persones no sòcies i funcionen amb treball no remunerat dels membres. D'altra banda, s'ha tendit a no exigir la certificació oficial de producció agrària ecològica atorgada pel CCPAE a les productores amb les quals es manté una relació directa. En aquest sentit, moltes consumidores expliquen que prefereixen conèixer el projecte que hi ha al darrere dels productes que no pas el fet que tinguin el segell. L'organització del col·lectiu es basa en grups de treball o comissions i en assemblees que són els espais de presa de decisions.

En general, aquestes xarxes d'aprovisionament agroecològic no han optat per un creixement basat en augmentar la mida dels col·lectius o altres mecanismes més complexos per promoure un canvi d'escala sinó en la replicació dels col·lectius de mida petita. Els col·lectius amb mida reduïda s'han considerat els més adients per mantenir i assegurar una bona gestió i garantir la participació dins dels grups. Sovint la formació de nous col·lectius ha anat acompanyada per altres de més veterans, que han compartit la seva experiència i sovint també les seves llistes d'espera amb els grups de nova formació. A l'imaginari del cooperativisme agroecològic s'ha considerat la idea que aquests petits grups s'articularen entre ells tot estenent el cooperativisme agroecològic a més persones i territoris. Aquesta estratègia de creixement (replicació i articulació) ha permès un aprenentatge i un cert creixement del moviment, però alhora també presenta certes limitacions que explorem en aquest capítol així com plantejem altres formes organitzatives que avui en dia ja caminen per superar algunes d'aquestes limitacions.

113. Hem fet aquesta aproximació comptant que la mitjana d'unitats de consum a una cooperativa és d'un 32 unitats. Si comptem que cada unitat de consum està formada de mitjana per tres membres que mantenen entre elles vincles familiars, d'amistat o veïnatge, aquest model de consum involucrava a unes 12.000 persones.

El canvi d'escala, un revulsiu per la sostenibilitat del cooperativisme agroecològic?

Algunes de les limitacions de les xarxes d'aprovisionament agroecològic es van posar sobre la taula amb més intensitat a partir del 2015 en un context en què apareixia una gran oferta de productes ecològics a través d'altres canals de comercialització que fins feia pocs anys no oferien aquests productes. En aquest sentit, destaca el sorgiment de moltes botigues especialitzades en alimentació ecològica, la presència de productes ecològics als supermercats i hipermercats, així com l'expansió de la venda online de productes ecològics. En aquest marc, un altre indicador que apareixia en els debats va ser l'estancament en el creixement de les cooperatives i grups de consum, que vivien una alta rotació de membres, la disminució o desaparició d'algunes llistes d'espera i la reducció de la mida o inclús tancament d'alguns col·lectius.

La reducció de membres en els col·lectius està estretament vinculada amb problemes com el preu del lloguer dels locals, la precarietat laboral de moltes de les consumidores, la dificultat en mantenir un alt grau d'implicació per part de les membres, els processos de gentrificació en determinats barris, la falta de forces en les comissions de treball i la manca d'estratègies per cooperar entre grups de consum i resoldre necessitats compartides, entre d'altres.

En aquell mateix moment, molts projectes productius agroecològics també tenien greus dificultats que afectaven la seva sostenibilitat. Aquest fet es manté en l'actualitat, on hi ha casos d'experiències productives que segueixen en marxa amb molts inconvenients i una gran precarietat econòmica i vital o que inclús han hagut de plegar. A més, els espais d'articulació del moviment agroecològic, com ara la Repera, Ecoconsum o la Xarxa Agroecològica de Catalunya han anat desapareixent al llarg del temps.

Tanmateix, també s'encetava un període amb molta sensibilitat social envers aquest tema, des d'algunes escoles i municipis també s'iniciava una aposta per aquest tipus d'alimentació i certes administracions públiques començaven a desenvolupar i consolidar polítiques públiques en aquest sentit.

A partir d'aquest moment d'inflexió es van anar obrint debats que han permès posar en comú determinades dificultats i reptes que fins aquell moment sovint s'havien viscut com quelcom particular de cada col·lectiu, però que, de fet, travessen la sostenibilitat del model predominant d'aquestes xarxes d'aprovisionament. En concret, un dels temes que ha resorgit amb més força és la qüestió de la mida i l'escala del cooperativisme agroecològic.

El canvi d'escala: Reptes i necessitats del cooperativisme agroecològic

L'autogestió, la relació directa i les cures a debat

En aquest apartat presentem algunes de les característiques del format preponderant de cooperatives i grups de consum que dificulten el canvi d'escala i que plantegen determinats reptes a la sostenibilitat del cooperativisme agroecològic.

Moltes de les cooperatives i grups de consum tenen com un dels pilars de la seva organització, l'autogestió. Ara bé, sovint l'autogestió s'ha entès i s'ha materialitzat d'una manera molt concreta. D'una banda, en la tasca obligatòria de preparació de cistelles setmanal seguint un calendari que reparteix aquesta tasca de forma equitativa entre tots els seus membres. D'altra banda, en la realització d'alguna altra tasca essencial pel funcionament del grup. Sovint, quan el grup és d'una mida superior a les 12-15 unitats de consum, es formen comissions o grups de treball que s'especialitzen en alguna àrea: tresoreria, administració, relacions internes i externes, compres, etc. Finalment, l'autogestió es concreta en la participació en les assemblees, els espais de decisió col·lectiva. Per tant, l'autogestió majoritàriament s'ha interpretat com l'organització i funcionament del col·lectiu basat en el treball no remunerat repartit de forma igualitària entre totes les membres i ha rebutjat sovint de forma explícita la remuneració de tasques i la professionalització de les mateixes.

Aquestes formes d'organització i funcionament han permès un procés d'aprenentatge individual i col·lectiu i, en molts casos, les cistellaires que van començar a formar part d'un grup per qüestions vinculades a la salut i la qualitat dels productes han acabat reformulant les seves motivacions en termes sociopolítics (Homs i Narotzky, 2019). Ara bé, en general, aquesta forma concreta de dur a terme l'autogestió no té en compte possibles desigualtats de partida entre els membres, com ara les diferències en la disponibilitat de temps, les tasques de cures, la participació en altres col·lectius, etc. fet que limita fortament sovint de forma implícita les persones que poden participar-hi.

Un segon pilar d'aquestes xarxes d'aprovisionament ha estat la relació directa entre les productores i les consumidores. Aquesta relació sense intermediaris, basada en la confiança i la transparència, ha permès que les consumidores coneguin millor la realitat de la pagesia i establir un cert grau de compromís en els volums de compra al llarg del temps. Tanmateix, aquesta relació directa també presenta dificultats per a les productores que han de mantenir una relació "personalitzada" amb les diferents cooperatives i grups de consum, tot augmentant considerablement les hores dedicades a la gestió de comandes i la seva distribució. En aquest sentit, s'observa que la relació directa es presenta com una alternativa a la presència d'intermediaris, que són rebutjats per ser agents que apliquen un marge de benefici, tot apujant el preu del producte per

a les consumidores o bé segregant una part del valor que correspon a les productores. No obstant això, observem com moltes de les cooperatives i grups de consum recorren a les distribuïdores per aconseguir determinats productes o aconseguir una diversitat de productes amb una sola comanda, simplificant la gestió (normalment producte sec, de comerç just o elaborats). D'altra banda, també algunes productores recorren a determinades empreses distribuïdores per completar la cistella amb més diversitat o per donar sortida a alguns dels seus productes. És a dir, encara que es rebutja la intermediació com una distribució no desitjable s'acaba recorrent a aquest servei en determinades situacions. A més, sovint la relació directa s'acaba traduint en un "conèixer" el projecte productiu fent alguna visita al camp o bé "coneixent" la pagesa el dia de repartiment de cistelles al local quan descarrega les verdures, o a través d'un correu electrònic o trucada en el moment de gestionar les incidències i els cobraments (Homs et al, 2020). En la majoria de casos, manca una reflexió sobre les condicions de producció del projecte productiu, que sovint són de precarietat. En aquest sentit, manca una co-responsabilització vers les condicions i els mitjans de producció per assegurar la sostenibilitat del sistema alimentari que entre totes estem construint.

Una altra limitació que s'observa en aquestes xarxes d'aprovisionament agroecològic conformades per grups i cooperatives de consum de mida petita és la dificultat d'incloure realitats i vides diverses, tant pel que fa a la disponibilitat de temps com per la capacitat adquisitiva de les persones. A més, la voluntat de mantenir una mida reduïda genera llistes d'espera a l'esguard que quedi alguna vacant en el col·lectiu. Aquesta situació contrasta amb el principi bàsic del cooperativisme de porta oberta i lliure adhesió. En aquest sentit, el cooperativisme d'inicis de segle albergava el desig de satisfer la necessitat de proveïment del màxim de persones possible així com generar espais comunitaris de transformació social en altres àmbits més enllà de l'alimentació.

Destaquem que aquesta dificultat d'incloure vides diverses s'agreuja en el cas de persones amb tasques reproductives. Els col·lectius no estan adaptats a la participació de persones amb dificultats d'implicació a causa del treball de cures. Pensem que és necessari incloure la perspectiva feminista en l'organització i funcionament d'aquests col·lectius i que es tingui en compte d'una forma transversal les cures.

Tots aquests aspectes obren un debat sobre la sostenibilitat dels grups i cooperatives de consum però que també repercuteixen de forma directa en la sostenibilitat social i econòmica de les productores i els seus projectes productius. La limitació de mida en grups i cooperatives de consum sovint suposa comandes de molt poc volum per a alguns productes fent que les despeses en transport, hores de repartiment i gestió no estiguin compensats per la pagesia i aquesta no estigui rebent un preu just per al seu producte contribuint a la seva precarització.

Escalant en l'agroecologia

Encara que des dels inicis els grups i cooperatives de consum han mostrat una certa diversitat pel que fa la mida, l'organització de les tasques, la remuneració i la professionalització d'aquestes tasques, l'exigència de participació, la relació i suport a la pagesia, la relació directa i ús d'empreses de distribució en els col·lectius, etc., observem com a partir del 2017 la diversitat d'experiències s'estén i apareixen algunes propostes que de forma explícita assumeixen el repte del canvi d'escala del cooperativisme agroecològic. En aquest sentit, són projectes que es plantegen els efectes i impactes de la seva mida, el suport i la co-responsabilització vers les productores i reconfiguren la seva estructura i funcionament per tal de buscar solucions a les dificultats que estan vivint així com per augmentar la seva capacitat d'incidència en la societat.

Al llarg d'aquests anys algunes iniciatives han augmentat de mida, altres han remunerat algunes tasques, s'han articulats entre elles per millorar el transport, s'han formalitzat com a cooperativa ja sigui de treball, consum o serveis i s'han creat centrals de compres i empreses de distribució agroecològica emmarcades en l'ESS.

Una de les iniciatives que s'ha anat embastant en diversos punts del territori són els supermercats cooperatius: Foodcoop (Barcelona), Supercoop (Manresa), l'Artuga (Olot) o La Feixa (Mataró). L'emergència d'aquests supermercats cooperatius s'inspira fortament en l'experiència novaiorquina recollida en el documental FoodCoop o d'altres com La Louve a París. Tanmateix, a Catalunya trobem cooperatives de consum històriques com les ja mencionades El Brot (Reus) o El Rebot (Girona), que des dels seus inicis ja tenien aquesta vocació i podem recuperar com a fonts d'inspiració locals, ja que són cooperatives de mida gran amb botiga oberta (també per a persones no sòcies) amb un llarg recorregut al territori.

Una altra línia de creixement la trobem en algunes associacions de consumidores amb un nombre elevat de persones sòcies com La Magrana Vallesana fundada el 2010 a Granollers i actualment amb 300 sòcies o altres de més recent formació com l'Esgarenca a Terrassa.

D'altra banda, al llarg d'aquests darrers anys observem com moltes cooperatives i grups de consum que s'havien mantingut voluntàriament amb una mida petita han obert el debat en els seus col·lectius i han decidit treure el límit màxim de membres que tenien estipulat o bé incrementar el nombre de sòcies fins a un nou màxim més elevat. És el cas de grups de consum autoorganitzats com Cardedeu Autosuficient o Les Garrofes del Vendrell.

També volem destacar La Bojoca com un exemple de creixement basat en l'articulació de diversos nuclis de consum situats a diferents municipis amb menor densitat de població. En aquest cas, els diversos nuclis comparteixen les despeses d'estructura, transport i gestió del projecte, que estan professionalitzades i que combinen amb una part de treball voluntari de les sòcies. Aquest model ha permès crear grups de consum viables en territoris rurals, on hi ha menys massa crítica, molt lligats al teixit comunitari de casals populars,

i facilitar l'accés al consum agroecològic a persones que ja participen d'altres col·lectius transformadors en altres àmbits, sense haver d'assumir moltes hores de treball per fer funcionar el grup de consum.

Les cooperatives de treball associat, com l'Economat Social, que incorporen la figura de sòcies treballadores així com la de sòcies col·laboradores amb diferents rols i participació en l'organització i funcionament de la cooperativa, també són un format de referència. En aquest cas, les persones consumidores són les sòcies col·laboradores de la cooperativa i a L'Economat Social són actualment 460.

Cal destacar l'articulació del petit comerç especialitzat en producte ecològic i dietètic que s'ha agrupat sota un mateix paraigües com la cooperativa de serveis Molsa que camina des del 2016. Aquesta iniciativa neix d'una experiència anterior que és la central de compres Bioconsum SL.

En l'àmbit de les plataformes online també hi trobem diversos projectes, com és el cas de katuma.org un projecte impulsat per la Cooperativa Coopdevs, que s'articula tot seguint els principis cooperatius, i, per tant, tant les cooperatives de consum, com les organitzacions de segon grau i les productores participen de la governança de la plataforma. A més, aquesta plataforma es basa en els comuns digitals i s'inserta en la infraestructura tecnològica de l'Open Food Network. En el darrer període marcat per la pandèmia de la Covid-19 han sorgit amb força altres plataformes online de venda i distribució d'aliments, tal com comentarem més endavant en aquest mateix capítol.

Un altre exemple singular és l'Associació Territori de Masies que conjuntament amb productores de la zona han impulsat el projecte Tasta Territori de Masies amb l'objectiu de fomentar la venda directa i els circuits curts de comercialització, tot acostant el producte local als visitants però també a la població de la zona.

En l'àmbit de la producció, cal destacar el paper que estan desenvolupant els obradors públics i els obradors compartits en diferents zones del territori que a més de ser espais amb l'objectiu de transformar productes del territori també actuen com a espais de trobada, d'aprenentatges i de dinamització de l'economia rural entre experiències afins.

A més, també s'ha obert el debat sobre la possibilitat d'impulsar, des d'una perspectiva agroecològica, el cooperativisme agrari, que ja compta amb una forta implantació territorial i estructures de producció, elaboració i distribució d'aliments consolidades a una major escala i que podria ser una peça clau de cara a la transició agroecològica.

L'estratègia de creixement basada en l'articulació d'experiències, que tan comuna havia estat en l'etapa dels 2000 als 2010 del moviment agroecològic (Coopes amb Gràcia, La Repera, Ecoconsum, La Xarxeta, ADV Gent del Camp etc.), també segueix sent una font d'inspiració tant des de l'àmbit del consum, com és el cas de La Coordinadora, sectorial de cooperatives de consum agroecològic en el sí de la Federació de Cooperatives de Consumidors i Usuaris de Catalunya (FCCUC), com des de l'àmbit de la producció amb exemples d'articulació com EcoMaresme o Fet a la Conca. I també productores que s'han

ajuntat per comercialitzar els seus productes amb o sense botiga: Mengem Bages, Mengem Osona, Mengem Garrigues o Mosaic de Secà.

Finalment, ressaltem el rol que estan jugant les iniciatives de distribució agroecològica de l'ESS, en alguns casos sense ànim de lucre. Aquests projectes comercialitzen el producte de la pagesia a preus justos, faciliten el transport i la logística tot agrupant comandes i ofereixen més diversitat de productes a les cooperatives i grups de consum. Encara que durant anys han arrossegat una mala imatge i han estat rebutjades amb més o menys força en els circuits agroecològics, ara estan agafant més força i esdevenint instruments necessaris per fer un canvi d'escala i facilitar la sostenibilitat del sector. En aquest context, existeixen iniciatives amb més o menys recorregut, com ara Mòn Verd, Frescoop, Queviure, Ecocentral i l'Enllaç Ebre.

Tots aquests projectes i iniciatives ens fan pensar que ens trobem en un moment molt viu i d'ebullició del cooperativisme agroecològic, que s'allunya del moment d'un cert estancament que vam recollir durant el treball de camp (2015-2016) de l'estudi mencionat anteriorment. Amb tot, pensem que cal explorar amb més profunditat aquesta diversitat d'iniciatives per tal d'aprofundir en les seves estructures organitzatives i de funcionament.

Nous i vells reptes i oportunitats del canvi d'escala

El canvi d'escala en el cooperativisme agroecològic obre i reprèn noves i velles oportunitats i reptes del moviment agroecològic.

D'una banda, les iniciatives recollides a l'apartat anterior faciliten la incorporació de més sòcies als col·lectius, flexibilitzen el grau i tipus de participació i donen més possibilitats per incorporar vides diverses. Així, en poden formar part persones amb diversa disponibilitat de temps i de responsabilitats en tasques de cures o que participen d'altres espais polítics. Alhora, l'augment del número de sòcies permet tenir més massa crítica per crear grups de treball i millorar la capacitat de funcionament, incidència i autofinançament. En general, són experiències que treballen amb volums de compra més grans, fet que pot arribar a repercutir en un abaratiment del cost del producte i, per tant, una major accessibilitat, sent aquest un dels objectius del cooperativisme de consum, així com millorar la sostenibilitat dels projectes productius. Els models que operen en una escala més gran acostumen a tenir persones treballadores amb remuneració i hi ha una certa professionalització en la realització de tasques, fet que repercuteix en una millora en la gestió, la possibilitat d'ampliar els horaris de recollida dels productes, així com descarregar a les productores de les tasques de gestió amb els grups i alleugerir la dedicació de temps a la distribució. També permet que les consumidores alliberin temps de tasques quotidianes del funcionament del col·lectiu i disposin de més temps per participar en altres activitats i potenciar el teixit comunitari.

No obstant això, aquesta escalabilitat també planteja nous reptes i debats en el sí de les organitzacions com ara en relació amb els models de governança i les pràctiques democràtiques. El fet d'augmentar la mida dels col·lectius pot

suposar que calgui repensar els models de presa de decisions per adaptar-los a la nova realitat. A més, el fet que hi hagi més membres també planteja el repte de tenir en compte més diversitat d'interessos, motivacions i valors. Molt relacionat amb el model de governança ens podem trobar que s'estableixin rols diferents més o menys especialitzats en els col·lectius; per exemple, en una cooperativa de treball hi ha sòcies que són treballadores i altres que no ho són. O bé la creació d'un consell rector o junta amb capacitat per prendre decisions de forma més àgil pot suposar diferències en la capacitat de participació entre les membres que hi formen part i les que no. També cal tenir en compte que en ampliar la complexitat de l'organització es pot produir una especialització en les tasques i més requisits tècnics per dur a terme determinades feines. En aquest sentit, també es reobre el debat sobre on ha de recaure el pes de la presa de decisions de les cooperatives. En el cas de les cooperatives de treball recau sobre les treballadores mentre que en les cooperatives de consum recau sobre les consumidores, amb diferents implicacions en els dos casos.

Finalment, apuntem un dels grans debats que des de fa anys està sobre la taula: el repte de mantenir els valors transformadors i preservar la politització dels col·lectius en el procés de salt d'escala. En aquest sentit, encara que la mateixa socialització del cooperativisme agroecològic a través d'un canvi d'escala és en si transformadora, és important que les estratègies d'escalabilitat també tinguin en compte mecanismes de participació i formes de governança que assegurin que aquestes xarxes d'aprovisionament agroecològic no perdin altres valors i pràctiques transformadores pel canvi social.

El canvi d'escala: una oportunitat per teixir aliances

En aquest apartat destaquem algunes de les possibilitats que obre el canvi d'escala del cooperativisme agroecològic en relació amb l'articulació amb altres agents. En concret ens referim a la trobada entre l'agroecologia i l'Economia Social i Solidària (ESS) i les possibles aliances amb les administracions públiques (AP).

Tot i que la relació entre l'ESS i el moviment agroecològic és evident, ja que comparteixen una gran nombre de pràctiques i valors, en general, han evolucionat en paral·lel i només recentment s'han anat enfortint les aliances com ara a través de la Xarxa d'Economia Solidària de Catalunya (XES) i el mapa de l'ESS Pam a Pam. Aquest enfortiment de la vinculació el veiem reflectit en alguns esdeveniments dels darrers anys com és la celebració anual de la FESS Rural o la publicació de l'informe Sembrem transformació¹¹⁴. Així mateix, altres agents clau de l'ESS han anat integrant a la seva agenda la transició agroecològica, com per exemple: la Xarxa de Municipis per l'ESS (XMESS) que està treballant

114. Disponible a https://pamapam.org/wp-content/uploads/2020/01/Informe_ESS_agroecologia_2019.pdf

per concretar què poden aportar les locals i les organitzacions de l'ESS a les iniciatives agroecològiques; el suport que el Fons Cooperatiu per a l'Emergència Social i Sanitària va donar a iniciatives agroecològiques durant l'estat d'alarma; o la proposta de l'ESS d'un Pacte per una Economia per la vida que inclou en el seu sí la transició agroecològica i cap a la sobirania alimentària; entre d'altres.

Cada cop són més el nombre de cooperatives agroecològiques que formen part dels dos moviments. Darrerament, veiem com alguns dels projectes agroecològics de recent formació es concreten en la forma jurídica de cooperativa (SCCL) o bé alguns que volen consolidar-se també s'emparen en aquesta forma jurídica perquè és la que més encaixa amb els seus objectius, la seva estructura i el seu funcionament. En aquest sentit, trobem cooperatives agràries que agrupen diversos projectes productius com ara EcoMaresme o bé cooperatives de treball que es constitueixen com La Magalla, la Formatgeria Linens o MuxaKombutxa, entre d'altres. També trobem cooperatives de serveis que agrupen a productores com la mencionada Fet a la Conca o Mengem Osona, així com la cooperativa de plataforma referent al territori: Katuma. Finalment, també apareixen cooperatives rurals com ara Territori de Masies.

El fet de teixir aliances amb l'ESS pot facilitar el desenvolupament i consolidació del cooperativisme agroecològic, tot nodrint-se del bagatge i experiència de les entitats de l'ESS en diversos àmbits com ara la comunicació, la logística o el finançament. Així, en un context de canvi d'escala el coneixement de l'ESS pot ser essencial per assegurar que en el procés no es perdin els valors de transformació social. En aquest sentit, l'ESS disposa d'eines com ara el balanç social o els criteris de Pam a Pam que es poden utilitzar i adaptar per fer un seguiment dels projectes agroecològics. També trobem algunes experiències en l'àmbit del cooperativisme de consum com Som Energia, Som Connexió o Som Mobilitat que poden servir per plantejar el canvi d'escala en el consum agroecològic. En definitiva, l'aliança amb el món de l'ESS no només pot servir a prevenir la pèrdua del caràcter transformador en el canvi d'escala, sinó també que el pot potenciar.

D'altra banda, d'ençà el moviment del 15M que desborda les places de l'estat espanyol i també les de Catalunya el 2011, s'intensifica el qüestionament del sistema socioeconòmic capitalista i s'apunta a les cooperatives com a iniciatives socioeconòmiques que posen al centre les persones i no al capital i, en aquest sentit, poden ser eines alternatives al sistema imperant. A més, s'apunta a l'agroecologia com una proposta que permet una alimentació més justa i sostenible amb l'ambient i les persones i, en concret, els sistemes d'aprovisionament agroecològic com a xarxes autogestionades que permeten alimentar-nos al marge de l'agroindústria.

Posteriorment, s'han produït una sèrie de canvis polítics a l'administració que, amb més o menys intensitat, han facilitat l'expansió i el creixement del cooperativisme i l'ESS i també un model d'alimentació més sostenible amb les persones i l'entorn. Primer, el canvi en alguns governs municipals, com el de l'Ajuntament de Barcelona, ha potenciat l'ESS i l'agroecologia en l'àmbit local.

Segon, el canvi en la Direcció General d'Economia Social, Cooperativisme, Tercer sector i Autoempresa de la Generalitat de Catalunya a inicis del 2016 des d'on s'ha impulsat l'establiment i consolidació de la Xarxa d'Ateneus Cooperatius. Els Ateneus Cooperatius arrelats als diferents territoris acompanyen processos de formació, consolidació i intercooperació de projectes en el marc del cooperativisme i també de l'agroecologia. Aquest dispositiu territorialitzat a tota Catalunya ha permès que aquest servei d'acompanyament pugui arribar a les àrees rurals.

Tanmateix, des del sector productiu se segueixen acumulant les demandes a les AP perquè valorin aquestes xarxes alimentàries locals: donar un major suport en l'accés a la terra, regular i prohibir determinades pràctiques no sostenibles amb el medi ambient, promoure ajudes directes a la petita pagesia, fer compra pública de producte agroecològic, donar suport a la creació d'un sistema de distribució de producte agroecològic i posar en marxa més campanyes de comunicació i facilitar eines pedagògiques, entre d'altres.

Un nou sotrac al cooperativisme agroecològic: efectes i reptes durant la COVID-19

Al març 2020, la crisi sociosanitària originada per la COVID-19 impactà a diversos nivells en la nostra quotidianitat i també ho va fer en el sistema alimentari global i, en concret, en les xarxes alimentàries locals i al cooperativisme agroecològic. D'una banda, aquesta crisi ha facilitat la visibilització i el reconeixement de l'essencialitat de la pagesia i d'una alimentació sostenible en les nostres vides. Així, s'han activat campanyes de suport a la pagesia com #SOSCampesinado en l'àmbit estatal o #SOSPAGESIA en l'àmbit català, campanyes de difusió com #hofemagroecològic i campanyes per facilitar l'ajuda mútua entre els projectes agroecològics com ara #AbastimentAgroecològic. D'altra banda, els projectes de producció, distribució i consum agroecològic s'han hagut d'adaptar i reconfigurar davant el nou context que ha suposat nous reptes i oportunitats pel sector.

Durant l'estat d'alarma es van tancar diversos canals de venda directa i altres Circuits Curts de Comercialització (CCC), com ara els menjadors escolars, la restauració o els mercats de pagès. Això va impactar fortament en aquells projectes que distribuïen els productes per aquests canals. En aquest sentit, s'han reorganitzat alguns d'aquests canals de venda, s'han enxarxat projectes productius i de consum, s'han creat noves plataformes web i ha crescut la venda a domicili.

En relació amb el tancament dels mercats de pagès i fires i, en contrast amb la potenciació d'altres llocs de compra com els supermercats i els hipermercats durant el confinament, es reafirma el poder de la Gran Distribució (GD) en el sistema alimentari i la marginació dels espais de venda directa o de proximitat per part de les AP. El tancament de mercats no estava regulat pel govern central i van ser els ajuntaments que van dictaminar el seu tancament tot i que en una situació de crisi sanitària els mercats a l'aire lliure amb productes

frescos i saludables poden resultar molt més segurs per les consumidores que els supermercats o altres establiments tancats amb aliments processats i quí-lomètrics. Això posa en relleu el grau de desconeixement de les AP, les inèrcies creades per la GD i la voluntat política d'algunes AP d'afavorir un model o altre.

No obstant això, la GD també es va veure amenaçada en tant que les restriccions de mobilitat i el tancament de fronteres van afectar la mà d'obra al camp de la que n'és totalment dependent. En aquest context, diverses transnacionals del sector de la distribució van demanar ajuda als governs alarmant del perill de desabastiment alimentari a escala mundial¹¹⁵.

Una de les eines que es van desenvolupar durant el confinament va ser la venda online. Es van crear plataformes noves i es van potenciar les ja existents i sobretot després del confinament es va produir una allau de propostes d'apps, plataformes i marketplaces. La majoria d'aquestes noves plataformes però, no resolien, avui en dia, les dificultats logístiques dels sistemes d'aprovisionament agroecològic. Algunes d'aquestes iniciatives sí que estan tenint en compte les necessitats i particularitats de la gestió i la distribució dels productes i obren una via per resoldre dificultats clau d'aquestes xarxes d'aprovisionament, però estan en procés d'implementació i s'haurà de veure el seu recorregut.

Tal com vam detallar a l'informe redactat conjuntament amb altres entitats Xarxes alimentàries en temps de COVID-19 (2020), en general, durant els mesos de confinament, va augmentar la demanda de producte agroecològic fins a duplicar-se i triplicar-se en alguns casos, la qual cosa va suposar un augment de la facturació de molts projectes productius. Tanmateix, en general, els preus finals dels productes agroecològics no es van modificar a diferència dels canals convencionals on segons les dades de l'IPOD de la COAG es calcula una mitjana de pujada del 10% a les verdures i fins a un 50% en el cas de les fruites com la taronja durant els mesos de confinament¹¹⁶.

Així doncs, les productores han continuat amb el compromís de mantenir els preus estables al llarg de l'any i en molts casos no s'ha repercutit el sobrecost que han suposat les adaptacions a la nova situació com ara les despeses associades a la gestió i distribució de la venda a domicili. En altres projectes, ha augmentat la facturació però els costos de producció també ho han fet de forma directament proporcional. Es tracta de projectes amb una producció artesanal en els que un increment de la capacitat productiva implica més mà d'obra.

Finalment, aquest augment de la facturació es va aturar durant el mes de maig quan les vendes del producte agroecològic es van estabilitzar, en alguns

115. Harvey, F. «La carta de las multinacionales de la alimentación a los gobiernos: actúen ya o el mundo pasará hambre» El diario.es (9/4/2020). Disponible a: https://www.eldiario.es/internacional/theguardian/multinacionales-alimentacion-gobiernos-actuen-pasara_1_2265580.html

116. Índex de Preus en origen i destí dels aliments de l'organització agrària COAG. Disponible a: <http://coag.coag.org/post/ipod-indice-de-precios-en-origen-y-destino-de-los-alimentos-122677>

casos mantenint una part de l'augment de forma constant i en d'altres recuperant els valors habituals previs al període de confinament. Així, cal valorar profundament les inversions pel que fa a temps i recursos econòmics que s'han dedicat per millorar l'eficiència dels projectes durant el confinament tenint en compte que aquest augment s'ha mantingut relativament en el temps.

Tot i que hi ha hagut un augment de demanda durant la crisi de la COVID-19 en termes generals, algunes de les experiències productives no han pogut donar resposta a aquesta necessitat. En alguns casos per la limitació en la quantitat de producte disponible com ara en el sector de la fruita, els cereals i els llegums però també per limitacions en la mà d'obra especialment en l'àmbit de l'elaboració o la falta d'articulació i intercooperació amb altres projectes per resoldre les necessitats en la distribució dels productes.

Des del consum també s'han viscut algunes limitacions com ara el tancament de locals públics que habitualment eren els punts de recollida de les cistelles a la ciutat. Destaquem que aquelles experiències de consum organitzat amb persones assalariades o estructures organitzatives més formalitzades han augmentat el nombre de sòcies i cistelles d'una forma massiva durant la crisi socio sanitària. En canvi, els grups i cooperatives de consum de mida més petita i basats en el treball no remunerat han tingut més dificultats per adaptar-se a l'augment de demanda. En molts casos, aquest interès creixent per formar part del grup ha tendit a incorporar-se per vies informals com ara comprant a través d'altres unitats de consum que ja estaven a la cooperativa.

Tanmateix, s'observa com l'increment de demanda a través d'aquests canals de comercialització ha estat més estable que els que s'han detectat per les compres online i a domicili (Batalla et al. 2020) posant en relleu el compromís i co-responsabilització dels grups i cooperatives de consum amb les productores.

Finalment, també volem destacar l'aparició de nous grups de consum com ara la formació d'uns 7 nous grups de consum a través de la campanya de l'eix Pere IV "Ajudem el camp des del barri".

Algunes de les estratègies i mecanismes que han posat de manifest la seva importància durant la COVID-19 han estat la intercooperació entre els projectes agroecològics tant dins del mateix sector (productores, consumidores i distribuïdores) com intersectorialment. La COVID-19 també ha tornat a posar sobre la taula alguns dels reptes del cooperativisme agroecològic. D'una banda, l'escala i el paper de la distribució en aquestes xarxes d'aprovisionament. D'altra banda, el paper de les administracions públiques a l'hora de fomentar el producte agroecològic tant pel que fa a campanyes de comunicació i difusió com el seu rol en la compra pública, la cessió d'infraestructures o les ajudes directes als projectes.

Finalment, ressaltem com les mesures que s'han anat imposant durant la crisi estan pensades per les grans ciutats¹¹⁷ i asseguruen l'abastiment de la població a través de la GD però sense tenir en compte les realitats i economies locals de la pagesia i, en general, les del món rural, empitjorant els efectes de la crisi per la pèrdua de llocs de treball en els sistemes alimentaris locals, l'empitjorament de la salut de les persones i l'acumulació de capital per part de la GD.

Les xarxes alimentàries agroecològiques han mostrat durant la pandèmia una gran capacitat d'adaptació a la crisi. D'una banda, visibilitzant i denunciant problemes vinculats al sistema alimentari. D'altra banda, mostrant una capacitat d'incidència perquè es flexibilitzi o reguli tenint en compte les ruralitats. A més, s'han produït nombrosos casos de suport mutu i intercooperació que ha facilitat la superació de la crisi. Per exemple, durant la COVID-19 molts dels projectes d'horta han distribuït altres productes per solidaritat amb productores que han viscut fortes afectacions per la crisi sociosanitària.

Ara bé, la crisi sociosanitària també ha posat sobre la taula alguns dels aprenentatges i reptes que ha d'abordar el cooperativisme agroecològic, com ara: millorar l'estabilitat i la consolidació del consum, millorar la distribució de productes i la intercooperació entre productores en alguns sectors i articular estratègies per tal que l'augment i la intensitat del treball no recaigui en la vida de les productores durant els pics de demanda.

En aquest sentit, obrim la reflexió crítica sobre els elements que permeten la suposada major resiliència d'aquestes xarxes d'aprovisionament enfront d'altres vies d'abastiment i posem sobre la taula que cal una anàlisi profunda sobre aquesta capacitat més resilient d'adaptar-se i sobreviure a les crisis. En molts casos, la resiliència se sosté sobre la vida de les productores que s'adapten a les crisis incrementant la precarització de les condicions laborals i de les seves vides (Batalla et al, 2020; Homs, 2019).

La crisi de la COVID-19 també ens obliga a reprendre el debat sobre la distribució i la necessitat d'un sistema de distribució agroecològica que asseguri la justícia social i ambiental tant per consumidores com per productores. A més, la crisi també suscita la reflexió sobre la necessitat de tenir estratègies multi-canal i tenir preparades estructures sòlides online amb logística associada davant les incerteses del futur pròxim.

117. Durant l'estat d'alarma a Catalunya es va prohibir anar als horts particulars mostrant un cop més el desconeixement de la realitat rural. L'horta d'autoconsum alimenta a milers de persones arreu de Catalunya i proveeix d'aliments frescos i de temporada a la població. És molt més segur anar a l'hort, complint les mesures sanitàries preventives que acudir als supermercats, on s'apleguen moltes més persones en un espai tancat. Per a més informació es recomana llegir el comunicat col·lectiu on es demana al Departament d'Interior de la Generalitat la suspensió d'aquesta restricció.

Construint i reconstruint contrahegemonies en el sistema alimentari agroindustrial

El cooperativisme agroecològic està en un moment de creixement i consolidació de mesures i estratègies d'escalabilitat que ens planteja nous reptes i oportunitats. D'una banda, aquest canvi d'escala suposa una socialització de l'agroecologia i avançar cap a la sobirania alimentària dels pobles; un dels objectius clau del moviment. L'expansió dels sistemes d'aprovisionament agroecològic aporta majors beneficis ambientals i socials a més capes de la societat. A més, millora les vides de les productores que es descarreguen de part de la comercialització i distribució.

El canvi d'escala permet apropar-se a altres moviments com el de l'ESS i el cooperativisme de plataforma amb els que aprenem i compartim mecanismes i estratègies d'escalabilitat conjuntament. Així mateix, facilita que les AP fomentin el creixement i expansió dels projectes agroecològics amb vocació pública i de millora social. Encara que el recorregut de les propostes en aquesta direcció ja té força feina feta¹¹⁸ el pressupost dedicat a les polítiques públiques alimentàries que de forma transversal haurien de promoure una alimentació sana i saludable per a tota la població segueix sent ínfim en relació al gruix del pressupost dedicat al desenvolupament de l'agroindústria de forma directa o indirecta.

En aquest sentit, més enllà de les propostes que es puguin aportar des del mateix cooperativisme agroecològic i l'ESS, més recentment s'està obrint el debat sobre el paper de les AP, siguin en l'àmbit municipalista o més general, a l'hora de fomentar la transició agroecològica. Així doncs, cal plantejar-se quines capacitats tenen les diferents administracions en el context actual per facilitar processos de transició agroecològica, reorientar la producció i la distribució, fer possible l'accés als mitjans de producció, planificar estratègies públiques de transició o modificar normatives en favor d'aquesta. En aquest sentit, remarquem la importància que el moviment agroecològic s'articuli amb altres moviments i sigui capaç de liderar propostes i iniciatives i que les AP donin suport i facilitin els processos cap a la transició agroecològica, tot transversalitzant-la en les polítiques públiques.

Ara bé, el canvi d'escala també obre moltes preguntes i reflexions que cal compartir col·lectivament per tal de seguir avançant. D'una banda, no podem obviar que aquest canvi d'escala adreçat a assolir la sostenibilitat del cooperativisme agroecològic es produeix en un context de mercat capitalista que

118. A tall d'exemple recollim algunes de les fites assolides en els darrers anys: *Mesures cap a la Sobirania Alimentària* del procés Aixequem la República, *Carta per una Sobirania Alimentària des dels nostres municipis* consensuada per entitats de l'ESS en el marc del I Congrés Internacional d'Economia Social i Solidària, *Mesures per construir Sobirania Alimentària a Barcelona* coordinat per Llaurent Barcelona i *15 mesures cap a l'ESS dels municipis* editat per la Xarxa d'Economia Solidària.

imposa la competència en el mercat i, per tant, ens preguntem si aquest model de creixement és una necessitat imposada pel sistema socioeconòmic hegemònic. D'altra banda, apareix la dificultat de com mantenir els valors polítics i transformadors de l'agroecologia en el marc d'un creixement i canvi d'escala. Quines són les formes d'organització i funcionament que assegurin la presa de decisions col·lectiva, horitzontal i participativa en els col·lectius?

Davant la diversitat de formats dels sistemes d'aprovisionament, podem pensar en una coexistència de la diversitat de models? Poden coexistir els projectes de mida petita amb altres experiències com els supermercats cooperatius? Creiem que cada iniciativa ha d'adaptar-se als seus objectius i necessitats, i cal treballar en com es poden establir relacions de suport mutu entre els diferents projectes tot establint una complementarietat entre aquests.

Els projectes que estan escalant encara no tenen prou recorregut per poder sistematitzar les limitacions que de ben segur ens acabarem trobant i haurem d'afrontar al llarg del camí, però algunes de les limitacions que han presentat les xarxes durant la crisi socio sanitària de la COVID-19 visibilitzen certes estratègies i mecanismes que han funcionat i d'altres que no.

L'actual sistema agroindustrial és insostenible ambientalment i socialment però no podem obviar els interessos econòmics que reporta per algunes empreses especialment de la GD que no estan disposades a disminuir la seva quota de beneficis. Les xarxes d'aprovisionament agroecològic són limitades en número i en la potència de transformació social, en tant que s'emmarquen en un context de mercat capitalista hegemònic que domina i imposa un model alimentari que destrueix la petita i mitjana pagesia, els ecosistemes i la nostra salut.

Per aquests motius, queda clar que construir uns sistemes d'aprovisionament alimentari agroecològics i que garanteixin la sobirania alimentària dels pobles és una necessitat social urgent. Així mateix, és una necessitat que s'atengui i que requereix aprofundir en les formes organitzatives i d'incidència política que permetin una transformació social a tots els nivells, tot afrontant els reptes que presenta canviar d'escala, sense perdre l'horitzó, i comptant amb tots els aprenentatges que els diferents moviments que conflueixen poden aportar.

Bibliografia

Altieri, M. (2015) Breve reseña sobre los orígenes y evolución de la Agroecología en América Latina. *Agroecología* 10 (2): 7-8.

Batalla, L., Corro, A., Hierro, A., Homs, P., Ravera, F., Rivera, M., i Sastre, A. (2020) Xarxes alimentàries locals en temps de COVID-19. Disponible a: https://aresta.coop/wp-content/uploads/2020/07/Xarxes-aliment%C3%A0ries-locales-COVID19_DEF.pdf

Dalmau, M. i Miró, I. (2010) *Les Cooperatives Obreres de Sants*. Barcelona: autogestió proletària en un barri de Barcelona. Barcelona: La Ciutat Invisible Edicions.

Espelt, R. i Vega, N. (2018) *Cooperativisme i agroecologia a Barcelona 25 anys: 1993-2018*. Barcelona: Comanegra.

FCCUC, Federació de Cooperatives de consumidors i usuaris (2010) *Els grups i les cooperatives de consum ecològic a Catalunya. Diagnosi de la situació i promoció del cooperativisme*.

Fernández, A. i Miró, I. (2016) *L'economia social i solidària a Barcelona*. Barcelona: La Ciutat Invisible SCCL i Comissionat d'Economia Cooperativa, Social i Solidària de l'Ajuntament de Barcelona. Disponible a: https://www.laciutatinvisible.coop/wp-content/uploads/2016/02/essb_def3.pdf

Hierro, A. i Vidal, D. (2019) *Sembrem Transformació. Un apropament des de l'economia solidària a l'actualitat del moviment agroecològic a Catalunya*. Barcelona: Pam a Pam. Disponible a: https://pamapam.org/wp-content/uploads/2020/01/Informe_ESS_agroecologia_2019.pdf

Homs, P., Flores-Pons, G. i Martín Mayor, A. (2020) En premsa *Sustainable lives and care: Agro-ecological cooperativism in Catalonia, Spain A: Food for Degrowth*. Nelson, A. i Edwards, F. (eds). Routledge (Environmental Humanities Series)

Homs, P. (2019). "(Des)encuentros entre las instituciones y la economía social y solidaria en Cataluña", a *Revista de Antropología Social* 28(2), 227-246. Disponible a: <https://revistas.ucm.es/index.php/RASO/article/view/65613/4564456552228>

Homs, P. i Narotzky, S. (2019) *Within and beyond the market system. A case of organic food cooperatives in Catalonia*. A: *Food Values in Europe: Economies, Ideologies, and Power in Practice*. Siniscalchi, V. i Harper, K (eds) 132-146 Bloomsbury

Martin A., Homs, P. i Flores-Pons G. (2017) *El canvi d'escala, un revulsiu per la sostenibilitat del cooperativisme agroecològic? L'Aresta*. Disponible a: https://aresta.coop/wp-content/uploads/2019/12/aresta_el-canvi-descala_un-revulsiu-per-a-la-sostenibilitat-del-cooperativisme-agroecolc3b2gic.pdf

Sevilla-Guzmán, E. (2006) *De la sociología rural a la agroecología*. Barcelona: Icaria.

Sevilla-Guzmán, E. i Woodgate, G. (2013) "Agroecología: fundamentos del pensamiento social agrario y teoría sociológica" *Agroecología* 8(2) pp: 27-34

XIII. Salut pública, sanitat, desigualtats socials i drets humans. Causes, efectes i aprenentatges al fil de la pandèmia

Juan M. Pericàs i Joan Benach

La conceptualització i els abordatges que des dels diferents sectors de l'Estat, de la societat civil i les institucions internacionals a la covid-19 que s'han anat succeint a nivell local i global des de l'inici de la pandèmia han fet palesa una mancança general: les anàlisis predominantment tècniques sovint han obviat aspectes fonamentals per a entendre el que realment és una sindèmia en la què conflueixen diversos fenòmens globals que tenen efectes sinèrgics, no només sumatoris. Entre d'altres, la comunitat científica, els models de gestió i els abordatges tècnics han donat poca rellevància als impactes de la pandèmia en les desigualtats socials i els drets humans. En aquest capítol s'analitzen algunes de les limitacions generals de la resposta a la pandèmia, les seves causes i a quines conseqüències ens poden abocar com a societat, a curt i llarg termini.

La COVID19 i la superació aparent de dos “reduccionismes”

Pel seu caràcter global i el fort impacte que ha tingut en els països rics, la pandèmia de la COVID-19 ha rebut un tractament mediàtic, polític i social que ha fet que superi, tot i que de manera parcial, moltes de les barreres habituals a què s'enfronten els abordatges més integradors de la salut com a fenomen complex. En general, els factors que conformen la salut i la malaltia són pensats i explicats a partir de models causals simplificadors, l'abast dels quals impedeix que tant els “experts” com la ciutadania entenguin les múltiples causes i efectes que realment conformen una pandèmia. En el cas de la COVID-19 s'han efectuat anàlisis més completes que en molts casos han transcendit al domini públic. No obstant això, també s'han generalitzat moltes actituds inexactes, simplificadores, que sovint han tingut conseqüències molt negatives, des de polítiques públiques inadequades a impactes socials que han anat des de la por i l'estigma a la vulneració dels drets humans.

Només cal pensar en altres problemes de salut que afecten milers de milions de persones de forma quotidiana i que en general no assoleixen el debat públic ni condicionen l'enfocament de gairebé tots els assumptes de rellevància política, econòmica i social del futur immediat i dels possibles escenaris futurs. Evidentment, aquelles patologies que s'associen habitualment a la pobresa, com poden ser la tuberculosi o la disenteria, es descarten mitjançant una maniobra consistent en un doble reduccionisme: en primer lloc, “a nosaltres, ciutadans del Nord, no ens afecten”, ha estat una lletania constant per treure el focus de “casa nostra” envers diverses malalties, molt sovint infeccioses, però també no transmissibles com l'obesitat, una autèntica pandèmia. Afortunadament, els enfocaments de salut global i, més recentment, de salut planetària, han retornat tot el sentit a les paraules de Publi Terenci Àfer: per molt que ens hi encaparem, al Nord Global no podem ser indiferents al que és humà, inclosa la salut, perquè som una única humanitat travessada per problemes comuns, des de l'emergència climàtica a les migracions massives, de l'accés al sistema sanitari fins a la qualitat de l'aire.

El segon reduccionisme consisteix a pensar les desigualtats a partir de l'individu i la pobresa. No són anecdòtics els posicionaments que vénen a dir “d'acord, potser sí que alguns d'aquests problemes tenen lloc a casa nostra, però es concentren en minories marginades i pobres, en molts casos importades des dels països on són realment endèmics”. Aquest enfocament neocolonial, a més de fals i inefectiu per a solucionar el problema en aquests col·lectius, deixa de banda una realitat encara més difícil de pair: les desigualtats en salut travessen tota la societat i el fracàs en entomar-les és un fracàs general com a civilització.

La pandèmia de la COVID-19, per la seva naturalesa global que ha sacsejat les dinàmiques fonamentals del capitalisme, i pel fort impacte polític, social i econòmic, a més de la pèrdua de vides i el patiment que ha suposat als països

del Nord Global, ha suposat un fenomen desvetllador d'aquests dos reduccionismes i ha posat en marxa diversos mecanismes crítics als abordatges estàndard de la salut en general.

Tanmateix, encara estem lluny del que seria desitjable, és a dir, un abordatge estàndard de la pandèmia que inclogui els següents elements:

La pandèmia de la COVID-19 és alhora una sindèmia. Això vol dir que als efectes deleteris produïts directament pel virus s'hi afegeixen i interaccionen recíprocament, incrementant els seus efectes, dues capes més que també són pandèmiques en el sentit que travessen tota la població a tots els països, evidentment amb diferències geogràfiques notables.

Aquests dos altres elements són, per un costat, les malalties cròniques no transmissibles com l'obesitat, la patologia cardiovascular o les malalties respiratòries cròniques, algunes de les quals s'associen a una major susceptibilitat a ser infectat i totes a tenir unes probabilitats més elevades de desenvolupar quadres més greus de COVID-19; i per l'altre, les desigualtats en salut, que alhora estan condicionades pels determinants socials (incloent els ambientals, laborals, polítics i culturals) de la salut i fan que la distribució d'aquelles patologies cròniques no transmissibles segueixi uns patrons concrets.

En analitzar les dades epidemiològiques transmises pels òrgans oficials s'hauran de tenir en compte sempre dos factors que limiten la comprensió del fenomen. Primer, els sistemes de vigilància epidemiològica i la qualitat de la recollida de dades relacionades amb la COVID-19 són molt heterogenis i limitats. Hi ha sistemes molt poc preparats, per exemple a moltes zones rurals dels països empobrits, on la recollida d'informació bàsica com el número de casos, la necessitat d'hospitalització o les morts és molt deficitària. De tota manera, aquests dèficits, potser no tan greus, també es donen als països rics. També hi ha sistemes poc transparents, que no notifiquen les dades a temps, o només ho fan de manera parcial. Exemples en què s'ha sospitat que aquestes pràctiques han tingut un rol especial són la Xina, Rússia, la Comunitat de Madrid, i alguns estats als EUA. En segon lloc, i encara que les dades epidemiològiques bàsiques fossin perfectes, una gran part dels sistemes de recollida de dades dels països rics no estan preparats per a recollir dades dels determinants socials de la salut, com poden ser les condicions d'habitatge, la situació ocupacional, la precarietat, el nivell educatiu, factors estructurals de zona com la disponibilitat i accessibilitat a serveis bàsics, etc., ni tampoc dels eixos associats a les desigualtats socials, com son la classe social, l'etnicitat, el gènere, o la situació migratòria, entre d'altres. En tercer lloc, per entendre com els efectes sinèrgics (sindèmics) de la COVID-19, les patologies de base, i els determinants socials de la salut conflueixen en una distribució determinada dels impactes negatius a la societat, hem de recordar que els indicadors que es fan anar habitualment a les fonts oficials, com les morts o els ingressos a la UCI, no ens expliquen amb prou detall com s'han vist afectades les vides de les persones. Alguns estudis ens han permès conèixer determinats impactes que la mateixa infecció per SARS-CoV-2 o mesures com el confinament han tingut a la salut mental o les complicacions a mig termini post-COVID-19 com

l'astènia intensa o la pèrdua d'olfacte i gust, i fins i tot disposem d'un grapat d'enquestes que ens mostren com la qualitat de vida s'ha vist afectada a algunes zones. Malauradament, no tenim dades que reflecteixin la realitat amb prou profunditat i a tots els territoris. Això vol dir que encara no sabem bé com l'impacte de la COVID-19 s'ha traduït en termes de patiment, violència al lloc de treball i a la llar, abandonament dels plans vitals, entre d'altres factors individuals i col·lectius, i com aquests afecten de forma integrada la salut. Això no és cap novetat sinó que és d'aquesta forma fragmentària i limitada com habitualment mirem la salut i els fenòmens que s'hi relacionen. De fet, com dèiem, en molts casos la COVID-19 ha generat un interès per aspectes que habitualment no arriben a estudiar-se i s'han portat a terme estudis de molta qualitat en poc temps. Tot i això, cal recordar que quan mirem la salut en general estem veient només la part no submergida d'un iceberg, que alhora està fortament determinada per allò que no veiem a no ser que la mirem de més a prop o ens capbussem en els fenòmens complexos que donen lloc a allò que anomenem salut.

Resposta inicial del sistema a la sacsejada

Els analistes més seriosos han reconegut el fet vergonyós que hagin estat necessaris més d'un milió de morts i el xoc simbòlic i alhora molt real entre les maneres d'afrontar la pandèmia entre els Estats Units i la Xina per adonar-nos que no estàvem ni estem preparats per adreçar els desafiaments de salut present i futurs, ni a escala local ni global. Per exemple, la revista *The Lancet* ha publicat múltiples articles desvetllant els problemes de base dels sistemes sanitaris de diversos països que han donat lloc a respostes ineficaces i inequitatives a la COVID-19 com la Gran Bretanya, Espanya, Equador, l'Índia o diferents països africans.

Tanmateix, aquestes reflexions no sembla que estiguin traduïnt-se de forma unívoca en un esforç per aconseguir sistemes de salut pública i sanitaris més robustos, una ciutadania més activa i preparada, unes institucions que planejin pel futur i per a tothom, i una anàlisi crítica de les causes que ens han portat fins aquí que vagi més enllà dels aspectes purament tècnics.

Òbviament, la presa de decisions envers les mesures a prendre abans que l'OMS decretés la situació de pandèmia s'ha d'analitzar tenint en compte de forma molt matisada els condicionants polítics, sanitaris i econòmics per actuar de forma adient. Ens hem de preguntar quins problemes tenen els nostres sistemes quan, o bé no disposen de les dades necessàries per actuar, o bé quan les tenen es veuen limitats per actuar de forma efectiva. Hem de reflexionar sobre quins sistemes de cohesió i solidaritat hi ha realment entre els països de la Unió Europea per fer front a problemes de salut comuns que van molt més enllà de la mera evitació de morts o la facturació de la despesa sanitària. Hauríem de ser capaços d'entendre quins mecanismes de buidament d'el que és públic han contribuït a la fragilitat dels nostres sistemes de salut, amb greus iniquitats en la disponibilitat de recursos hospitalaris entre les diferents zones

geogràfiques i una situació paupèrrima dels sistemes de vigilància epidemiològica i en general de la salut pública, que ha hagut de jugar un paper en gran manera organitzat de novo com extintor d'incendis, quan hauria de ser el moll de l'ós d'un sistema preventiu en lloc de terapèutic, auto-avaluat i constantment afinat en lloc d'improvisat, educatiu i participat en lloc de jeràrquic.

Tanmateix, no cal ser un pessimista titulat per arribar a conclusions no gaire encoratjadores respecte a les lliçons que n'estem traient com a civilització, especialment per part del poder polític i empresarial. Les cerimònies de negligència sistemàtica, heroïcitat impostada i ceguera selectiva recolzada en el bastó blanc del solucionisme tecnològic, que passen per damunt la salut, els drets humans i les vides de centenars de milers de persones mentre les desigualtats es desapareixen, no les trobem només en la posada en escena de la tragicomèdia estatunidenca, on l'alternativa que proposa Biden a la perillosa i mil·límetrada bufonada trumpiana no fa justícia ni de lluny a les valuoses i encertades anàlisis disponibles sobre la tempesta perfecta a què ens enfrontem, sinó que aquesta xarada es reproduceix arreu amb diferents matisos.

A un planeta malalt, ferit de mort, habitat per una humanitat alhora perplexa i intoxicada, la pandèmia de la COVID-19 no és sinó un símptoma més d'una síndrome molt més àmplia i greu. La podem anomenar crisi de civilització, crisi eco-social, capitalisme desbocat, o de moltes altres maneres. El problema no rau en l'ús dels termes, sinó en què compartim un mateix diagnòstic. Dissortadament, aquest no és el cas, i el retard diagnòstic comporta, com sempre, un empitjorament progressiu de la malaltia i més dany i iatrogènia. Democràcia, drets humans, equitat, solidaritat, sentit, biodiversitat, equilibri... són ja algunes de les víctimes més assenyalades d'un tractament equivocat dels nostres problemes, espectres que encara embolcallen frases i discursos d'una corporeïtat evanescent. Els anticossos que el sistema ha desenvolupat de forma prioritària per a fer front a aquesta fase (terminal?) de la malaltia són l'autoritarisme, el quartet clàssic de la involució reaccionària (classisme, racisme, xenofòbia i militarisme), el desprestigi i la desarticulació de les institucions globals com l'OMS o les Nacions Unides, la desinformació, el negacionisme, i en general l'acceleració dels processos nosològics ja existents.

Contradiccions, antinòmies i apories d'una pandèmia

Tot i que hem de ser molt conscients d'aquest panorama dantesco al què semblen abocats de forma indefectible, cal assenyalar també, encara que potser amb matisos ostensibles malgrat l'oxímoron, que la pandèmia de la COVID-19 ha desencadenat una sèrie de reaccions positives. Per exemple, a més d'haver permès superar la univocitat del "discurs dels dos reduccionismes", com dèiem més a dalt, hi ha hagut un esforç coordinat de recerca sense precedents per entendre, prevenir i tractar el SARS-CoV-2. No obstant això, hem de ser conscients que els mecanismes de finançament de la recerca en salut no relacionada amb la COVID-19 s'han vist frenats sinó aturats completament, i

el seu finançament desviat per a fer front a la pandèmia. A això s'hi afegeix la dificultat de continuar treballant als laboratoris o de fer recerca clínica a hospitals que molt sovint han esdevingut centres monotemàtics de COVID-19 durant períodes extensos, molts investigadors han esdevingut covidòlegs ad hoc per a no perdre roda. Això vol dir que no només els viròlegs, infectòlegs, intensivistes, o epidemiòlegs, per esmentar algunes de les especialitats que a priori estarien més directament vinculades a la recerca derivada o estimulada per la COVID-19, han dedicat molt temps a investigar o senzillament emetre opinions a revistes especialitzades i a la premsa general, sinó també geriatres, cardiòlegs, reumatòlegs o dermatòlegs, cadascú abordant la pandèmia des de la seva òptica. Fóra esperable, doncs, que la recerca derivada d'un esforç global i multidisciplinari tingués una sèrie de característiques favorables respecte a la que habitualment es fa en grups més tancats i subespecialitzats. Malauradament, els principals trets a destacar de la recerca que s'ha portat a terme fins ara són la velocitat, el volum i el paper dels models matemàtics per a predir l'evolució de la pandèmia. Actualment s'han publicat gairebé 60.000 articles científics sobre el SARS-CoV-2 i la COVID-19 i hi ha més de 4.000 assajos clínics registrats. Generar molta evidència i ràpid és important, no hi ha dubte, però en el cas de la pandèmia de la COVID-19, almenys durant els primers 6-8 mesos, s'ha tractat d'una recerca que molt sovint no s'ha basat en la cooperació entre diversos grups a escala internacional, en què molts estudis tenien dissenys redundants, on un grapat de països han liderat una vasta majoria dels estudis, on hi ha hagut nombroses controvèrsies ètiques i un cop més la representació de les dones com a investigadores principals o autores sènior dels treballs ha estat molt minsa, per no dir marginal.

Un altre factor positiu de la pandèmia ha estat que la col·laboració intersectorial i una forta inversió, especialment durant la primera onada, ha permès desplegar abundants recursos hospitalaris, o el seu equivalent, a diversos països. Recordem per exemple la construcció de dos hospitals de campanya immensos a Wuhan en un període de deu dies, l'adaptació de pavellons esportius, hotels i escoles en hospitals, o la instal·lació de respiradors als passadissos de les facultats. Tant de bo s'apliqués la màxima de fer-ne de la necessitat virtut d'una forma més integrada en línia amb el diagnòstic que esmentàvem sobre les causes i conseqüències de la crisi. Cal dir, emperò, que l'espectacularitat i capacitat de resolució dels dispositius sanitaris pensats per a tractar els pacients malalts de COVID-19 difícilment pot assolir la mateixa discrecionalitat i consens polític, social i empresarial quan parlem de mesures preventives a la comunitat.

Encara que tard i en condicions força penoses, hi ha hagut una forta reivindicació d'un sistema sanitari públic i universal a molts països, i la importància de la salut pública, més enllà de les eines epidemiològiques per a fer front a les malalties infeccioses, ha quedat palesa, així com la importància dels equips multidisciplinaris (des dels viròlegs als economistes, dels biòlegs als polítics, dels infermers a les sociòlogues, dels gestors als clínics, etc.) i la necessitat d'entomar polítiques multisectorials per abordar els problemes de salut de la

societat. Tot i això, al nostre país i a molts altres hem vist com de cara a la segona onada i encara més quan pensem en una mirada llarga envers el futur, hi ha hagut una profunda desconexió entre els diferents sectors i les seves polítiques. Molt sovint aquest forat que l'esfera pública ha deixat l'està entomant l'interès privat, que no ha deixat d'emetre senyals de cap on vol anar en la gestió de la crisi de la COVID-19 i especialment en la que assolarà a molts països durant els anys vinents. Els lobbies ja fa mesos que treballen per a condicionar a les institucions públiques per influir en el finançament, les lleis i les polítiques públiques en àmbits com la distribució de material mèdic, el desenvolupament de vacunes, la telemedicina, el teletreball, la tele-educació, etc. Com diu la Naomi Klein, la COVID-19 és el desastre perfecte pel capitalisme del desastre.

Quin model de gestió de la pandèmia es plantegen i com es correlacionen amb la ideologia dels governs?

En aquest context són necessàries les perspectives històriques per tractar d'entendre el present i anticipar possibles escenaris futurs. L'estil de governança de la pandèmia a diferents països s'explica en gran part per la sedimentació de diversos fets ocorreguts al llarg de les últimes dècades i alhora ens dona pistes de cap on poden anar aquests països i fins i tot gestions senceres en un futur pròxim. Això es pot pensar a dos nivells: fent paral·lelismes entre la gestió "epidemiològica" i social de la pandèmia i els models polítics de governança generals d'un país, i pensant en els sistemes sanitaris, els sistemes de salut pública i l'atenció posada en les desigualtats de salut com un indicador de la importància que li donen els governants a la justícia social.

Val a dir que una pregunta que s'han fet nombrosos articulistes al llarg dels últims mesos és si la democràcia és el millor règim per afrontar la COVID-19. Evidentment, per començar a respondre hauríem de desfer la falsa dicotomia entre autoritarisme/règims dictatorials i democràcia en el panorama polític contemporani, especialment l'assumpció implícita de que tots aquells països que habitualment s'encabeixen a la categoria de democràtics ho són de la mateixa manera, i, fins i tot, si molts d'ells es poden considerar veritables democràcies. En segon lloc, hauríem de pensar com la ideologia neoliberal i el capital financiaritzat han modificat les accepcions hegemòniques dels conceptes de democràcia i salut. Si no existeix la societat, si només hi ha individus, i si els estats suposadament no han d'intervenir als afers "compartits" sinó que s'ha de deixar a la llei de l'oferta i la demanda que actuï mitjançant el mercat, i, això, juntament amb la representació política sorgida de les eleccions són els criteris bàsics de les democràcies contemporànies, qualsevol mesura de salut pública és potencialment fruit d'un intervencionisme excessiu, i, fins i tot, autoritari. En tercer lloc, caldria reflexionar sobre si la salut, més enllà de l'absència del diagnòstic de malaltia, és possible sense viure en democràcies caracteritzades per un fort sentit de comunitat, una satisfacció universal i assegurada de les necessitats bàsiques materials i de serveis, i una autonomia dels individus al-

hora que una participació activa en els afers públics, pel qual és imprescindible que es respecti el dret a la informació acurada i crítica.

Els models de gestió de la pandèmia es poden resumir de forma potser massa general en quatre tipus: model autoritari, model conservador llibertari, model tècnic, i model salubrista. En termes generals, no trobem cap país ni regió en què es doni cap d'aquests models de forma perfecta, sinó que les característiques que els defineixen solen combinar-se, malgrat que podem trobar exemples paradigmàtics. Alhora, cada model s'acompanya en general d'abordatges similars envers els sistemes de salut i les desigualtats.

A grans trets, el model autoritari és aquell que es fonamenta en decisions jeràrquiques per part d'experts que assessoren el govern, amb molt poca o gens educació sanitària ni participació democràtica i lliure ciutadana, i que es caracteritza per mesures de salut pública que afecten la llibertat dels individus, aplicades de forma taxativa amb suport de les forces de l'ordre i una certa aquiescència ciutadana d'arrels complexes. A més, la manca de privacitat és palesa, en el que ha vingut a anomenar-se autoritarisme digital. Per un costat es poden donar confinaments perllongats estrictes però alhora mantenint l'activitat laboral, amb condicions de seguretat variables. Molt sovint s'acompanya de poca transparència en les dades comunicades als organismes internacionals. L'aplicació de mesures homogènies és un factor de reducció de les desigualtats en primera instància, però tant el gradient social preexistent com l'accessibilitat a recursos sanitaris les multipliquen. La Xina, Corea del Nord o Rússia han seguit parcialment aquests abordatges, però també els EUA, encara que no hagi estat el seu principal tret, per exemple en la manera en què s'han perfilat i vigilat militants afroamericans o s'han utilitzat forces de l'ordre federals a determinats estats enfront de manifestacions de Black Lives Matter.

El model de conservadorisme llibertari és aquell que en termes generals no considera la pandèmia un problema de salut pública perquè no creu que existeixi tal cosa. Cadascú és responsable de mantenir-se sa a partir del seu estil de vida i de la seva llibertat de comprar els serveis sanitaris que més li convinguin, i per tant com més al marge es mantingui l'Estat, millor. Als països paradigmàtics d'aquest model, els EUA i el Brasil, també hi ha hagut components molt marcades de negacionisme o desinformació envers la pandèmia o la relació d'aquesta amb l'emergència climàtica. El model sanitari prioritza allò privat i considera que l'accés universal a la cobertura sanitària és una aspiració il·legítima perquè a la població hi ha d'haver guanyadors i perdedors. Per tant, és un sistema que de forma inherent multiplica les desigualtats en salut alhora que tendeix a ocultar-les o minimitzar-les. En poques paraules, és el model de gestió neoliberal per antonomàsia, però no s'han de perdre de vista els matisos autoritaris i antidemocràtics dels que habitualment s'acompanya, i no només en temps de Bolsonaro, Trumps i Ayusos. Exemples també complexos, que tenen ingredients del model autoritari, llibertari i tècnic, podrien incloure Equador, Gran Bretanya en alguns moments, Xile, o l'Índia.

El model tècnic o epidemiològic és aquell que reconeix que hi ha problemes de salut col·lectius o poblacionals, però que té una forta influència biomèdica i

per tant molt basada en el risc individual i en l'atenció hospitalària i la tecnologia d'alt nivell. En alguns casos això porta a actituds, per part d'experts i polítics, molt basades en el solucionisme tecnològic, que sovint es planteja com a la vareta màgica que ho arreglarà tot de cop i volta. Alhora, tendeix a obviar els factors polítics i socials que constitueixen la salut en el conjunt de la societat i a centrar-se en abordatges tècnics, és a dir, aquells en què es donen tres característiques: les decisions s'han de prendre basant-se en la millor evidència científica, les decisions les han de prendre experts, i cada sector o disciplina ha de solucionar un tipus determinat de problemes. Les desigualtats en salut se solen tenir en compte, però habitualment com quelcom que es quantifica i sobre el qual no solen interrogar-se i entomar-ne les causes.

Amb diferents matisos i resultats, aquesta ha estat la resposta que ha predominat als països europeus, Canadà, Corea del Sud, o Nova Zelanda, per exemple. En general es tracta de països que vénen d'una tradició en la qual es van desenvolupar sistemes sanitaris públics prou robustos i extensos, bé basats en el sistema Beveridge (sistemes nacionals de salut de titularitat majoritàriament pública) o el sistema Weimar (sistemes mixtos en què l'accés a la salut està garantit per a gairebé de tothom, però on les fórmules concertades i privades tenen un pes molt més important).

A Catalunya, per exemple, en les tres últimes dècades s'ha produït una transició d'un sistema majoritàriament públic i gratuït a un altre en què la privatització i la concertació han anat guanyant més i més pes, i clarament el model tècnic és el que ha prevalgut, amb algunes components de caire salubrista. Les limitacions d'aquest abordatge a Catalunya s'han fet paleses quan s'han obviat els factors polítics, el que ha comportat una pèrdua d'eficàcia o retards en les respostes tècniques, per exemple en retardar una resposta adient a la segona onada en aspectes com la preparació dels sistemes de vigilància i la dotació dels rastrejadors, o com la tardana resposta intersectorial, especialment entre Salut i Ensenyament. És important, emperò, fixar-se en les característiques de la resposta a la pandèmia a Catalunya que no són una conseqüència directa d'accions incorrectes o limitades sinó efectes del llegat històric dels processos de privatització i medicalització associat al model ideològic neoliberal que l'acompanya. Així doncs, tenim la tragèdia viscuda a les residències geriàtriques, que es troben fora de l'àmbit públic i es trobaven en condicions paupèrrimes per fer front a la pandèmia, o els brots a Lleida, on persones migrants en condicions molt precàries que el sistema no havia enregistrat ni s'havia preocupat de millorar els seus determinants socials de la salut. Alhora, l'estratègia de comunicació inicial del Departament de Salut es fonamentava en emfatitzar un cop rere l'altre, i sempre en primer lloc, la responsabilitat individual dels ciutadans. Per tant, veiem com, en considerar factors polítics o culturals qüestions com les desigualtats en l'accés al sistema sanitari, la capacitat d'entendre la informació segons el nivell educatiu o coneixement de l'idioma, la necessitat de coordinar els diferents sectors i els àmbits comunitari i estatal, el paper de les empreses en les condicions laborals dels treballadors, etc., i, per tant, fora de l'abast de les solucions tècniques, aquesta resposta tècnica

basada en l'evidència científica és insuficient. En conseqüència, quan sentim exigir auditories de la resposta a la COVID-19 a Catalunya o Espanya seguint els exemples de Canadà o Suècia, sens dubte necessàries i saludables des del punt de vista democràtic, hem d'esperar d'elles que assenyalin aquests tipus de deficiències a més de les tècniques, perquè sovint aquestes s'expliquen per aquelles. Així mateix, aquestes auditories haurien de fer èmfasi en les errades de coordinació inter-departamental, entre Estat i Comunitat Autònomes, o entre diferents disciplines de l'àmbit de la salut.

És important recordar que al territori espanyol s'ha donat un seguit de circumstàncies que també existien a altres països. Com assenyalà la "Comisión de factores causales de la evolución de la pandemia en España", els principals factors inclourien la manca de preparació per a una epidèmia com la que estem vivint; el retard en l'adopció de mesures per a afrontar-la; l'alt nivell de mobilitat de la població; les mancances de l'assessorament científic; l'envelliment de la població; les desigualtats econòmiques i socials; i l'existència de grups especialment vulnerables, sobretot la població envellida ingressada a residències. Tanmateix, altres països que també presentaven característiques similars no han tingut resultats tan dolents en la gestió de la pandèmia, particularment dels rebrotos, pel que la voluntat d'identificar els àmbits on ens hem equivocat és legítima i necessària.

A Argentina s'ha donat un fenomen semblant: es prengué inicialment una decisió molt assenyada des del punt de vista tècnic, que a més buscava protegir a les poblacions més vulnerabilitzades; "comencem ben aviat el confinament per evitar tenir gaires casos perquè el nostre sistema sanitari i la capacitat per implementar mesures de salut pública intersectorials està molt limitada" (fins i tot es podria pensar que en aquest cas van tenir en compte com els determinants polítics podien limitar aquesta resposta). Després de mesos de confinament i malgrat l'emissió d'ajuts econòmics per als més desafavorits, la paralització de l'economia (a un país on més de la meitat és economia informal i submergida i no hi arriben subsidis; per tant, si no surten de casa, no generen ingressos; i on un percentatge substancial dels que sí tenen una situació laboral regularitzada no poden tele-treballar bé sigui pel tipus d'ocupació o senzillament per no disposar d'ordinador o connexió a internet), la pressió mediàtica i dels grups d'interès nacionals i estrangers, i el cansament de la ciutadania, han donat lloc a un increment sobtat i molt important dels casos en alleugerar les mesures de confinament, veient-se a risc de superar-se la capacitat del sistema sanitari a molts indrets, on a més l'assistència no està garantida.

Finalment, el model que hem anomenat salubrista seria aquell que parteix de la premissa que la salut es construeix fonamentalment a partir del col·lectiu i que els anomenats estils de vida estan determinats socialment. Això vol dir que els factors polítics, socials, culturals i ambientals són encara més importants que els biomèdics o sanitaris. A més, l'educació en salut, l'apoderament dels usuaris, la salut comunitària i primària i el focus en la prevenció i promoció de la salut juguen un paper clau. També hi ha una altra premissa important: se li ha de donar la mateixa rellevància a com es distribueix a la societat un determinat

problema de salut que a la seva incidència total. En el cas de la COVID-19, aquesta premissa implica que, a més d'avaluar com de bé o malament ho està fent un determinat país o regió pel nombre de nous casos, els rebrots o les morts, hauríem d'utilitzar indicadors d'equitat. És a dir, un país pot tenir menys casos que un altre per càpita, però si aquests es concentren en determinades poblacions vulnerabilitzades, també es tracta d'un fracàs de salut pública. Al posar la participació, els factors polítics i la justícia social al mateix nivell que els factors tècnics, per definició un abordatge autènticament salubrista requereix governs i societats democràtiques, i aprofitem per recordar que en el cas dels tres anteriors models això no és necessàriament així, sinó que es poden donar abordatges llibertaris i tècnics, i fins i tot autoritaris, en democràcies formals però buides.

Com s'ha dit, la resposta a Catalunya ha tingut algunes característiques marcadament salubristes, però això també té una explicació històrica: Catalunya, i, sobretot, la ciutat de Barcelona, és una de les regions del món on hi ha hagut més interès a estudiar les desigualtats en salut al llarg dels últims tres decennis. Això no ha anat sempre acompanyat d'una traducció en polítiques públiques congruents per part de les institucions, però en els últims cinc anys sí que s'ha mostrat una especial sensibilitat. La regió de Kerala a l'Índia també n'és un exemple, així com la ciutat de Medellín a Colòmbia, Cuba, Suècia, o algunes províncies canadenques. També hi ha exemples amb una forta tradició salubrista on a causa de la ideologia del govern no s'han aplicat els aprenentatges derivats de dècades de teoria i pràctica, essent el cas més flagrant el Regne Unit.

A escala global, és simptomàtica la reacció conflictiva que hi ha hagut per part de i envers l'Organització Mundial de la Salut. Com dèiem al principi, la salut global ha anat prenent força al llarg de l'última dècada. Ha deixat de parlar-se de salut internacional com a sinònim de salut tropical o cooperació en salut als països del Sud Global i, arran de les diverses epidèmies ("vaques boges", grip aviària, SARS, MERS, Ébola, Zyka, West Nile virus, etc.) viscudes durant els últims vint anys, s'ha passat a un abordatge que assumeix l'escala global a un planeta interconnectat i que té moltes característiques en comú, entre les quals destaca la gran mobilitat de persones i mercaderies. Productes paradigmàtics d'aquest abordatge són per exemple la col·laboració Global Burden of Disease, els múltiples instituts i observatoris en salut global que han aparegut recentment, o les propostes en salut planetària, que hi afegeix l'element eco-ambiental.

Durant aquest procés l'OMS ha continuat sent la institució global de referència malgrat les crítiques que ha anat rebent (p.ex. el 2015 es van emetre crítiques acusant-la d'alertar massa tardanament sobre l'extensió del brot d'Ébola llavors en curs). Tanmateix, l'actual atac que pretén fer perdre tota credibilitat a l'OMS no té precedents. Aquesta crítica ha estat liderada pel govern dels EUA, que ha emès un comunicat per abandonar l'OMS el juliol de l'any 2021 (els EUA és l'únic país que té aquesta prerrogativa) mentre no deixava d'acusar l'OMS de ser la corretja de transmissió de la Xina, i a aquesta de ser la

responsable única de la pandèmia. A més, els EUA fan anar l'argument que posen molts més diners que altres països (com la Xina) sense obtenir "un tracte preferencial com altres". Recordem que el finançament actual de l'OMS consta d'una partida de menys del 20% de fons estructurals per pagaments obligatoris mínims dels socis i més d'un 80% són aportacions voluntàries. Aquest sistema s'instaurà per insistència de l'administració Reagan, que no volia que el pressupost de l'OMS creixés basant-se en les necessitats de salut (la raó real era que encara eren temps de Guerra Freda i els EUA considerava l'OMS una organització gairebé filo-comunista des de la Declaració d'Alma-Ata el 1978).

Aquest atac diplomàtic i econòmic a l'OMS per part dels EUA (equivalent al boicot a l'acord de París sobre canvi climàtic i l'acord nuclear amb Iran) és extremadament greu perquè posa en entredit alhora el funcionament teòricament democràtic d'una de les institucions més emblemàtiques i qüestiona les responsabilitat compartides i la coordinació d'esforços per entomar els problemes de salut global. L'OMS és una organització que bàsicament segueix abordatges tècnics, però recordem que no té un caràcter fonamentalment executiu sinó de referència i consultiu, i que està travessada per interessos polítics i per tant els seus abordatges i recomanacions depenen d'un equilibri diplomàtic complex molt influït per l'hegemonia de cada època. Per exemple, l'OMS ha desenvolupat informes molt interessants com el *Closing a gap in a generation* (2008) basat en els determinants socials de la salut, o altres sobre l'accés universal a la salut, la importància de l'atenció primària de salut o l'adaptació dels sistemes sanitaris per a les necessitats de poblacions vulnerabilitzades com les persones que s'injecten drogues.

Per tancar aquesta secció, pensem per un moment les possibles conseqüències que està tenint i que pot arribar a tenir l'adopció a escala internacional i a cada país d'un dels quatre models de gestió en el desenvolupament i implementació d'una o diverses vacunes contra el SARS-CoV-2. Qui paga el desenvolupament de la vacuna? Qui pagarà els costos jurídics si hi ha efectes secundaris massius després d'haver-se saltat diverses fases? De qui serà la propietat intel·lectual? Qui pagarà la compra vacunes, els estats o els individus? Quines són les consideracions ètiques en seleccionar o "demanar" voluntaris per als assajos clínics? A qui es vacunarà primer? En quins criteris es basarà la prioritització? Es vacunarà a tothom o només a qui pugui pagar o estigui cobert per una mútua? Com s'està fent servir la vacuna com a eina electoral?

La COVID-19 i la salut des de l'òptica dels drets humans

Abans que la COVID-19 posés de manifest fenòmens com la vigilància digital, la limitació del dret de reunió, l'alteració descarada dels processos electorals com a Bolívia o els EUA, l'ús de la força per disgregar concentracions, les morts de persones que no han rebut un tractament adient a presons i centres de detenció de migrants, o les situacions d'indignitat personal viscudes per molts pacients i familiars a molts hospitals i residències geriàtriques arreu del món, el precedent

jurídic que marcava la pauta sobre la limitació de llibertats i excepcions a l'observació dels drets humans eren els anomenats Principis de Siracusa. Aquests es presentaren a la Comissió de Drets Humans de Nacions Unides el 24 d'agost de 1984 amb la intenció d'especificar aquelles disposicions relacionades amb la salut pública entre altres motius que podien suposar una limitació o fins i tot una derogació transitòria del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics en les situacions que “posen en risc la vida de la nació”. Entre els principis interpretatius relacionats amb clàusules de limitacions específiques trobem els de “prescrita per la llei” i “a una societat democràtica” (entesa com aquella en què es respecten els drets humans) i en cap cas les mesures han d'entorpir el funcionament democràtic de la societat, per la qual cosa haurà de vetllar l'Estat. Sempre s'hauran de respectar els preceptes de legalitat, necessitat, proporcionalitat, no discriminació, no arbitrarietat, i justificació de les restriccions.

De forma significativa, en la definició d'allò que pot representar un problema de salut pública que justifiqui la limitació dels drets humans s'estableix que s'hauran de tenir en compte les normes sanitàries internacionals de l'OMS. Encara que van més enllà en els detalls, val la pena reproduir íntegrament l'article 58 dels Principis de Siracusa: “Cap Estat, ni tan sols en situacions d'excepció que amenacin la vida de la nació, podrà suspendre les garanties contingudes en el Pacte pel que fa a el dret a la vida; a no ser sotmès a tortures, ni a penes o tractes cruels, inhumans o degradants; a no ser sotmès sense lliure consentiment a experiments mèdics o científics; a no ser sotmès a l'esclavitud o servitud no voluntària; el dret a no ser empresonat per no poder complir una obligació contractual; el dret a no ser condemnat a una pena més greu en virtut d'una legislació penal retroactiva; el dret a ser reconegut com una persona davant la llei; i el dret a la llibertat de pensament, de consciència i de religió. Aquests drets no admeten derogació en cap condició encara que s'afirmi que el seu propòsit sigui defensar la vida de la nació”.

El passat abril, les Nacions Unides van emetre un comunicat amb orientacions sobre les mesures d'emergència i la COVID-19 en què es recordava que fins i tot en una situació d'emergència pública les mesures entomades de forma extraordinària per a protegir la salut de la població s'han de basar en els principis de l'Estat de dret. N'hi destaquem alguns punts que posen de manifest l'estreta vinculació entre salut pública i democràcia, participació ciutadana, llibertat d'expressió, dret a la informació, i poder polític: “Les declaracions d'estat d'emergència amb motiu del brot de COVID-19 no s'haurien d'aprofitar com a pretext per atacar determinats individus o grups, entre d'altres a les minories. Les mesures que s'adoptin no han de basar-se en elements il·lícits, com ara la discriminació per motiu de raça, color, sexe, orientació sexual i identitat de gènere, discapacitat, idioma, religió, opinions polítiques o d'un altre tipus, origen nacional o social, propietat, naixement o qualsevol altra categoria”; “Tot estat d'emergència s'ha d'orientar a partir dels principis de drets humans, entre d'altres la transparència. Un estat d'emergència no s'ha d'utilitzar per a cap altre objectiu que la necessitat pública per a la qual es declara, en aquest cas per respondre a la pandèmia de la COVID-19. Una situació així no s'ha d'apro-

fitar per emmordassar a la dissidència. La transparència i el dret a la informació durant l'estat d'emergència exigeixen la protecció de la llibertat de premsa, ja que el periodisme té un paper essencial durant l'emergència"; i "La supervisió de l'exercici de les facultats d'emergència és fonamental per donar contingut a la democràcia i l'estat de dret. Les mesures d'emergència, entre d'altres la derogació o suspensió de determinats drets, han d'estar subjectes a un examen periòdic independent realitzat pel poder legislatiu".

Drets i llibertats han estat reivindicats per actors diversos amb sentits i intencions sovint oposades. Podríem dir que part del fracàs del model de gestió tècnic a alguns indrets ha estat el no seguiment de les recomanacions com portar mascareta o mantenir la distància social, en general partint d'actituds llibertàries individualistes. Es tracta d'un fenomen complex on hi juguen un paper la desinformació, la manipulació política, les reivindicacions legítimes (una manifestació mantenint la distància social i fent anar mascareta és possible), i molts altres factors. Amnistia Internacional ha denunciat, per exemple, un seguit de boles respecte als drets humans i la COVID-19, aclarint que no és cert que les limitacions de la mobilitat, si són aplicades proporcionalment i durant el temps necessari, siguin il·legals, o que tenim dret a no seguir les indicacions sanitàries, que totes les apps de rastreig violin el dret a la privacitat, que la mascareta atempti contra els drets humans o fins i tot recorda com el gènere ha suposat un determinat fonamental en l'exposició al virus dels professionals de la salut, que no és cert que les retallades en salut portades a terme durant la dècada anterior no hagin tingut cap efecte en la capacitat de resposta a la pandèmia o que les vacunes no serveixin de res o siguin una conjura per a enriquir encara més les farmacèutiques.

Un model veritablement salubrista, en ser més democràtic, hauria de permetre que la ciutadania fos més conscient dels seus drets i deures, i alhora que entengués que precisament com la salut és quelcom fonamentalment col·lectiu, no es pot fer amb ella el que cadascú vulgui en cada moment. A més, com a partir d'una mirada salubrista integrada, la salut es concep com un dret no limitat a l'assistència sanitària, i es defineix com quelcom més enllà de l'absència de malaltia (recordem, per cert, que el primer document que recull en l'època contemporània una definició tal fou la Constitució de l'OMS el 1948: "el gaudi del grau màxim de salut que es pugui assolir és un dels drets fonamentals de tot ésser humà"), pel qual és necessària una visió i participació política en la vida comuna. D'això se'n dirimeixen lleis que estiguin a la base d'un Estat de dret democràtic i que hauria de vetllar per la justícia social i per tant per evitar les desigualtats en salut.

De nou doncs es posa de manifest la necessitat d'una visió integradora de la salut per a entendre els seus determinants socials, polítics i culturals de la pandèmia de la COVID-19, entre els quals hi podem considerar les lleis i els drets. La democràcia i els drets humans estan a la base de la salut pública. També es ressalta una altra conclusió ja anticipada: perquè la resposta a la pandèmia sigui eficaç i alhora equitativa, s'han de tenir en compte aspectes que no poden ser purament tècnics, inclosa la necessària aplicació de les lleis que incorporen determinats aspectes imprescindibles de la dignitat humana i el dret a la vida.

XIV. Treball i llibertat en societats pluriactives: la renda bàsica davant de l'emergència estructural

David Casassas

Aquest text, escrit en el marc de el projecte PGC2018-094324-B-I00 (MCIU / AEI / FEDER, UE), és una reelaboració i ampliació de Casassas (2020). Traducció de l'original en castellà a càrrec de Marco Aparicio Wilhelmi

El gir neoliberal del capitalisme ha comportat la ruptura d'un consens social que consolidava certs nivells de seguretat socio-econòmica a través de la garantia de l'accés a l'ocupació. Si bé aquesta realitat està generant altes dosis de patiment social, constitueix també l'oportunitat de realimentar tota una cultura crítica envers les lògiques disciplinadores, obertament lliberticides, pròpies dels mercats de treball capitalistes. En aquest punt, la proposta de la renda bàsica, com la de qualsevol dispositiu de naturalesa universal i incondicional, apareix com la promesa d'un poder de negociació que permeti eixamplar la llibertat efectiva d'individus i grups i obrir les portes a l'extensió social de formes no dominadores de treball, remunerat i no remunerat, que es mostrin capaces de concretar, avui, la vella aspiració socialista de nodrir tot un "sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals". Aquest capítol explora aquesta possibilitat i se serveix d'eines procedents de la teoria social i política per tal d'avaluar les potencialitats i les limitacions de l'Ingrés Mínim Vital com a peça en el camí de l'adopció d'una renda bàsica plenament incondicional.

Sembla que salten les alarmes. Totes, o gairebé. El món del treball que vam conèixer durant l'“edat d'or” del capitalisme -encara que sabem que no fos or tot allò que lluia, si és que realment ho feia- està quedant esmicolat. Aquell vell consens social segons el qual el mercat de treball constituïa la garantia de l'obtenció d'ingressos -i de seguretat socioeconòmica a través de certes estructures de drets- està trencat, i no sembla que hi hagi voluntat política, per part de les elits, de fer-lo reviure.

Les dades són prou conegudes. Però no ens referim aquí a les dades post-COVID-19. Fem una ullada a la situació en què es trobava Espanya a principis de 2020, just abans de l'extensió de la pandèmia a escala mundial. Espanya era l'estat de tota l'OCDE amb més anys, entre 1978 i 2019, amb una taxa d'atur superior al 15%: d'aquests 41 anys, 28 havien vingut marcats per unes taxes d'atur superiors a aquest llinar -i en molts dels altres anys, inclòs 2019, l'atur va fregar aquests tants per cent. Tot això, és clar, sense comptar la població que havia deixat de ser població activa perquè s'havia resignat i havia llençat la tovallola. A més, ser un treballador o treballadora assalariada tampoc era ja garantia d'obtenir recursos suficients: sabem també que, en aquest país, el 15% de la gent treballadora és pobra. Per si no fos prou, sembla que els processos de robotització poden portar, a escala mundial, a la destrucció de milions de llocs de treball -els estudis estan lluny de ser concloents pel que fa a les xifres, però la tendència sembla inqüestionable¹²⁰.

A tot això s'hi hauria de sumar la precarització de les condicions de treball i de vida que el gir neoliberal del capitalisme, amb l'empenta de les reformes laborals, ha arrossegat. En efecte, és ben sabut també que el món del treball remunerat és un espai cada vegada més hostil, la qual cosa explica que, en moltes ocasions, hi hagi veritables des-incentius pel que fa a la pràctica d'aquest tipus de treball: podem arribar a afirmar, doncs, que el major des-incentiu a l'ocupació és el tipus d'ocupació disponible sota el capitalisme (contemporani)?

Finalment, convé afegir a aquesta pintura un emergent “problema feliç”: en les nostres societats es comença a entendre, cada vegada més, que cal definir el concepte de “treball” d'una manera molt més àmplia: “treball” no és només “treball remunerat” o “ocupació”. Pensem en les múltiples formes de treball no remunerat que abans no eren considerades “treball” -o que fins i tot eren silenciades- i de les que avui en destaca la seva centralitat en les nostres economies i a les nostres vides: “l'estudi, l'aprenentatge i la formació contínua; el treball de cura i assistència als menors i a la gent gran; l'activitat de voluntariat;

120. Això no és necessàriament una mala notícia, sinó que podria arribar a constituir tot el contrari: permetrà la robotització que ens desfem de les tasques més monòtones i alienants, com aquelles que havia d'acceptar, perquè estava mancat d'alternativa, el Chaplin de *Modern Times*? Tot això, òbviament, dependrà de les possibilitats d'una conducció democràtica i popular dels actuals processos de mecanització del treball. Serem capaços de decidir entre tots i totes què es mecanitza, com i per afavorir els interessos de quin grup o grups socials?

la participació associativa, sindical i política; el treball artístic i cultural, i d'altres fins i tot", afirmen, per exemple, Andrea Ciarini i Massimo Paci (2020). Tot això, sens dubte, és una bona notícia: cal que aquestes activitats es facin visibles i es valorin. Ara bé, tot això ens aboca també a una realitat inapel·lable: avui ja sabem que les nostres societats acullen una proporció altíssima de treball socialment valuós i que, a més, permet que ens inserim socialment en un sentit ple que no obté cap mena de remuneració -o una remuneració esporàdica i gairebé sempre irrisòria-.

Els mercats de treball i el “molí de Satanàs”

Què cal fer, doncs, davant de tot aquest panorama? Té sentit seguir atorgant al mercat de treball la centralitat que històricament ha adquirit com a institució garant de les nostres condicions materials d'existència? Té sentit que desvinculem la percepció d'ingressos i el gaudi de drets socials del nostre (possible) pas pel mercat de treball? Com hem de sostenir les nostres vides sota les actuals circumstàncies? I, en particular, quin paper poden jugar mesures incondicionals, com la renda bàsica -però no només-, davant d'aquesta cruïlla?

Però un moment. Abans de prosseguir, convé aclarir alguna cosa. El fet que s'assenyalin aquestes tensions i deficiències del mercat de treball com a institució garant de la nostra seguretat econòmica no ha de portar-nos a assumir que “alguna cosa” -una renda bàsica o el que sigui- que operi com a substitut -parcial, si es vol- del mercat de treball assalariat és una solució “contingent” a aquests problemes. En altres paraules: una defensa massa “pragmàtica” de les possibles alternatives al mercat de treball -una renda bàsica o el que sigui- ens podria conduir a assumir que, en absència dels problemes ressenyats -això és, sense robotització, amb plena ocupació, etc.-, el mercat de treball dista de ser problemàtic. I la veritat és que l'aproximació a la qüestió del treball que es proposa en aquestes línies, aproximació amb segell republicà, parteix del supòsit que, en el món en què vivim, els mercats laborals -i, dins d'ells, el treball assalariat- són problemàtics en termes polítics i normatius per definició, és a dir, al marge de totes aquestes realitats que hem vist que avui fan que la seva hostilitat i aspresa vagi en augment. Vegem-ho amb una mica de detall.

Aristòtil, que va parlar d’“esclavitud limitada”¹²¹ o “a temps parcial” i, vint-i-tres segles més tard, Karl Marx, qui va analitzar l’“esclavitud salarial” pròpia del capitalisme, no van dubtar ni un instant: en condicions de desposseïció, el treball assalariat és incompatible amb la llibertat, perquè les asimetries de poder que hi ha entre propietaris dels mitjans de producció i treballadors fan que els treballadors es vegin obligats a transferir o delegar als propietaris -prenguin

121. *Política*, 1260b.

la forma que prenguin- la potestat de determinar la relació de treball, el dret a decidir què es produeix, com, on, quan, a quin ritme, amb qui, per què, per a què, etc. Convé insistir en la qüestió de la desposseïció: el problema no és el treball assalariat en si; el problema és que aquest treball assalariat es converteixi en l'única opció per sobreviure per a la immensa majoria. Quan això és així, les classes baixes expropiades tendeixen a comportar-se, com deia Adam Smith (1981), amb el frenesí i l'extravagància propis dels desesperats, raó per la qual acaben signant "qualsevol cosa" per tal d'arribar a finals de mes. És clar, doncs, qui té i qui no té la paella pel mànec.

És per aquest motiu que Polanyi (2018) va descriure els processos de mercantilització tant de béns i serveis com de la força de treball -els processos, per tant, de proletarització, de salarització- com el resultat del funcionament d'un "molí de Satanàs" que, triturant recursos i espais que havien estat o podrien ser públic-comuns, acaba triturant unes vides que queden esmicolades, que queden convertides en simple munició per abastir els circuits productius, dins dels mercats capitalistes, controlats pels "pocs" -pels oligoi, per l'oligarquia- que han aconseguit apoderar-se de la propietat dels mitjans de producció. D'aquesta manera, tornem al mateix. Novament, el problema moral i polític no és "el mercat" en abstracte: primer, perquè "el mercat", en abstracte, mai ha existit -allò que hi ha són diferents configuracions històriques d'uns mercats, en plural, que emergeixen i es consoliden com a resultat d'opcions polítiques concretes-; i segon -assegura el pensador hongarès-, perquè és difícil concebre societats complexes que no allotgin certs graus d'activitat comercial (Baum, 1996).

Però allò que sí que és moralment i políticament problemàtic -ben mirat: obertament lliberticida i, per tant, civilitatòriament catastròfic- és el que podríem anomenar "la inevitabilitat estructural de mercat" -començant pels mercats de treball-, que es dona a conseqüència de la "gran desposseïció". En efecte, mancats d'uns recursos materials i immaterials que ens garanteixin una existència social digna i autònoma, ens veiem compel·lits a dirigir les nostres vides als mercats de treball a la recerca (desesperada) d'un contracte de treball que percebem com una veritable taula de salvació, per molts claus i estelles que aquesta contingui. Així mateix, mancats de recursos públic-comuns, hem de recórrer sense demora als mercats de béns i serveis per fer-nos amb els productes essencials per a una vida humana -des d'un plat de sopa a un jersei, passant per un telèfon o un ventilador per suportar millor els estius-, uns productes essencials dels quals, en cas d'haver comptat amb recursos comuns, potser hauríem pogut autoabastir-nos nosaltres mateixos, individual i/o col·lectivament.

En resum -ens diu Polanyi-, sota el capitalisme no tenim la capacitat de decidir si volem o no coordinar-nos a través dels mercats, començant pel de treball, i, en cas que optem pels mercats, tampoc tenim la potestat d'anar co-determinant la naturalesa d'aquests entorns i intercanvis comercials. I, com es deriva de l'anàlisi del triangle mitjançant el qual Albert O. Hirschman (1977) vincula la "sortida", la "veu" i la "lleialtat", quan no podem (amençar amb la possibilitat

de) “sortir” d’una relació social -una relació de treball, un matrimoni, etc.-, quan ens hi trobem capturats, difícilment podem fer sentir la nostra “veu” -és a dir, difícilment podem expressar els nostres desitjos i interessos- i, menys encara, aconseguir que aquesta veu sigui realment tinguda en compte en el moment en què s’estipulen els termes i condicions de la relació en qüestió. Doncs bé, la desposseïció capitalista, la “de sempre” i la que avui presenciem també dia rere dia, ens converteix en actors socials sense capacitat d’abandonar relacions socials que no hem triat, raó per la qual ens veiem obligats a combregar amb rodes de molí i acceptar un statu quo que, en tantes ocasions, mai no haguéssim triat d’haver comptat amb l’opció de no fer-ho.

Sentit i potencialitats de la incondicionalitat (i el paper de la renda bàsica)

Per això la incondicionalitat importa. La implicació més poderosa de la incondicionalitat de la política pública -sense anar més lluny, de les polítiques de rendes: d’aquí la renda bàsica- és l’increment de la llibertat derivat de l’enfortiment del poder de negociació d’individus i grups. Tenir l’existència material garantida ex-ante, incondicionalment -en suma: com un dret- ens permet oposar-nos a formes de treball i de vida que no ens satisfan, que poc o gens tenen a veure amb allò que som o volem ser. Tenir l’existència material incondicionalment garantida ens permet alçar la nostra veu i assolir participar de manera efectiva en els processos de presa de decisions relatius a tota mena de contractes i relacions socials que puguem anar instituint. En altres termes, tenir l’existència material incondicionalment garantida ens habilita per (poder) dir que no volem viure com es pretén que visquem, tot això per (poder) dir que sí que volem viure d’altres maneres, d’acord amb altres criteris, potser amb altres persones, potser orientats a arranjaments productius i reproductius que il·luminin mons diferents, més nostres. Ras i curt: quan tenim un conjunt de recursos que garanteixen la nostra existència material, adquirim quotes de poder de negociació superiors, ja que comptem amb més força per aguantar polsos al llarg del temps i major capacitat d’emprendre riscos i explorar opcions alternatives.

En definitiva, molts dels que defensem la renda bàsica des de posicions emancipadores -o, si es prefereix, democratitzadores- participem de la idea que una vida que valgui la pena ser viscuda és una vida pluriactiva¹²² que permeti molts tipus d’activitats -de formació, de la cura pròpia i de la dels que ens envolten, de treball remunerat, d’oci, de participació cívica-política-, i que una gestió autònoma i alliberadora de tota aquesta diversitat d’activitats, moltes de les quals impliquen una interrupció de la nostra relació amb els mercats de

122. En aquest punt, la reflexió d’André Gorz (1981, 1998) resulta de referència obligada.

treball, requereix una base material incondicionalment garantida que ens faci immunes a qualsevol forma de xantatge o coacció i que ens empoderi per proposar -i, si cal, forçar- uns repartiments dels treballs que respectin els desitjos i aspiracions individuals i col·lectives de tots i totes.

El gruix de les tradicions emancipadores que han arribat al món modern maldant per contradir la dinàmica desposseïdora del capitalisme ha coincidit a assenyalar la importància del vincle existent entre seguretat socioeconòmica, poder de negociació i llibertat per assolir una conformació veritablement col·lectiva i democràtica de les diferents esferes del món en què vivim. Així, no en tenim prou amb l'assistència ex-post als que surten perdent d'una interacció ineluctable amb un status quo també ineluctable -amb COVID-19 o sense aquesta pandèmia-; es necessiten estructures de drets que blindin ex-ante aquells recursos que, garantint la nostra existència material bàsica, puguin actuar com mecanismes per a la posada en funcionament de vides realment nostres. D'aquí la renda bàsica.

La renda bàsica i les bases materials de la cooperació social

Per tot això, la renda bàsica, juntament amb molts altres dispositius públic-comuns concebuts també d'acord amb la lògica de la incondicionalitat -sanitat, educació, habitatge, cures, energia, transport, aigua, cultura, etc.-, constitueix un mecanisme no només per combatre la pobresa i l'exclusió, sinó també per eixamplar l'abast social de la llibertat efectiva. En altres termes, la renda bàsica ha de contribuir a consolidar aquesta "reciprocitat en la llibertat" a la qual la tradició republicana s'ha referit sempre quan ha pensat els fonaments polítics de la igualtat. Només en la mesura que tots els que participem en el joc social comptem amb unes dotacions inicials que ens habilitin per començar a caminar; només en la mesura que tots i totes gaudim d'un matalàs on caure vius i vives, podrem assentar les bases d'una cooperació social digna d'aquest nom.

Com és sabut, la proposta de la renda bàsica ha estat objecte sovint d'una objecció, procedent també de certes posicions d'esquerres, segons la qual la garantia de recursos "a canvi de res" trencaria la infraestructura moral de la vida en comú. Es tracta d'una objecció -a vegades, d'un interrogant que es deixa intencionadament obert- que suggereix la idea que la presència de drets incondicionals exigeix o podria exigir la consideració de deures també incondicionals¹²³. No podem reclamar un "dret a l'existència" sense, al mateix temps, prendre consciència de la necessitat de tenir cura de la interdependència que ens acull. I no hi ha dubte que això és així! Ara bé, convé evitar posar

123. Vegi's, per exemple, Rendueles (2019).

l'arada davant dels bous: realment vivim avui, ja, en el si d'una "interdependència que ens acull"? O les grans majories socials es troben sotmeses a un tipus d'interdependència (capitalista) que les desposseeix d'eines per a una vida autònoma? En termes molt més concrets: quin tipus de reciprocitat es pot exigir a un treballador o treballadora destruïda pel ribot de la precarietat i reduïda a la categoria de "suplicant" (Standing, 2013) de bocins d'ocupació, de "suplicant" de miques de subsidi, de "suplicant" d'una vida feta engrunes? En aquesta direcció, la renda bàsica, de la mateixa manera que qualsevol dispositiu de política pública de naturalesa incondicional, permet anar reinterpretant i reconstruint aquests conjunts de recursos públic-comuns dels que històricament el capitalisme ha anat desposseint a les classes populars, cosa que ha de permetre que tots i totes, sense excepcions, ens sentim, ara sí, cridats a co-instituir una interdependència que sentim que també és obra nostra i que, per això, considerem veritablement digna de tenir-ne cura.

Evidentment -obrim aquí un breu però important parèntesi-, això no vol dir que, en el camí de la lluita per aquestes "condicions-materials-de-la-llibertat-incondicionalment-garantides" -en el camí de la lluita per una renda bàsica, sense anar més lluny-, no es lluiti o s'intenti lluitar simultàniament per convertir la possible resistència a la desposseïció capitalista, resistència tantes vegades enrevessadament difícil i articulada tan sovint en condicions de profunda precarietat material, en la llavor de tota una cultura de la cooperació social que sigui veritable avantsala de formes de socialitat obertament democràtiques i, per això, postcapitalistes. I, dit sigui de passada, no es tracta només d'observar "simultaneïtats": convé també aprofitar totes les sinèrgies i retroalimentacions que pugui generar la coexistència de tots dos fronts de lluita, el de la resistència "aquí i ara" -per aturar un desnonament, per exemple- i el que aspira a la (re) conquesta d'espais i recursos públic-comuns universalment i incondicionalment guanyats -per exemple, la renda bàsica-.

Sigui com sigui, Marx ho va deixar dit de manera diàfana: podrem (tendir a) aportar "segons les nostres capacitats" en la mesura que (tendim també a) obtenir "d'acord amb les nostres necessitats". Les dues realitats van unides. Doncs bé, instruments com la renda bàsica es converteixen en palanques d'activació de processos negociadors que ens alliberin de xantatges i ens ofereixin aquells recursos, arranjaments institucionals i conjunts de pràctiques socials que necessitem per posar en marxa projectes de vida, individuals i/o col·lectius, autònomament concebuts i desplecats. Només a partir d'aquí adquireix sentit una idea de reciprocitat i de cooperació social en clau emancipadora.

Cap al "sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals"

Quin tipus d'esferes (re)productives poden emergir com a resultat de la posada en funcionament de projectes polítics d'aquesta índole? Aquesta pregunta no admet respostes úniques i unívokes, però sí que anima a una reflexió sobre la

lluita política per formes i entorns de treball veritablement escollits. En relació amb els mercats de treball, dues són les potencialitats que podem atribuir a recursos incondicionals com la renda bàsica. En primer lloc, aquest tipus de recursos incondicionals han de permetre que ens alliberem de la feina assalariada, tenint en compte el caràcter lliberticida que aquesta adquireix en condicions de desposseïció. En efecte, la renda bàsica no obliga a desmercantilitzar la força de treball -tampoc el dret al divorci obliga a fer que ens divorciem-, però sí que la facilita en cas que les condicions que trobem en els mercats de treball resultin insatisfactòries -o, senzillament, en cas que hàgim optat, per les raons que sigui, potser ètico-polítiques, per situar la nostra força de treball fora de l'esfera mercantil-. És per aquest motiu que el sociòleg marxista Erik Olin Wright (2006) presenta la renda bàsica com “un projecte socialista” capaç d'oferir una porta de sortida dels mercats de treball que, alhora, actuï com a palanca d'activació de projectes i entorns productius vinculats a les lògiques del cooperativisme.

Però no es tracta només d'“alliberar-nos del treball assalariada”: recursos incondicionals com la renda bàsica es mostren capaços, en segon lloc, d'“alliberar el treball assalariat propi del capitalisme” -analitzo aquesta qüestió de la mà d'un Bruno Trentin (2013) perplex davant la incapacitat de l'esquerra política i sindical de concebre, en el sentit més ampli, la llibertat en el treball¹²⁴. Com es deia abans, el treball assalariat és lluny de constituir una relació social inherentment problemàtica. Treballar en unitats productives la titularitat jurídica de les quals estigui en mans d'altres només es converteix en un problema -en moltes ocasions, majúscul- quan la desposseïció ens deixa sense recursos per co-determinar la naturalesa d'aquestes unitats productives i centres de treball. En canvi, el poder de negociació derivat de l'accés incondicional a recursos de molts tipus -entre ells, cert nivell d'ingressos- pot permetre'ns “rescatar” el contracte de treball de les urpes d'un capitalisme poc disposat a que aquest “contracte” sigui realment un “tracte” “co”-instituit per parts que tinguin el mateix dret a veu i a vot. La renda bàsica, doncs, es converteix així en una eina capaç de (ajudar a) democratitzar el conjunt de les relacions de treball, tant les que es donen dins del mercat laboral com les que es desenvolupen en altres esferes de la vida econòmica.

No n'hi ha prou, doncs, encara que per res sobra -tot el contrari!-, amb suavitzar parcialment -a través de la lluita sindical i de la legislació laboral, per exemple- el despotisme inherent al treball assalariat propi del món capitalista. No n'hi ha prou amb això, de la mateixa manera que no va ser suficient, encara que per res va sobrar -tot el contrari!-, la prohibició del càstig físic dels esclaus -aquesta prohibició va prendre el nom d'akolasia- que va introduir l'atenenc partit dels pobres que, de la mà d'Efialtes, Pèrcles i Aspàsia, va dur a terme

124. Agraieixo a Javier Tébar el fet d'haver-me posat sobre la pista d'aquesta interessant reflexió.

la gran revolució democràtica de l'any 461 a.n.e. Si, com asseguren Aristòtil, Smith i Marx, el treball assalariat en condicions de desposseïció no és altra cosa que una forma d'"esclavitud a temps parcial", l'única opció moralment sostenible és l'obert abolicionisme -en aquest cas, del treball assalariat en condicions de desposseïció-, per a la qual cosa es necessiten portes materialment i simbòlicament obertes cap a vides alternatives -sense aquestes portes, l'abolicionisme no és altra cosa que una divisa proclamada en el buit i, per això, un exercici de sarcasme-. Pot la renda bàsica ajudar-nos a anar travessant els llindars d'aquestes portes?

En darrer terme, al que s'apunta aquí és a la vella i encara urgent necessitat que la població treballadora es des-proletaritzï -recordem que és "proletària" aquella persona que compta només amb la seva força de treball, i amb la de la seva prole, per guanyar-se la vida-, per tal que aquesta població treballadora, incondicionalment equipada ara amb recursos de moltes menes -sense anar més lluny, una renda bàsica-, pugui imaginar i posar en circulació les moltes i diverses formes de treball lliure, de treball "lliurement associat", per dir-ho amb Marx, que pugui considerar necessàries i/o desitjables. Per aquest motiu, ens correspon avui la tasca de reinterpretar i actualitzar el vell projecte socialista -és a dir, republicà-democràtic- de generar, viure i treballar en entorns que permetin la posada en marxa d'allò que Marx va denominar "el benèfic sistema republicà de l'associació de productors lliures i iguals"¹²⁵, prengui això la forma concreta que pugui arribar a prendre. En aquest punt, la renda bàsica té molt per oferir.

No es tracta, doncs, de "renunciar al treball", que sabem que, en els casos en què realitza, realitza -i de quina manera!-, de la mateixa manera que les dones que participen en el moviment feminista no aspiren a deixar de ser dones -potser aspiren a qüestionar certes construccions simbòliques de la feminitat, això sí- ni la població afro-descendent que va nodrir i nodreix el moviment pels seus drets civils mai ha pretès deixar de ser afro-descendent; del que es tracta és que, de la mateixa manera que les dones feministes sí que aspiren a deixar de ser dones explotades pel fet d'haver nascut dones i la població afro-descendent en lluita sí que pretén deixar de ser població oprimida pel fet d'haver nascut afro-descendent, la població treballadora es rebel·li davant de la perspectiva de seguir constituint grups colossals de gent sotmesa pel fet d'haver nascut desposseïda -és a dir, col·lectivitats enormes de gent proletaritzada- i es disposi a conquerir les múltiples formes¹²⁶ que pot arribar a adquirir el treball lliure. Tot això, fonamentalment, perquè sabem que una vida humana es

125. Així s'expressava el propi Marx al Congrés de l'Associació Internacional del Treball (AIT) celebrat a Ginebra el 1866. Citat per Domènech (2004: 125).

126. Múltiples, sí: la vella màxima, associada a Guy Aznar (1994), del "treballar menys [remunerament, convé afegir] per treballar tots" -i "corresponsabilitzar-nos tots en les tasques reproductives, normalment no remunerades", convindria afegir també- manté avui tota la seva vigència.

desplega plenament en la mesura que acull afectes, d'una banda, i, de l'altra, treball; però uns afectes i un treball -uns treballs, en plural- que s'estimen amb sentit i que, per això, siguin veritablement consentits. La garantia incondicional de recursos públic-comuns -novament: una renda bàsica, però també tot el paquet de recursos en espècie que l'ha d'acompanyar- juga en aquest sentit un paper fonamental¹²⁷. Serem capaços d'aquesta gosadia?

(In)condicionalitat i polítiques de rendes a Espanya: quines respostes davant de la “gran emergència”?

Situats en aquest punt, convé preguntar-se quina resposta han estat capaces d'oferir les institucions polítiques espanyoles davant l'evidència que la irrupció de la COVID-19 ha comportat un important aprofundiment de les emergències superposades que sacsegen el món contemporani. Es mostren capaces les mesures adoptades de fer cara, aquí i ara, a l'emergència lligada a la situació de pandèmia? Es mostren capaces d'afrontar, ara i en l'avenir, l'emergència “de fons”, tan vella i alhora objecte d'expressions tan noves, pròpia d'un sistema socioeconòmic que, pivotant sobre la desposseïció i la precarietat, erosiona la possibilitat de generalitzar vides viscudes en condicions de llibertat efectiva?

En el context espanyol, i pel que fa a les polítiques de rendes, sobresurt la introducció de l'Ingrés Mínim Vital (IMV), que constitueix un programa de rendes mínimes d'àmbit estatal que, en principi, s'ha de vincular als programes de rendes mínimes d'escala autonòmica preexistents. Val a dir que l'IMV neix amb “ombres”, ja que arrossega tots els problemes i limitacions propis de la condicionalitat, que ja coneixem -trampa de la pobresa, estigmatització social de les persones perceptores, elevats costos administratius i de gestió lligats a la comprovació, precisament, de les condicions de les persones beneficiàries, etc.-, però convé afegir a continuació que també aporta certs elements de “llum”: en primer lloc, es tracta d'un dret subjectiu, cosa que garanteix certa protecció institucional davant d'una potencial derogació d'aquest programa de transferència de rendes -en la seva forma actual o, potser, transformat en un dispositiu de condicionalitats més relaxades- per part de possibles governs conservadors; i, en segon lloc, l'IMV permet certa compatibilitat entre la prestació i les fonts salarials d'ingressos, cosa que, sempre i que la naturalesa d'aquesta compatibilitat no sigui massa estricta, podria reduir els efectes de la trampa de la pobresa, ja citada.

Això no obstant, convé prendre consciència de les “ombres” que l'IMV comporta -almenys en la seva forma actual-, de certes insuficiències que el converteixen en una eina d'escassa capacitat per capgirar la situació de precarietat -i la manca de llibertat associada a ella- que pateixen les grans majories socials.

127. Per una exploració més minuciosa de les qüestions plantejades en aquest epígraf, vegi's Casassas (2018).

D'entrada, analitzem les limitacions de tipus "tècnic-quantitatiu" que podem associar a l'IMV.

En primer lloc, l'IMV té un nivell de cobertura molt reduït: tal com ho expres-sen les autoritats responsables de la seva instauració, es tracta d'una mesura destinada només a 2,2 milions de persones, és a dir, al 25% de la població pobra, o, dit altrament, només a la meitat de la població que es troba en una situació de pobresa severa -i convé assenyalar aquí que s'estan manejant da-des pròpies de l'Espanya anterior a l'arribada de la COVID-19-.

En segon lloc, la quantia de la prestació es situa clarament per sota del llin-dar de la pobresa -estem parlant de quantitats mensuals situades entre els 461 euros per persona i fins a 1.105 euros per a famílies amb diversos membres-, i sabem que trobar-se per sota del llin-dar de la pobresa, per sota del punt en què podem satisfer les necessitats bàsiques de la vida, no només equival a pri-vació, sinó també a erosió de la llibertat efectiva a conseqüència de l'absència de poder de negociació.

En tercer lloc, la compatibilitat entre IMV i ingressos salarials està prevista només per a persones amb ingressos salarials irrisoris i, a més, tot sembla apuntar que la lògica punitiva pròpia de les polítiques de transferències de ren-des de caràcter neoliberal es mantindrà present: si no es compta amb un lloc de treball, s'haurà d'estar inscrit com a sol·licitant d'una feina, i si no s'accepta allò que pugui sorgir, es podria perdre el dret a accedir a la prestació -la cen-tralitat del mercat de treball com a institució rectora de la vida social, doncs, quedaria fins i tot reforçada-.

En quart lloc, s'observen ja problemes de tipus administratiu en l'accés a la prestació que poden generar importants quantitats de "falsos negatius" -per-sones que, tot i ser teòricament mereixedores del subsidi, en queden exclo-sos- i de "non take-up", és a dir, de persones que podrien sol·licitar l'ajut i que, per diverses raons -entre elles, l'intent d'evitar l'estigma social-, ni el sol·liciten -convé afegir també en aquest punt que factors com l'edat, les dificultats en l'ús d'eines informàtiques o les formes de convivència estan deixant un impor-tant nombre de persones fora del programa-.

En cinquè i darrer lloc, genera sorpresa observar que es prenen les restric-cions pressupostàries existents -l'IMV ha comptat només amb una dotació de 3.000 milions d'euros- com un fet consumat que convé, fins i tot, celebrar -l'absència d'autocrítica explícita envers la modèstia de la dotació pressupo-tària prevista resulta admirable-, fins el punt que, recorrent al sarcasme, es podria dir que sembla que presenciem l'aparició d'una nova forma de mesurar la pobresa: només són "pobres" aquelles persones que, vistos els recursos disponibles, poden ser assistides per part dels poders públics -convé insistir que l'IMV deixa fora del programa el 75% de la població considerada "pobra" abans de l'arribada de la COVID-19!-.

Per acabar-ho d'adobar, convé assenyalar una "ombra", una insuficiència "discursiva", "de framing", que amaga una gran deficiència "de concepció": els responsables polítics de l'IMV han insistit constantment en la idea que el programa va dirigit "a qui més ho necessita". Sense negar que hi ha situacions

d'emergència social que exigeixen respostes especialment urgents, resulta alarmant observar fins a quin punt forces polítiques dites "progressistes" assumeixen lògiques obertament "assistencialistes": en lloc d'empoderar-ante, sense condicions, el conjunt de la població, cosa que permetria la generalització de vides conduïdes amb majors nivells de llibertat i menors probabilitats de caure en la pobresa i la marginalitat, s'opta per donar per bo l'estatu quo en què vivim -començant pels mercats de treball propis del capitalisme neoliberal- i oferir, sempre ex-post, certa ajuda a aquelles persones que en surtin especialment damnificades. Dit metafòricament, la idea que els poders públics han de treballar "per a qui més ho necessita" -sempre dins del perímetre d'una vida social el funcionament de la qual no es qüestiona- equival a dir que, en lloc de treballar per evitar el gran naufragi social i civilitzatori en què les grans majories es troben, s'opta per fer el recompte de les víctimes i per oferir un salvavides a qui mostri més dificultats per mantenir-se sobre l'aigua a curt termini. La pobresa d'aquest tipus de polítiques "per a pobres" sembla, doncs, evident. A més, aquests plantejaments ens porten a témer l'obertura d'importants avinudes per a la concepció neoliberal de la política pública, ja que si del que es tracta és de fer política pública només "per a aquells que més ho necessiten", com es podrà qüestionar l'orientació anti-universalista d'aquells que volen una sanitat, una educació, unes polítiques d'habitatge, etc., precisament, no per a tothom, sinó "per a aquells que més ho necessiten"?

Per tots aquests motius, no són pocs els actors socials i polítics -també els analistes procedents de l'àmbit acadèmic- que proposen, aquí i a escala global, i més encara en un món sacsejat per la pandèmia de la COVID-19, l'adopció de polítiques de naturalesa universal i incondicional com la renda bàsica. En primer lloc, per raons "estàtiques": una prestació universal, incondicional i fixada al nivell, com a mínim, del llindar de la pobresa posaria fi a les fonts econòmiques, precisament, de la pobresa i l'exclusió social, així com al risc, tan estès a les nostres societats, de caure i passar a engrossir aquestes bosses de precarietat i desposseïció -a més, una renda bàsica ho faria sense generar els problemes de trampa de la pobresa, d'estigmatització social i d'engegament dels costos administratius que, com s'ha assenyalat, caracteritzen els subsidis condicionats-. En segon lloc, ens assisteixen raons "dinàmiques" per defensar la introducció de mesures universals i incondicionals com la renda bàsica: tan important com "treure" la població de la pobresa i la precarietat -o del risc de caure-hi- és oferir eines perquè aquesta població pugui posar en circulació i reproduir formes d'organitzar la vida social i econòmica respectuosa amb els desitjos i aspiracions d'individus i grups, unes formes d'organitzar la vida social i econòmica, potser, compatibles amb els objectius de la democratització de les relacions (re)productives i de la transició eco-social¹²⁸.

128. Per aprofundir en la distinció entre justificacions "estàtiques" i justificacions "dinàmiques" de la renda bàsica, vegeu's Wright (2016).

Té sentit, per tant, situar l'IMV aprovat el 2020 pel govern de coalició entre el Partido Socialista Obrero Español i Unidas Podemos com un pas en la direcció de la introducció d'una renda bàsica plenament universal, incondicional i de quantitat suficient? Aquest interrogant no és de resposta fàcil, doncs la dinàmica sociopolítica que porta a la consolidació de conjuntures institucionals de ruptura està sotmesa a tensions i vaivens difícils de preveure. Per una banda, certs analistes suggereixen que l'IMV pot obrir les portes a la implantació futura d'una renda bàsica d'abast estatal perquè el seu disseny no exclou que es vagin relaxant gradualment les condicionalitats que avui l'acompanyen, fins al punt que es vagi transformant en un dispositiu plenament universal i incondicional. Per altra banda, però, no són poques les veus que alerten del perill de consolidació cultural i administrativa de les lògiques "condicionalistes", fins i tot disciplinadores, que acompanyen l'IMV en la seva forma actual: si passa a ser "de sentit comú" que només cal protegir "a qui més ho necessita" -i sempre i que "qui més ho necessita" pugui acreditar que realment "ho necessita" a través d'interminables i invasius procediments burocràtics-, es podria estar cavant la tomba d'una proposta, la de la renda bàsica, que té més de "pla de rescat ciutadà" -de naturalesa i abast universals, òbviament- que de "pla de xoc" destinat a assistir ex-post els grups socials més vulnerables.

Sigui com sigui, es troba a faltar una major inclinació a explorar les "tensions creatives" entre política institucional i reivindicacions de base a les que es refereix Álvaro García Linera (2012) per analitzar la difícil i alhora fructífera relació entre certes experiències de govern de caràcter progressista i aquells moviments socials, populars i comunitaris que les hagin pogut propiciar. Òbviament, l'arribada al govern del Movimiento al Socialismo d'Evo Morales té molt poc a veure amb la formació de l'actual govern de coalició que ocupa el Palacio de la Moncloa; però si del que es tracta és, realment, de preparar el camí per una futura transició cap a la renda bàsica, seria convenient, en primer lloc, que aquesta aspiració de llarg abast fos explícita, i, en segon lloc, que no es veiés la crítica de l'IMV per part de certs espais i actors com una amenaça, sinó com l'oportunitat d'anar consolidant un consens que arribi a fer d'aquest dispositiu una eina cada vegada més eficaç per la millora de les condicions de vida del conjunt de la població. Ben mirat, per moltes limitacions de tipus tècnic i polític que arrossegui, la implantació de l'IMV podria convertir-se en el catalitzador de tot un debat societatari que pugui arribar a convertir, en un veritable "moment gramscian" de generació de noves hegemònies culturals, "quelcom proper a la renda bàsica" en un artefacte "de sentit comú", i més encara quan la proposta de la renda bàsica forma part de l'ADN de forces polítiques que formen part de l'actual govern i, sobretot, es troba al nucli, precisament, del sentit comú de molts partits i moviments socials d'esquerres d'aquest país.

Bibliografia:

- Aznar, G. (1994). *Trabajar menos para trabajar todos*. Madrid: HOAC.
- Baum, G. (1996). *Karl Polanyi on Ethics and Economics*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Casassas, D. (2020). "Libertad incondicional y trabajo libre en sociedades pluriactives: ¿qué papel para la renta básica?" *Pasos a la izquierda*. 18.
- Casassas, D. (2018). *Libertad incondicional. La renta básica en la revolución democrática*. Barcelona: Paidós.
- Ciarini, A. i Paci, M. (2020). "Renta de participación y sociedad pluriactiva: ¿hacia un nuevo régimen de welfare?" *Pasos a la izquierda*. 18.
- Domènech, A. (2004). *El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista*. Barcelona: Crítica.
- García Linera, Á. (2012). *Las tensiones creativas de la revolución. La quinta fase del proceso de cambio en Bolivia*. Buenos Aires: Ediciones Luxemburg.
- Gorz, A. (1998). *Miserias del presente, riqueza de lo posible*. Barcelona: Paidós.
- Gorz, A. (1981). *Adiós al proletariado (Más allá del socialismo)*. Barcelona: El Viejo Topo.
- Hirschman, A.O. (1977). *Salida, voz y lealtad: Respuestas al deterioro de empresas, organizaciones y estados*. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- Polanyi, K. (2018) [1944]. *La gran transformación. Los orígenes políticos y económicos de nuestro tiempo*. México D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- Rendueles, C. (2019). "A favor en contra de la renta básica". *Minerva. Publicación semestral del Círculo de Bellas Artes*. IV época, 32, pp. 21-23.
- Smith, A. (1981) [1776]. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (ed. R. Campbell i A.S. Skinner, 2 Vols.). Indianapolis: LibertyFund.
- Standing, G. (2013). *El precariado. Una nueva clase social*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Trentin, B. (2013). *La ciudad del trabajo. Izquierda y crisis del fordismo*. Madrid: Fundación 1º de Mayo.
- Wright, E.O. (2016). "Sociología y epistemología de las utopías reales: una conversación con Erik Olin Wright". *SinPermiso*. 15, pp. 193-210.
- Wright, E.O. (2006). "La renta básica como proyecto socialista". *SinPermiso*. 1, pp. 145-152.

XV. Respostes comunes front el col·lapse

Marco Aparicio Wilhelmi
Observatori DESC

Davant de les darreres crisis socials encadenades, i juntament amb l'horitzó-realitat de col·lapse climàtic, la nostàlgia de l'Estat social o les propostes merament defensives resulten insuficients, si no directament il·lusòries. L'aposta per "blindar" jurídicament els drets socials es mostra incapaç d'avançar si no reconeix que la causa no és la fragilitat dels drets sinó dels subjectes, de les estructures col·lectives de participació, de decisió. En aquest context, i enfront del dispositiu delegatori i individualitzador que implica el discurs dominant dels drets, el debat i les pràctiques del Comú apareixen com una proposta de transformació que cal situar en el centre del conflicte. El Comú entès com a pràctica instituent de formes d'organització social capaces de donar respostes en comú a necessitats i fragilitats col·lectives enfront del duopoli, falsament dicotòmic, de l'Estat (nació) i el Mercat (capitalista).

La crisi com a esgotament del marc de comprensió i de resposta

La crisi que la pandèmia i la seva gestió han fet visible, en bona part implica una continuïtat de la crisi anterior. En primer lloc, perquè l'actual allarga els efectes de l'anterior; en segon terme, perquè ambdues impliquen un trencament respecte d'altres situacions d'emergència. Aquest trencament no es refereix a la manera en què els grans poders privats actuen, ja que ho fan sempre de la mateixa forma (intensificant la desposseïció de béns i recursos comuns), sinó en la manera en què la consciència col·lectiva entén que la crisi no pot anunciar-se ja més com a accident, com a interrupció momentània.

Tal percepció compartida constitueix una cesura cultural, perquè per primera vegada apareix, també en el centre dels països més enriquits, una certesa respecte de la fi de la promesa de la modernitat, especialment pel que fa a l'ideal de progrés. En tal context, la nostàlgia de l'Estat social o les propostes merament defensives resulten insuficients, si no directament il·lusòries –il·lusió de la recuperació d'unes condicions de possibilitat ja caduques.

Tanmateix, les veus de la política de partits, i la gran majoria de les reflexions d'una acadèmia segmentada, sotmesa als índexs d'impacte i a les acreditacions d'excel·lència competitiva, no han sabut, o més aviat no han volgut, abandonar les seves coordenades tradicionals: Estat (nació), mercat (capitalista) i drets (individuals). La distinció entre les dimensions del que és públic i del que és privat, la cerca d'una virtuosa interrelació entre elles i la necessitat de trobar equilibris a través d'ajustos institucionals. Des d'aquestes coordenades, i referint-nos al terreny de la reflexió polític-constitucional, fins i tot les veus crítiques aposten per la defensa o recuperació del discurs dels drets, inclosos els drets socials, sense incorporar majors matisos o condicionants del moment actual, de l'abast del repte que imposa el col·lapse climàtic i la profunditat de la desigualtat humana.

La reflexió constitucional, és a dir, la proposta d'organitzar el poder a través de la seva limitació i la seva fonamentació democràtica, ha mirat d'anar més enllà de l'Estat però de moment en un pla més aviat teòric. El principal exponent és el filòsof del Dret Luigi Ferrajoli, per a qui "són cada vegada més els poders econòmics i financers globals els qui imposen als governs, en defensa dels seus interessos i en absència d'una esfera pública a la seva altura, regles i polítiques antisocials legitimades per les lleis del mercat" (Ferrajoli, 2018:19, traducció pròpia). Per aquesta raó, i enfront dels "poders salvatges", l'autor italià proposa un constitucionalisme amb quatre dimensions: 1) garantia de tots els drets (constitucionalisme social); 2) enfront de tots els poders (constitucionalisme de dret privat); 3) garantia de drets i béns comuns (constitucionalisme dels béns fonamentals); 4) que abasti tots els nivells (constitucionalisme global) (ibid.).

Més recentment, en un text encara inèdit, Ferrajoli ha estructurat la seva proposta d'una "Constitució de la Terra", com a resposta a la "contradicció

irresolta, present de manera explícita en la Carta de l'ONU, entre el constitucionalisme dels drets universals i la defensa de les sobiraniaes estatals, entre el principi de pau i l'absència d'un monopoli de la força en mans de l'ONU, entre l'universalisme dels drets fonamentals i la ciutadania. Per tant, és un salt qualitatiu del constitucionalisme, salt avui imposat per les amenaces mortals al futur de la Terra i de la humanitat. I assenyala que "l'alternativa és avui radical: o es desenvolupa un procés constituent de caràcter supranacional, primer europeu i després mundial, és a dir, la construcció d'una esfera pública planetària capaç d'establir límits a la sobirania salvatge dels mercats i dels estats més poderosos, per a garantir els drets i els béns vitals de tots, o no sols estaran en perill les nostres democràcies, sinó també la pau i l'habitabilitat del planeta".

Són contundents les raons que fonamenten una proposta com l'esmentada. Malgrat que la crisi actual està subratllant la necessitat de propostes de re-localització política, entenem que no seria bo abandonar un horitzó d'entesa -i regulació- global, especialment per la dimensió del repte enfront del nou 'règim climàtic'¹²⁹. S'hauria d'avançar per tant en les propostes assenyalades, però aquestes no basten -o són inviàbles- per si soles. Si bé és cert que apostar només per mesures de rehabilitació constitucional estatal -enteses com a marc de recuperació de la possibilitat mateixa de prendre decisions, de fer política- seria del tot insuficient, l'impuls d'un procés constituent global (primer europeu i després global, assenyala l'autor) sembla encara lluny de les condicions existents i, en tot cas, hauria de ser concebut no com esdeveniment puntual de ruptura, sinó a conseqüència d'un acumulat de canvis, de pràctiques, d'innovacions socials, econòmiques, institucionals i jurídiques capaces d'empènyer aquesta re-configuració política a escala global.

El present text pretén, precisament, abordar el debat de les propostes necessàries i viables. Abans, però, ens cal, si més no a tall de síntesi, justificar mínimament per què considerem insuficients les respostes adreçades tant sols a la recuperació d'un model d'Estat amb responsabilitat social, una defensa reactiva d'un conjunt de drets i serveis garantits des de l'Estat en forma d'equilibri o contenció de certes formes desbocades de capitalisme. Sota aquestes propostes, creiem, hi ha una comprensió del neoliberalisme com a forma accidental, com a moment transitable i finit, i no com a producte inevitable d'un projecte socioeconòmic basat en la mercantilització i explotació insostenible de tota mena de recursos (materials i immaterials) i la consegüent desposseïció dels béns comuns que possibiliten la vida digna.

129. Prenem aquest concepte, que preferim al de 'crisi', de Latour, B., *Cara a cara com el planeta. Una nova mirada sobre el canvi climàtic alejada de les posicions apocalíptiques*, Traducció pròpia.

La fragilitat dels drets socials com a símptoma

La resposta a la crisi financera de 2008 es va conduir fonamentalment a través de mesures d'estabilitat pressupostària i contenció del dèficit. Sabem que no es tracta d'una opció política innovadora, ja que el desmantellament de les estructures de garantia social, de la defensa d'una mínima igualtat-llibertat material, és precisament el camí del consens neoliberal. Ara bé, situem la referència a la crisi de 2008 per l'acceleració que implica -en el cas espanyol, especialment- i per la hipòtesi proposada a l'inici d'aquest escrit: de manera marcada, és a partir de la crisi de 2008 que s'estén una convicció diferent respecte la naturalesa i paper de les crisis del model: s'esborra, potser ja definitivament, la pretensió de parèntesi, l'excepcionalitat de la crisi, la lògica de progrés lineal, acumulatiu.

Tals mesures van ser adreçades, sense excessives objeccions i sense necessitat de major justificació o contrast, cap a la restricció de l'abast, i fins i tot de la titularitat, de drets i prestacions socials. Aquesta absència de mínim detall en la justificació ens parla del triomf d'una determinada raó econòmica per sobre de la raó política i jurídica. Però, a més, ens constata l'existència d'una cultura jurídic-constitucional ancorada en la consideració afeblida dels drets socials, en una fragilitat constitutiva.

Aquesta fragilitat, d'altra banda, ha permès que l'absència de respostes per part del Tribunal Constitucional espanyol, o el caràcter tènue de les poques que s'han donat, hagi estat encaixada sense excessives reaccions. És cert que una part de la doctrina ha expressat un posicionament clarament contrari, com també ho és que hi ha hagut respostes de caràcter social, formes de garantisme ciutadà que han aconseguit en alguns casos frenar algunes de les derives més lliberticides, fins i tot amb expressions de desobediència civil, com per exemple la protagonitzada pel personal sanitari enfront de l'exclusió legal de persones estrangeres en situació irregular.

Hem assistit, des de 2010 en endavant, a una incessant retallada de drets, i no sols de caràcter social i prestatari. A partir, en general, d'una "extraordinària i urgent necessitat" de prescindir del debat parlamentari, el govern central va anar aprovant una sèrie de Decrets Llei restrictius del contingut d'un bon nombre de drets constitucionals. Així, la profunda limitació del contingut del dret al treball que es deriva de la reforma laboral operada el mes de gener de 2012 (Reial decret llei 3/2012), va ser acompanyada immediatament per reformes que afecten el dret a l'educació i a la sanitat pública, amb especial incidència en els drets de les persones immigrades en situació irregular, així com al sistema de pensions. Tals mesures de restricció de drets econòmics i socials no van arribar soles: poc temps després, i en plena expansió de les protestes anti-retallades, es va procedir a l'aprovació d'una nova Llei de Seguretat Ciutadana (L.O. 4/2015) i a la reforma del Codi Penal (L.O. 1/2015), que amplien l'abast d'infraccions administratives i delictes contra l'ordre públic, a fi de restringir l'abast els drets vinculats a la protesta social.

Podríem referir-nos a molts altres drets que, de manera interdependent, es veurien restringits sota l'influx de la crisi: el mercantilitzat accés a un habitatge digne, en el marc d'una legislació i una pràctica judicial que exclouen la seva mateixa condició de dret; o el dret col·lectiu a l'autonomia de nacionalitats i regions, així com d'autonomia local, i no sols pel conjunt de mesures de restricció en el finançament, sinó també per una marcada tendència de re-centralització i per una resposta purament, i venjativament, repressora del desafiament polític plantejat per les forces sobiranistes, o processistes, a Catalunya.

Es constata alguna cosa que segurament ja coneixíem: per al cas espanyol, la història dels drets laborals i socials és una història de fragilitat constitutiva que cap dispositiu normatiu ni institucional posterior ha pogut alterar de manera substancial. Si bé en els primers anys de marxa constitucional, es va procedir al seu desenvolupament normatiu i jurisprudencial, des de la implantació de les directrius del Pacte d'Estabilitat i Creixement (1996) que impulsaven la construcció de la Unió Econòmica i Monetària europea, es van anar succeint diferents episodis de restriccions del contingut dels drets socials i laborals.

Aquestes restriccions suposen un autèntic 'desarmament ciutadà': les violències privades augmenten a mesura que s'afebleix la posició dels subjectes en les seves relacions socials i laborals i, amb això, les seves possibilitats de protesta i negociació. La restricció de drets fa que les necessitats que aquests deixen de garantir, hagin de ser cobertes per mecanismes de 'servitud voluntària', és a dir, per mitjà de treballs precaritzats i l'obtenció de crèdits bancaris que al seu torn, consoliden el poder dels sectors financers (cal remarcar, en aquest sentit, l'aposta pública pels estímuls fiscals a productes de benefici financer, com plans privats de pensions o hipoteques).

En efecte, a través de l'expansió de polítiques creditícies, es busca estimular el consum que la inseguretat salarial no és capaç de cobrir. L'exemple paradigmàtic el constitueix, bé ho sabem, la necessitat d'habitatge, però es tracta d'un dispositiu que s'amplia a molts altres àmbits: la inseguretat sobre el règim de pensions empeny a plans privats o a la compra de productes financers; les deficiències en el sistema sanitari, a l'adquisició d'assegurances mèdiques, etc.

Podem parlar d'una lògica processal, d'un acumulat de decisions que van desmantant elements centrals de l'anomenat pacte interclasse que va donar lloc a l'Estat social que només de manera precària i transitòria va ser conformat a partir de la Constitució de 1978. Sens dubte la ruptura del pacte no es produeix d'una sola vegada amb la crisi financera, però és a partir de la crisi quan es posa de manifest amb tota la seva crueta: l'afebliment previ dels drets deixa sense respostes a milers de persones que havien pogut satisfer necessitats bàsiques a través del mercat, gràcies en bona part al crèdit. I aquesta feblesa, ja assumida pel propi model jurídic-polític, deixa les portes obertes a l'aplicació de les polítiques d'austeritat, enteses com a conjunt de retallades prestacionals i de contenció de la despesa pública que, obscenament, són contemporànies al rescat públic de sectors com el bancari o el d'empreses privades d'infraestructures.

Davant la feble, per no dir totalment absent, resposta jurisprudencial davant les retallades, la doctrina constitucionalista crítica ha reivindicat un gir interpretatiu respecte de l'abast jurídic dels continguts socials recollits per la Constitució. Es tracta de veus progressistes que, signe dels temps, propugnen frenar, conservar i recuperar previsions constitucionals desactivades sota els dictats de la interpretació econòmica de la Constitució.

Aquesta fragilitat dels drets socials ha volgut ser combatuda des d'espais de mobilització social (15-M, les marees, PAH, etc.) i organitzacions de defensa dels drets i serveis públics, que han alçat la veu per mirar de frenar i, si és possible, revertir les retallades socials i l'afebliment dels drets en general. En matèria de drets socials, diferents posicionaments han situat la necessitat d'abordar reformes constitucionals que puguin "blindar" determinats drets socials en els seus continguts mínims, infranquejables.

La necessitat d'empènyer l'esmentat "blindatge" no sembla que pugui ser debatuda, si l'objectiu és mirar de millorar les condicions vitals bàsiques de les majories. I no només amb la idea de tornar -en termes de normativa laboral i sanitària, per exemple- als moments previs a la crisi de 2008. En aquest sentit, l'actual crisi provocada per la COVID-19, ha reforçat la consciència social respecte de la necessitat de garantir elements mínims del dret a l'habitatge que mai no havien estat aconseguits. Normatives com la Llei catalana 24/2015, prèvia per tant a la pandèmia, que mira d'abordar "mesures urgents per a afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica". Es tracta segurament de mesures encara insuficients però que avancen en un terreny, la construcció del dret a un habitatge digne, en el que ben poc, per no dir res, s'havia fet.

A més, més enllà del major o menor avenç, cal assenyalar que aquestes normatives dibuixen un possible canvi cultural, un horitzó en el qual, finalment, la propietat privada, especialment la gran propietat, es vegi limitada de manera efectiva. Una limitació que, si bé no apunta a la desmercantilització de l'habitatge, mira almenys equilibrar mínimament les posicions de negociació entre les parts. Això és el que busca garantir, amb limitacions, la Llei catalana 11/2020, de mesures urgents en matèria de contenció de rendes en els contractes d'arrendament d'habitatge.

Més enllà de defenses i, fins i tot, de certes ampliacions de la protecció, creiem que la rehabilitació de proteccions legals -i constitucionals- dels drets socials no pot amagar que, en realitat, la fragilitat dels drets, i dels drets socials en especial, no és tant una conseqüència sinó un símptoma. En efecte, l'absència de respostes sòlides al seguit de retallades ens parlen d'un debilitament de la capacitat col·lectiva de resposta, en el marc d'una consolidació del procés de delegació en mans institucionals dels mecanismes de definició del contingut i abast de les garanties dels esmentats drets subjectius, individuals.

Hem de partir de lliçons apreses. Com sabem, el constitucionalisme social va centrar gairebé tots els seus esforços a subjectivar de manera reforçada (constitucional) com a actor principal de la disputa política al treballador (o al Treball, com a subjecte enfront del Capital). Al voltant del treballador, i dels

drets vinculats al conflicte sociolaboral (síndicació, vaga, negociació col·lectiva), es va articular la major o menor vitalitat de la resta de drets socials. Per aquesta raó, l'afebliment del Treball, fruit de la ràpida transformació de les condicions d'inversió i producció –transformació accelerada en les últimes dues dècades–, va comportar l'afebliment del conjunt de drets que eren defensats des del subjecte treballador.

Podríem assenyalar, en conseqüència, que l'aparent facilitat (per la inexistència o feblesa de la reacció jurisdiccional) en la qual s'ha transitat cap al desarmament ciutadà es deuria a una prèvia desarticulació i afebliment del subjecte, sotmès a incessants processos d'individualització privatitzadora i precarització vital.

Coneixem el problema: els drets són eines que actuen enfront de les desigualtats de poder, sempre que aquestes no siguin tan desmesurades que desactivin la possibilitat de resposta. En tal cas, els drets esdevenen artefactes innocus (si no legitimadors sense més de l'estatu quo).

Segons podem veure en diferents contextos, el problema amb el qual topem és que fins i tot en els casos en què s'amplia el ventall de drets, individuals i col·lectius, l'avanç de la lògica de desposseïció/acumulació segueix el seu curs i incideix de manera cada vegada més intensa i irreparable en les condicions mateixes d'existència, de supervivència. En aquest context, el terreny d'anàlisi ha de situar-se en la funció i abast dels drets en contextos de profundes desigualtats socioeconòmiques i culturals.

Per molt que es pugui fer un ús contra-hegemònic dels drets, no pot oblidar-se que aquests tendeixen a garantir la seguretat jurídica (i l'Estat de Dret) a través de la individualització dels subjectes, que poden reivindicar el seu estatus jurídic en funció de precises circumstàncies que el Dret s'encarrega de recollir i categoritzar. De fet, aquest efecte individualitzador xoca amb, o potser és conseqüència de, una espècie de tensió ontològica dels drets en l'Estat liberal, i que Bauman (2003) ha recollit de la següent forma: “és en la naturalesa dels ‘drets humans’ el fet que, encara que s'hagin formulat per a ser gaudits de manera individual (...) calgui lluitar per ells i conquerir-los de manera col·lectiva”. La mateixa idea l'havia defensat temps abans Wendy Brown (1995): es tracta de “la ironia que els drets perseguits per un grup definit políticament es concedeixen a individus despolititzats; en el moment en què un “nosaltres” particular és reeixit en la seva lluita pels drets perd el seu caràcter de “nosaltres” i es dissol en individus”.

Per tot el que s'ha dit, el repte, la ruptura, no es pot trobar a articular més i millors garanties jurídiques dels drets (el blindatge dels drets) sinó a impulsar i reforçar els processos socials que han de permetre que els subjectes, individualment i col·lectivament, donin forma als seus drets i als seus mecanismes de satisfacció i defensa.

Però, cal novament insistir, anar més enllà de la defensa dels drets subjectius o implica deixar de considerar-los com eines necessàries. Ara bé, com bé assenyala Asier Martínez de Bringas (2018:145), el punt de partida hauria de ser “una concepció política dels drets obstinada en posar l'èmfasi en l'anàlisi

de les causes profundes que produeixen i reproduïxen vulnerabilitat i exclusió; en els conflictes reals subjacents a les nostres dinàmiques socials, que moltes vegades són substituïdes per causes derivades, mers símptomes que no parlen de la conflictivitat real de les nostres tensions socials”. Per a això, prossegueix l'autor, és necessari situar “en el centre del mapa de la nostra reflexió, la vulnerabilitat i el risc de les persones. La vulnerabilitat entesa com a «punt d'heretgia» que funcioni com a inflexió per a reduir la incertesa que persones i col·lectius suporten per a poder viure i regular un avenir sostenible; la vulnerabilitat com a «principi de reconeixement del valor de la persona», per a des d'aquí, poder impulsar el veritable paper i funció dels drets (socials)”.

Finalment, és bo recordar, d'altra banda, que la crítica al discurs dels drets no és tan nova. Una de les veus més descarnades sobre aquest tema va ser la de Simone Weil. En els seus “Escrits de Londres” afirma: “Si se li diu a algú capaç d'escoltar: «El que vostè em fa no és just», es pot colpejar i despertar, allí on neix, l'esperit d'atenció i d'amor. No succeeix el mateix amb paraules com: «Tinc dret a...», «vostè no té dret a...»; tanquen una guerra latent i desperten un esperit de guerra”. Afegeix la pensadora que l'ús d'aquesta paraula (dret) “ha fet, del que hauria hagut de ser un crit sorgit del fons de les entranyes, una agra cridòria de reivindicació, sense puresa ni eficàcia”. Amb agudesa afegeix: “... la categoria dels homes que formulen tant reivindicacions com qualsevol altra cosa, que tenen el monopoli del llenguatge, és una categoria de privilegiats (...). La desgràcia en si mateixa és inarticulada. Els desgraciats supliquen silenciosament que se'ls proporcionin paraules per a expressar-se. Hi ha èpoques en què no se'ls concedeix. Hi ha unes altres en les quals se'ls proporciona paraules, però mal triades, ja que els qui les trien són aliens a la desgràcia que interpreten” (Weil, 2000:28-29).

Es tracta de reflexions abocades entre 1942 i 1943, en plena guerra, en l'abisme. Es poden plantejar matisos respecte de la manera en què els drets sorgeixen, es configuren, s'exerceixen, es defensen, segurament amb major agència dels subjectes vulnerables (dels desgraciats), però igualment són reflexions de gran utilitat per al moment actual. Serveixen per a enlairar-nos del constitucionalisme del constituït, el que accepta la Constitució material dictada pel capital global mentre s'aferra als vectors de comprensió i legitimitat tradicionals (estat-nació, mercat capitalista i drets individuals).

El Comú com a pràctica i com a horitzó de transformació

En la tasca d'anar més enllà del constituït/instituït, el debat i les pràctiques sobre els (béns) comuns estan aconseguint un clar protagonisme. Enfront d'una insuficiència del discurs dels drets davant la capacitat d'acaparament privat (però també públic) dels recursos i serveis col·lectius, la lluita pels comuns obriria la possibilitat de crear espais d'autoorganització col·lectiva i de democratització radical en l'esfera pública.

La categoria, proposada per la criminologia crítica, de ‘crim corporatiu’, facilitat per l'estat o iniciat per l'estat (Pearce, 1979), serveix per a comprendre la manera en què es desdibuixa la dicotomia entre el públic com a oposat al privat, separació que, seguint amb Pearce, hauria vingut operant en l'ordre social imaginari. Enfront de tal enganyosa dicotomia, la producció del comú tracta de satisfer necessitats socials “no ja des de la delegació en l'Estat i en el mercat, sinó a través de la multiplicació dels espais administrats directament pels propis habitants d'un territori. Al mateix temps, sobretot, es pretén redefinir i posar en pràctica un principi més general de reorganitzar la governança cap a una democràcia radical: la co-creació de normes jurídiques i la comunalització del que és públic”.

Al final de la seva obra “Comú. Assaig sobre la revolució en el segle XXI”, segurament la principal obra de referència sobre aquest tema, els seus autors, Laval i Dardot (2015), ofereixen unes “propostes polítiques”. Hi plantegen el comú com un principi polític i ens conviden a “reflexionar sobre què significaria instaurar el principi del comú en el pla del dret, del poder, de l'economia, de la cultura”. I adverteixen que “examinar el comú com a principi efectiu de transformació de les nostres institucions suposa practicar un exercici d'imaginació política, fins i tot de projecció històrica, amb tots els límits que comporta...” (Laval i Dardot, 2015:516). Des d'aquests paràmetres, ens situem en un ‘context instituent’ més que no pas en un ‘moment constituent’, en el sentit que no assistim a la mobilització en bloc del subjecte polític global -el poble, el subjecte constituent en la teoria del constitucionalisme democràtic. Allò instituent apareix, doncs, com a capacitat creadora concreta, situada, de nous paràmetres de relació social. Aquests paràmetres reuneixen diferents intensitats quant a la seva novetat i a la seva capacitat transformadora. Si ho preferim, podríem parlar de l'exercici d'un poder constituent d'escala, permanentment obert: una impugnació creativa impulsada per un subjecte col·lectiu que no espera al moment de la gran innovació. De fet, el moment constituent, si s'arriba a donar, només pot ser conseqüència d'un acumulat de moments i pràctiques instituent que ho precedeixen.

Recorrem aquí a Bolívar Echevarría (2011) quan, des de l'autocrítica, es refereix al “mite de la revolució, és a dir, la Revolució com l'eliminació de tota una història i com el començament absolut d'una nova; la Revolució com la destrucció d'una versió de l'humà i la construcció de l'home nou. Curiosament, aquesta idea de la construcció de l'home nou no és una idea comunista, sinó més aviat una idea molt burgesa, una idea que ve des de l'època del Renaixement, la idea que l'ésser humà és capaç si es fes a si mateix en ús d'una arbitrarietat plena; aquesta capacitat de destacar-se, desfer-se, deslligar-se i desconnectar-se de la seva pròpia història i d'inventar-se una nova història a partir de res”.

Entra en diàleg amb un text de Habermas (1989:56) en el qual també es tractava de desmuntar el mite: “La consciència revolucionària s'expressa en el convenciment que és possible començar novament. Es reflecteix en ella una transformació de la consciència històrica. La història universal, concentrada

com una història singular, serveix com a sistema de referència abstracte per a una activitat que, orientada cap al futur, es creï en capacitat de desfer la connexió del present amb el passat”.

Per tot això, parlem del Comú i del constitucionalisme del comú com a conjunt de processos institutents que, en la seva suma, aconsegueixen constituir: es tracta de processos capaços de disputar alguns dels principals mites de la modernitat política, començant per la noció de revolució però també la de nació i fins i tot la de democràcia (la “fatiga del mite humanista de la democràcia”, en paraules d’Echevarría). Es tracta de reivindicar “la possibilitat d’una política dins de l’alienació, que la societat –fins i tot privada de la seva sobirania possible– no està desmobilitzada o paralizada políticament ni condemnada a esperar el moment messiànic en el qual serà retornada la seva llibertat política” (Echevarría, 2011).

Val la pena insistir en la necessitat de pensar i impulsar processos que van més enllà del constituït (formalment i materialment), però no a l’espera de l’acte constituent, en mans del titular únic i superior del poder constituent (el poble, la nació) sinó a través de pràctiques institutents posades en marxa, viscudes per la multiplicitat de subjectes subordinats, oblidats, precaritzats. Weeks (1993:165) ho sintetitza d’aquesta manera: “No existeix un agent social privilegiat per a aconseguir les finalitats; únicament la multiplicitat de les lluites locals contra el pes de la història i les diverses formes de dominació i subordinació. La contingència, no el determinisme, és el que subjau al nostre complex present”.

Es tracta per tant d’avançar en pràctiques institutents que permetin reforçar la posició dels subjectes col·lectius, dels grups humans que s’articulen enfront de l’amença de les seves necessitats. Podem tornar a un aprenentatge històric ja esmentat: la subjectivitat col·lectiva del Treball va ocupar una centralitat que es va convertir en la seva principal feblesa a partir del moment en què s’accelera la modificació de les bases (materials i jurídiques) del sistema productiu i amb ell del mercat laboral (terciarització, deslocalització, configuració d’extenses i complexes cadenes de producció o de valor, robotització, uberització, etc.).

D’aquí podem concloure la importància de reconfigurar processos de subjectivització vinculats a la defensa de necessitats diverses, també amb el treball però més enllà del treball (formal). L’experiència de la negociació col·lectiva i, per tant, de la possibilitat de generar marcs de regulació normativa per fora de –encara que habilitats per– l’Estat, ofereix un terreny que és necessari adobar. Parlem no ja d’una única o principal subjectivitat (el Treball) sinó de subjectivitats múltiples, dinàmiques, canviants, vinculades a les necessitats. Es tracta, en la línia ja dibuixada, de maneres de polititzar les necessitats a través del reconeixement de processos socials col·lectius no subordinats inserits o subordinats a la institucionalitat estatal.

Per això, de nou, més enllà de la protecció individual dels drets ha de reforçar-se la transversalitat de la titularitat col·lectiva dels drets, així com la centralitat de les formes de participació i negociació col·lectiva per a la presa de decisions. Es tracta d’advocar per un desplaçament de l’absolut protagonisme

de la democràcia representativa en favor no de puntuals fórmules participatives de tall individual, sinó processos de participació, de negociació col·lectiva i, finalment, de co-decisió en el marc de conflictes concrets en els quals es disputen necessitats amenaçades a subjectes amb menys poder. La desigualtat concreta, efectiva, que el model socioeconòmic imposa comporta el falsejament del principi representatiu i, per tant, de la pròpia legitimitat de la noció de voluntat o interès general. La “voluntat general” només pot reivindicar-se com a legítima si apareix com a suma de voluntats de subjectes que reconeixen mútuament les seves necessitats en el marc de processos col·lectius de participació i negociació.

Joan Subirats assenyalava que ens trobem davant “la necessitat de recuperar alguna cosa que expressi el col·lectiu, que ens acosti a una idea del públic, sense que això es confongui necessàriament amb el que és institucional-públic. El comú representaria llavors la necessitat de reconstruir aquest espai de vincles, de relacions i d’elements que conformen el col·lectiu” (Subirats i Rendueles, 2016:10).

Segons indica George Caffentzis (2010), el ressorgiment del pensament del comú es deu a la confluència de dos corrents provinents de perspectives oposades. D’una banda concorre una perspectiva capitalista que des de les dècades dels anys vuitanta i noranta del segle passat ha impulsat nocions com a “capital social”, “societat civil”, “vida associativa”, vinculat a un difuminat i vell concepte de “comunitat”, “cultura”. L’objectiu d’aquest impuls ha estat salvar el capitalisme de les seves tendències “autodestructives i totalitàries” que haurien estat deslliurades pel neoliberalisme. Existeix al mateix temps, però, una perspectiva anticapitalista que aborda la recuperació dels comuns a partir de les mateixes dates en resposta a la crisi del socialisme. Després de la irrupció de la crisi econòmica i política de 2008, aquesta última perspectiva reivindica els comuns com a forma col·lectiva no capitalista (no mercantil) d’organització de la vida material, a través tant de les subsistències de comunes pre-capitalistes (el que garanteix la subsistència de milions de persones excloses del mercat) i per mitjà de l’emergència de nous comuns especialment en espais ecològics, energètics i en el terreny dels comuns digitals (Caffentzis, 2010).

Caffentzis és un dels impulsors del Midnight Collective, espai de reflexió política que va proposar el terme de “New Enclosures” per a referir-se als nous encerclaments o tancaments, les privatitzacions de béns i serveis col·lectius que s’impulsen de la mà del neoliberalisme des dels anys vuitanta en endavant¹³⁰. Aquesta expansió de la mercantilització de necessitats compartides, i la manera en què l’Estat es converteix en devot impulsor, es troba a l’origen del protagonisme que el debat sobre el comú està tenint en els últims temps.

130. Concretament, l’any 1990 el col·lectiu publica el número 10 de la seva revista *Midnight Notes* sota el títol “New Enclosures”. Pot consultar-se (darrera visita, 23 de novembre de 2020): <https://libcom.org/library/midnight-notes-10-1990-new-enclosures>.

Resulta important precisar que la hipòtesi política dels comuns que aquí s'assumeix no els concep com un tercer gènere capaç de suavitzar o de generar espais aïllats a un costat de la dimensió bifront que divideix el públic del privat. És més, la mateixa definició del comú rebutja, precisament, quedar-se en el terme “bé comú”, amb la nítida intenció de trencar el propi paràmetre de comprensió vinculat al bé, a l'objecte d'apropiació (pública, privada o comuna). Laval i Dardot (2015) ho han identificat així en referir-se a l'obra de la guanyadora del premi Nobel d'economia Elinor Ostrom qui, “tot i que sense explicitar-ho prou”, va mostrar que els béns comuns “no han de definir-se com a coses físiques que preexistirien a les pràctiques en qüestió (...), sinó com a relacions socials entre individus que exploten determinats recursos en comú, d'acord amb regles d'ús, de repartiment o de coproducció”. Citant a Bollier: “el paradigma dels comuns no considera d'entrada un sistema de propietat, de contractes i de mercats, sinó normes i regles socials, així com mecanismes legals que permeten a individus compartir la propietat i el control dels recursos”. En aquest sentit, els comuns són, si més no, “sistemes institucionals d'incitació a la cooperació”.

També ho entén així Silvia Federici (2019), per a qui “els comuns no són coses sinó relacions socials. Aquesta és la raó per la qual hi ha qui (com per exemple Linebaugh) prefereixen parlar de “comunitzar”, un terme que no subratlla la riquesa material compartida sinó el compartir mateix i els vincles de solidaritat que es produeixen en el procés”. A partir d'aquí, els comuns requereixen una comunitat seguint el principi “sense comunitat no hi ha comuna” (Federici, 2019:134-135).

D'altra banda, cal referir-se a una noció històrica, empírica o processal, de comunitat i no com a “realitat tancada, una agrupació de persones unides per interessos exclusius que els separen dels altres, com les comunitats que es formen sobre la base d'una religió o d'una ètnia, sinó com una qualitat de relacions, un principi de cooperació i de responsabilitat amb els altres i la terra, els boscos, les mars i els animals”. Certament, “si la comunitarització té algun sentit hauria de ser la producció de nosaltres mateixos com a subjecte comú” (ibid.:154).

Si el comú està emergint com un dels conceptes centrals —juntament amb el feminisme i l'ecologisme— de les alternatives plantejades al neoliberalisme és perquè, a més d'implicar una millor distribució dels recursos, comporta aspiracions de renovació democràtica. El potencial emancipador dels comuns rau a situar-los no com a experiències particulars, ja sigui com a supervivències de certes tradicions o com a noves illes de certa autonomia, sinó en el centre dels processos polítics de redefinició de les necessitats col·lectives amb vocació de transformar el govern dels recursos i serveis col·lectius necessaris per a la reproducció social i que ara es troben en mans de l'Estat i del mercat.

Els reptes no són menors, tant des punt de vista teòric, epistemològic també, i, evidentment pràctic. Els dubtes són vius, ja que ens situem en un terreny on el rebuig de la plena delegació i de l'estatalització no hauria de dur a un excés de “movimentisme”, és a dir, a una confiança taumatúrgica en l'agència

de la “comunitat”, en un concepte vague de ‘multitud’ que obri la porta de bat a bat a la “tirania de la manca d’estructures”¹³¹. És més, la hipòtesi política que s’ha mirat de dibuixar (de manera necessàriament sintètica), vol un esdevenir comú del que és públic, és a dir, busca que el que és comú incorpori la capacitat de reconfigurar els aspectes que han arraconat la institucionalitat estatal de l’espai d’acompanyament, i, sovint, defensa activa dels grans interessos privats. Aquest esdevenir no portaria a la desaparició del que és públic, sinó a un camí complex, de sinergies publico-comunes vers la garantia plena de la igualtat i la llibertat efectives, amb contingut material.

Des de la reflexió jurídica -i també constitucional-, la tasca consisteix a pensar eines normatives que puguin donar forma i acompanyar el desenvolupament dels comuns on, al mateix temps, la norma, la creació jurídica, sigui en si mateixa un “comú”, és a dir, un procés col·lectiu on diferents instàncies, institucions socials i públiques, en diàleg, i també en tensió, puguin trobar-se per donar forma a la regulació. L’aposta és, per tant, instituir maneres d’organització social capaces de donar respostes en comú a necessitats i fragilitats col·lectives.

Bibliografia

Bauman, Z. (2003) *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*, Siglo XXI editores, Buenos Aires

Brown, W. (1995) “Lo que se pierde con los derechos”. A: *States of Injury*, Princeton University Press. La traducció al castellà del text es troba a Brown, W., Williams, P., *La crítica de los derechos* (2003) Siglo del Hombre Editores, Bogotá

Caffentzis, G. (2010) “The future of the “commons”: Neoliberalism’s Plan B or the original disaccumulation of capital?”, *New Formations*, núm. 69, Summer 2010, pp. 23-41. Disponible a: <http://biblioteca.efd.uy/files/original/9f9c2225b50cbbb36cc08129eb691504.pdf>

Echevarría, B. (2011) *Crítica de la modernidad capitalista*. Antología. Vicepresidencia de la República de Bolivia, La Paz

Federici S. (2019) *Tornar a encantar el món. El feminisme i la política dels comuns*. Tigre de paper, Manresa

Ferrajoli, L. (2018) *Constitucionalismo más allá del Estado*, Trotta, Madrid

Freeman, J. (2009) “La tiranía de la falta de estructuras.” *Forum de Política*.

131. Conegut escrit de Jo Freeman, pensadora feminista que sota el pseudònim de Joreen publicà l’any 1970 una reflexió sobre la necessitat del moviment feminista d’adoptar formes organitzatives pròpies a partir d’un conjunt de principis d’estructuració democràtica. La necessitat d’explicitar un rebuig a l’excés de “movimentisme” és fruit d’una conversa amb l’Ernest Gutiérrez.

Habermas, J. (1989), "La soberanía popular como procedimiento", Cuadernos Políticos, núm. 57, México, D. F., maig-agost de 1989

Latour, B. (2019) Cara a cara con el planeta. Una nueva mirada sobre el cambio climático alejada de las posiciones apocalípticas, Siglo XXI editores, Argentina

Laval, Ch., Dardot, P. (2015) Común. Ensayo sobre la revolución en el siglo XXI. Gedisa, Barcelona

Martínez de Bringas, A. (2018) "Los derechos sociales ante la vulnerabilidad. Retos y problemáticas en un marco de flexibilidad y desregulación", Revista Vasca de Administración Pública, núm. 11, maig-agost 2018

Pearce, F. (1979) Los crímenes de los poderosos. El marxismo, el delito y la desviación. Siglo XXI, Madrid

Subirats, J., Rendueles, C (2016), Los (bienes) comunes. ¿Oportunidad o espejismo?, Icaria, Barcelona

Weeks, J., (1993) "Rediscovering values", a Squires, J. (ed.), Principled Positions, Lawrence and Wishart, (1993) Londres, pp. 208-209

Weil, S. (2000) Escritos de Londres y últimas cartas, Trotta, Madrid, 2000, pp. 28-29.

Marco Aparicio Wilhelmi
Joan Benach
Josep Manel Busqueta
David Casassas
Clàudia Custodio Martínez
Irene Escorihuela
Gemma Flores-Pons
Luis González Reyes
Mònica Guiteras Blaya
Ernest Gutiérrez
Javier Guzman
Nuria Hernandez Mora
Yayo Herrero
Pati Homs
Francesc La Roca
Júlia Martí Comas
Adrià Martín
Júlia Martínez
Leandro del Moral
Albert Noguera Fernández
Josep Nualart Corpas
Alfons Pérez López
Juan M. Pericàs
Annaïs Sastre
Oscar Simón Bueno

